ТЕОДОРА БАКЪРДЖИЕВА

ПАМЕТ ЗА ВИНАРОВИ

НАСЛЕДНИЦИТЕ НА СОФИЯ МАЛЧООГЛУ И НИКОЛА ШАРАПЧИЯТА

С финансовата подкрепа на
Иван Хадживанов – един от пазителите
на паметта

© Теодора Бакърджиева
© Корица: Иваничка Петрова

© Предпечатна подготовка и печат: „Лени АН“ – РУСЕ, 2022

© Издател: „Лени АН“ – Русе
ISBN: 978-619-7616-21-7

ТЕОДОРА БАКЪРДЖИЕВА

ПАМЕТ ЗА ВИНАРОВИ

НАСЛЕДНИЦИТЕ НА СОФИЯ МАЛЧООГЛУ И НИКОЛА ШАРАПЧИЯТА

Издателство
„Лени АН“, Русе
2022

Посвещавам на всички мои любими сенки от миналото.

Благодаря им за възможността да се потопя в техния свят.

ЗА ПАМЕТТА

„Паметта е предания, историята – писания;
паметта е грижа за справедливостта, историята – за точността;
паметта морализира, историята брои и коригира;
паметта е лична, историята мечтае за обективност;
паметта се базира не на знание, а на опит: на съпреживяване, на съчувствие, на оглушителния опит на болката“.
Мария Степанова, из „Памет за паметта“

Винаги съм предпочитала болката от съпреживяването на минали събития и минали съдби пред болката, която носи сблъсъкът с изтънялата нишка на паметта. Тъжно ми е за хилядите достойни, но анонимни хора, заминали си от този свят, без да оставят реална следа във времето. Липсват ми техните неразказани житейски истории, несподелени вълнения и мечти. Това е причината и като човек, и като историк да водя своята лична битка срещу забравата, срещу безмилостната безпаметност, която ограничава възможността ни да черпим от миналия опит и да се учим от успехите и разочарованията на нашите предци. Безпаметност, която размива границите на понятието справедливост и ни лишава от шанса да усетим пречистващата сила на състраданието.

Болезненият ми копнеж по миналото, приютило безброй човешки истории, стана причина за срещата ми с Винаровия род, среща, която се превърна в невероятно пъте-

шествие назад във времето. Всичко започна случайно, от една изложба на смайващо талантливата, но позабравена българска художничка – Бистра Винарова. Провокирана от факта, че е представител на русенската фамилия Винарови, се впуснах по тази нишка, водена от любопитство, което с времето прерасна в непреодолимо желание да науча какъв е бил животът на десетките мъже и жени, носили името на този род, в амбиция да разгадая скритите послания на съдбите им. Усещах с душата си, че те заслужават да бъдат извадени от забвение, затова бях благодарна на всяка вещ, на всяка пожълтяла снимка, на всеки документ, запечатали и пренесли през годините знание за Винарови и за тяхното отдавна отминало време. Те ми помагаха да настроя историческата си оптика, изостряха усета ми към детайла, учеха ме как да се отнасям към миналото и как да се вслушвам в чуждите истории. Учеха ме да мисля и да чувствам света по един по-задълбочен и нюансиран начин. За мен те не бяха обикновени артефакти, а безценни частици памет, съхранили в себе си мъдростта и красотата на отминали животи. Те ме водеха търпеливо за ръка, а понякога сякаш почувствали вълненията и страховете ми, ме даряваха с вяра в това, което върша, вяра, която ми даваше сили да продължа. Потънала в една друга реалност, не разбрах кога историята на Винаровия род стана част от моята лична история и моя лична отговорност. Вече не можех да се откажа. Приела, че паметта е свещена територия, а грижата за нея е „грижа за справедливостта“, заживях с мисълта, че съм длъжна да възстановя паметта за Винарови, че съм длъжна да събера животите им и да се опитам да ги разкажа. Само така можех да запълня онези десетки бели страници, които сякаш се разлистваха в душата ми.

ЖИВИТЕЛНАТА СИЛА НА КОРЕНИТЕ

„Може би търсиш в короната онова,
което е скрито в кореният“.
Джеляледдин Руми

В дома си един от наследниците на Винаровия род грижливо пази голяма червена тетрадка, върху която все още стои етикетът на фабриката за книжни стоки на известния в Русе търговец Йосиф Едуард Риглер. Тетрадката заема специално място и се радва на особено внимание, защото в нея е съхранена една семейна история. Всичко е започнало в далечната 1930 г., когато Иван Петров Хаджииванов, твърдо решен да поеме ролята на пазител на родовата памет, разгръща за първи път страниците ѝ и с нескривано вълнение записва: „Ето на, цели 47 години вървя по своя път на живота. Път пълен с мъки, страдания и лишения, които не ме отчаяха, напротив, ме калиха и сега, когато започвам да стъпвам по-здраво в живота, когато пътят се изравнява и е по-лазурен, не знам дали не ме делят само дни от надвесването ми над пропастта на живота – гроба, без да мога да бъда полезен с опитността си в живота на моите близки, на моето семейство и мили рожби и за това образувам настоящата семейна книга, в която докато съм жив, ще вписвам всичко по-важно, станало в семейния ни живот, и бих желал и моите наследници да продължат същото да правят. Също тая книга и да служи като най-добрия напътственик

в живота, отгдето моите рожби ще могат да научат за своя произход и род“.

Думите звучат като изповед и показват, че уважаваният адвокат и виден общественик Иван Хаджииванов вече е натрупал достатъчно житейски опит и мъдрост, за да осъзнае мимолетността на човешкия живот, да открие собственото си присъствие във времето и да си даде сметка за огромните отговорности, които носи. Но всеки, който познава поне бегло биографията му, лесно може да прозре, че жизненият опит е важна, но не е единствената причина за неговото фокусиране върху историята на рода. Към това ново осмисляне на паметта той е тласнат от противоречиви, но много силни чувства, които бушуват в душата му. Иван Хаджииванов все още не е преодолял напълно мъката от загубата на своите наскоро починали родители, но в същото време нещо в него ликува – на 47 години той очаква раждането на първото си дете. Навярно горчилката от срещата със смъртта го настройва философски, преизпълва го с почит и уважение към миналото, към предците, които имат „право на история“, а очакваният нов живот обръща погледа му към бъдещето, изпълва го с надежди, дава крила на мечтите му. Така както старите книжовници са писали „за да се знае“, така и той се опитва да съхрани паметта за своя род в името на нероденото си дете и всички свои бъдещи наследници. Иска те да знаят, защото е напълно сигурен, че знаещият човек е силен и трудно може да бъде победен. Иван Хаджииванов е воден от дълбокото убеждение, че всеки може да извърви с достойнство житейския си път, ако се държи здраво за корените си и се учи от своите предци. Но започвайки едно дело в името на рода си, той навярно не си е давал сметка, че то ще надскочи родовата рамка и благодарение на неговите усилия историята на русенската фамилия

Винарови ще получи шанса да стане част от големия национален разказ.

ПРЕДЦИТЕ

Изработеното от Иван Хадживанов родословно дърво на фамилия Винарови, от която произхожда неговата майка, започва с името на Никола Шарапчията[1]. В рода се помни, че Никола е дошъл в Русе от Долна Студена, неголямо село, разположено на левия бряг на река Янтра[2]. Резултати от археологически проучвания показват, че селището съществува още от римско време, а животът в него навярно продължава и в годините на Първото и Второто българско царство. Това предположение се базира на факта, че селище с името Истудена/Устудена фигурира в най-ранните османски регистри, а със своята прецизност този тип документи дават много добра представа за средновековната селищна мрежа. В първата половина на XV век селото е част от Никополския санджак, обширна административна област, която приблизително покрива територията на някогашното българско Търновско царство[3]. За съжаление, времето не е пожалило изворите и те са много оскъдни и фрагментарни, което силно затруднява историческите проучвания, но със сигурност в демографско отношение Долна Студена споделя съдбата на останалите поселения в региона. Както навсякъде, така и тук от края на XV – началото на XVI век броят на мюсюлманските домакинства започва да нараства. Това води до обособяването на две съседни селища, мюсюл-

---

1. Şarap, тур. – вино; шарапчия – винар.

2. Виж: Лебикян, Х. Големият русенски род на Винарови. – Алманах за историята на Русе, том VI, Русе, 2006, 178–201.

3. Виж: Ковачев, Р. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. С., 1997.

манско и християнско – Устудена-и мюслим и Устудена-и геберан[4]. В регистър на тимари, зеамети и хасове в Никополския вилает от 1516/1517 г. село Истудена, спадащо към каза Търново, е вписано като тимар на Сейид Ахмед, който е акънджийски военачалник[5]. Срещу приходите, които получава от селото, той е лично задължен да изпълнява службата си и да участва във военните походи. По това време в Истудена живеят 38 мюсюлмански домакинства и 23 неженени мюсюлмани. Двама от регистрираните, Карагьоз и Али, са синове на Абдуллах, което се приема за почти сигурна индикация, че са нови мюсюлмани. Според данните от регистър на войнуците, изготвен през 1548 г. по заповед на управляващия тогава султан Сюлейман I (1520-1566), част от мъжете, които живеят в християнското село Истудена, са войнуци и принадлежат към т.н. „население със специално предназначение“[6]. Войнуците са многочислена група, подчинена пряко на централната власт. Те владеят земя, наречена „войнушка бащина“ срещу задължението да изпълняват военни или военнопомощни функции, най-вече в обоза на турската армия. За важното значение, което централната власт отдава на войнушката институция, свидетелстват многобройните султански заповеди, издадени по повод предстоящи военни операции, в които се конкретизират и задълженията на войнуците. Според тях всеки войнук е длъжен да участва в походите и да работи по косенето на ливадите, да се грижи за товарните коне и за всички необходими съоръжения. Войнуците не трябва да бъдат „стари, немощни и глухи“, а да са „напълно годни“ за султанските

[4] Gebr, ар. – езичник, поклонник на огъня, неверник.

[5] Калицин, М. и Кр. Мутафова. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Велико Търново, 2012, с. 98.

[6] Турски извори за българската история, V, С., 1974, 104–108.

походи[7]. В регистъра от 1548 г. са вписани имената на войнук Петри, син на Лучкан, войнук Братин, син на Кунчар, ямак (помощник) Поменко, син на Недялко, ямак Драгуш, син на Драгушин, и ямак Голчо, син на Никола. От документа се вижда, че Поменко заема мястото на своя починал баща, а Голчо замества баща си, който по невписани в регистратора причини „не е налице“. Това ги прави второ поколение войнуци и показва, че в село Истудена войнушката служба е позната много преди 1548 г. Не е изключено в онези далечни времена и предците на Никола Шарапчията да са били войнуци и да са предавали службата си от баща на син.

Името на Долна Студена фигурира и в кратък регистър за поголовния данък на неверниците (джизие) в Търновската каза от 1618 г. Според документа в село Устудена-и геберан данъкът джизие е разхвърлян върху десет ханета[8]. Буквалният превод на персийската дума хане е дом, но в случая „хане“ е данъчна единица, в която влизат определен брой домакинства. За съжаление, този брой не е постоянна величина, затова не е възможно да се изчисли колко точно са домакинствата, които живеят през споменатата година в Устудена, но сравнението с околните села показва, че съвсем не е от най-малките селища. Според опис от 1730-1740 г., направен във връзка със събирането на държавните доставки, село Устудена-и геберан трябва да предаде 128 килета ечемик за султанските обори, а село Устудена-и мюслим – 151 ½ килета[9].

Въпреки че изворовата база е оскъдна и между цитираните по-горе документи има големи времеви промеждутъци, те по категоричен начин показват, че за разлика от

[7] Калицин, М. и Кр. Мутафова. Цит. съч., с. 60.

[8] Пак там. с. 307.

[9] Пак там. с. 382.

много други селища, които през първите векове на османско владичество изчезват, двете съседни села, мюсюлманско и християнско, продължават да съществуват. Нещата се променят през втората половина на XVIII и началото на XIX век, когато регионът става арена на драматични събития. Войните между Османската империя и Русия, които се водят предимно на Дунавския фронт, както и феодалните размирици, обхванали тази гранична провинция, предизвикват интензивни демографски разместванията, които коренно изменят облика й. Изчезват селища, появяват се нови, а основните демографски показатели се движат стремително, достигайки непознати дотогава стойности. Освен политическите катаклизми, съществена роля за демографските промени играят и епидемиите. Местната памет е съхранила спомени за „черната чума“, поразила десетки животи и станала причина землището на сегашната Долна Студена да опустее[10]. Стари хора разказвали, че по време на епидемията цели семейства измирали в зимниците си. Нямало кой да ги погребе, затова по-смели мъже събаряли подпорите на къщите, за да затрупат починалите и да не позволят на подивелите животни да стигнат до телата им. Малкото останали живи взели само най-необходимото и потърсили спасение в бягството[11]. Докъм средата на миналия век са били видими останките от старите християнски и мюсюлмански гробища, но за съжаление и това късче история е заличено от времето. Днес само някои имена на местности като Сууклията, Юртлука, Дюзлука, Аговите ливади и други напомнят за съществувалите стари селища и за хората, живели в

[10] Вероятно споменът ни връща към последната чумна епидемия, засегнала региона през 1837 г.

[11] Сведенията са почерпени от „История на с. Долна Студена“ (машинописен екземпляр); автор на текста е Върбан Недялков Хубанов.

тях. Минават доста години и село Долна Студена е възстановено, но вече на днешното му място.

ОТ ДОЛНА СТУДЕНА В РУСЕ

В родовото проучване на Иван Хаджииванов не е посочено кога Никола Шарапчията напуска родното си място и заживява в Русе, но в средата на XIX век той вече е сред уважаваните русенски жители. Това дава основание да се предположи, че когато семейството му се заселва в крайдунавския град, Никола е още дете или младеж. В онова далечно време на уседналост, когато хората рядко пътуват дори до съседното село, да изоставиш земята си, да напуснеш дома си и да се преселиш на ново място е изключително трудно решение, което обикновено е провокирано от някакви драматични събития. Имайки предвид това, можем да допуснем, че семейството на Никола предприема тази важна житейска стъпка заради Руско-турската война от 1806-1812 г., причинила най-големия демографски и стопански срив в крайдунавския град. През следващите години част от принудително изселените русенски фамилии се завръщат в опожарените си и обезлюдени домове, но не са малко и тия, които завинаги остават в новите си поселения. В Русе започват да прииждат хора от околните села, които също не са пощадени от ужасите на войната. Тук, в крайдунавския град, те имат възможност да закупят на ниски цени изоставени имоти и да си построят малки къщи с надеждата, че ще осигурят по-добър живот поне на децата си. Вероятността Никола и семейството му да са част от тази преселническа вълна е голяма, но съвсем не е изключено да са пристигнали в Русе по-късно и причините да не са пряко свързани с войната. Разсъжденията в тази посока могат да ни доведат до различни предположения, но това, което може да се твър-

ди с доста голяма доза сигурност, е, че семейството се заселва в Русе най-късно в годините около чумната епидемия от 1837 г. Освен че обезлюдява десетки села, сред които и Долна Студена, чумата води до драстично намаляване и на русенското население, едва успяло да се възстанови от следвоенната разруха. По сведения на пруския офицер на турска служба Хелмут фон Молтке в града всеки ден умират от страшната болест по 60-80 души[12]. Изчезват цели фамилии, а запустелите им имоти след време привличат нови вълни заселници от околните села. С присъщия си здрав селски консерватизъм те задълго запазват връзките си със земята, което налага един своеобразен, определено по-различен от градския начин на живот, облекло и поведение. Минават години, докато „крайненци“, както ги наричат тогава, успяват да се приспособят и да се впишат в новата среда. Подобреното им материално състояние и социален статус води до повишаване и на духовните им потребности, а това, макар и бавно, стопява различията между тях и кореняците русенци.

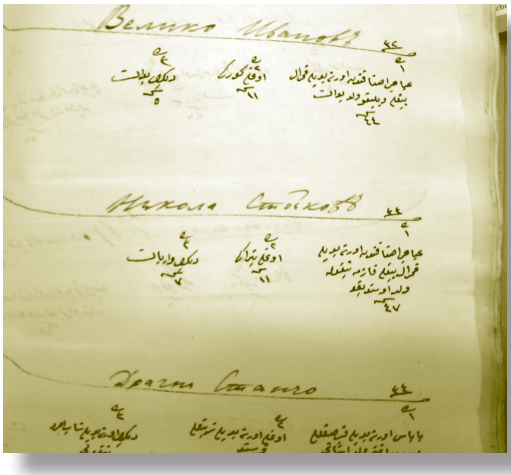

Семейството на Никола Шарапчията, в регистъра от 1862 г.

Името на Никола Станев/Статев[13]

[12] Moltke, H. Briefe über die Zustande und Begebenheiten in der Türkei 1835–1839, Berlin, 1893.

[13] Изписването на двете имена с арабски букви е почти еднакво, но по-

с прякора Казмата фигурира в подробен османски регистър на русенското население /нюфус дефтер/, изготвен в края на 1862 г.[14]. Според данните в този изключително ценен за историята на града документ по време на регистрацията Никола е на 47 години, среден на ръст, с кестеняви мустаци, принадлежи към абаджийския еснаф и живее със семейството си в собствен дом в махалата „Хиндан чифлик". Ако приемем, че информацията за възрастта му е коректна, то Казма Никола е роден около 1815 г. Условността се налага, тъй като по това време раждането все още не се документира, а всеки сам декларира възрастта си пред длъжностните лица, ангажирани с преброяването. Вероятно след установяването си в Русе семейството на Никола се препитава със земеделие и оттогава им остава прякорът Казма, със значение копая, изкопавам[15]. От бащата Стати прозвището преминава върху първородния син и въпреки че Никола се занимава с абаджийство и като зрял мъж е уважаван член на абаджийския еснаф, прякорът му остава. Във всички по-късни спомени и общински документи той фигурира като Казма Никола или Никола Казмата – поредно доказателство за устойчивостта на този тип народни творения.

През 1862 г., когато се извършва регистрацията, Никола Статев и семейството му живеят в русенската махала Хиндан чифлик, възникнала, както подсказва и името й, на територията на стар турски чифлик. До 30-те – 40-те години на XX век местната градска памет все още пази спомен за един от наследниците на чифлика, който пръв разрешава на

вероятната форма е Стати.

[14.] Бакърджиева, Т. Българската общност в Русе през 60-те години на XIX век. С., 1996, 104-105.

[15.] Kazma, тур. – съществително от глагола kazmak – копая, изкопавам, издълбавам; копачка, кирка.

Част от махалата Хиндан чифлик

български семейства да се заселят на територията на имота му срещу задължението да плащат наем. Разказва се, че за построяването на първите градски къщи са изсечени огромни вековни дървета, а дънерите им се използват за основи на сградите[16]. Минават години и махалата Хиндан чифлик се нарежда сред престижните русенски махали, а причината за това е близостта ѝ до новото дунавско пристанище. Траян Радев, един от наследниците на рода, разказва в спомените си, че Никола Шарапчията си строи нова къща след Кримската война (1853–1856), а средствата за нея е спечелил от търговия с вино[17]. За познавачите на русенската история и на местната лозаро-винарска традиция сведението звучи напълно достоверно. През този период всяко русенско семейство притежава поне по няколко „дюлюма“[18] лозе, а виното е както за лична консумация, така и за пазара. Знае се

[16] ДА – Русе, ф. 59, оп. 1, а.е. 134, л. 16.

[17] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 23, л. 197.

[18] Стара мярка за площ, приблизително равна на един декар.

също, че по време на Кримската война в града има разквартирувани много френски войници, известни с предпочитанията си към качествените вина. Увеличената употреба на вино води до рязко нарастване и на цените, а това осигурява значителни печалби за всички, които успяват да отговорят на повишеното търсене. Виното се оказва спасителен пояс за мнозина в тези трудни военни и следвоенни години, включително и за един от приятелите на Никола Шарапчията – Тихо Обретенов. По време на войната той е напълно разорен, но стъпва отново на краката си благодарение на малко заеми и на парите, припечелени от продажбата на вино собствено производство. Интересното в случая е, че както производството на вино, така и търговията с него са запазен периметър за съпругата на Тихо Обретенов, известната Баба Тонка[19].

Новата къща на Никола Шарапчията е доказателство, че и неговото виното е оценено високо от френските войници. След войната той разполага с достатъчно средства, за да построи свой собствен дом, в който семейството се нанася през пролетта или лятото на 1862 г. Дотогава домът им се намира в махалата Хаджи Али (наричана още Джамии джедид), но вероятно не отговаря на нуждите им[20]. В семейния архив на Винарови дълго се е пазела снимка на новата къща, но с годините тя напълно избледняла и днес, за съжаление, не разполагаме с визуално свидетелство за външния вид на дома на Никола Шарапчията. Не се знае също и къде точно в Хиндан чифлик се е намирал, но няколко запазени документа от по-късен период дават възможност за някои, ма-

[19.] Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1988, 59-60.

[20.] През лятото на 1861 г., когато се ражда дъщеря им Тонка, семейството на Никола Шарапчията живее в махалата Хаджи Али, факт, отбелязан в Метричната книга за ражданията 1830–1861 г.

кар и предпазливи, предположения. Според акт за отдаване под наем, сключен на 1 март 1879 г. между Петър и Върбан Винарови и Теодораки Гиздавеско, синовете на Никола Шарапчията дават под наем за срок от една година къща с градина[21]. Имотът се намира на ул. „Княжеска“ № 12, а фактът, че и двамата братя са наемодатели, показва, че той е наследствен. По това време Петър Винаров вече има собствен дом, а брат му, планирайки военна кариера, добре знае, че все по-рядко ще се връща в родния си град. Това са напълно основателни причини, за да решат да отдават къщата на баща си под наем. Но тази версия се сблъсква с логичния въпрос къде по това време живеят останалите членове на фамилията – майка им София и по-малките им сестри, все още несемейни. Един от вероятните отговори е, че къщата на „Княжеска“ не е домът им, а е втори имот, който семейството още преди Освобождението предлага на наематели, за да си помага материално – практика широко разпространена в Русе.

Нотариални актове и скици, правени в периода 1879-1909 г., показват, че Петър Винаров притежава имот (къща с двор) на улица „Митарна“ (днешната ул. „Славянска“), която също е част от махалата Хиндан чифлик[22]. Като имаме предвид факта, че поне от 1881 г. той живее на ул. „Княз Владимир“, можем да допуснем, че това е старата семейна къща на Шарапчиеви. След смъртта на бащата в края на 1876 г. Петър Винаров като най-голям син става глава на домакинството и къщата вече се води на негово име. След женитбата си той си купува собствен дом, а в старата къща живее майка му. През 1924 г. Петър Винаров продава сгра-

[21] ДА – Русе, ф. 639 К, оп. 1, а.е. 1, л, 22.

[22] Иванов, И. Исторически заблуди за един бележит русчуклия. Иваница Симеонов (1835–1900), Русе, 2020, 118–150.

дата на Панайот Христев и Мориц Германов. Според Акта за продажба тя е с лице към улица „Митарна“ и се състои от зимник, три стаи и пералня на първия етаж и шест стаи със салон на втория етаж[23]. За съжаление, засега със сигурност можем да кажем само, че домът на Казма Никола е бил в махалата Хиндан чифлик, която от втората половина на XIX век става все по-предпочитана за живеене от русенци. Неслучайно кварталът около ул.„Княжеска“ започва да се нарича Европейския квартал.

Казма Никола Шарапчията, около 1860 г.

Цитираният вече дефтер от 1862 г. съдържа данни и за други членове на фамилията на Казма Никола, които също живеят в Русе. Двамата му по-малки братя и баща му са регистрирани в голямата българска махала Голям Варош. По времето на преброяването брат му Юрдан е на 35 години (т.е. роден около 1827 г.). Той е нисък на ръст, с кестеняви мустаци, занимава се с производство на вино и има двама сина – Тодораки на 8 години и Стати на 6 години[24]. Тъй като в този тип документи фигурират само мъжете, в него липсва информация за съпругата и дъщерите на Юрдан, но данни от

[23] Регистър № 1684, пореден № 681 – документът се съхранява в архива на Агенцията по вписванията. Днес приблизително на същото място е сградата, в която се помещава „Рубишипс Транспорт“; адрес ул. „Славянска“ № 5.

[24] Бакърджиева, Т. Цит.съч., стр. 73.

метричните книги на църквата „Св.Троица“ дават възможност семейната картина да се допълни[25]. Според църковните архиви жена му се казва Кириякица, а семейството има още четири дъщери – Аника, Миланка, Люба и Младенка. Юрдан Шарапчията умира на 27 април 1882 г., а съпругата му Кириякица напуска този свят през 1925 г. на преклонната 96-годишна възраст[26].

Най-малкият брат Стоян е роден около 1831 г. Той е среден на ръст, с черни мустаци и също като Никола е абаджия[27]. Към годината на регистрация има двама сина – Димитър на 4 години и Никола на 1 година. Както повелява традицията, Стоян като най-малък син в семейството поема грижите за баща си. В неговия дом живее доайенът на фамилията: „Стати, син на Никола, възвисок, с посивяла брада, на 67 години“. Вероятно Стати, роден около 1795 г., е човекът, повел семейството си от село Долна Студена към Русе. Той умира на 2 август 1865 г. на 70-годишна възраст. Най-вероятно умира от холера, тъй като през лятото на 1865 г. животът в Русе е напълно парализиран от разразилата се холерна епидемия. Според официалната информация пикът на заразата е точно през месец август. Въпреки че много семейства напускат града, а местните власти се опитват да ограничат щетите, всеки ден по 40-50 души се разболяват, а 30 от тях губят битката с болестта[28].

Данните от регистъра показват, че от тримата братя само Юрдан се занимава основно с производство на вино и

[25.] Метричните книги се водят редовно от 1862 г.; в тях се вписват всички извършени венчавки, кръщенета и погребения.

[26.] Благодаря на г-жа Диана Коларова за тази допълнителна информация.

[27.] Бакърджиева, Т. Цит.съч., стр. 64.

[28.] Дунав, г. I, бр. 27, 1 септември 1865.

както по това време често се случва, занятието става негово фамилно име. До Освобождението той фигурира в общинската документация като Юрдан Шарапчията, а след 1878 г. фамилията му е побългарена и става Винаров. С тази фамилия е известен и по-големият му брат му Казма Никола, въпреки че основното му занятие е абаджийството и е уважаван член на многобройния абаджийски еснаф. Навярно още баща им е бил добрият винар, предал умението си на своите синове. Всички те независимо от занаятите, които упражняват, произвеждат и търгуват с вино, дейност, която избират за свое фамилно име. От тримата братя Никола, Юрдан и Стоян тръгват три разклонения на рода Винарови, оставили безспорна следа в русенската история[29].

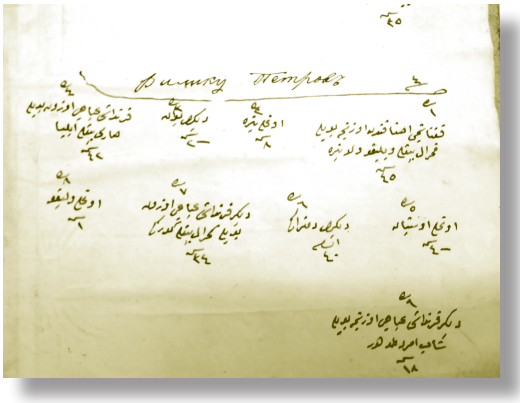

Домакинството, в което са регистрирани семействата на Велико, Илия и Георги, братя на София Малчева

По време на извършената през 1862 г. регистрация Казма Никола Шарапчията, който като първороден син носи името на своя дядо от Долна Студена, е женен и вече има три деца. Съпругата му София е родена около 1823 г.[30] и произхожда от многобройната и известна русенска

[29] За наследниците на Юрдан Винаров виж: Димитрова, М. и Ст. Йорданов. Лицата на Русе от I-ви до средата на XX век. Енциклопедичен справочник. Р., 2011.

[30] Според смъртния й акт когато умира през 1903 г., тя е на 80-годишна възраст.

фамилия на Петър и Мария Малчооглу (Малчеви). Отново според цитирания вече неколкократно регистър, нейните четирима братя Велико, Илия, Георги и Тодор са абаджии и живеят в едно голямо общо домакинство в махалата Голям Варош[31]. Навярно размерите на имота са внушителни, защото трима от братята са вече семейни със свои деца. Велико и Георги Малчооглу са активни участници в живота на русенската църковна община, която в продължение на години е стожерът на българската общност в града и защитник на българските интереси. Много често имената им фигурират сред имената на „личните граждани русчюшки“, участвали в обсъждането и разрешаването на различни общински проблеми[32]. Обикновено разискванията засягат правомощията на общината, връзките между гражданите и официалните власти, състоянието на училищата, поведението на учителите и църковните служи-

София Малчева (седнала, вляво) със сестрите си

[31] Бакърджиева, Т. Цит.съч., стр. 63.

[32] ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 51, л. 2, л. 89.

тели и др[33]. София има и три сестри, чиито имена поне на този етап са неизвестни. Времето е съхранило една единствена снимка, на която са и четирите сестри, вече на възраст. Освен че са облечени почти еднакво, те имат и сходно излъчване – на силни и властни жени.

Въпреки че произхожда от семейство на преселници, Никола Казмата твърде рано си извоюва правото да се нарича русенец и да се нареди сред активните членове на обществото. Информация за него намираме в спомените на Никола Обретенов, който пише: „В празнични дни, след черковния отпуск, баща ми (Тихо Обретенов – б.а.) обичал да се събира у дома с приятелите си съмахленци Петър Сакелариев, Братой, Никола Казмата, Йордан Шарапчията, Георги Краснелията и др. Така събрани, те опитвали новия пелин, новото вино и вкусните наденици, но беседвали върху държането на гръцкия владика, който в черква при проповедите си се обръщал към богомолците с думите: „Хайванлар!“ и не искал да чете и пее в черква на български, защото господ не разбирал на варварски език, какъвто бил българският. После те прочитали новите броеве на в. „Дунавски лебед“ от Раковски, когото всички познавали, защото бил идвал в Русе…“[34].

Тихо Обретенов е получавал и други вестници и списания, но явно „Дунавски лебед“ е най-обичан и разискван от този своеобразен приятелски кръг, в който влизат и двамата братя – Казма Никола и Йордан Шарапчията. Щом лично са познавали Раковски, съвсем логично е предположението, че тъкмо съмахленците и приятелите на Тихо са сред членовете на създаденото от него през 1853 г. „тайно

---

[33] Кондика на църквата „Св. Троица“ – Русе, л. 116.

[34] Обретенов, Н. Цит, съч., с. 61.

общество“ в града[35]. Известно е, че Г.С. Раковски посещава Русе два пъти. Първият е през 1845 г., когато е арестуван в Котел и оттам през Търново е докаран в крайдунавския град. Европейското му облекло и спокойно държание не се харесват на комендантa на крепостта Саид паша, който е от партията на консервативните турци, дълбоко свързани с остарелите традиции и противници на всичко ново и модерно[36]. Подразнен, Мирза Саид паша издава нареждане котленският бунтовник да бъде окован във вериги и хвърлен в затвора. Във влажната, студена и мрачна килия Раковски получава единствено парче сух хляб и вода. След двадесет дена докарват и баща му и от Русе баща и син са изпратени за Цариградския затвор[37]. Второто посещение на Раковски в Русе е свързано с Кримската война. Той преценява, че войната може да се използва за нуждите на българското освободително движение и заедно с група верни съратници слага началото на „тайното общество“ в Цариград, което е в контакт с руското командване. На Раковски е възложено да работи в Северна България и използвайки служебното си положение като преводач в Шуменската турска военна квартира, успява да се свърже с много българи[38]. Въпреки че спомените от мрачната русенска тъмница са все още живи, той не пропуска Русе, а отсядането му в дома на Тихо Обретенов съвсем не е случайно. Целта на Раковски е да открие хора отворени за идеите му и готови да работят за освобождението на България. Със сигурност в Русе той успява да

---

35. Антонова, В. Потомците на Баба Тонка и народният съд. Русе, 2000, с. 22.

36. Мирза Мехмед Саид паша – управител на Силистренския еялет и комендант на крепостите Русчук и Варна.

37. Архив Г.С.Раковски, т. 1, С., 1952, 458–459; т. 2, С., 1957, с. 714.

38. Пак там, т. 1, с. 377, 491, 497.

спечели верни съмишленици и да остане завинаги в сърцата им. Години след посещението му те се събират да четат заедно неговите статии и книги, защото четенето за тях е идейно съпреживяване. Любимите вестници им дават възможност да живеят с пулса на времето и, доколкото могат, да откликват на повелите му.

Съпрузите Никола и София Шарапчиеви вземат дейно участие в борбата на русенци срещу гръцкия владика Синесий, която с годините прераства в борба за защита на българската църква и правото на образование. През юни 1860 г. русенските първенци се събират в дома на видния търговец Иван Мавриди и решават да изпратят прошение до владиката с искане да позволи в църквата да се чете на черковнославянски. След очаквания отказ от страна на Синесий на 17 юни 1860 г. русенци изпращат молба до Великия везир, в която настояват „честното правителство да одобри българската наша екзархия". Документът е подписан от 145 жители на крайдунавския град, които през следващите месеци и години напълно игнорират гръцкия духовник от църковния и обществен живот. Въпреки че на практика не служи и не изпълнява задълженията си на духовен пастир, Синесий настоява да му се изплаща владичина. Според болшинството русенци поведението му е безочливо, затова незабавно изготвят молба с искане гръцкият владика да бъде изгонен от града. Молбата е подписана от 200 граждани и на 17 януари 1864 г. е поднесена на валията от група български първенци, в която влизат Никола Казмата, зет му Велико Малчооглу, Никола Дряновски, Иван х.Костов, Гено Буюклиев, Иван Добрев и Симеон Симеонов[39]. От позицията на сана си и на поста, който заема, Синесий иска от местните власти строги наказания за седмината русенци, дръзнали да

[39] Виж: Антонова, В. Възрожденското читалище „Зора", Русе. 2010, с. 30.

се опълчат срещу него. Управата не може да пренебрегне ултиматума на владиката, затова вносителите на искането за отстраняването му са арестувани. Новината за тази поредна несправедливост бързо обикаля чаршията и сякаш отприщва бента на дълго тлялото недоволство. Десетки русенци затварят дюкяните и канторите си и се отправят към валийския конак, за да изразят възмущението си. Георги Малчев, силно притеснен за мъжа на своята сестра Никола Казмата и за брат си Велико Малчев, отива в училището и уведомява за случващото се учителите Параскев Дамянов и Иван Чорапчиев. Трима бързо обсъждат създалото се положение и достигат до безпрецедентната идея да се нападне владишкият дом. Дамянов и Чорапчиев освобождават учениците от училище и ги насочват към къщата на Синесий, която се намира в махала Бекче чифлик, в непосредствена близост до дома на Баба Тонка Обретенова. Скоро към учениците се присъединяват и техните разтревожени майки и заедно започват да изхвърлят вещите на владиката на улицата. Трупаният с години гняв е разрушителен и само за няколко часа жилището на омразния за всички русенци гръцки владика е напълно опустошено.

В същото време събралите се пред конака граждани не отстъпват и продължават настойчиво да искат свобода за арестуваните. Поставен под силен натиск, валията е принуден да отмени прибързаното си решение и да освободи затворниците, сред които е и Никола Казмата. Осъзнали силата си, русенци, предвождани от своите първенци, се отправят към метоха, за да отпразнуват победата, но на следващия ден се оказва, че радостта им е била прибързана. Още рано сутринта валията лично посещава владишкия дом и остава изумен от картината, която вижда. Длъжността му изисква да порицае разрухата и да вземе мерки, зато-

ва той заповядва да бъдат арестувани по-големите ученици от квартала, виновни за нападението. Разбрали за новата опасност, смелите русенки, съпруги и майки на участниците в бунта, отново са на крак. Оформя се внушителна група, предвождана от хаджи Стоянка Маркова, Руска Маринова Симеонова, Марийка Георги Малчева. В първите редици е и съпругата на Никола Казмата, София, която е тук, въпреки че очаква дете. Жените се решават на отчаяна стъпка – влизат в училището, изгонват учители и ученици, заключват сградата и занасят ключовете на английския консул. След това от Гюргево подават телеграма до Великия везир, с която му съобщават, че училището е затворено, а децата им са арестувани и страдат от студ в затвора[40]. В резултат на смелите действия на русенци Синесий е изгонен и в края на 1864 г. окончателно напуска града. Въпреки че Високата порта издава пет везирски заповеди и един султански ферман в негова подкрепа, гръцкият владика никога повече не се връща в Русе[41]. Със своята непоколебима позиция русенските граждани постигат първата си сериозна победа по пътя към голямата цел – сами да ръководят духовния си живот[42]. По повод случващото се в Русе вестник „Българска пчела“ публикува следните възторжени думи: „Хвала на русчушките българи и чест на госпожите тамошни, които тъй разпалено знаиха да пазят народните интереси“[43]. Навярно Казма Никола и София Шарапчиеви, които са сред тези достойни за

[40] ДА – Русе, ф. 59, оп. 1, а.е. 139, л. 88–90; Михаил х. Костов. Из миналото на Русе. Русе, 1931, 5–6.

[41] Сиромахова, Ж. Русе през Възраждането. Русе, 1997, с. 127.

[42] В спомените си Стати Попов пише, че след този случай Синесий живее в дома на Касап Васил, пазен от двама гавази. Виж: Маринов, М. Дядо Стати Попов. С., 2022, с. 35.

[43] Българска пчела, г. I, бр. 35, 24 януари 1864.

похвала българи, изпитват заслужена гордост и надежда, че това няма да е последната им победа.

През 1864 г. в Османската империя е извършена административна реформа, в рамките на която е създаден Дунавският вилает. Той обхваща огромна територия, простираща се от Тулча до Ниш, а за негов главен град е утвърден крайдунавският Русе. Първият управител на вилаета е известният Мидхат паша, който съвсем заслужено се ползва с репутацията на реформатор от новото поколение. В изпълнение на Закона за вилаетите на 1 март 1865 г. в Русе се провежда гласуване за редовни членове на Русенската българска община. Сред двадесет и двамата кандидати, все достойни русенци, са имената на Никола Станов Казмата и родственика му по женска линия Георги П. Малчооглу[44]. Тази чест те получават заради активното си участие в борбата срещу гръцкия владика и за независима българска църква. И двамата не са сред дванайсетте избрани, но продължават да участват активно в общинските дела, подпомагат дейността на читалище „Зора“, грижат се за учебните заведения. Едно от доказателствата за ангажираността на Никола Шарапчията с добрата „наредба“ на училищата в Русе се съдържа в счетоводния тефтер на Янаки Маринов. В него уважаваният русенски търговец стриктно е отбелязал: „дава на Никола Казмата школска помощ за крайната махала“[45].

На 28 февруари 1870 г. е обявен ферманът за учредяване на Българската екзархия, събитие посрещнато с ог-

---

[44.] 125 години Русенска община. Документален сборник. Съставители: Красимир Кънчев, Йордан Борисов. Русе, 1990, стр. 121.

[45.] Маринова, Ст. Стопанският живот в Русе през 70-те години на 19 в., отразени в бележник на жител на Русе. В: Началото на българската модерност. Революционни идеи и всекидневни практики. Известия, книга XXI, Русе, 2019, стр. 196.

ромна радост от всички българи. На 3 март учениците от българските училища в Русе се събират пред църквата и оттам, подредени в две редици, придружени от 18 свещеници и огромно множество, се отправят към двора на Главното училище. Тържеството продължава цели 27 часа – има прочувствени слова, музика, песни, хора. В полза на читалище „Зора“ постъпват дарения на обща стойност 446,50 гроша. Сред дарителите, съвсем очаквано, е и Никола Казмата, който внася в касата 20,50 гроша[46]. Това съвсем не е показен жест, а дарение в името на бъдещето на града и на онези негови жители, осъзнали ценността на писаното слово. Никола дарява, защото е убеден, че хората на книгата са призвани да вървят напред и да разпространяват новите, модерни идеи сред своите съграждани.

Когато свързва живота си със София Малчооглу, Никола Казмата вече е минал тридесетте, но животът показва, че е направил правилния избор. През всички следващи години той усеща до себе си рамото на своята съпруга, която е стожерът на дома им. Тя е грижовна къщовница и възпитателка на децата им, но в същото време има интереси, които далеч нахвърлят рамките на домашното огнище. Противно на тогавашното разбиране за второстепенното място на жената, София живее с проблемите на града и на българската общност. Тя проявява изострена чувствителност към повеите на новото време, затова не е изненада, че е една от 40-те членки-основателки на русенското женско дружество „Ступанка“, поставило си за цел да развива народополезна дейност сред жените и девойките, за да бъдат не само добри съпруги и майки, но и добри и образовани гражданки[47]. Като

[46] ДА – Русе, ф. 14К, оп. 1, а.е. 9, л. 38; оп. 2, а.е. 1, л. 42.

[47] Сиромахова, Ж. Цит. съч., 108–113.

признание за огромния авторитет, с който се ползват семейството й и тя самата, София е избрана в ръководството на дружеството, което според устава се състои от девет души – писарка, две касиерки и шест членки. Отговорността за приходите и разходите на дружеството е поверена на София Шарапчиева и на М.Василева. Това е проява на изключително доверие към нейната образованост и почтеност, защото разумното и честно изразходване на средствата е гаранция за доброто състояние на дружеството. Заради важността на тази позиция уставът изисква касиерките да представят сигурни поръчители, които да гарантират дружествения капитал. За да се предотвратят евентуални злоупотреби с народни средства, печатът на дружеството е направен от три части и всяка една се съхранява от трите отговорни настоятелки – писарката и двете касиерки.

Така както мъжете се събират в неделя след „черковния отпуск“, за да разискват върху народните дела, така и настоятелството на дружество „Ступанка“ провежда заседанията си в неделя в салона на Главното девическо училище. На всяко заседание се определят по две жени от основателките, които са длъжни през следващата седмица да контролират работата на девическото училище и да споделят наблюденията си. Тази практика дава възможност при констатиране на слабости или нередности дружеството своевременно да взема мерки за преодоляването им. Дейността на двете касиерки София Шарапчиева и М.Василева и състоянието на касата са винаги в дневния ред, защото само за една година приходите на дружеството достигат до 12 000 гроша. Със събраните средства се подобрява материалната база на девическото училище и се дава възможност на все повече момичета да получават образование. По-добрата финансова обезпеченост води до подобряване качеството на обучение,

а това безспорно издига културното ниво на русенските девойки.

Дружество „Ступанка“ е едно своеобразно училище, в което жените се учат на обществен живот, учат се да гледат на себе си като на важен фактор, като на сила, която може да промени живота. В качеството си на член на дружеството София се включва в набирането на средства за ранените и хвърлени в русенския затвор участници в Априлското въстание. Тя взема дейно участие и в осигуряване безопасността на русенци по време на Освободителната война 1877–1878 г. За тези тревожни и опасни за града дни Димо Смядовски пише: „Иван Ведър като разбрал, че Далавер паша е решил да изколи българското население в Русе, отишел при италианския консул Де Губернатис Енрико, с когото бил в близки отношения като франкмасон. Двамата решили да образуват нещо като депутация, в която да се покани да вземе участие и добре разположеният към българите влиятелен турчин Хаджи Мехмед Али, а от българското население взели две жени, Хаджи Стоянка Хаджи Димитрова и Хаджи София Никола Казмова, майка на дългогодишния русенски кмет Петър Винаров… Като влезли при пашите, консулът и Ив.Ведър направили знака на масоните, а жените започнали да ридаят… Пашата след като изслушал депутацията, обещал братско съдействие и да запази българското население от башибозуци и черкези…“[48].

Свидетелствата за случилото се в Русе в навечерието на Освобождението са предмет на доста коментари[49], но със сигурност София не се крие, а с присъщата си активност се

[48] Смядовски, Д., Последните ужасни дни на русенци през Освободителната война. Русенска поща, бр. 4342, 12 октомври 1934.

[49] Виж: Ненов, Н. Спасяването на русенци от заколение. Градски мит и места на памет. Изд. „РОД“, 2012.

втурва да спасява семейството си и съгражданите си. Така както по време на бунтовете срещу владиката Синесий е в първите редици, така и сега тя не оставя нещата в ръцете на съдбата, а без всякакво колебание се нарежда до хората, които се борят за оцеляването на града. София отново дава всичко от себе си, за да могат русенци да посрещнат своето освобождение и да градят своето бъдеще. За съжаление, в тези драматични дни тя е сама, лишена от подкрепата на своя съпруг. Казма Никола Шарапчията не доживява да види града си свободен. Той умира на 31 декември 1876 г. на 61-годишна възраст. Погребан е на 1 януари 1877 г. от свещеник Иван Коюв, само месеци преди обявяването на войната.

По време на своя близо тридесетгодишен съвместен живот Казма Никола и София Шарапчиеви имат седем деца: Мария, Петър, Върбан, Аника, Тонка, Евстати /Стати/ и Киреки. В родословното дърво, изготвено от Иван Хаджиивановъ, липсват двете най-малки деца – Евстати, роден на 4 октомври 1863 г., и Киреки, родена на 20 юли 1864 г. Децата са кръстени в църквата „Св.Троица“, а техни кръстници са Мария Драгнева и Кирекица Статива. Вероятно Стати и Киреки умират малки, а смъртта на дете е тема, която близките отбягват и се опитват да забравят.

София надживява своя съпруг с 27 години. Съдбата я дарява с дълъг живот и тя успява да задоми децата си, да посрещне и да се порадва на внуците си, а това е голямо щастие за една майка. Тя умира, покосена от инсулт, на 19 май 1903 г. в дома на своя син Петър Винаров[50].

[50.] Смъртният й акт се съхранява в архива на Русенска община.

Предците

Схема № 1.

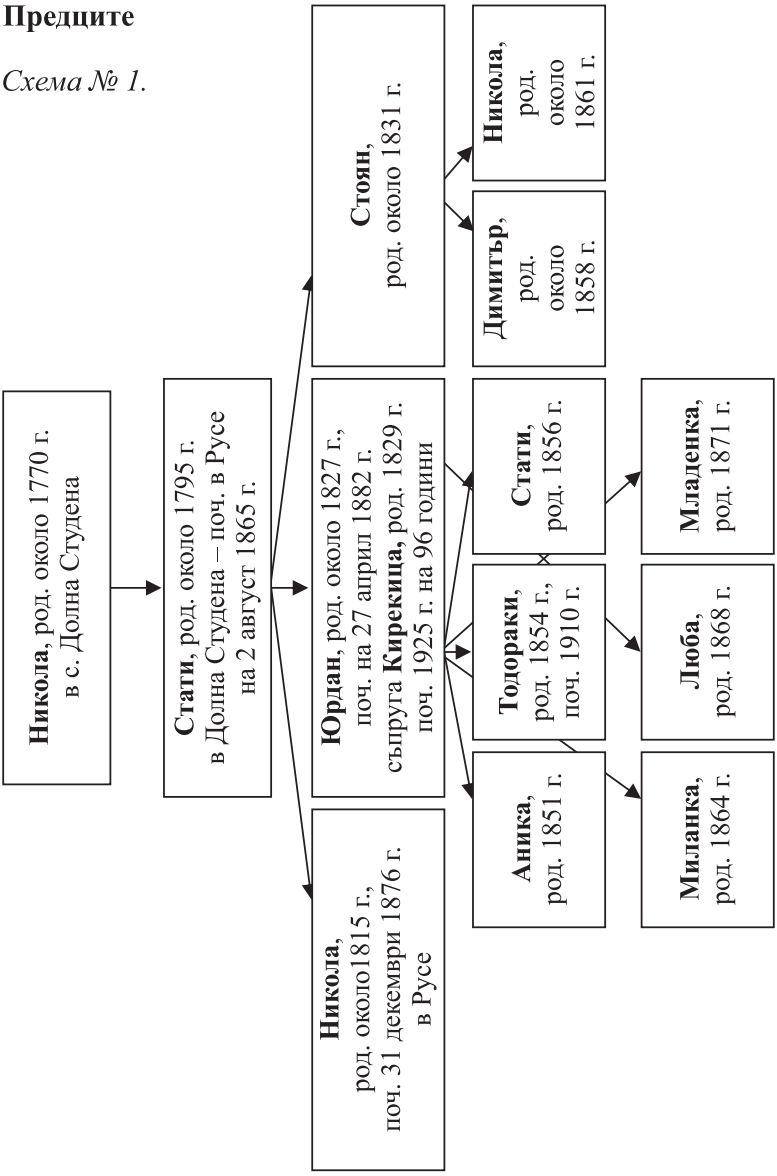

Казма Никола Шарапчията

Схема № 2.

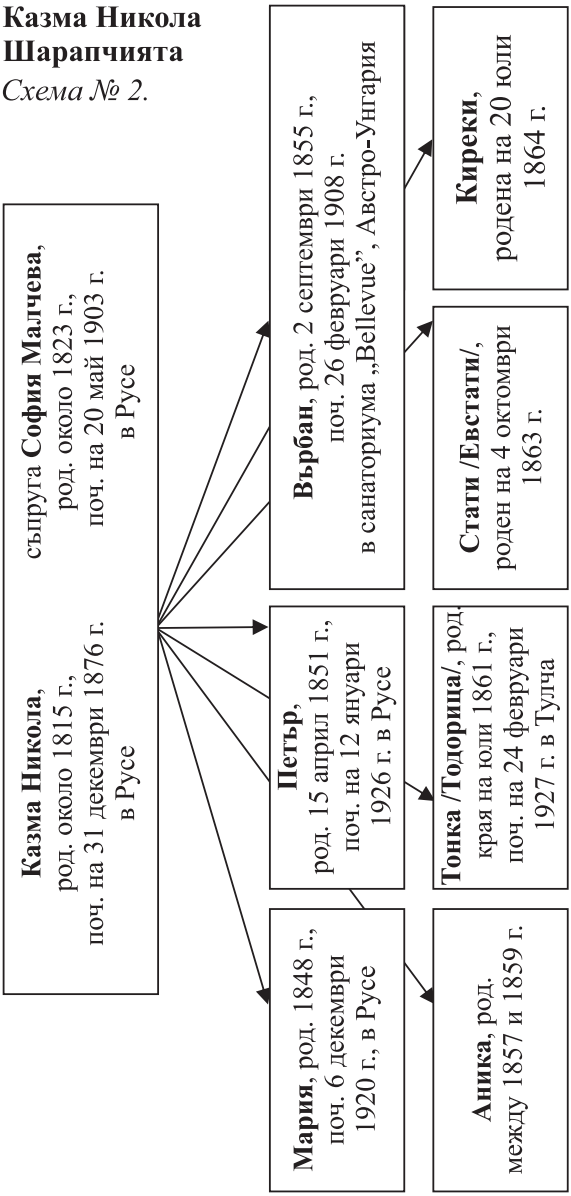

КМЕТЪТ ПЕТЪР ВИНАРОВ

„Безсмислено е да се опитваш да разбереш накъде води пътят. Мисли само за първата крачка; останалото ще си дойде само“.
Шамс Табризи

ДЕТСКИ И МЛАДЕЖКИ ГОДИНИ

В публикации, посветени на Петър Винаров, е посочено, че по-големият син на Казма Никола и София е роден през 1850 г., а авторите се позовават на смъртния му акт. В документа, издаден през 1926 г., е записано, че чиновникът Петър Винаров е починал на 76-годишна възраст. Според нюфус дефтера от 1862 г. по време на преброяването на русенското християнско население Петър е на 11 години, т.е. роден е през 1851 г.[1] Доскоро смъртният акт и дефтерът бяха единствените два официални документа, които макар и да не посочват годината на раждане, дават възможност тя да се изчисли, поне приблизително. За радост, съвсем наскоро в архива на русенската община бе открит документ, в който фигурира точната дата на раждане на Петър Винаров – 15 април 1851 г.[2]

Ранното детство на Петър преминава под знака на Кримската война, която е тежко бреме за възрастните, но

[1.] Бакърджиева, Т. Българската общност в Русе през 60-те години на XIX век. С., 1996, с. 105.

[2.] Семеен регистър, изготвен около 1923 г. Документът бе открит от г-жа Албена Арсова, за което ѝ изказвам моята дълбока благодарност.

не може да спре момчешките игри и лудории. В града има много разквартирувани турски и френски войници, които децата наблюдават с безкрайно любопитство и се мъчат да им подражават. Затова не е изненада, че основен арсенал в игрите им са дървените пушки и саби, които в техните очи по нищо не се различават от истинските. Като всички свои връстници и Петър кръстосва старите русенски сокаци и води въображаеми битки, които го пренасят в други светове. Там той е голям и силен, гордо носи красива униформа и блестящо оръжие, с което побеждава лошите. Но тази най-безгрижна част от детството свършва бързо и настъпва първата голяма промяна в живота му – когато навършва седем години, родителите му го записват в българското училище[3]. Никола и София са от хората, надживели онова не толкова далечно време, когато да си образован означава да знаеш да четеш и пишеш и да пееш в църквата. Те държат на новото образование и вярват, че училището ще даде на детето им задълбочени и полезни знания и когато порасне, ще се нареди сред просветените хора, тези, които оставят следа във времето. Със сигурност тяхното отношение към процеса на учене се предава и на Петър, затова когато прекрачва училищния праг, за него започва не само напълно нов, но и много вълнуващ период.

Благодарение на спомените на известния русенски общественик Михаил Хаджикостов, само три години по-голям от Петър, имаме рядката възможност да се потопим в атмосферата на русенското училище от онова време. „Първоначално се учихме да пишем буквите на пясъка – пише

[3] Виж: Лебикян, Х. Големият русенски род на Винарови. – Алманах за историята на Русе, том VI, Русе, 2006, с. 178–189; Златев, Л. и Х.Лебикян. Иван Хаджииванов. Родови корени, общественик и деен ръководител на борбата за освобождението на Добруджа. Русе, 2005,12–27.

Хаджикостов. – В училищната стая имаше няколко чина, дълги по 5 метра и широки 30 см с перваз отстрани, висок 10 см, за да не пада насипаният по чиновете пясък. Пишехме с пръстите си и който ни предаваше, изтриваше написаното с една ръчна дъсчица. Научихме простите букви, после главните, а след това се упражнявахме в „краснописание“ на каменни плочи, с черна каменна писалка (калем)“[4].

След като приключи успешно първоначалното им огрмотяване, децата се местят на втория етаж, където се намира „взаимното училище“. Там учениците вече пишат на черна дъска с тебешир и съставят самостоятелно цели изречения. Отново според спомените на Михаил Хаджикостов по стените в учебната стая има заковани шестнадесет такива дъски за писане и около всяка от тях се нареждат по седем-осем деца, които чакат своя ред, за да покажат знанията си. През този втори период учениците разполагат със собствени буквари и читанки, които могат да отнасят в домовете си и да се подготвят самостоятелно. За да преминат от началното училище в по-горния първи клас, децата се явяват на публичен изпит, който се провежда много тържествено. На това истинско градско събитие присъстват родителите, представителите на българската община и на местната администрация. Те оценяват както знанията на учениците, така и работата на техните учители. По всяка вероятност първият изпит в живота на Петър е повод за много вълнения в цялото семейство, но както всички очакват, той се справя много добре и преминава в по-горния първи клас. Тук Петър учи по нови програми, включващи редица неизучавани дотогава общообразователни предмети, които имат за цел да дадат на децата познания за света и за хората в него, да провокират тяхното любопитство и да разши-

[4.] Хаджи Костов, М. Изъ миналото на гр.Русе (Спомени). Русе, 1931, с. 4.

рят мирогледа им. В училището се набляга и на езиковото обучение – освен български се изучават гръцки и турски, преподавани от дългогодишния даскал Параскев Дамянов и от Асип Ефенди. В последния, четвърти клас, учениците започват да учат и френски език, езика на XIX век, а техен преподавател е опитният Иван Чорапчиев. Но освен знания в училище Петър получава и първите си уроци по гражданско поведение. Под ръководството на своите всеотдайни учители той има възможност да израства, да формира свои собствени възгледи и да се учи да ги защитава. Затова не е чудно, че Петър е сред учениците, взели участие в бунта срещу гръцкия владика Синесий. Рамо до рамо със своите родители, учители и съученици той отстоява интересите на българската общност в града, която се бори за духовната си еманципация. Петър Винаров е още юноша и със сигурност не осъзнава напълно важността на случващото се, но въпреки това е във вихъра на събитията и навярно още тогава проявява някои лидерски качества, които в бъдеще ще го направят политик и успешен русенски кмет.

Ученическите години също отлитат неусетно и синът на Никола Шарапчията завършва Главното училище. Пред него е животът с множество възможности, но той не избира образование в чужбина или в някои от елитните училища в Цариград. По финансови или други причини Петър остава в Русе и по всяка вероятност започва веднага да помага на баща си, поемайки част от задълженията му. Въпреки натоварването той намира време да прекарва заедно с приятелите си от читалище „Зора“, където четат вестници и списания, слушат сказки, вълнуват се от събитията, които се случват около тях. Както за много други млади русенци, читалището става негов житейски университет, в който се самообразова и се изгражда като личност. За съжаление, след

Петър и Върбан Винарови, 3 август 1874 г., с посвещение за родителите им

смъртта на баща си, напуснал този свят в края на бурната 1876 г., времето, което Петър Винаров може да отдели за себе си, рязко намалява. Като по-голям син той става глава на семейството и поема грижите за майка си, за по-малкия си брат, наскоро завършил Робърт колеж, за сестрите си. В кратките мигове, когато успява да се откъсне от работата си, Петър се среща с приятелите, които все още са останали в Русе, а темите на разговорите им неизменно се въртят около кризата на Балканите, европейските държави и техните позиции, положението на българите и надеждите за освобождение. Младите русенци посрещат с огромна радост вестта за обявяването на Руско-турската война и правят всичко възможно, за да помогнат според силите си на освободителите. Дейността им в полза на настъпващите руски войски става причина Петър и няколко от неговите близки приятели да бъдат арестувани и изпратени на заточение. Този нелек период от живота им е описан подробно в спомените на Михаил Хаджикостов. За

арестуването им той разказва: „През май (1877 – б.а.) идва една сутрин един заптия да ме вика в конака. Домашните ми казаха, че съм на село и че като си дойда, ще ме пратят в конака. Аз бях вече нащрек, знаех, че ме търсят и се криех, но през юли месец ме арестуваха. В същото време арестуваха и младежите Петър Винаров, Върбан Халача, Край Танаса и още няколко души. Обвиняваха ни, че сме стоели в града, за да даваме знаци на московците. После научихме, че такива сведения за нас дал българинът на турска служба Маринчо М.Мутафов, който след освобождението полудя и се удави“[5].

НА ЗАТОЧЕНИЕ

Времето е военно, затова властите действат бързо и безкомпромисно срещу всички, заподозрени в противодържавна дейност. Петър Винаров и приятелите му са затворени в барака на Левент табия, най-голямото военно укрепление край Русе. С присъщия на младостта им оптимизъм те се надяват, че ще се измъкнат и чрез един арменец на име Агоп правят опит да подкупят властите. За огромно тяхно разочарование ходът им е неуспешен и скоро научават, че ще ги изпратят в Цариград. В последния момент известяват родителите си, които успяват да им донесат достатъчно дрехи и пари, защото знаят, че ги чака дълго и трудно пътуване. Когато пристигат в турската столица, русенските младежи са хвърлени в затвора „Баба заптие“, където престояват близо две седмици. В това време в Цариград пристига София, майката на Петър Винаров, придружена от майката на Край Танас. Двете жени не могат и не искат да се примирят с това, което се случва с децата им, затова са ги последвали и тук, в турската столица, правят нов опит да ги освободят с под-

[5.] Пак там, с. 9.

куп. Този път посредник е Георги Цанков, но когато арестуваните младежи научават, че цената на свободата им е по 50 турски лири на човек, категорично отказват. Те не искат в такова тежко и несигурно време да ощетяват семействата си, затова колкото и да е плашещо, избират заточението.

В затвора „Баба заптие“ Петър Винаров и приятелите му прекарват дните си в пълно неведение, защото никой не ги уведомява какво ще бъде наказанието им. Едва когато ги оковават по двама с „билекчета“, научават от пазачите, че на следващия ден тръгват на път. Извеждат ги на пристанище „Сиркиджи“, където заварват много затворници, оковани и навързани в синджири, за да не могат да избягат. За младите русенци, измъчвани от неизвестността, гледката е разтърсваща, но не могат да направят нищо друго освен да приемат съдбата си и да се надяват, че денят на освобождението им няма да е толкова далеч. Натоварени на кораба като животни, минават Галиполи, Дарданелите, Мителин, Сакъс, Родосто и пристигат в Бейрут, където престояват около двадесет дни. Мълчанието на властите ги принуждава да подадат официално оплакване до местния паша и едва след неговата намеса ги уведомяват, че последната им спирка ще бъде Халеб, мястото, където трябва да изтърпят наказанието си. От Бейрут Михаил Хаджикостов изпраща писмо (23 август 1877 г.) до Никола Обретенов, който вече излежава присъдата си в крепостта Акия (Сен Жан д’Акр)[6]. „Приятелю Кольо! – пише той – Аз, Петър Н.Шарапчиев, Върбан Халачена и Край Танас, предадени… на правителството турско за бунтовници, ни докараха тука. Шест дена седяхме в Русе, после в Цариград и оттам в Бейрут, оттук за в Халеб. Никола Сакилариев, Димитър Г.Станчеолу и Георги Николов ги пратиха май в Синап, а Ганчо Ц.Карамаждраков

[6.] Днес на територията на Израел.

остана в Цариград, гдето ще пратят и него на заточение. Ний всинца седяхме наедно затворени в Цариград, догдето най-сетне ни разделиха. В Русе останаха ющи затворени, но кои са и какво стана с тях не мога да ти кажа. Ний засега сме здрави и читави. Догдето бяхме в Русе, страшно са развали и изгори от руските гюлета“[7].

По това време Халеб[8], градът, определен за тяхна последна спирка, е част от Османската империя, център на провинция Сирия и трети по значение град след Истанбул и Кайро. Петър Винаров и другарите му пристигат тук след дълго пътуване и много перипетии, а първото място, което опознават, е халебският затвор. Изпитали на собствен гръб колко непосилна е тежестта от неизвестността, те бързат да уведомят близките си в Русе, но все още не са ориентирани в обстановката, затова Михал Хаджикостов моли за помощ Никола Обретенов: „Приятелю Никола, вий по-можете да пишите за Русе. То побързайте с едно писмо до града ни и явете на домашните си да кажат на майка ми, на майката на Петър Н.Шарапчиев и на Върбана Халачина, на госпожата му, да са известни и как, че сме живо и здраво в Халебския затвор и чакаме свършването на войната, което ще реши нашето освобождение“[9].

Условията в затвора са тежки, но русенските младежи вече са натрупали достатъчно затворнически опит и знаят, че не бива да позволят на никого и на нищо да сломи духа им. При нужда винаги се подкрепят, вдъхват си кураж и не спират да вярват дори за миг, че наближава денят, в който ще бъдат свободни и ще се завърнат при семействата си. И тъй като в затвора цари едно особено чувство на солидарност,

[7.] Обретенов, Н. Дневници и спомени (1877–1939), С., 1988, с.111.

[8.] Градът е наричан още Халеп, Алеп, Алепо.

[9.] Обретенов, Н. Цит.съч, с. 161.

по-старите затворници не скриват от тях, че за да оцелеят, трябва да си извоюват правото да излизат в града. Петър Винаров и другарите му по съдба намират помощ в лицето на един уважаван местен арабин-християнин, православен свещеник, който ги изслушва и им дава ценни напътствия. Така се ражда идеята да напишат писма до консулите на Германия, Англия, Италия и Австрия, които резидират в Халеб. Свещеникът лично занася писмата им и благодарение на застъпничеството на чуждите консули всички българи[10] са освободени от затвора, а грижата за тях поема православната община в града. Местните ги приемат „на драго сърце“ и ги снабдяват с дрехи, храна и други „потребни неща.“ Излизането от затвора е голямата им, но не последна победа – не след дълго щастието им се усмихва за втори път. В конака, където се води разследване по техния случай, Петър Винаров и другарите му попадат на русенец – дефтердаринът Тахсим бей, който е близък с бащата на Михаил Хаджикостов. В името на старото приятелство той оказва пълно съдействие на групата русенци и само след няколко дена те получават позволително да се завърнат в домовете си. В заповедта, издадена от името на наместничеството на Халебския вилает и подписана лично от Тахсим бей в качеството му на каймакамски наместник и вилаетски дефтердарин, се препоръчва на всички царски чиновници, селски имами и кметове да им окажат „надлежно съдействие“[11]. Радостта на Петър и неговите приятели е голяма, но те не се оставят дълго в плен на емоциите, а бързат да напуснат Халеб. Един от бейрутските консули им помага да си закупят билети на

[10.] Няколко дена след русенската група в Халеб са докарани 120 българи от Одринско.

[11.] Русенско поборническо-опълченско дружество. Документален сборник. Издателство Държавен архив, Русе, 2003. с. 123.

Русе, 1878 г.

половин цена и на 5 април 1878 г. те тръгват за Цариград. Сигурно съдбата им прави дар, защото пристигат в турската столица точно в навечерието на Великден (15 април) и имат възможност да се „черкуват“ в българската църква. Срещат се с епископ Климент Браницки, който внимателно ги изслушва и развълнуван от страданията им, ги кани да го придружат до Тулча и то на негови разноски. Пътуването им е като сбъднат сън и на 23 април 1878 г., навръх Гергьовден, Петър Винаров, Върбан Дочев Халача, Михаил Хаджикостов и Атанас Краев пристигат в „хубавия, свободен вече град Русе“.

ВЛИЗАНЕ В ПОЛИТИКАТА

След първите дни, изпълнени с вълнуващи срещи и споделена радост, Петър Винаров се заема със семейните дела, поизостанали заради войната. Въпреки че работата е много, само няколко месеца след завръщането си от заточение 27-годишният Петър взема важно житейско решение.

На 23 юли 1878 г. той се жени за Ангелинка Иванова, родом от Тутракан, с която може би са се познавали от преди войната[12]. Времето не позволява сватбата да е разточителна, но има развлечения за всички, дори и за случайни посетители. По повод щастливото събитие в личния си дневник Никола Обретенов пише: „Доста добра разходка направихме днес вън и вътре в града и най-сетне са спряхме на Казмата на сватба, хем да си починем и да си погледаме малко момите“[13].

Петър Винаров със съпругата си Ангелинка

В първите години след Освобождението Русе е най-големият градски и стопански център в Княжество България. Важното му значение в новоосвободената държава се определя от завидния демографски потенциал, от сравнително високото ниво на производство, от отвореността му към външните пазари и сигурни търговски връзки, простиращи

[12] Ангелинка е дъщеря на Иван и Дика Попови; родена е на 20 юли 1860 г. в град Тутракан.

[13] Обретенов, Н. Цит.съч., 219–220.

се далеч отвъд пределите на Балканите. Международните стопански и финансови контакти дават възможност на част от русенското търговско-занаятчийско съсловие бързо да възстанови позициите си и да продължи да поддържа по-високи темпове на развитие в сравнение с останалите региони в страната. Налагащите се нови стандарти оказват влияние върху Петър Винаров, който по правото на по-големия син наследява абаджийския занаят на баща си. Преценил, че тази дейност ще остане в миналото, той продава дюкяна си, разположен на Абаджийската чаршия, която е част от големия пазар[14]. Така си осигурява средства, за да се ориентира към по-модерна стопанска дейност.

Всички извори от това време показват, че в тези първи години на самостоятелен държавен живот погледът на русенци, енергията им са насочени не само към стопанството, а и към обществено-политическата сфера. Сред русенската интелигенция, която винаги е била отворена и чувствителна към новото, се усеща силното влияние на модерната европейска политическа мисъл. От друга страна, градът е притегателен център за редица наши политически и културни дейци, което дава възможност на жителите му да поддържат връзки с най-изявените държавни мъже на страната по това време. Тези особености на обществената среда в Русе слагат отпечатък върху политическия живот в него. Както в цялата страна, така и в Русе се разгаря остра борба между партиите на консерватори и либерали, които имат различна визия за държавното управление и бъдещето на България. Консервативно настроените дейци, представителите на заможните слоеве от обществото, са обединени около харизматичната фигура на митрополит Григорий. Основните им страхове са свързани с политическата незрялост на българина и с то-

[14] ДА – Русе, ф. 639 К, оп. 1, а.е. 1, л. 14.

талната липса на опит в обществените работи. Те са обезпокоени, че прекалените конституционни свободи могат да доведат до анархия и неуправляемост в едва прохождащата българска държава. Притесненията на консерваторите не се споделят от либерално настроените лидери, които имат доминираща роля сред многобройните дребни собственици. Те се обявяват против всякакъв ценз и за широки пълномощия на народното представителство. Съставянето на първия правителствен кабинет от консервативно настроени дейци начело с Тодор Бурмов се приветства от местните консерватори, но се приема с неудоволствие от онези русенци, които симпатизират на либералната идея. Точно те са организаторите на първия градски митинг, насочен срещу политиката на консервативното правителство на Бурмов, проведен на 26 август 1879 г. Най-критикувана е кадровата политика и неспазването на конституционните права на гражданите по отношение на свободата на словото и печата. В изпратена от митинга телеграма до княжеската канцелария русенци настояват да бъдат управлявани от хора, които уважават свободите на гражданите, гарантирани от Търновската конституция. Привържениците на консерваторите не остават равнодушни към обвиненията и бързат да определят митинга като „комитаджилък“ и „анархия“[15].

На фона на политическите процеси в следосвобожденска България, които се отличават със своята динамика и непредвидимост, естествено възникват въпроси относно политическата ориентация на Петър Винаров и неговото място в политизиращото се българско общество. Преди Освобождението, въпреки че все още е твърде млад, той е сред онези патриотично настроени българи, които категорично

[15.] Стоянов, З. Превратът през 1881 година. Исторически възпоменания. Съставител: Т.Ташев. С., 1994, с. 32.

заявяват своята позиция по църковния въпрос, имат мнение относно ролята на образованието за развитието на българската нация. Той желае политическата независимост на своята страна, но без да афишира прекалено шумно своите свободолюбиви чувства. След войната и преживяното заточение Петър Винаров се сблъсква с новата реалност, с ежедневните промени в родния му град, който вече е различен до неузнаваемост. Променени са и хората. Всеки, който има някакъв опит и познания, се стреми към служба в общинската и държавна администрация[16]. Макар и не съвсем подготвени, русенци смело поемат новите роли, защото искат да бъдат забелязани, искат да бъдат част от това смело настъпващо време. Като млад и амбициозен мъж Петър Винаров следи с интерес развитието на политическата обстановка в града и страната. Вълнува се от гласуването на Търновската конституция и избора на княз от I Велико народно събрание. На 25 юни 1879 г. той със сигурност е сред посрещачите на първия български княз Александър Батенберг и изпитва онова огромно вълнение, описано от свидетеля на събитието Захари Стоянов: „Само оня, в жилите на когото не течеше чисто българска кръв, който не беше слушал нищо за Асеневци, за Крума и Симеона, не беше се трогнал, не бе си направил труда да излезе на станцията“[17].

Вероятно политическите му възгледи се оформят постепенно до момента, в който той застава на страната на консерваторите. В тази група, поне в началото, най-авторитетни са имената на митрополит Григорий, Йосиф Дайнелов, Димитър Георгиев, Петър Оджаков, Петраки Златов, Костаки Маринович, Илия Трифонов, Димитър Селвели. От другата страна на очерталата се разделителната линия,

[16] Хаджи Костов, М. Цит.съч. 12–13.

[17] Стоянов, З. Превратът…, цит.съч., с. 31.

наречена политика, са либералите Симеон Сп.Златов, Никола Обретенов, Тома Кърджиев, Захари Стоянов, Константин Доганов, Филип Симидов. Като бивши поборници те се чувстват пренебрегнати, недооценени, искат признание от страна на обществото за своите минали заслуги. В новата българска действителност либерали и консерватори се обединяват в партии, редуват се на политическата сцена и воюват помежду си с огромна страст. Понякога градусът на напрежението нараства, достигайки твърде високи стойности, дори и за тукашните нрави. За сблъсъка между либерали и консерватори в началото на август 1880 г. по повод местните градско-общински избори русенският вестник „Славянин" пише: „На 3 того в Русе преди да станат изборите на кмета и членовете за градския Общински съвет, станали големи и неожидаеми гюрултии, които не ни служат на чест, нето са за похвала достойни! Пак стара и млада партия, консерватори и либерали имали препирни!"[18] От публикацията във вестника става ясно, че либералите протестират срещу състава на изборното бюро, наричайки членовете му „самозвани", но консерваторите, готови на всичко, за да запазят влиянието си в града, напълно ги игнорират. В резултат на неотстъпчивостта на двата лагера „препирнята са умножила и са обърнала на кавга". Съвсем очевидно е, че и либерали, и консерватори искат победата в предстоящите избори, но и двете страни сякаш се опитват да компенсират липсата на опит, залагайки върху емоциите, а не върху разума.

През есента на 1880 г. русенци стават свидетели на първите стъпки на княжеството в установяване на редовни междудържавни отношения със съседните страни. На 9 октомври княз Александър Батенберг посреща в Русе румънския крал Карол I. Вечерта в специален павилион, издигнат

[18.] Славянин, г. II, бр. 9, 9 август 1880.

до хотел „Исляххане“, двамата държавни глави наблюдават парада на българската военна флотилия, осветявана от илюминации и фойерверки[19]. Нямаме основание да се съмняваме, че Петър Винаров, вече сериозно изкушен от политиката, би пропуснал да посети това пищно зрелище. Той със сигурност е сред онези русенци, които оценяват събитието и си дават сметка, че за първи път България като свободна държава посреща чужд владетел. Нарастващата значимост на Русе в политическия живот на княжеството дава самочувствие на Винаров и той все по-активно се включва при решаването на различни градски проблеми, също като своя баща Казма Никола и като своите чичовци Георги и Велико Малчеви[20]. Петър Винаров се вълнува от проблемите на образованието и има желание да помага за тяхното решаване. В края на 1880 г. той участва в градските събрания по повод издръжката на местните училища, които се провеждат почти ежедневно. Като част от групата на консерваторите Винаров развива активна дейност и в навечерието на изборите за Окръжен съвет, насрочени за 10 януари 1881 г. Той и неговите съидейници разчитат на селските кметове и на гласовете на мюсюлманското население. Наскоро загубили привилегированото си положение, мюсюлманите, особено тия, които живеят по селата, са много объркани. Те са разкъсвани между призивите на Турция за миграция и привързаността си към родното място, а това ги прави лесен обект за политически манипулации. В резултат на активността на русенските консерватори и немалко нарушения новият

[19] Златев, Л. Към началото на партийно-политическия живот в Русе след Освобождението до преврата от 27 април 1881 г. – Алманах за историята на Русе, том II, Русе, 1997, 219–239.

[20] Така както Шарапчиеви стават Винарови, така и Малчооглу след Освобождението стават Малчеви.

Окръжен съвет има почти същия състав като предишния. Усилията на Петър Винаров също са възнаградени – той е избран за член на Окръжния съвет.

Русенската политика е чувствителна към всичко, което се случва на голямата политическа сцена. На 1 март 1881 г. е убит руският император Александър II, събитие умело използвано от българския княз Батенберг, за да компрометира либералната партия. Когато отива в Русия, за да участва в траурната церемония, той успява да убеди новия император Александър III, че българските либерали са сподвижници и съидейници на убийците на неговия баща, че те са една „нихилистична язва", която трябва да бъде изкоренена. Окуражен от благосклонността на новия руски владетел и от подкрепата на Австро-Унгария и Германия, на 27 април 1881 г. княз Батенберг извършва първия в новата ни история държавен преврат. Той уволнява правителството, суспендира Търновската конституция и публикува прокламация, в която заявява своите мотиви и цели. Лидерите на консерваторите в Русе, които никога не са крили предпочитанията си към силна княжеска власт, безпогрешно усещат, че е дошло тяхното време. Сутринта на 28 април камбаните на църквата „Св.Троица" тържествено бият, а гражданството е поканено на митинг. Въпреки малобройната публика ораторът Петър Оджаков разпалено говори за предстоящата историческа задача и за „тържеството на славянската идея". Накрая е приета резолюция, в която русенските граждани изказват благодарност на княз Батенберг за това, че е предприел решителни действия, за да спаси страната от настъпващата „анархия"[21].

Петър Винаров споделя напълно вижданията на своите съпартийци, обединени идейно около в. „Българин", кои-

[21.] Стоянов, З. Цит.съч, с.67.

то твърдят, че князът е бил длъжен да се намеси в „лошия вървеж на работите в страната“[22]. Обзети от чувство на гордост, че изпълняват отговорна мисия за защита на Отечеството от вътрешните му врагове, консерваторите се поставят изцяло в услуга на Батенберг. Особено активни са в навечерието на изборите за II ВНС, насрочени за 14 и 21 юли 1881 г. С благосклонната подкрепа на извънредните местни власти те засилват агитацията си в Русе и Русенско. Сипят обвинения срещу доскорошното управление на либералите, не пестят личните нападки, убедено проповядват, че интересите на партиите трябва да се подчинят на волята на княза, който, облягайки се на „великия Освободител“, ще може спокойно да води народа към преуспяване и материално благополучие[23]. Хотел „Букурещ“ е превърнат в предизборен щаб на консерваторите за Североизточна България. Голям триумф за тях е посещението на княз Александър Батанберг в Русе на 11 юни 1881 г. Княжеският ескорт е посрещнат на няколко километра преди влизането му в града и тук, по настояване на организаторите на церемонията, конете на файтона, в който пътува Батенберг, са разпрегнати и заместени от хора. Този жест, който трябвало да покаже народния възторг, е обсъждан от русенци в продължение на години и то с много противоречиви чувства. Кулминацията на тържествата е вечерта, когато градът е обхванат от всеобщо веселие – свири музика, вие се хоро, на което се хваща дори и князът. Очевидци на случващото се не пропускат да споменат за пресметнатата, според тях, щедрост на Петър Винаров, който изважда от избата си бъчви с вино

[22.] Златев, Л. Политическият живот в Русе 1879-1900. Русе, 1998, с. 45.

[23.] Маринов, Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история, С. 1992, с. 177.

и ги поставя на площада, за да има за всички[24]. След такава пищна демонстрация на близост с княза не е изненадващо, че изборният успех на консерваторите е пълен. Не трябва да се пренебрегва и фактът, че листата им се води от такъв опитен политик, какъвто е докторът по право Константин Стоилов. Използвайки благоприятния за тях режим на княжеските пълномощия, русенските последователи на Консервативната партия овладяват градската община.

РУСЕНСКИ КМЕТ

Първите седем следосвобожденски години минават неусетно, сякаш времето е придобило нова динамика. Изреждат се много кметове, които идвайки на власт, се мъчат да убедят своите съграждани, че точно те са правилният избор, защото мислят за града и за неговото по-добро бъдеще. В обстановка на остра политическа конфронтация преминават и повторните общински избори, проведени на 19 май 1885 г., които се печелят от Съединената опозиция (либералите-цанковисти и консерваторите), а нейният представител Петър Винаров става кмет[25]. От 1 юли с.г. той застава начело на русенската община, която ръководи (с малко прекъсване) почти три пълни мандата до 30 юни 1893 г.[26] За своята работа Петър Винаров получава много и различни оценки от съвременниците си, но кметът, който и да е той, рядко може да се хареса на всички. Не бива да се пренебрегва и факторът време. Периодът, през който Винаров ръководи Русенската община, е изключително труден, белязан от няколко знакови за историята на страната събития – Съединението (1885 г.), Сръбско-българската война, бун-

[24] Стоянов, З. Цит.съч., 160–162.

[25] Държавен вестник, бр. 63, 22 юни 1885.

[26] Радков, Ив., Л.Златев. Русенските кметове 1878–1949. Русе, 2002, с. 35.

та на офицерите-русофили (1887 г.). Това са събития, които изискват решителни действия, много гъвкавост и дипломатичност, а той, продуктът на една преходна епоха, се люшка между старото и новото, полагайки неимоверни усилия да ги съвмести. Кметът Петър Винаров е без административен и управленчески опит, принуден е да се учи в движение и то предимно от собствените си грешки, защото в държавата липсват ярки примери за подражание. Управляващите в България, с малки изключения, все още не се държат като истински политици. В контекста на казаното интерес представлява описанието на обстановката в страната, направено от морския офицер Еспер Серебряков. „България през 1885 г. – пише той, – не приличаше на България от днешно време… Навсякъде още се забелязваха печалните следи от многовековното позорно робство. Нямаше и едно поколение, израснало на свободна земя. Образованите и интелигентни хора бяха единици… Най-голямо влияние в младата държава имаха успелите да придобият състояние, благодарение на своята гъвкавост и подлизурщина… Навсякъде и във всичко се забелязваха користни интереси. Грубост, разхищения на държавни средства, подкупи, взаимни интриги, борба за топли местенца и изгодни държавни служби господстваха навсякъде“[27].

Думите на Серебряков съвсем не са лицеприятни, но са писани от човек, който не таи лоши чувства към България, напротив, дошъл е да помогне. По време на Сръбско-българската война той организира превозването на българската войска и нужните й боеприпаси по река Дунав. Наблюдава българския войник и пише с огромен възторг

[27.] Преживелиците на един руснак в България (1885–1886). Спомени на морския офицер Еспер Серебряков. Превод и редакция Мариана Бърчева. Русе, 2005, 14–15. (Спомените са писани през 1912 г.)

за неговия героизъм и готовност за саможертва, за неговото великодушие към пленниците. В Русе съдбата го среща с кмета Петър Винаров, среща малко конфузна, но и много показателна за времето. С доза хумор Серебряков разказва как на първия ден на Великден той и приятелят му Луцки решават да направят служебно посещение на окръжния управител и кмета. Окръжният управител Нестор Марков ги посреща сърдечно, но за тяхно огромно учудване на такъв празничен ден той приема гости по домашно сако и нощна риза. Следващата изненада е кметът, когото заварват гол, обвит в огромна шуба, за да лекува болния си гръб. За този незабравим за него момент Серебряков пише: „Но вие само си представете картината: двама офицери с еполети, в мундири, обшити със злато, и голия кмет на втория по значение град в страната беседват за мехлемите за лечение на болния му гръб, за бъдещата съдба на България и по въпроси на висшата политика“[28]. Ситуацията действително е комична, но кметът Петър Винаров не може да надскочи своето време. Българските политици и чиновници, дори и тези, които живеят и работят в столицата, все още нямат понятие какво е официална визита, липсва ред, възпитание, изисканост в отношенията. Всички те, новите лица на България, сякаш пребивават в два свята, ориенталски и европейски, но въпреки това, лутайки се в дебрите на политиката, успяват да раздвижват всички пластове на обществения и икономически живот и да тласнат страната напред.

Избраният през 1885 г. Общински съвет начело с кмета Петър Винаров, в който влизат цанковисти и консерватори, се явява местният публично-административен орган, който е опозиция на управляващия либерален кабинет на Петко Каравелов. Това обаче не пречи на новата общинска

[28] Пак там, с. 146.

управа да се опита да разгърне по-широко своята дейност. Още на първите общински заседания се забелязва амбицията да се разрешат проблеми, трупани с години, да се наложи контрол върху общинските средства и да се пресекат опитите за злоупотреби с тях. Общинският съвет се занимава с благоустройството на града, с пожарната безопасност, а по време на епидемии въвежда мерки за ограничаване на щетите, за подобряване здравния статус на населението и за повишаване на здравната му култура. Част от общинските съветници проявяват огромна загриженост за „обществеността благоприличие и нравственост“, които според тях са сериозно застрашени от някои питейни заведения, превърнали се в „свърталище на неблагонадеждни лица“[29]. Те предлагат въвеждането на нови по-строги правила, които да регулират дейността на заведенията, предлагащи развлечения, и да гарантират запазването на морала. За разлика от тях кметът Винаров насочва усилията си към много по-мащабни проекти. Като кореняк русенец той знае каква е ролята на река Дунав за развитието на града, затова планира построяването на модерен кей на русенското пристанище. Влага много енергия в тази своя идея и навярно е много разочарован, когато не среща подкрепа от страна на окръжния управител, от когото зависи финансирането на проекта[30].

Въпреки липсата на поддръжка от страна на представителите на централната администрация Винаров е готов да отстоява докрай интересите на своите съграждани срещу опитите на отделни съсловия да се облагодетелстват от монополното си положение на местния пазар. Така през лятото на 1885 г. под негов натиск Общинският съвет от-

[29.] Жейнов, И., В.Антонова.Епоха на строителство. Русе, 2005, с. 34.

[30.] Славянин, бр. 16, 14 септември 1885.

хвърля молбата на русенските търговци да се спре вносът на зеленчуци от съседна Румъния, защото съществува реална опасност цените на тези стоки да се повишат рязко[31]. Две години по-късно Винаров не допуска цената на хляба да се повишава безконтролно и в града да избухне „хлебна криза“. Позовавайки се на приетия „Правилник на хлебарското съсловие в Русе“, кметът осъществява стриктен контрол над хлебопроизводителите. Воден от грижата за прехраната на русенското население, той позволява само минимално повишение на цените на хляба и то след аргументирана калкулация на разходите[32].

Политическата конфронтация дава отражение върху работата на общинската институция, но това, което обединява нейните представители, е стремежът да се осигурят стабилни темпове на развитие във всички сфери на живот. През 1885 г. под ръководството на новия кмет Петър Винаров Русенската община финансира изграждането на постройки за шест табачни фабрики, които впоследствие продава на частни предприемачи[33]. По-голяма част от общинските сервизи се отдават под наем за по-ефективна експлоатация. Както може да се очаква, не липсват опити за лично облагодетелстване на общинари от общественото строителство в града, за които опозиционната преса непрекъснато алармира. Като познаваме времето, по-изненадващи са случаите, когато кметът в името на доброто представяне на града пред гостуващи височайши особи заплаща от джоба си за ремонт на улиците, по които те ще минат, или предоставя почерпка[34]. Обикновено зад подобни жестове неговите

31. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 1, л. 112.

32. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 5, л. 36, 37, 85.

33. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 1, л. 70.

34. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 1, л. 49.

политически противници съзират показност, дори корист и не престават да го критикуват при всеки удобен случай.

Вестта за Съединението е неочаквана за русенската общественост, но скоро изненадата отстъпва място на еуфорията. Само два-три дни след знаменателния 6 септември в града се провеждат многолюдни митинги и манифестации под лозунгите „Да живее Съединението! Да живее България! Да живее Каравелов!“. В този знаменателен за страната момент политическите различия сякаш изчезват и представители на различни партии произнасят прочувствени речи в подкрепа на българското национално обединение[35]. За тържествата по повод събитието общинският съвет, ръководен от кмета Петър Винаров, гласува разходи на обща стойност от 211 лв. Те са предназначени за поздравителни телеграми до правителството, до министър-председателя и княза, както и за заплащане на 22 ведра вино, 10 пръстени канчета и 50 фунта свещи за осветление[36].

Обявяването на Сръбско-българската война на 2 ноември 1885 г., акт, оценен от русенци като върховна несправедливост спрямо държавата и народа ни, предизвиква нов изблик на патриотични чувства. Общината с енергичното съдействие на Петър Винаров осигурява подслон и храна за приижащите от цяла Североизточна България доброволци. Кметът отпуска 525 лв. за седемте русенски опълченски чети, които съставят сборна дружина и заминават за София[37]. Откриват се и няколко временни болници за ранени български войници. Последвалата блестяща военна победа

[35.] Златев, Л. Русенската общественост и Съединението. – Научни трудове на Русенския университет, 2011, том 50, серия 6.2, 229–234.

[36.] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 1, л. 199–200.

[37.] Славянин, бр.45, 23 ноември 1855; бр. 52, 12 декември 1855; бр. 57, 24 декември 1885.

вдъхва самочувствие и подхранва надеждите за преуспяване на обединеното отечество. Въпреки общото обедняване русенската общинска управа намира средства, за да посрещне подобаващо завръщащите се от фронта войници[38]. В очите на своите съграждани те са героите, те са гаранцията за доброто бъдеще на България. В този върховен момент нито стопанските затруднения, нито дадените скъпи жертви са в състояние да разколебаят оптимизма на русенци.

През юни 1886 г. IV обикновено Народно събрание прием нов Закон за градските общини, според който кметът се явява преди всичко „представител на общината и на нейните интереси пред всички държавни учреждения и лица и пред другите общини“ и изпълнител на решенията на Общинския съвет. Така кметът вече не е пълномощник на централната администрация, а лице, което трябва да изразява и защитава интересите на местната общност. Друга важна промяна е въведеното изискване заседанията на Общинския съвет да се провеждат публично, а не при закрити врати, каквато е съществуващата дотогава практика[39]. Макар и демократичен по своята същност, този нов Закон за градските общини не е в състояние да осигури нужната здравословна дистанция между общинските управи и политическите партии. Общинарите, особено в големите градове, се включват в междупартийните борби, довели до острата вътрешнополитическа криза, обхванала страната през лятото на 1886 г. Нещата излизат от контрол, когато на 9 август в столицата е извършен държавен преврат и князът е принуден да се откаже от престола. Властта в страната е поета от временно правителство начело с митрополит Климент. Същия ден след обяд опозицията в Русе свиква голям ми-

[38] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 2, л. 30–31, 44, 53.

[39] Държавен вестник, бр. 69, 10 юли 1886.

тинг[40]. В речта си един от ораторите, русенският адвокат д-р Павел Златов призовава съгражданите си да тържествуват, защото от България е изгонен нежелан от Русия владетел. В емоционалното си слово той стига до крайности, позволявайки си да демонстрира открито неуважение към княжеската особа[41]. По-късно на страниците на в. „Славянин“ се изказват подозрения, че зад русофилските пристрастия на ораторите стои руският консул в Русе, който е бил доста щедър към тях[42]. Но радостта на проруската опозиция трае само няколко дена. На 11 август 1886 г. от Търново Стефан Стамболов в качеството му на председател на Народното събрание излиза с прокламация срещу преврата. Създаването на наместничество начело със Стамболов и съставянето на кабинет от Васил Радославов очертава победата на контрапреврата. В Русе започват трескави приготовления за посрещането на завръщащия се княз Батенберг, в които се включват дори и чуждестранните консули в града. Те се събират и след оценка на случващото се решават да присъстват на посрещането на княза „целокупно“ и да почетат момента, облечени в официалните си униформи. Когато яхтата на княз Батенберг допира до пристанището, Стамболов скача пръв, обръща се към него и почти театрално изрича думите: „Поех властта във ваше отсъствие, за да запазя честта на България. Днес ви предавам управлението, за да спасите отечеството. Народът е с вас; той ви обича, той е готов да се жертва за вас“[43]. Моментът е много вълнуващ за

[40.] Българин, бр. 125, 9 август 1886.

[41.] Славянин, г. VII, бр.144, 21 август 1886; Бакърджиева, Т. Д-р Павел Златов – един малко известен представител на русенския род Златови. – Алманах за историята на Русе, том XX, Русе, 2020, 169–179.

[42.] Славянин, г. VIII, бр. 29, 13 декември 1886.

[43.] Радев, С. Строители на съвременна България, том 2, С., 1973, с. 183.

присъстващите, които, изпаднали в умиление пред лицето на своя владетел, увенчан с ореола на страдалец, не крият сълзите си. Същата вечер Русенската община дава банкет в чест на героя на деня Стамболов, а кметът Петър Винаров произнася слово. Като „човек несръчен в подвизите на речта“ той допуска неволен лапсус и казва: „Вий, г-н Стамболов, върнахте позора на България“[44]. Конфузният инцидент бързо е загладен благодарение на непринуденото държание на присъстващите многобройни гости, но политическите противници на Петър Винаров никога не пропускат случай да му го припомнят.

Въпреки усилията на Стамболов княз Александър окончателно напуска България, но това не успокоява обстановката в страната и тя продължава да е напрегната. Следващите месеци са изпълнени с остри политически сблъсъци, които затрудняват не само централната власт, но и управлението по места. Русе е много близо до базирания в Букурещ таен комитет, чиито членове-русофили със средствата на Азиатския департамент подготвят бунт. До града достигат възвания, които са изпълнени с патос и призовават към неподчинение. Най-голямо е ожесточението срещу Стамболов, който в момента олицетворява върховната власт в България. Комитетът му отправя специално писмо, в което го заплашва със страшни мъчения, ако доброволно не се оттегли от поста си. По този повод Стамболов пише в дневника си: „Бедни и злочести български деца, само чувство от безпределна жалост усещам към вас. Защото вие сте вече загубени за вашата майка и сте станали оръдие на нейните убийци“[45].

[44.] Пак там, с. 192.

[45.] Пак там, с. 564.

Русофилите разчитат на своите последователи в Русе и им определят важна роля в предстоящия бунт. Според предварително изготвения план те трябва да завладеят общината, пощата и телеграфа и да прекъснат напълно съобщенията със София. След това да организират поход към столицата, където заедно с присъединилите се съмишленици от Търново и други градове да арестуват регентите и да предадат властта в ръцете на русофилите.

Трагичните събития, разиграли се през февруари 1887 г., не минават по план. Русенци твърдо застават зад властта, противопоставят се на метежниците и не позволяват „вратите на отечеството“ да бъдат отворени за „една чужда окупация“[46]. Потушаването на бунта на русофилите, поставил на изпитание местната власт, включително и кмета Петър Винаров, е сериозна победа, след която обстановката в града постепенно се нормализира. На 4 септември 1887 г. в Русе се провеждат градско-общински избори, а кандидатите за общински съветници се определят сред привържениците на Стамболовото правителство, които поддържат безусловно водената от него политика. Русофилската опозиция е лишена от възможност за реално участие в изборите. Либералът-радославист Димитър Мантов, отличил се с твърда ръка при потушаването на бунта на русофилите в качеството си на и.д. окръжен управител, и Петър Винаров са начело на новоизбрания Общински съвет[47]. На основание княжески указ № 370 от 9 ноември 1887 г. Димитър Мантов влиза в правомощията си на кмет и още същия ден издава заповед за уволнението на Петър Винаров[48]. Бившият кмет вероятно понася болезнено удара, но няма намерение да се предаде

[46] Пак там, с. 586.

[47] Свобода, бр. 90, 8 септември 1887.

[48] Държавен вестник, бр. 130, 17 ноември 1887.

и да отстъпи от позициите си. Още на първото събрание на новоизбрания Общински съвет, проведено на 8 януари 1888 г., Петър Винаров, поддържан от стамболовисткото мнозинство, взема думата и предлага кметът Д.Мантов да бъде отстранен на основание чл. 71 от Закона за градските общини. Като инициатор Винаров е предложен и избран за председател на заседанието, поело ролята на съдник на новоизбрания кмет, обвинен, че се е отцепил от правителството за лични облаги. След гласуване със ставане на крака Мантов е отстранен от Общинския съвет и е принуден да напусне залата, без да чуе нито един глас в своя защита. Правителството се съобразява с решението на русенските общинари и с Указ № 27 от 15 януари 1888 г. утвърждава за русенски кмет Петър Винаров[49]. Тази кметска рокада предизвиква остра полемика между вестник „Народни права“, орган на радославистите, и официоза вестник „Свобода“. Позовавайки се на чуждия печат, опозиционната централа описва големите злоупотреби с общински средства, извършени от Петър Винаров. Естествено, в.„Свобода“ защитава русенския кмет, твърдейки, че обвиненията са пълна инсинуация[50]. В този момент на политически боричкания Русе е посетен от княз Фердинанд и премиера Стефан Стамболов (края на месец април 1888 г.). На тържествения прием, даден от държавния глава, Петър Винаров и майор Дрангаревски[51] не пропускат да уверят високите гости в пълната лоялност на русенци към воденатa от тях политика[52]. Кме-

[49.] Държавен вестник, бр.12, 16 февруари 1888.

[50.] Радков, Ив., Л.Златев. Русенските кметове.. Цит. съч., с. 32.

[51.] Ръководи потушаването на Силистренския бунт, 1887 г.

[52.] Златев, Л. Политическите преследвания в Североизточна България при Стамболовото управление (1887–1894). – Алманах за историята на Русе, том XXI, Русе, 2021, с. 55.

тът добре разбира, че от подобни посещения зависи политическото му дълголетие, затова прави всичко възможно, за да тушира тлеещото недоволство и да предотврати всякакви опити за опозиционни действия.

Второто, вече по-продължително кметуване на Винаров съвпада с периода на утвърждаване и стабилизиране на Стамболовото управление. Въпреки неспиращите атаки от страна на опозицията ролята на кмета в създаването на постройна организация, която да доведе до оптимизиране работата на русенската община, е значителна. Благоприятната политическа конфигурация му дава възможност да спечели и следващите кметски избори и да остане в кметското кресло за трети мандат[53]. Така той има достатъчно време, за да завърши много от започнатите проекти и наистина да остави името си като полезен за града си кмет.

Още през 1888-1889 г. под ръководството на Петър Винаров се извършва реорганизация в общинското управление. Обособяват се две самостоятелни общински отделения – административно и санитарно. Докато административното работи още от Освобождението, то сформирането на санитарно отделение като самостоятелна общинска служба е важна стъпка по пътя към подобряване на социалните дейности на местно ниво[54]. То подпомага изпълнението на основните приоритети на кмета и доминирания от стамболовисти Общински съвет, а именно, грижата за градската хигиена и подобряване здравния статус на населението. Натрупал вече достатъчно управленски опит, кметът Винаров е убеден, че трябва да се доверява единствено на професионалисти, затова натоварва новоназначения общински лекар да изготви подробни отчети за здравословния ста-

[53.] Славянин, бр. 89,13 октомври 1890.

[54.] ДА – Русе, ф. 4К – Историческа справка, с. 4.

тус на населението. Във връзка с това задание започва да се води редовна статистика за смъртността, раждаемостта, броя на заболелите по време на епидемии. На базата на получените данни общинският лекар изготвя отчетите си към общината, които задължително са придружени от обстоен медицински анализ и препоръки за опазване здравето на русенци.

Тъй като чистотата на града и здравето на неговите жители пряко зависят от снабдяването с достатъчно количество вода, членовете на Общинския съвет се заемат много сериозно с проблема. След проведени задълбочени проучвания те стигат до извода, че батмишката вода, на която се е разчитало досега, скоро ще се окаже недостатъчна за нуждите на населението, чийто брой непрекъснато нараства. Естествено, най-разумно е да почерпят от опита на големите европейски градове, затова решават да изпратят комисия в Букурещ, Галац и Браила, които успешно са решили водния проблем. За членове на комисията са определени кметът Петър Винаров, Никола Българов, градският доктор и градският инженер. За съжаление, министърът на вътрешните дела не одобрява идеята за командировка, затова Общинският съвет взема решение да се поканят в Русе двама от най-добрите специалисти, доказали своята компетентност при водоснабдяването на Букурещ. Задачата им е тук, на място, е да се запознаят със съществуващите вече планове, да направят оценка на качеството на водата и да дадат своите ценни препоръки[55]. Докато чакат мнението на специалистите, кметът и русенските общинари насочват усилията си към подобряване състоянието на съществуващите водопроводи. Отчетено е, че много от тях се нуждаят от ремонт, а чешмите – от редовна поддръжка. Поради важ-

[55] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е 7, л. 19–21.

ността на проблема общината решава да вземе чешмите под свое пряко управление и да задели суми от бюджета, които да се използват целево.

Кметът Винаров полага много усилия, за да се пребори със старите навиците на русенци, които изхвърлят боклуците си по брега на Дунава, държат неподредени и мръсни дворовете си, замърсяват улиците. Дори митиризът[56], който доскоро е бил част от военно-укрепителната система на Русе, е пълен с боклуци и превърнат в потенциално огнище на зарази. За да предотвратят тази опасност завинаги, градските власти наемат група арестанти, които срещу минимална сума запълват рова[57]. Отново в името на чистотата всички кожарски фабрики и сапунджийници се изнасят извън очертанията на града. Така русенци се спасяват от „силната воня", която на моменти е нетърпима и не подхожда на един град като Русе.

Водени от грижите за „тишината" и „моралната чистота" в града, през 1889 г. членовете на Общинския съвет въвеждат нови, още по-строги правила за работата на „кафешантаните". Музикалните изпълнения в тях са разрешени единствено в интервала от 20 до 1 часа през нощта. Обръща се внимание и върху поведението и външния вид на „певачките", когато са извън заведенията. По улиците те трябва да са облечени и да се държат така, че по никакъв начин да не влияят върху „обществената нравственост". В случай че предписанията не се спазват, заведенията се закриват, а „певачките" губят разрешителните си, които им дават право „да упражняват занятието си в Русе"[58]. Правилникът предвижда строги мерки и срещу съдържателите на кръчми, в

[56] Митириз – окоп.

[57] ДА – Русе, ф. 4К, оп.1, а.е. 2, л. 71.

[58] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 4, л. 140–142.

които пияни посетители „произвеждат разни гюрултии и скандали“.

През август 1888 г. се взема решение за устройството на голяма обществена градина в източната част на Русе, срещу градината на митрополит Григорий[59]. Отчита се, че тя ще подобри климата в града и ще окаже благотворно влияние върху здравето и самочувствието на русенци, които ще се разхождат, ще се развличат и ще се запознават с нови видове дървета. Общината застава и зад идеята на Военното събрание, предвиждаща над Австрийската скеля да се построи Военен клуб, в който да се събират офицерите от гарнизона, а около него да се уреди градина за общо ползване от всички граждани. Съветниците се съгласяват да отчуждят мястото и да обезщетят собствениците на околните имоти срещу условието градината да бъде винаги на разположение на общината и на русенци. След постигнатата договореност процедурата се задейства и само няколко месеца по-късно границите на бъдещия Военен клуб и градина са определени, а кметът е упълномощен да издаде крепостен акт на името на „старейшината на русенското военно събрание“[60].

Общината, водена все по-умело от кмета Петър Винаров, работи усилено, за да придаде модерна, европейска визия на града. В името на тази амбициозна цел се назначава главен градски инженер, чиято основна задача е да контролира изработването на новия градски план. Той трябва да ликвидира старите криви сокаци, да маркира основните улици, да освободи терени за ново строителство. Благодарение на поддръжката на Общинския съвет кметът Винаров започва павирането на централните градски улици с гранитни блокчета от кариерата „Сан Рафаел“ (Марсилия,

[59] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 3, л. 210.

[60] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 5, л. 186.

Франция). Това става по препоръка на окръжния управител Никола Обретенов, разгледана на 6 март 1889 г. на сесия на Общинския съвет. По време на обсъждането се констатира, че „колкото градът Русе по естественото си положение е красив и хубав, и колкото по положението си е изложен да се посетява ежедневно почти от множество европейци, толкова напротив той е лишен от пътища и най-главната улица, която съобщава железницата с Дунава, е станала непроходима". Въпреки отпусканите средства за ежегодни ремонти улиците се развалят непрекъснато заради мекия камък, с който са покрити. Всички участници в сесията се обединяват около мнението, че поне главните улици трябва да се направят с „гранитен камък". Решено е да се павират улиците от Силистренската порта до Унмегданската порта и от Австрийската скеля до главната улица. Това са днешните улици „Александровска", „Николаевска" и „Княжеска". За полагане на павета и за канализацията на тези улици Общинският съвет сключва заем с БНБ в размер на 400 000 лева с 8% лихва и десетгодишен срок за изплащане. На 10 май 1889 г. общинската сесия постановява да се използват френски павета от кариерата „Сан Рафаел", които макар и по-скъпи от българските, са с по-голяма твърдост и трайност. След продължителни и ожесточени дебати по параметрите на търга той е отдаден на представителя на френската кариера А.Корнез, който се съгласява да намали предварително заявената цена, но при условие, че митото за доставка на камъните се поеме от общината[61]. Работата върви с добро темпо и на 8 май 1890 г. кметът П.Винаров с нескривано задоволство докладва пред общинските съветници, че 10-те хиляди кв.м паваж е готов. За предстоящия втори етап общинарите решават да не се обявява търг, а работата да се продължи от

[61] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 4, л. 158–170.

същия изпълнител. Новият контракт е подписан от Теохар Томадис, упълномощен от А.Корнез да го представлява. За радост на всички русенци през лятото на 1891 г. главните улици на Русе са павирани, но общината дължи на изпълнителя над 81 000 лв., сума, която липсва в бюджета. Кметът Винаров е този, който води дълги преговори и успява да разсрочи плащанията и да договори приемлив размер на лихвата[62]. Тъй като новите улици трябва да бъдат удобни и за пешеходците, общината решава да започне изграждането на тротоари със специални „букурещки тухли". За осигуряване на безопасността на улиците през тъмната част от денонощието се предвижда подмяна на тенекиените фенери със стъклени. Спечелилият търга за осветление предприемач Иван Андреев се задължава да ги пали, дори и „когато има месечина"[63].

Използвайки примера на столицата, Петър Винаров решава да въведе ред и да подобри състоянието на градския транспорт, затова възлага на Общинския съвет да изготви „Правилник за публичните файтони". Приетият документ урежда реда за издаване на разрешителни, определя размера на таксите, въвежда правила за външния вид и поведението на файтонджиите. По силата на новия правилник всеки файтонджия е задължен да се движи само в дясната страна на улицата, да кара внимателно, да се отнася вежливо с клиентите, а в случай на пожар или друго природно бедствие да се явява на предварително определените от общината пунктове[64]. Но в това динамично време освен файтоните проблеми в движението по улиците на Русе създават и появилите се първи велосипедисти. Те все още са градска

62. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 6, л. 260–261.

63. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 4, л. 18.

64. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 7, л. 132–136.

екзотика и затова си позволяват да се движат по тротоарите, принуждавайки „публиката да се отбива и им отваря път“. По предложение на опитния администратор Иван Чорапчиев се взема решение всички велосипедисти, с изключение на военните, да се облагат с данък и да се задължат да карат само по улиците[65]. Не са забравени и децата-велосипедисти. Отчитайки, че те са импулсивни и невнимателни, общината нарежда да бъдат придружавани от възрастен, който да отговаря за тяхната безопасност.

Петър Винаров

Името на кмета Винаров се свързва и с основаването на градската библиотека[66]. След Освобождението достъпът на жителите до книги е ограничен, затова група културни дейци, членове на просветното дружество „Дунав“, с материалната подкрепа на общината поемат инициативата за основаване на библиотека в Русе. За първи път на 11 февруари 1888 г. Общинският съвет по доклад на кмета Петър Винаров обсъжда въпроса и взема решение за откриване на градска библиотека. Съветът възлага на дружество „Дунав“ да закупи книги по одобрен от общината списък и да осигури свободен достъп на гражданите до тях. Тъй като общината все още не разполага с подходяща

[65] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 7, л. 150–151.

[66] Котокова, А. 75 години окръжна библиотека „Любен Каравелов“ Русе (1888–1963). С., 1963.

сграда, за нуждите на библиотеката се използват помещенията на дружество „Дунав“. През 1889 г. общинската управа гласува 1000 лв. за чужда литература, чиято доставка отново е възложена на дружеството, но кметът Винаров все по-сериозно обмисля идеята да се осигури отделно място за градската библиотека. Използва посещението на министъра на просвещението Георги Живков (18 април 1890 г.) и го занимава с проблема. Навярно Винаров е бил доста убедителен, защото министър Живков не само приема идеята с адмирации, но и се ангажира с нейното реализиране. За градската библиотека той обещава целева ежегодна субсидия от Министерството на просвещението в размер на 7000–8000 лв. Георги Живков поставя две важни условия – да се осигури подходящо помещение за самостоятелна дейност и до библиотеката да имат достъп всички русенски граждани. След посещението на министъра Общинският съвет се заема енергично с окончателното разрешаване на въпроса. В периода февруари – май 1891 г. общинската управа назначава библиотекар[67] и прислужник и гласува сумата от 5000 лв., която да се използва за откриване на библиотеката и издръжката й през текущата година. Утвърдена е комисия, на която е възложено да подготви откриването на градската библиотека и да изработи правилник за вътрешния ред. В състава на комисията влизат едни от най-видните русенски общественици: директорът на Мъжката гимназия Димитър Маринов, видният учител Никола Бобчев, председателят на Окръжния съд Иван Божков, адвокатът Тодор Тодоров и търговецът Христо Кръстев. Просветното дружество „Дунав“, което има голяма заслуга за основаването на библиотеката, предоставя помещенията си в сградата на Йосиф Дайнелов, целия си инвентар и книги. От този момент то

[67.] Първият библиотекар е учителят по музика Атанас Паунов.

престава да съществува, защото е изпълнило предназначението си. Така градската библиотека става факт и заживява свой живот като подведомствен институт на Русенската община. Комисията, подготвила откриването ѝ, се превръща в постоянно действащ Библиотечен комитет, който изпълнява функциите на общински орган за контрол, ръководство и съдействие на градската библиотека. Той изготвя проектобюджета, подбира литературата, актуализира правилниците, следи за цялостната ѝ дейност. Под контрола на комитета е поставена и работата на библиотекарите, които се назначават и освобождават от общинската управа. Още в първите години от съществуването си градската библиотека става любимо място на русенци, където те задоволяват нуждите си от просвета и култура, а това е най-доброто признание за усилията на ръководената от кмета община.

По време на кметския мандат на Петър Винаров се полагат основите на новия русенски театър. По предписание на окръжния управител общинските съветници обсъждат необходимостта от съществуването на този културен институт. Почти всички изказващи се подчертават, че театрите са добро и полезно място, защото в тях населението може „да види нагледно много неща, които не е знаело“[68]. Отново се чува и гласът на пазителите на добрите нрави, които имат своите морални основания. Те изтъкват, че театърът ще привлече много хора и ще ги откаже от ходенето „по разни кафенета и кръчми, гдето человек твърде лесно може да се развали и да стане един от най-безнравствените членове на едно общество“. В края на дискусията общинарите се обединяват около мнението, че Русе има нужда от театър, който ще бъде своеобразна „нравствена школа“, ще развива таланти и ще възражда националните чувства.

[68] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 5, л. 137–139.

През април 1890 г. кметът Винаров, русенският окръжен управител, окръжният училищен инспектор, директорът на реалното училище и окръжният лекар придружават министъра на народното просвещение, за да изберат удобно място за построяване на подходяща сграда, в която да се настани русенската държавна реална гимназия. След много прецизен оглед на всички свободни терени комисията излиза със становище, че най-подходящо е мястото на бившия „Валелик“[69], което има няколко съществени предимства – намира се в центъра на града, площта е достатъчна, а при нужда има възможност да се отчуждят съседни имоти и тя да се увеличи[70]. Времето показва, че изборът е изключително удачен и само след няколко години тук започва строителството на училищна сграда, замислена и изпълнена като еталон за цялата страна.

Петър Винаров и общинските съветници полагат грижи за уреждането на голямата градска градина, още едно емблематично място за Русе. Темата е повдигната от русенския окръжен управител, който в мотивите си до общината подчертава, че XIX век е „век на просвещението и на прогреса“ и русенци не трябва да изостават от другите народи, а трябва да им подражават. Според него уреждането на градска градина би било добро и полезно дело, констатация, с която общинските съветници се съгласяват единодушно. В хода на проведените обсъждания болшинството от изказващите се изтъкват, че тя ще бъде от голяма полза за населението, което ще намира в нея „развлечение и увеселение под благозвучната мелодия на музиката“ и ще се радва на

---

[69] След определянето на Русе за главен град на Дунавския вилает на това място е построен валийският конак; сградата е пострадала по време на бомбардировките през лятото на 1877 г.

[70] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 5, л. 84.

„естествените красоти на цветята и дърветата“. Своите доводи в подкрепа на идеята имат и съветниците-моралисти, които силно се надяват, че посещенията в градината постепенно ще „отвърнат“ русенци от ходенето по кръчми и разни други „вредителни заведения“[71]. Не е за пренебрегване и фактът, че в съседство с проектираната градина вече започва да се оформя площад, рамкиран от красиви нови постройки. „Едно истинско украшение“ е великолепната сграда на Йосиф Дайнелов, която е толкова впечатляваща, че общината започва да я използва като модел. Тя издава разрешителни за строеж на сгради в съседство, само ако са подобни на дайнеловата – двуетажни, с красиви каменни фасади. Благодарение на това, че общинските съветници мислят в перспектива и успяват да провидят съчетанието площад и градина, след време се получава прекрасният ансамбъл в центъра на Русе.

В името на подобряване работата на общинската администрация и привличане на населението към проблемите на града през 1892 г. започва издаването на „Русенски общински вестник“, възложено на Михаил Хаджикостов. Още в първите броеве е оповестено, че вестникът ще се занимава изключително с „градските работи и кметството“. В него започва обнародването на протоколи, правилници, прикази, рапорти, обявления и други разпореждания на кметството. Публикуват се и различни статистически сведения, данни за произшествия, за движението на пазарните цени и др. Целта е гражданите да са добре информирани, да познават в детайли работата на общинските чиновници и ако преценят, че те не изпълняват съвестно своите задължения, да се намесят[72]. В брой 7–8 от 18 април 1892 г. на „Русенски

[71] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 5, л. 135–136.

[72] Велинова, Р. Възстановяване и изграждане на Русенската градска об-

общински вестник“ е публикуван Приказ № 64, който обявява, че съгласно чл. 138 от Закона за градските общини са приготвени нужните книги за уреждане на една „постоянна семейна книга, в която да се държат точни сведения за народонаселението на града“. Във връзка с това всеки гражданин е длъжен да записва новороденото си дете и да посочва името му. Общината събира данни и за лицата, встъпващи в брак, за наемодателите и за хората, които наемат слуги. Това е важна информация, нужна за планирането на основни общински дейности.

В периода от средата на 80-те до средата на 90-те години на XIX век индустриалната мощ на града нараства с впечатляващи темпове. Кметът и Общинският съвет стимулират икономическото развитие, отпускайки безвъзмездно или срещу символично заплащане общински места за производствени цели. Така към 1890 г. в Русе вече са изградени четиринадесет по-големи предприятия от фабричен тип на металообработващата, химическата, хранителната, керамичната, кожарската и други индустрии[73]. Разширява се и сферата на услугите, като някои дейности са почти непознати за жителите на града. През януари 1889 г. русенската община разглежда прошение, внесено от И.Кускузов, съдържател на търговски хан, който желае да отвори „бюро за общи улеснения“ с претенциозното име „Вичо d’inphormation“. Основен предмет на дейността му е осигуряване на готвачи, готвачки, дойки, слугини, гуверантки и др. Освен това Кускузов предвижда да отдава под наем къщи, дюкяни, магазини и да отпуска парични заеми. Съобразявайки се с презумпцията, че „всякой жител, за да упражнява някое за-

щина (1878–1900). ГМСБ, В.Търново, 1991, кн. 17, с. 181.

[73.] Пенчева, Зл. Развитие на фабричната индустрия в Русе от Освобождението до 9.IX.1944 г. – ИДА, кн. 6, 1962, с. 223.

нятие е свободен, ако то не е забранено от съществуващите в страната закони“, общинските съветници удовлетворяват искането му. Той може да отвори бюрото си, веднага след като се снабди с патент и се споразумее с полицията, условия задължителни за всички, които се занимават с предоставяне на услуги[74].

Интересни са взаимоотношенията между кмета Винаров и окръжния управител Никола Обретенов[75], които макар и стари приятели, не винаги споделят едно и също мнение по някои належащи нужди на града. Обикновено между двамата възникват спорове при разпределение на средствата, отпуснати на институциите, които представляват. За да се преодолее възникналото между тях напрежение, нерядко са налага намесата на всесилния Стамболов. В такива случаи той поема ролята на помирител и препоръчва по въпроси, в които са замесени интересите на хазната, общинското ръководство да се споразумява предварително с окръжното управление, за да не произлизат недоразумения, от които страдат интересите на населението[76]. Но търканията са част от работата им и те не пречат на Винаров и Обретенов, когато е необходимо, да загърбят различията си и да се обединят зад мащабни идеи и важни проекти, от които зависи развитието на града.

Показател за доброто състояние на русенската община са дори и градските празници, които стават все по-организирани и пищни. За отбелязването на обичания от всички празник на българските просветители св.св. Кирил и Методий (11 май 1892 г.), общината назначава специална

---

74. ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 4, л. 23–24.

75. Никола Обретенов е окръжен управител в Русе от 1890 г.

76. Личен архив на Стефан Стамболов. Том 1, Съставители М.Куманов, П.Свирчев, Д.Илиева. С., 1994, с. 48.

комисия. Програмата за празника е изготвена с амбицията денят да се отпразнува „най-тържествено и бляскаво“. Освен официалната церемония организаторите планират и народно веселие в близкия до Русе Образцов чифлик. Предвиждат се специални „увеселителни тренове“, за да могат повече хора да отидат и да се насладят на прекрасна музика, да се отдадат на различни забавления и да забравят ежедневните си грижи[77]. Така чрез предоставяне на нови възможности за общо празнуване и пълноценно прекарване на свободното време се гради новата модерна културна самоличност, утвърждава се новото самочувствие на русенци като жители на европейски град.

Третият кметски мандат на Петър Винаров приключва на 30 юни 1893 г., когато с указ № 380 членовете на русенския Общински съвет са уволнени и управлението на общината се поема от тричленна комисия с председател Панайот Попов, който от 18 октомври същата година заема кметското място[78]. Въпреки че загубва поста си, Петър Винаров продължава да се ползва с доверието на Стефан Стамболов. В навечерието на парламентарните избори за VII Обикновено народно събрание бившият вече кмет получава лично от Стамболов инструкции как да състави партийната листа[79]. Народнолиберална партия печели и тези избори, но през пролетта на следващата година управлението ѝ губи сила. На 21 април 1894 г. в Русе е насрочен опозиционен митинг, а в отговор на това управляващите стамболовисти се опитват да организират проправителствен контрамитинг. Петър Винаров отказва да се ангажира с тази акция и категорично заявява желанието си името му повече да не се свързва с

[77] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 7, л. 110.

[78] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 108, л. 31.

[79] Личен архив на Стефан Стамболов… цит.съч., с. 120.

Народнолиберална партия[80]. Въпреки дистанцирането си от политиката когато на 18 май 1894 г. правителството на Стамболов пада от власт, Петър Винаров попада в графата на неблагонадеждните. Новите управници на града, които стоят зад партията на Константин Стоилов, подемат шумни процеси срещу бившите русенски администратори. Сред тях са кметът Винаров и окръжният управител Обретенов, обвинени във вземане на рушвети от френското дружество, което експлоатира кариерата „Сан Рафаел". Повод за възбуждането на углавно дело става фалитът на комисионера Теохар Томадис. Според обвинителите намерените у него книжа изобличават във вземане на подкуп бившите длъжностни лица Никола Обретенов, Петър Винаров и Яким Попов. След няколко отлагания делото започва на 29 май 1895 г. и се гледа в Апелативния съд, а тримата русенци са обвинени в уговорен, формален търг. Съдът приема доказателствата от тефтерчето на Томадис за меродавни и признава подсъдимите за виновни. П.Винаров е осъден на три години затвор с ходатайство за помилване на една година, Н.Обретенов – на шест месеца, а Т.Томадис като посредник е осъден на три години с ходатайство за помилване на година и половина[81]. Делото е отнесено до Върховния касационен съд, който потвърждава присъдите и през септември 1896 г. тримата влизат в русенския затвор. Благодарение на застъпничеството на министър Теодор Тодоров след един месец П.Винаров и Я.Попов са помилвани и освободени[82]. Те съветват Обретенов да подаде прошение за помилване, но той решава да излежи шестмесечната си присъдата. Остават му още само 18 дена, когато получава известие за по-

[80] Народна воля, Русе, бр. 8, 30 април 1894.

[81] Български новини, Русе, бр. 21, 4 юни 1895; бр. 22, 11 юни 1895.

[82] Обретенов, Н. Цит. Съч., 330–331.

милване, но Н.Обретенов отказва да излезе от затвора. Той не желае помилване, а иска обвиненията от него да паднат и да бъде напълно оневинен. Бившият поборник напуска затвора едва когато го заплашват, че ще бъде изгонен със стражар.

Случилото се с тримата е част от тогавашната политическа действителност и е показателно за морала на основните политически играчи, за които падналият противник е удобна мишена за нападки и унижения. Вероятно много огорчен и разочарован, Петър Винаров се оттегля от активен обществен живот, но дори и тогава не пропускат удобен случай да го уязвят. На 6 юни 1900 г. той подава документи в Русенското поборническо-опълченско дружество, които доказват участието му в националноосвободителното движение като „поборник без оръжие“. Със закъснение от една година документите му са разгледани от комисия в състав: Ф.Тотю, Хр.Н.Македонски, А.Д.Краев, Ф.Симидов, Н.Николов и Г.Ангелов, а след това препратени за становище към Централното поборническо дружество в столицата. С окръжно № 226 от 28 юни 1901 г. централната комисия уведомява, че намира документите на Петър Николов Винаров за „невалидни“[83]. Това е решение, което той навярно е очаквал, но обидите, особено несправедливите, винаги са болезнени.

След приключване на кметския му мандат Винаров работи като касиер в първата частна банка в България „Гирдап“, основана в Русе през 1881 г. като Акционерно спестително дружество. Инициатор за създаването на банката е Симеон Сп.Златов, а в Управителния съвет влизат най-богатите русенски търговци и предприемачи като Стефан Симеонов, братя Армянови, Драган Р.Драганов, Саркис Ку-

[83] ДА – Русе, ф. 59, оп. 1, а.е. 185, л. 93.

юмджиян, Стефан Корабов и др. Петър Винаров работи в банката по време на най-силния й период, свързан със стопанския възход на страната през първото десетилетие на XX век. Към 1912 г. „Гирдап“ е третата по мащаб частна банка след Българска търговска банка и Българска кредитна банка. Кризата започва да се усеща след Първата световна война, когато ръководството губи политическите си протекции и в рамките на няколко години изпада в несъстоятелност.

Ангелинка Винарова (седналата вдясно), жената зад нея вероятно е Аника Винарова

Началото на края е през 1922 г., когато Българска народна банка закрива сметките на „Гирдап“ и предизвиква масова паника сред вложителите. Две години по-късно Русенският окръжен съд обявява банката в несъстоятелност. Вероятно и Винаров има сериозни финансови проблеми, защото точно по това време продава част от имотите си.

Съвместният живот на Петър Винаров и жена му Ангелинка продължава цели 48 години[84]. Се-

[84] След смъртта на съпруга си Ангелинка напуска Русе и се мести в Со-

мейството живее в дома си на ул. „Княз Владимирска“ № 6 (днес ул. „Райко Даскалов“). Винаров разполага с имоти в махала Джамии джедид и в бившата махала Хиндан чифлик, последният навярно наследен от баща му. Както вече бе споменато, къщата и дворът, вписани на името на Петър Винаров, фигурират в няколко крепостни акта, издадени в периода 1879–1887 г., за продажба на съседни сгради[85]. Точно тази къща Петър Винаров продава през 1924 г. на Панайот Христев и Мориц Германов.

Петър Винаров умира на 12 януари 1926 година, заобиколен от членовете на семейството си. Преживял своите възторзи и разочарования, от този свят си отива един дългогодишен кмет и общественик, отива си един бележит русенец. Макар и в началото да изпитва известни затруднения с протокола и с официалните речи, той осем години държи кормилото на градското управление. А това са трудни години, през които българите преживяват война, преврат, бунтове, резки правителствени промени. Въпреки всич-

ПАНАХИДА

По случай 40 дни отъ смъртьта на скжлия нн покойникъ

Петрь Винаровъ

утре, 8½ часа зараньта, въ църквата „Вс. Светихъ“ ще се отслужи панахида за упокоение душата му.

Поканваме роднини, приятели и познати да присжствуватъ.

Отъ Опечаленитѣ.

Обявление за панихида по случай 40 дни от смъртта на П.Винаров

фия, където живее при най-големия си син Никола; умира на 14 май 1933 г.

[85] Иванов, Ив. Иваница Симеонов (1835–1900). Историческите заблуди за един бележит русчуклия. Русе., 2020, 120–146.

ко той се справя и заедно с екипа си успява да придаде на Русе онази „международност“, така характерна за големите дунавски пристанища, и в същото време да запази неговия собствен стил.

НАСЛЕДНИЦИТЕ НА ПЕТЪР ВИНАРОВ

„Ти ще ги учиш да летят, но те няма да поемат твоя полет.
Ти ще ги учиш да мечтаят, но те няма да имат твоите мечти.
Ще ги учиш да живеят, но те няма да имат твоя живот.
Но във всеки полет, във всяка мечта и през целия им живот
ще остане дирята от твоето присъствие“
Майка Тереза

През дългия си семеен живот Петър и Ангелинка Винарови имат осем деца: петима сина и три дъщери: Никола, Иван, Софка, Коста, Райна, Роман, Владо и Невяна. Те са традиционно семейство и децата за тях са огромно богатство, което осмисля живота им и изпълва душите им с обич и надежда за бъдещето. За съжаление, двамата не са пощадени от най-голямото нещастие, което може да сполети един родител – смъртта на дете. На шест години умира синът им Коста, а на десет – Роман. Плащат своята дан и на войната, която им отнема Иван – военен лекар, спасил стотици животи по бойните полета, но загубил своя.

НИКОЛА ПЕТРОВ ВИНАРОВ

Никола е първородният син, роден на 10 ноември 1879 г., и както повелява обичаят, е кръстен на името на своя дядо по бащина линия, на покойния вече Казма Никола Шарапчията. Кръстница на детето е Мариола Петрова, която може

би е една от сестрите на щастливата баба София[1]. По това време традицията отрежда много важна роля на кръстниците в живота на техните кръщелници, затова често те са роднини на семейството.

Основно и средно образование Никола Винаров завършва в Русе, а висшето му образование, по спомени на родственици, има техническа насоченост. След дипломирането си той се установява трайно в София. Когато остава вдовица, майка му Ангелинка се мести при него и до смъртта си живее в дома му, който се намира на булевард „Коста Стоилов“ № 4. В родословното дърво липсват сведения за семейното положение на Никола, но като се има предвид прецизността, с която Иван Хадживанов събира данни за всяко разклонение на рода, вероятността това да е пропуск, е минимално. Почти сигурно е, че Никола Винаров не създава свое семейство и няма преки наследници.

ИВАН ПЕТРОВ ВИНАРОВ

Второто дете в семейството на Петър и Ангелинка Винарови също е момче. Според метричните книги на църквата „Св.Троица“ Иван е роден на 28 януари 1881 г., а кръщелният обред е на 10 февруари същата година[2]. Този път е подновено името на дядо Иван от Тутракан, бащата на Ангелинка, а кръстница е Марийка Трифонова, близка на семейство Винарови[3]. През 1900 г. Иван завършва класическия отдел на русенската Мъжка гимназия и заминава за Санкт Петербург, където записва медицина в Императорската военномедицинска академия, която е едно от най-

[1.] Те са Петрови по баща.

[2.] На надгробния му паметник датата е 29 януари 1881 г.

[3.] Вероятно Марийка Трифонова е най-малката дъщеря на Трифон Попстойчев и Тодорица Маринова и племенница на Костаки Маринович.

реномираните учебни заведения[4]. Академията е основана през 1798 г. с указ на руския император Павел I (1796–1801), а през 1800 г. е официалното й откриване под името Медико-хирургична академия. Осемдесет години по-късно (1881 г.) е преобразувана във военномедицинска и приема името Императорска военномедицинска академия. Целта на преобразованието е в нея да се подготвят лекари за военното и морското ведомства. Предвид тази специализация по време на обучението си студентите се водят на действителна военна служба. Когато Иван Винаров постъпва в академията, тя се ръководи от Александър Яковлевич Данилевски – физиолог, фармаколог, един от основателите на руската биохимия. Високото ниво на преподавателския състав осигурява качествено образование и държи висок авторитета на учебното заведение. В периода 1878–1912 г. в Императорската военномедицинска академия получават образование на бъдещи военни лекари общо 36 българи[5].

Като студент последен курс Иван Винаров взема участие в Руско-японската война (8 февруари 1904 – 5 септември 1905 г.), която военните историци наричат „първата голяма война на 20 век“. Винаров има възможност да приложи наученото в академията и да спаси не един човешки живот. За своята храброст и отдаденост е награден с медал от Руския червен кръст. Получава и светлобронзов медал от руския император Николай II (1894–1917), присъден му за грижите, които полага за болните и ранените при село Силетун (Манджурия). Там той е на самото бойно поле и работи под непрекъснат неприятелски огън.

---

4. ЦДА, ф. 392, оп. 1, а.е. 6649, л. 110–119.

5. Танчев, Ив. Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878–1912). С., 2008, с. 67.

Иван Винаров се дипломира през 1907 г. и след завръщането си в България постъпва в Школата за запасни офицери. Една година по-късно е назначен за ординатор в 5-а дивизионна болница, а през 1912 г., малко преди войната, е преместен в 9-и конен полк, базиран в родния му град. Тук, в Русе, той взема активно участие в дейността на местния клон на Лекарския съюз, затова два пъти е избиран за секретар на настоятелството.

В началото на Балканската война полкът му се придвижва през Габрово и Казанлък към Ямбол, а на 21 септември 1912 г., в изпълнение на оперативна заповед, заема позиция по българо-турската граница. Д-р Иван Винаров следва полка си през целия ход на войната и полага грижи за ранените. Особено трудно става, когато сред недобре облечените и недохранени войници плъзват болести. Налага се да се бори срещу глада, холерата, срещу лошата организация и ужасяващото чиновническо бездушие. Тук, на предната бойна линия, д-р Иван Винаров отлично вижда, че причината за високата смъртност се крие в недоброто ръководство на армията, което на моменти граничи с престъпна некомпетентност. Преживял като свои толкова много страдания и трагедии на войници и офицери, на 4 юли 1913 г. при гр. Ксанти санитарен подпоручик д-р Иван Винаров слага край на живота си. Според „списък на чиновете от полка загинали през войните“, той се е „самоотровил“[6]. За тази трагедия, покрусила всички негови близки, пише в дневника си и Елиза, съпругата на вече покойния му чичо генерал Върбан Винаров: „Иван Винаров се отровил. Душевна мъка“[7]. Можем само да предполагаме какво е преживял този млад 32-годишен мъж, на какво е бил свидетел и колко от-

[6] Дашков, Т. По бранните поля с 9 конен полк. С., 1927, с. 223.

[7] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 274.

Гробът на Иван Винаров

чайващо безпомощен се е чувствал, за да предпочете смъртта. В некролога, издаден от името на бойните му другари, те уверяват, че никога няма да забравят какво е направил за всички тях през трудните месеци на войната. „Той бе лекар с благородна душа – пишат те, – помагаше на нещастни, бедни – болни и идеално си изпълняваше лекарския дълг“[8]. Смъртта на д-р Иван Винаров е тежък удар за неговите близки, особено за родителите и за съпругата му Бронхилда Брокс[9], които дори не могат да се погрижат за тялото му. Той е погребан в българското гробище в Ксанти, близо до малка църква[10]. След години зет му Никола Карагьозов успява да издири гроба и с помощта на местни жители поставя ограда и слага мраморна надгробна плоча[11].

[8.] Некрологът се съхранява в семейния архив на г-жа Маргарита Филипова. Благодаря й за възможността да го ползвам.

[9.] Според акт на Русенската община, издаден през 1926 г., тя е омъжена повторно и живее в Германия.

[10.] По-късно гробището става арменско.

[11.] Никола Карагьозов е съпруг на сестрата на Иван Винаров – Райна;

СОФИЯ ПЕТРОВА ВИНАРОВА

На 2 март 1883 г. в семейство Винарови се ражда момиченце, София/ Софка[12]. Детето е кръстено на 3 април, а кръстница отново е Марийка Трифонова. София завършва училище и на 9 юни 1902 г. се жени за капитан Димитър Грънчаров, роден на 5 март 1867 г. в град Горна Оряховица. Брачната церемония е в Русе, а кръстник на младоженците е полковник Григор Грънчаров, по това време командир на 4-и пехотен плевенски полк[13]. Съпругът на София е от известен революционен горнооряховски род. Той е племенник на верния съратник на Васил Левски Сидер Грънчаров, който е един от организаторите на Априлското въстание, участник в Сръбско-турската война и в Ботевата чета, загинал в бой край връх Мургаш в Стара планина. Димитър Грънчаров е възпитаник на Военното училище, което завършва на 18 май 1889 г. с чин под-

Димитър Грънчаров и София Винарова

датата на смъртта според плочата е 5 юли 1913 г.

12. В някои документи е София, а в някои е записана Софка.

13. Григор Грънчаров е брат на Димитър Грънчаров, участник в Сръбско-българската война, в Балканските войни и в Първата световна война; достига до чин генерал-майор.

Димитър Грънчаров

поручик. На 2 август 1892 г. е произведен в чин поручик, а на 1 януари 1900 г. – в чин капитан. В периода 1904–1907 г. той е със семейството си в Санкт Петербург, където завършва Военната академия. Димитър Грънчаров служи в 5-и пехотен Дунавски полк, в 27-и пехотен полк и в Главното интендантство. Достига до чин полковник (30 май 1917 г.), а през 1919 г. е уволнен от действаща служба.

Полковник Грънчаров става жертва на най-големия атентат в новата ни българска история – атентата в църквата „Св. Неделя“, извършен на 16 април 1925 г. Известно е, че отговорна за този кървав терористичен акт е БКП, която след провала на Септемврийското въстание (1923 г.) е забранена с решение на Върховния касационен съд. Партията преминава в нелегалност, но въпреки това правителството успява да арестува много от нейните най-видни активисти, което е тежък удар за структурите ѝ. В резултат на кризата в редиците на БКП набира сила ултраляв уклон, чиито последователи налагат решението да се отвърне на удара с ново насилие. Техният план включва ликвидиране на ключови фигури в полицейската и военна йерархия, с цел да се намали натискът, оказван върху редиците на партията. Сред набелязаните жертви са директорът на полицията Владимир Начев и членът на ръководството на Военния съюз и на Демократичния сговор Кимон Георгиев, но поради засиле-

ната им охрана на 14 април пред църквата „Свети Седмочисленици“ е убит о.з. генерал Константин Георгиев, депутат и председател на софийската организация на управляващия Демократичен сговор. Опелото на генерала е насрочено за 16 април 1925 г. и планът за атентата се задейства. Траурното шествие влиза в църквата в 15 часа, а службата се ръководи лично от софийския митрополит Стефан. Първоначално ковчегът е поставен точно до колоната, която трябва да бъде взривена, но след това, поради големия брой хора, дошли на опелото, е изместен. Така по случайност най-видните присъстващи са отдалечени от мястото на взрива. Запасен генерал Иван Шишков, по чудо оцелял от атентата в църквата, разказва: „Не изминаха и десет секунди и един адски оглушителен трясък, като гръм от хиляди оръдия, се разнесе над Божия храм, земята потрепери, парченца от стъкло ме удариха в лицето, храмът се изгуби от очите ми, всичко мигновено замря… Несъзнателно, по инстинкт за самосъхранение, аз съм бил с вдигнати над главата ръце. Тежък удар по ръцете ме свести от минутната забрава. Обърнах се към черквата и, Боже мой, сърцето ми се сви от ужасното разрушение! Всичко беше в развалини, а под развалините загина цветът на столичното общество…“[14].

Експлозията събаря главния купол на църквата, затрупвайки вътре множество хора, а взривната вълна в затвореното помещение нанася допълнителни поражения. При атентата загиват 134 души, а ранените са стотици. България загубва дванадесет свои генерали, петнадесет полковници, седем подполковници, трима майори, деветима капитани и много граждани, включително и деца. Като част от военния елит полковник Димитър Грънчаров присъства

[14.] Пряпорец, бр. 88, 23 април 1925.

Лили Грънчарова
на 4 години

на погребението на генерал Константин Георгиев и е един от невинно загиналите по време на атентата.

София и Димитър Грънчарови имат две деца – момиче и момче. Дъщеря им е родена в Русе на 24 март 1903 г. и щастливите родители я кръщават на името на русенската й баба, надявайки се, че този жест ще я зарадва. Съвсем неочаквано за всички, баба Ангелинка заявява, че никога не е харесвала името си и настоява да сменят името на детето. За официална промяна е късно, защото то вече е вписано в църковните регистри и в общинската документация, затова намират компромисно решение. Във всички официални документи името остава Ангелинка, но в семейството всички я наричат Лили. Когато родителите й заминават за Санкт Петербург, Ангелинка/ Лили е съвсем малка, но въпреки това много бързо научава руски език и по време на

Димитър, София и Лили Грънчарови

София, Лили и
Сергей Грънчарови

престоя им е личният преводач на майка си, когато се разхождат и пазаруват. Още от дете проявява музикални наклонности и музиката става нейна съдба. Ангелинка Грънчарова е блестящ музикален педагог, отдадена до края на живота си на пианото и на своите многобройни ученици.

Синът на Софка и Димитър Грънчарови, Сергей, е роден през 1906 г. в Санкт Петербург. Завършва фармация във Виена и работи като фармацевт. Съпругата му Лидия умира млада от туберкулоза, а две-три години след нея умира и той на около 50-годишна възраст.

КОСТА И РОМАН ВИНАРОВИ

Коста/Костаки е четвъртото дете в семейството на Петър и Ангелинка Винарови. Роден е на 20 октомври 1885 г., а седмица по късно е кръстен в църквата „Св.Троица“. Носи името на своя кръстник Костаки Петров Върбанов. Детето умира на 2 октомври 1891 г., на 6 години, загуба, която семейството дълго не може да преодолее. За жалост, същата съдба има и по-малкият му брат Роман, роден на 14 април 1892 г. Той е ученик в трето отделение, когато се разболя-

ва от менингит, а тогавашната медицина се оказва безсилна да се справи с тежкото заболяване. Десетгодишният Роман умира на 7 август 1902 г., а на следващия ден е погребението, на което идват много близки, приятели, съученици. Въпреки че по това време детската смъртност е все още висока и семействата често се сблъскват с тази трагедия, мъката на родителите е огромна.

РАЙНА ПЕТРОВА ВИНАРОВА

Райна е дъщерята, родена между Костаки и Роман. Появява се на този свят на 10 октомври 1887 г., а на 8 ноември е кръщенето ѝ. Неин кръстник е Костаки П. Върбанов. Райна завършва местното девическо училище и през 1909 г. се жени за Никола Карагьозов. Съпругът ѝ, роден на 29 юни 1884 г.[15] в София, е син на Христо Иванов Карагьозов и Еле-

Сватбата на Райна Винарова и Никола Карагьозов, 1909 г.; седнал до булката вляво е кумът – ротмистър Стефан Косев; пред него е сестра ѝ Невяна; на последния ред са офицери от 9 конен полк в Русе

[15] Според други източници е роден на 16 юли 1885 г.

Христо Карагьозов (Гавазина)

ната на първия български княз Александър Батенберг, позиция, която запазва и при княз Фердинанд. Всички съвременници на Христо Карагьозов не пропускат да опишат респектиращия му външен вид и най-вече забележителния му мустак, който е неговата визитна картичка. Според княжеския съветник французина Емен Кейе, това е най-красивият мустак в цялото Княжество[16]. Любопитна история на Спиро Алексич. Баща му, известен повече като Гавазина, е дългогодишен преводач и телохранител в Руското консулство в Търново и Русе. След инцидент в Русе Христо Гавазина търси спасение в Цариград, където става телохранител в Руското посолство. Благодарение на авторитета, с който се ползва, е назначен за адютант и началник на охра-

Райна Винарова – Карагьозова

[16.] Кейе, Е. Началото на българската независимост и княз Александър.

Никола Карагьозов (вдясно)

за бащата на Никола Карагьозов разказва Трайко Китанчев. По време на официална визита в Русия българският княз Батенберг и неговият телохранител посещават московския театър. Когато влизат в ложата, публиката ги обърква и възторжено аплодира не княза, а колоритния Карагьозов, облечен в пищна, обточена със сърма униформа, препасан с ножове и пищови[17]. Съпругата на Христо Карагьозов е учителка, дъщеря на Спиро Алексич, далматинец, корабопритежател от Котор. В семейството се раждат дванадесет деца, от които оцеляват само четири. Синът им Никола Карагьозов завършва основно образование в София, а след това заминава за Русия, където постъпва в Трети московски кадетски корпус. Завършва с много добър успех през 1904 г. и продължава обучението си във Военното кавалерийско училище „Елисавета“. При дипломирането си е произведен

Спомените на един французин. С., 2014, с. 196.

[17.] Минало, 24 август 1997.

в първия си офицерски чин подпоручик от конницата и е зачислен на служба в 1-ви конен полк – София. По-късно завършва кавалерийска школа в Санкт Петербург и археологическия институт в същия град. Взема участие в двете войни с 1-ви конен полк, за което е награден с орден „За храброст“. След края на войните е назначен като ескадронен командир в 9-и конен полк, базиран в Русе. Скоро получава ново назначение – инструктор във Военната академия. По време на Първата световна война участва като командир на Първи дивизионен ескадрон при Първа пехотна дивизия. Участва във всички боеве на Добруджанския, Румънския и Южния фронт. За втори път е награден с орден „За храброст“ – IV степен, I клас и Германски железен кръст. След мобилизацията, вече с чин майор, става домакин на 1-ви конен полк. Заради големия си опит отново е назначен за инструктор по езда във Военната академия. На 5 май 1920 г.[18] е произведен в чин подполковник и става помощник-началник на академията. През 1921 г. се уволнява по собствено желание и минава в запаса. В цивилния живот Никола Карагьозов също проявява завидна деятелност. От 1923 г. заема длъжността помощник-градоначалник на София, а в периода 1925–1931 г. е полицейски комендант. Справя се отлично и издига авторитета на столичната полиция. На 28 май 1938 г. е назначен за началник на канцеларията на XXIV обикновено Народно събрание.

Съпругът на Райна Никола Карагьозов е познат и като голям спортен деятел. Той отлично владее рапирата и взема участие в няколко престижни международни състезания. Притежава Императорски приз за фехтовка със сабя. Като човек пристрастен към спорта на 28 октомври 1923 г.

[18.] Произведен в чин подпоручик на 18 май 1906 г.; поручик – на 18 май 1909 г.; капитан – на 18 май 1913 г.; майор – на 30 май 1917 г.

той е сред основателите и пръв председател на офицерски спортен клуб „Атлетик Слава 23“. На първото общо събрание на новообразувания клуб, което се провежда в Борисовата градина на 4 ноември 1923 г., председателят Никола Карагьозов изнася прочувствена реч. „Името на новия клуб – казва той, – е красив гирлянд от инициали, изплетени от най-важните устои на държавата: офицерството – символ на военната мощ, проливало кръвта си за реализиране на националните идеали; Атлетик – символ на физическата мощ – цел на спорта; всичко това е увенчано в ореола на Славата“[19]. Клубните цветове на „Атлетик Слава 23“ са бяло и черно, емблемата му е изправен, обърнат надясно черен лъв в бял кръг с черен кант, а мотото на клуба е „Атлетизъм и слава“. Отборът на клуба разполага със собствено игрище в Борисовата градина. През 1931 г. е държавен първенец и носител на Царската купа. Това е единственият български

Никола Карагьозов

[19] В-к „Известия АС-23“, бр. 4, 30 ноември 1936.

отбор, постигнал двуцифрена победа срещу „Левски“. На 22 януари 1939 г. отборът на „Атлетик Слава 23“ разгромява своя съперник с резултат 11:4. Дълго време е премълчаван фактът, че „Атлетик Слава 23“ е предшественик на ЦСКА.

Името на Никола Карагьозов е свързано и с Българския олимпийски комитет, основан на 30 март 1923 г. по инициатива на Министерството на войната. Бил е председател на Националната спортна федерация и председател на Дружеството за покровителство на животните. През 1936 г. той претърпява тежка бъбречна операция, която сериозно притеснява семейството и роднините му, но благодарение на силната му воля състоянието му се стабилизира. Никола Карагьозов умира в София през 1964 г. Признание за неговото дело са многобройните му награди: орден „Св.Александър“ – IV степен, „За гражданска заслуга“ – III степен, „Св.Александър“ – III степен, Гръцки орден „Феникс“ – III степен, „Румънска корона“ – III степен, „Италианска корона“ – III степен, „Почетна значка“ на Софийска община и др.

Райна и Никола Карагьозови имат две деца – Христо и Маргарита, които продължават двата славни рода – Винарови и Карагьозови.

Невяна Винарова

НЕВЯНА/ВЕНКА И ВЛАДО

Най-малката дъщеря на Петър и Ангелинка Винарови е Невяна (Венка), родена на 6 април 1895 г. Кръстена е на 7 май

1895 г., а нейна кръстница е Елена Петрова Винарова. На сватбената снимка на сестра си Райна Венка Винарова е седнала вляво от булката. Това е единствената нейна снимка, открита досега. Според извадка от семейните регистри от 1923 г. тя живее в Русе в дома на родителите си и е неомъжена. За съжаление, във фамилната памет липсват сведения за живота й след смъртта на нейния баща. Няма никаква информация и за живота на Владо Винаров, чието име в родословното дърво е вписано между имената на най-големия Никола, роден на 10 ноември 1879 г., и Иван, роден на 28/29 януари 1881 г. Чисто физиологически е невъзможно между тези две дати семейството да има друго едно дете, затова навярно се касае за техническа грешка. По-голяма е вероятността да е роден в периода 1887–1892 г., между Райна и Роман.

Петър Винаров

Схема № 3.

ГЕНЕРАЛ ВЪРБАН ВИНАРОВ

„Винаров… е очарователен мъж с изискани маниери,
има леко изпъкнали очи, прав нос, тънки устни,
разкриващи хубави зъби, и прекрасна усмивка...
Има остър, проницателен, дори язвителен ум“.
Граф Робер дьо Бурбулон

ДЕТСТВО И УЧЕНИЧЕСКИ ГОДИНИ

В своя личен дневник Върбан Винаров отбелязва, че е роден на 2 септември 1855 г. в Русе. Въпреки разминавания с данни от военното му досие естеството на документа позволява да се приеме тази дата и то без колебания[1]. Когато Върбан се ражда, Кримската война още не е приключила, но сянката й не е в състояние да помрачи радостта на членовете на многобройната му фамилия, за които всеки нов човешки живот е божи дар. Никола и София Шарапчиеви са като всички родители и горещо се надяват съдбата да е благосклонна и да дари сина им със здраве и щастие, с дълъг и успешен житейски път. Навярно са давали воля и на мечтите си, но със сигурност и в най-смелите си планове за бъдещето не са си представяли, че един ден техният пораснал син ще носи българска генералска униформа, ще обикаля далечни чужди страни и свободно ще разговаря с коронован особи.

Като ученик Върбан е буден, ученолюбив и под ръководството на своите прекрасни учители се справя отлично

[1] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

с материала. По това време в училището преподават Димитър Енчев, Нестор Марков, Цани Гинчев, П.Д.Бояджиев, които са истински възрожденски будители. Тези вдъхновяващи учители, за които професията не е препитание, а е мисия, събуждат интереса на Вербан към света и разпалват желанието му да учи старателно и задълбочено. През 1872 г. той успешно полага изпитите си и завършва 4-и клас на русенското Народно българско училище. Получава първото си свидетелство на 9 юли същата година с най-високи оценки по всеобща история, история на българската литература, алгебра и геометрия, химия и естествена история[2]. Родителите на Вербан са горди с успехите му в училище и застават твърдо зад неговото решение да продължи образованието си в Робърт колеж, едно от най-реномираните учебни заведения по това време в Цариград. Към колежа се ориентира и неговият съученик и добър приятел Марин Маринов, с когото през следващите години имат учудващо сходна съдба. По повод пътуването на сина си известният русенски търговец Янаки Маринов пише в търговския си тефтер: „27 август 1872 г. – тръгва Маринчо за Цариград за школото за Роберт колеж, 30 стигна, 2 отиди на школото, на 5 започнаха да придават да са учет да читат, годишната плата школска е за година 44 лири турски, давам на директора предплата 20 лири“[3]. В тефтера липсва информация, но вероятността Янаки Маринов да е съпровождал и двете момчета е голяма. Пътуването е дълго, разходите са значителни, а семействата са много близки и през следващите години, докато синовете

[2.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 268.

[3.] Маринова, Ст. Стопанският живот в Русе през 70-те години на 19 в., отразено в бележник на жител на Русе. – Началата на българската модерност. Революционни идеи и всекидневни практики. Известия, Книга XXI, Русе, 2019, с. 197.

им учат, те непрекъснато си помагат. Неведнъж Янаки Маринов изпраща пари по чичовците на Върбан, които често пътуват по работа до турската столица.

УЧЕНИК В РОБЪРТ КОЛЕЖ

Основан през 1863 г., Робърт колеж е модерна за времето образователна институция, с широко отворени врати за младежи от всички народности на Османската империя[4]. Благодарение на свободния дух, който цари в училището, възпитаниците му имат възможност да се докоснат до водещите идеи на епохата и да получат отлично природонаучно, хуманитарно и професионално образование. Учебната 1872/1873 г., годината, когато Върбан Винаров започва обучението си, е много специална. За нея директорът Джордж Уошбърн пише: „Тази година се сложи началото на нова ера в историята на Робърт колеж. Както се казва, пресякохме Рубикон. Определихме физиономията на нашия учебен институт – той щеше да бъде истински колеж, а не средно училище“[5]. Актуализираната учебна програма е амбициозна и съобразена с най-новите европейски изисквания в областта на образованието. Под ръководството на опитни преподаватели учениците изучават математика, астрономия, навигация, география и история, философия, реторика, логика, търговско, международно и парламентарно право. Официалният език, на който се преподава, е английски, но освен него се учи френски, немски, гръцки, арменски, латински и др. Със своите отворени програми Робърт колеж се превръща в средище на различни езици и култури, което е истинско духовно богатство за младите умове на възпита-

[4] Виж: Събев, О. Робърт колеж и българите. С., 2015.

[5] Уошбърн, Дж. Петдесет години в Цариград (Спомени за Робърт колеж). С., 1980, с. 43.

ниците му. Дори обикновено критичният Константин Иречек признава, че образователната концепция на колежа е твърде успешна. В книгата си „Българското княжество“ той коментира, че завършилите учебното заведение придобиват „самостоятелност, свежест и пъргавина на духа“[6]. От колежа излиза една нова, по-висша класа млади мъже, които са образовани, доблестни, широко скроени, истински хора на модерното време.

Когато Върбан Винаров прекрачва прага на Робърт колеж, обучението вече се води в новата сграда, която се издига непосредствено до Босфора, в едно от най-великолепните кътчета на Цариград. За самата сграда, както и за духа в училището Михаил Маджаров, един от известните му възпитаници, пише: „Робърт колеж беше… на няколко етажа и с един просторен двор. Горните етажи служеха за спални, а долните – за класни стаи. До главното здание се намираше един голям салон във вид на едноетажна пристройка, който служеше за общо занимание на учениците, за молитвен дом и за тържествени случаи… Наред с класните стаи имаше библиотека с много томове книги, които учениците вземаха за четене почти без ограничение. Чистотата беше образцова… Учениците от всяка народност си имаха свое дружество, в което се държаха сказки и ставаха разисквания“[7]. Вероятно богатата библиотека на колежа запалва страстта на Върбан Винаров към книгите, към историята и изкуството, страст, която запазва през целия си живот. Тук се изостря и усетът му за чистота – лична и обществена. Чистотата за него е мерило за напредъка и цивилизоваността на една държава, затова винаги когато пътува, обръща специално

[6.] Иречек, К. Българското княжество, 1878, с. 35.

[7.] Маджаров, М. Спомени. С., 2004, с. 17.

внимание на чистотата на улиците, на сградите, на транспортните средства.

Вървбан Винаров ученик в Робърт колеж, 1874 г.

В колежа Вървбан Винаров и Марин Маринов заварват русенеца Петър Чернев, който е постъпил през 1869 г. със застъпничеството на д-р Албърт Лонг и с условие да плаща половин такса, а другата половина да се поема от българската община в Русе[8]. Тук, в далечния Цариград, Петър е винаги до тях, когато роднят град им липсва и благодарение на него двамата новопостъпили ученици по-безболезнено преодоляват раздялата със семействата си. Петър им помага да свикнат с методите на преподаване, да се впишат в обстановката и да си намерят нови приятели. А доброто приятелство в колежа е много важно, защото дисциплината е строга, а преподавателите – безкомпромисни. Не са изключение и телесните наказания, прилагани към ученици, които системно нарушават установените правила. Дори и д-р Уошбърн, който държи на личното достойнство, на себеуважението, на примерния и богоугоден начин на живот, допуска при по-големи провинения да се прилагат телесни наказания на учениците индивидуално или пред целия клас[9].

[8] Събев, О. Цит. съч., 227–228.

[9] Пак там. с. 143.

Върбан Винаров завършва Робърт колеж през 1876 г. заедно с още шестима свои сънародници. Всички те показват много добри резултати и успяват да се реализират в живота. „И седемте българи – с гордост пише директорът Уошбърн в спомените си, – израснаха като достойни мъже“[10]. Полученото в този престижен колеж образование предоставя много възможности, но лятото на 1876 г. е размирно, затова Върбан Винаров остава в Цариград. С цялата си младежка енергия той се включва в подетата от колежа кампания светът да научи за жестокото потушаване на Априлското въстание. Ръководителите и възпитаниците на Робърт колеж са сред първите, които започват да събират информация за случващото се в българските земи и да я предоставят на западни кореспонденти. През есента на 1876 г., вече изпълнил своята първа сериозна мисия, Върбан Винаров се отправя към родния си град по море, но се оказва, че преминаването през Дунава е опасно, затова остава в Гюргево и постъпва на работа в местен клон на английска фирма. За всеки наскоро завършил младеж е голям успех да стане част от персонала на реномирано чуждестранно дружество, но Върбан не се задържа дълго. Веднага след обявяването на Руско-турската войната (1877–1878) той напуска работата си и заминава за Букурещ, за да се запише в българското опълчение. Тук съдбата го среща с известния вече журналист Дж.Макгахан, който току-що е зачислен като военен кореспондент в руската армия. Заради отличния си английски Върбан Винаров е командирован като негов личен преводач и през следващите месеци двамата са на предната бойна линия. Младият русенец става свидетел на раждането на такива силни репортажи като „Манифестът“, „Потопяването на броненосеца“, „Ген.Скобелев“, „Княз Церетелев“, „Влизането в

[10] Уошбърн, Дж. Цит. съч., с. 71.

Търново“, „На Шипка“, „Пред Цариград“, репортажи, които разтърсват света и нареждат Дж.Макгахан сред „царете на военните кореспонденти“[11]. Времето, прекарано с талантливия американски журналист, е сериозен урок, повлиял върху житейските избори и професионални предпочитания на Върбан Винаров. Той вижда войната през очите на Макгахан и остава завинаги подвластен на героизма, саможертвата, воинската доблест, проявявана от редовите войници. Затова не е изненада, че след Освобождението е сред първите кандидати на новооснованото българско военно училище.

ВОЕННО УЧИЛИЩЕ

През 1878 г. Върбан Винаров прекарва само няколко месеца в Русе, но става част от обществения и културен живот на града. Навярно водени от желанието да заличат белезите от войната, група млади русенци, сред които е и той, решават да възстановяват театралната дейност. По този повод завърналият се наскоро от заточение Никола Обретенов пише: „Неделя 25 юни [1878]. Представлението „Невенка и Светослав“, което приготвиха тукашните младежи да дадат в полза на пострадавшите българи в заточение от 1876 г. и от Руско-турската война, днес го представиха в салона на хотел „Исляххане“, гдето ходих и аз да гледам. Горе-долу актьорите си играха ролите, с някои малки погрешки“[12]. Вижда се, че заради благотворителната цел представлението е подготвено набързо, но въпреки това то се радва на голям интерес от страна на русенската публика, зажадняла за подобен род забавления. Отзив за постановката има дори и във в. „Българин“: „На два часа в неделя билетите се бяха свършили, а любителите непрестанно идеха и ако и сало-

[11] Радев, С. Лица и събития от моето време, т. 1, С., 2014, с. 281.

[12] Обретенов, Н. Дневници и спомени (1877–1939). С., 1988, с. 212.

нът на Ислях-хането, гдето стана представлението, беше голям, то многобройната публика не бе оставила нито едно място незанято“[13]. Присъстващите имат удоволствието да наблюдават играта на български актриси, новост, която радетелите за модернизация оценяват като „първа крачка на женский пол в пътя на свободата и равенството“[14]. Навярно добрите отзиви радват организаторите на това културно събитие, но за тях най-важното е, че успяват да съберат достатъчно средства. Наскоро след представлението те връчват на Никола Обретенов и на Стоян Заимов 1000 гроша в знак на признателност за страданията им „по българския политически въпрос“.

Върбан Винаров и неговите най-близки приятели силно се вълнуват от бъдещето на страната си, но не са безразлични и към съдбата на онези българи, чиито земи остават в границите на Османската империя. Водени от желанието да помогнат, те са ако не сред основателите, то сред сътрудниците на русенския комитет „Единство“, чиято основна цел е обединението на българската нация[15]. Учредителното събрание (25 септември 1878 г.) се провежда в присъствието на Марин Дринов, завеждащ отдела за народно просвещение и духовни дела в рамките на Временното руско управление. За пръв председател на комитета е избран Иван Вазов, който по това време живее в Русе и работи в канцеларията на русенските губернатори ген. Золотарев и ген. Акимов. Русенският комитет „Единство“ е натоварен с важни задачи – да изгради комитетска мрежа в близките градове, да събира

---

13. Цитирано по: В.Антонова, Възрожденското читалище „Зора“ в Русе, Русе, 2010, с. 133.

14. Пак там.

15. Дойнов, Д. Комитетите „Единство“. Ролята и приносът им за Съединението (1885), С., 1985, с. 85.

оръжие, средства и доброволци за предстоящото въстание в македонските земи. На него се възлага и връзката с българската емиграция в Румъния, която също е ангажирана с борбите. В Русе се разгръща широка дейност по събиране на помощи за сънародниците в Тракия и Македония, в която се включват по-будни младежи. Доказателство за дейното участие на Винаров в набирането на средства за русенския комитет „Единство“ е подписът му под пълномощно от 11 ноември 1878 г. Освен от Вербан Винаров документът е подписан и от Иван Г.Попов, Никола И.Рибаров и А.А.Попов. В навечерието на отпътуването си за София, за да постъпят във Военното училище, всички те упълномощават представителя на комитета Никола Обретенов да прегледа сметките на касиера на Театралната дружина (А.Попов) и колкото пари намери готови, да ги даде на клуба за македонците[16].

В следосвобожденска България десетки български младежи мечтаят да служат в армията, за да защитават родината си, а новооснованото Военно училище е първа стъпка за всяка успешна военна кариера. За информация на желаещите да постъпят в него още на 15 август 1878 г. е публикувано известие с изброени условия, на които трябва да отговарят кандидатите, и с нужните им документи[17]. Според публикацията в училището могат да се обучават младежи, навършили 17 години и успешно завършили поне четвърти гимназиален клас. Всички, които покриват горните критерии, имат право да подават своите документи – заявление до императорския комисар, свидетелство за месторождение, кръщелно свидетелство и диплома за завършено образование. В обявата е уточнено, че приетите ще се издържат за сметка на държавното съкровище и след завършването

[16.] Обретенов, Н. Цит. съч., с. 250.

[17.] Рухчев, Н. Военното училище на България, С., 2012, с. 29.

си ще се именуват „юнкери“. Вестта за предстоящото отваряне на българско военно училище е посрещната с огромен ентусиазъм. По този повод в пловдивския в.„Марица“ е публикувана възторжена статия: „Няма да бъдем далеч от истината, ако кажем, че с отварянето на Военно училище се туря основният камък на нашата щастлива бъдещност. Нашето мнение винаги е било, че първото условие за напредъка на една държава в днешните времена е нейната военна сила, защото първото нещо, за което трябва да се труди един народ, то е да оздрави съществуването си, а първото условие за съществуване е военната сила“[18]. Предвид важността на инициативата до края на месец септември 1878 г. е уточнена Програмата за приемните изпити и Общите правила за българското военно училище. Определена е и дата за начало на изпитите – 15 ноември 1878 г., като всички желаещи да се явят трябва да бъдат в София още предния ден, за да се представят пред училищното настоятелство. Интересът към училището надминава очакванията – кандидатите са 416, а броят на успешно издържалите изпитите е 252 души. Един от успелите е 23-годишният възпитаник на Робърт колеж Върбан Винаров.

Официалното откриване на софийското Военно училище е на 26 ноември 1878 г., дата, която не е избрана случайно. Това е денят, в който руската армия празнува паметта на св. великомъченик Георги Победоносец и отбелязва деня на руския военен орден „За храброст“. Тържествената церемония, на която присъства лично княз Дондуков-Корсаков, започва със служба в катедралната църква „Св. Неделя“. Продължава с военен парад, след това шествието се отправя към сградата на Военното училище, която е бивша турска военна болница. Благодарственият молебен с водос-

[18.] Пак там, с. 32.

Старата сграда на Военно училище

вет е отслужен от софийския митрополит Мелетий, който се обръща към войниците с думите: „Тук присъстващите виждат във ваше лице радостта, защитата и гордостта на многострадалното ни отечество“[19]. Оценявайки значимостта на събитието, след приключването на церемонията началникът на училището, гвардейски капитан Н.Флейшер, изпраща телеграма до редакцията на в.„Марица“, в която пише: „Щастлив съм, дето мога да зарадвам вашето патриотично чувство, като ви съобщя, че на този ден целият град София с извънредно тържество празнува отварянето на първото военно училище във вашата страна. Този знаменателен ден в българската история се отпразнува с радостни чувства от руските и българските представители“[20].

Върбан Винаров е в центъра на всенародния ентусиазъм и със сигурност помни дълго този исторически ден, но

[19] Златев, М. 120 години Висше военно общовойсково училище „Васил Левски“. В.Търново, 1998, с. 10.

[20] Пак там, с. 12.

кандидатюнкерите нямат много време да се отдават на празнични настроения. Тъй като младата българска държава се нуждае спешно от достойни и опитни строеви офицери, учебните занятия в софийското Военно училище започват още на следващия ден след откриването му. На първо време обучението е организирано изцяло по модела на руските военноучебни заведения, говори се и се преподава на руски език, използват се руски учебници и помагала. До обяд младежите изучават общообразователни и теоретични дисциплини, а следобедите са посветени на строевите и военните. Вечер кандидатюнкерите разполагат с три часа за самоподготовка. Програмата на училището включва тактика, фортификация, ръчно оръжие, топография, топографско чертане, военна администрация, съдопроизводство, руски език, български език, математика, химия и физика, военна хигиена. В първите години оценяването се извършва по петобалната система, но след това се преминава към по-прецизираната дванадесетобална система. Учебният процес е така замислен и организиран, че завършилите офицери да могат еднакво успешно да изпълняват задълженията си както в пехотата и конницата, така и в артилерията и инженерните войски. Във военното училище се обръща голямо внимание на възпитанието на юнкерите, наречено „нравствено образование“. В инструкциите на училището от края на януари 1879 г. се съдържат следните указания: „Военното училище с всички средства трябва да се стреми към създаване на достойни и полезни строеви офицери“[21]. Изтъква се необходимостта всички завършващи да осъзнават, че добрият офицер трябва да притежава „добра нравственост и

[21] Златев, М. 130 години традиции в обучението и възпитанието на българските офицери. – 130 години военно образование в България. Велико Търново, 2009, 18–8.

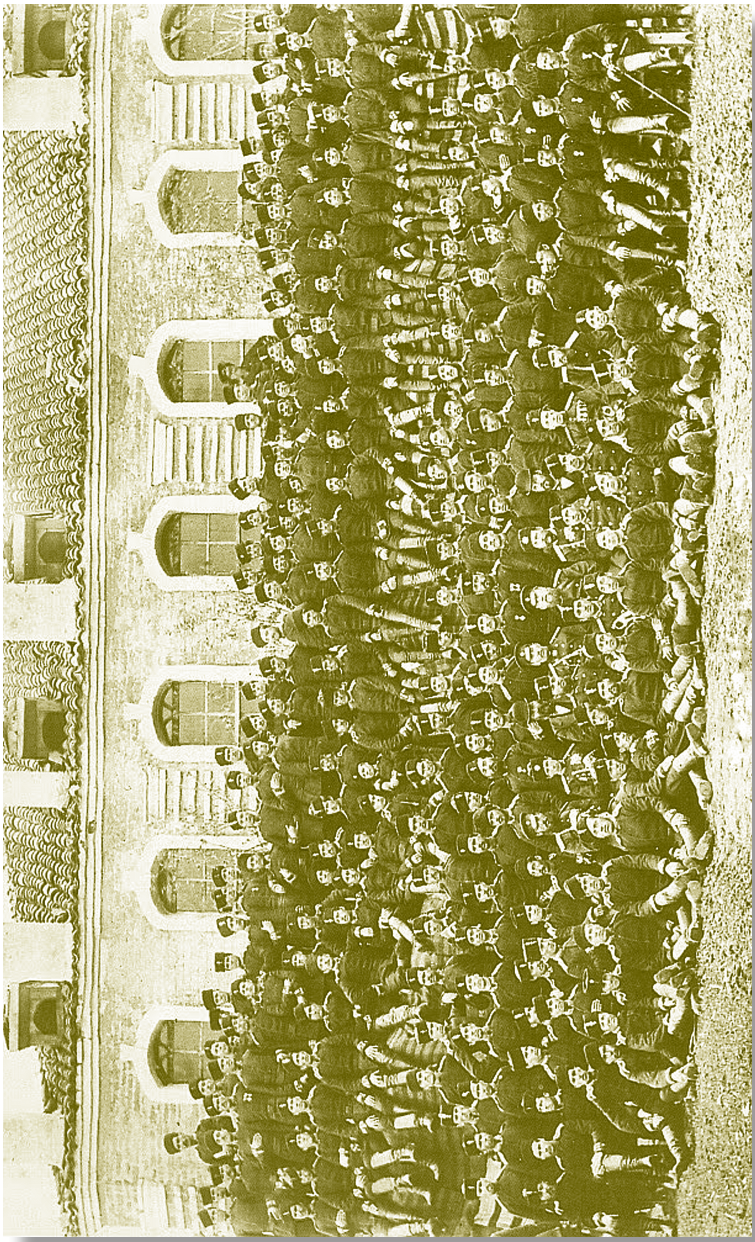

Първи випуск на Военното училище

благородни мисли“, да бъде вежлив в „обръщенията с другарите си“, да изпълнява „точно и безпрекословно“ предписанията на началниците си, строго да съблюдава „всички свои обязаности“.

Според личния дневник на Никола Обретенов и като ученици във военното училище Върбан Винаров и другарите му от Русе продължават да се интересуват от делата на комитета „Единство“[22]. Въпреки натоварената си учебна програма и предстоящите изпити на 27 март 1879 г. те се срещат със своя съгражданин Обретенов, който е в София не на частно посещение, а в качеството му на представител на русенския комитет. През следващите дни прекарват много време заедно, а на 3 април вероятно те му уреждат среща с преподавателя си по история във Военното училище Попов. Основна тема на разговора е състоянието на комитетските дела в София и Кюстендил. Учителят Попов споделя с Обретенов мнението си, че делата в Македония трябва да се поемат от „хора вещи по тази работа, хора, които трябва да се изпратят от разни места из българско“. Базирайки се на опита, който има, той прави всичко възможно, за да убеди русенския представител, че българите не трябва да се водят по политиката на Европа, а единствено от интересите на нуждаещото се от помощ население. От София Никола Обретенов заминава за Кюстендил, но приятелите му от Военното училище продължават да поддържат връзка с него и да се интересуват от развоя на македонските борби[23].

Обучението на възпитаниците от първия випуск на Военното училище продължава от края на ноември 1878 г. до началото на май 1879 г. Изпитите започват към края на април пред комисия, назначена от императорския комисар.

---

[22] Обретенов, Н. Цит.съч, 274–276.

[23] Пак там, с. 289.

Неин председател е полковник Францевич, а шестимата членове са представители на различни родове войски. Веднага след приключването на теоретичните изпити се провеждат практически занятия по военна топография. Следва най-вълнуващият момент, актът на производство на първия випуск на българското военно училище. Той се провежда на 10 май 1879 г. в присъствието на много гости – генерали, офицери, близки на випускниците, обикновени граждани, дошли да споделят общата радост. Пръв произнася слово началникът на училището, гвардейски подполковник Флейшер, който в своята реч изтъква забележителния факт, че софийското Военно училище, открито едва преди пет месеца, вече е в състояние да покаже високи резултати. Представените за производство 160 младежи са достатъчно подготвени за военна служба, успех, който те постигат с цената на много усилия. Оценявайки високо положеното от тях старание, подполковник Флейшер е твърдо убеден, че въз-

Върбан Винаров (четвърти при седналите, до него вдясно Марин Маринов) със съвипускници

Върбан Винаров със свои съвипускници

питаниците на първия випуск на военното училище ще бъдат прекрасни командири на новата българска армия. След речта на началника на училището управляващият Военния отдел генерал-майор Золотарев прочита заповедта на императорския комисар, с която се обявява заключението на изпитната комисия. Изчита се и протоколът от заседанието на учебния комитет по определяне на старшинството и разпределението на произведените офицери. Първенците на випуска са Анастас Бендерев и Тодор Увалиев, чиито имена по решение на учебния комитет ще бъдат изписани на мраморна плоча. Последен към младите юнкери се обръща княз Дондуков-Корсаков, който ги поздравява за успехите и им пожелава достойна служба в името на величието на Отечеството[24]. В този толкова тържествен момент думите на княза са в унисон с чувствата, които новопроизведените офицери изпитват. Те са преизпълнени с готовност да пос-

[24] Рухчев, Н. Цит. съч., 55–66.

Прапорщик Винаров,
9 април 1879 г. с посвещение:
„В знак на приятелство с
г-ну прапорщику Р. Петров“

ветят живота си на военната кариера и на България, а доказателство за искреността им е фактът, че 36 души от тях достигат до генералско звание[25]. Статистиката показва, че това е випускът, дал най-много генерали на българската армия, затова с право е наречен „генералския випуск“. Един от тези достойни генерали е русенецът Върбан Винаров[26].

В САНКТ ПЕТЕРБУРГ

След производството „прапорщик по 2-ри разряд“ Винаров е зачислен на служба в 23-а пеша Русчушка дружина и се връща в родния си град, но още на следващата година (1880 г.) получава шанса да продължи образованието си в Русия. Представя се отлично на „конкурсния екзамен“ и с Приказ № 139 на военното ведомство е командирован в Николаевската академия на Генералния щаб в Санкт Петербург[27]. По това време единствена Русия дава достъп на българите до своите висши военни академии, училища и школи, а Генералщабната акаде-

[25.] Първи випуск на Софийското военно училище. По случай 50-годишнината от производството му (1879–1929). С., 1929, с. 67.

[26.] Военна кариера на Върбан Винаров: 10 май 1879 г. – прапорщчик, 1 ноември 1879 г. – подпоручик, 30 август 1882 г. – поручик, 30 август 1885 г. – капитан, 17 април 1887 г. – майор, 2 август 1891 г. – подполковник, 2 август 1895 г. – полковник, 15 ноември 1900 г. – генерал-майор.

[27.] Държавен вестник, бр. 68, 20 август 1880.

мия е най-реномираното руско военно учебно заведение. Тя съществува от 26 ноември 1832 г., когато отваря врати под името Императорска военна академия, а идеята е в нея да се подготвят и обучават офицерски кадри, от които да бъде окомплектован руският Генерален щаб[28]. След смъртта на император Николай I през 1855 г. в негова чест академията е преименувана в Николаевска академия на Генералния щаб. Предвид високите цели, които военното учебно заведение си поставя, всички желаещи да постъпят в академията преминават през серия от сериозни изпити. Кандидатите трябва да покажат, че имат задълбочени познания по артилерия, обща история, география, математика, обща тактика, чужди езици. Срокът на обучение е две години, плюс едногодишен допълнителен курс. Младите офицери изучават тактика на артилерията, на конницата и на пехотата, история на новите войни, геодезия и картография, чертане, руска военна статистика, военни съобщения, военна администрация, военноморско дело, инженерна отбрана, снабдяване на войските в тила, езда. Държи се много на чуждоезиковата подготовка.

В периода 1880–1883 г. в Николаевската академия учат девет български офицери: Върбан Винаров, Атанас Георгиев, Георги Дерманчев, Олимпи Панов, Илия Димитров, Никола Антикаров, Рачо Петров, Стефан Паприков, Христофор Хесапчиев. С изключение на О.Панов, който през 1882 г. прекъсва по болест, останалите осем души успешно приключват своето обучение. По заповед на княз Александър Батенберг след завръщането им от Русия всички те са командировани по служба в строевите части на армията на Княжеството. Така им се предоставя възможност на място

[28] Виж: Георгиев, Др. Българи, учили в Николаевската академия на Генералния щаб в периода 1879–1885; Кюркчиев, Н. Николаевската академия на Генералния щаб – Санкт Петербург. С., 2008.

да приложат своите знания и опит, придобити по време на обучението и на практическия стаж в руските военни части. По силата на тази заповед Върбан Винаров, успешно завършил престижната Генералщабна академия през 1883 г., се връща в Русчушката дружина.

МАСОНСКА ЛОЖА „БАЛКАНСКА ЗВЕЗДА“

Освен с първите стъпки на българската армия името на Върбан Винаров е свързано и с появата на първата в България масонска ложа „Балканска звезда“. Неин основател е Иван Ведър, свободен зидар, получил масонска степен в Цариград на 12 декември 1863 г. в английската „Oriental Londge“ № 687. След Освобождението Ведър, който от години живее в Русе, търси образовани и достойни българи, готови да приемат масонските идеи за свобода, равенство и братство между хората, независимо от тяхната етническа или религиозна принадлежност. В полезрението му попада възпитаникът на Робърт колеж Върбан Винаров, който наскоро е завършил и софийското Военно училище. Вероятно Ведър оценява острия му ум, обширните му познания и доброто възпитание, но най-силно е впечатлен от младежкия ентусиазъм, с който Винаров е готов да се отдаде на всяка полезна за страната му кауза. Затова младият офицер е сред първите избраници, които Иван Ведър завежда в Букурещ на 21 януари 1880 г. Тук, в румънската столица, Върбан Винаров, Тома Кърджиев и Йордан Джумалиев са въведени в масонската ложа „Хелиополис“, подчинена на Великия изток на Франция. След завръщането си в Русе те подготвят ритуална зала в дома на Ведър, обзаведена със символите и емблемите на масонството. На 18 февруари 1880 г. в присъствието на делегати от ложата майка е извършен обред по освещаване на ложата, която се именува „Балканска звез-

да“ № 134. След това, спазвайки ритуала, братята масони устройват трапеза в ресторанта на хотел „Букурещ“. Учредители на тази първа българска ложа са Иван Ведър – Първомайстор, поручик Върбан Винаров – I надзорник, Тома Кърджиев – II надзорник, Йордан Джумалиев – секретар; Захари Стоянов – попечител[29]. Касиер на ложата е съученикът на Винаров от Робърт колеж и съвипускник от Военното училище поручик Марин Янакиев Маринов, с когото продължават да вървят рамо до рамо през живота.

По времето, когато се полагат основите на ложата „Балканска звезда“, в Русе има свободни зидари чужденци, както и местни интелигентни българи с отношение към масонските идеи, които в следващите месеци също са привлечени и посветени[30]. В резултат на тази активност през март 1882 г. ложата вече наброява двадесет и девет братя, които са на различно ниво в йерархията й. Най-висока, 33-а степен, притежава Иван Ведър, 18-а степен са Георг Силаги[31], Тома Кърджиев и М.Капуто; дванадесет души са трета степен – В.Винаров, Й.Джумалиев, М.Маринов, А.Цанов, З.Стоянов, Вл.Золотович, Панайот А.Попов, Антон Наследников, Г.Вълчанов, Хр.Кръстев, Ради Иванов, Онорийа Маркулеску, а останалите притежават втора и първа степен. За съжаление на съвременните изследователи, извънредни обстоятелства принуждават Иван Ведър да изгори всички документи на ложата заедно с голяма част от личната си библиотека[32]. Липсата на извори е сериозна пречка

[29.] Недев, Н. Българското масонство (1807–2007), Издателска къща „Хермес“, 2008, 54–55.

[30.] Ведър, Д. Свободното зидарство (франкмасонството). С., 1937.

[31.] Виж: Бакърджиева, Т. Георг Силаги (1835–1923). Историята на един живот. Русе, 2019.

[32.] През 1900 г. синът Димитър Ведър предава оцелелите книги на русен-

пред опитите да се възстанови дейността ѝ, но със сигурност ложата изиграва огромна роля за разпространението на масонството в други градове на страната като Свищов, Варна, Велико Търново, Плевен, София[33]. Разнородна по състав, ложата „Балканска звезда“ става жертва на острите политически борби, обхванали младата българска държава, и не просъществува дълго. Членовете ѝ са привърженици на различни политически лагери и нерядко пристрастията им ги изправят един срещу друг, като забравят, че са братя масони. Поради възникналите недоразумения между членовете на 2 март 1883 г. ложата „Балканска звезда“ провежда последното си занятие, след което е приспана[34]. По това време Върбан Винаров все още е в Санкт Петербург, но скоро след завръщането си е сред членовете на новооснованата софийска ложа. Според свидетелство на Димитър Ведър, син на Иван Ведър, още през 1880 г. се обсъжда въпросът за образуване на масонска ложа в София с название „Братство на короната за България“. За това е уведомено ръководството на Великия изток на Португалия и след известна подготовка, при активната роля на русенските масони, през юни 1883 г. в София е основана ложата „Братство“ под № 162. За неин първомайстор е избран Димитър Каранфилович, а към 1886 г. ложата достига 27 членове. Макар и малобройна, ложата „Братство“ успява да обедини в редовете си група офицери и високопоставени представители на българската интелигенция, които в края на XIX век играят важна роля в обществено-политическия и културен живот на България. Тази ложа продължава започнатото от „Балканска звезда“ дело по разпространение на масонството в страната. От ло-

ската градска библиотека.

33. Радков, Ив. Масонството в Русе. Русе, 2003, с. 27.

34. Георгиев, В. Масонството в България. С., 1985, с. 19.

жата излиза идеята за основаването на Българския червен кръст, чийто пръв секретар-деловодител става първомайсторът Д.Каранфилович. По време на Сръбско-българската война той развива широка кампания за събиране на помощи за ранените войници.

Острите партийни борби, предизвикани от политическата криза, обхванала страната през периода 1886-1887 г., довеждат до замиране и на ложата „Братство“, но периодът от 1879 до 1887 г. е много важен в живота на Върбан Винаров. Като брат масон той се нарежда сред хората, които уверено гледат отвъд тесните национални хоризонти, които проповядват идеите на европеизма и модернизма и притежават усет към глобалното. Винаров е добре запознат с манифеста, озаглавен „Франкмасонството и началата му“, преведен на български език от Иван Ведър. До края на живота си той остава верен на висшите човешки идеали, които се проповядват на страниците му. Върбан Винаров е убеден, че „нравственото усъвършенстване на човечеството“ е достижима цел, която може да бъде постигната чрез „безспирно подобрение на неговото веществено и умствено състояние“. За него масонството е „практическо училище“, което милее за „правдата и напредъка“ и учи всички свои членове да мислят добро, да говорят добро, да действат разумно, да се стремят към дирене на истината.

ВОЕННА КАРИЕРА

С приказ № 48 от 30 август 1884 г. капитан Винаров от 23-а пеша Русчушка дружина е назначен за флигел-адютант[35] на княз Александър Батенберг[36]. Заедно с него за флигел-адютанти са назначени и русенецът капитан Марин Ма-

[35.] Офицер за спешни поръчки от военната свита на владетеля.

[36.] Държавен вестник, бр. 78, 1 септември 1884.

Флигел-адютант
Върбан Винаров

ринов, и капитан Рачо Стоянов. След обявяването на Съединението (1885 г.) в Княжество България започва мобилизация на войската, последвана от трескава подготовка за война. Капитан Винаров, изпълняващ длъжността началник щаб на конницата, се отправя към южната граница с Турция, откъдето се очаква нападение. В този важен за младата ни държава момент неприятната изненада идва от позицията на руското правителство, което застава срещу акта на Съединението.

Нещо повече, то заповядва на всички свои офицери, които са на служба в България, незабавно да напуснат частите си и да се върнат в Русия. Това е страшен удар върху българската войска, но той не постига целите си, защото вместо да се отчаят и предадат, младите български офицери се мобилизират и показват на света на какво са способни. По време на Сръбско-българската война (1885 г.) те проявяват чудеса

Начело на предната охранителна врачанска дружина е капитан флигел-адютантъ Марин Янкиевъ Маринов, на 29 години

Флигел-адютант
Марин Маринов

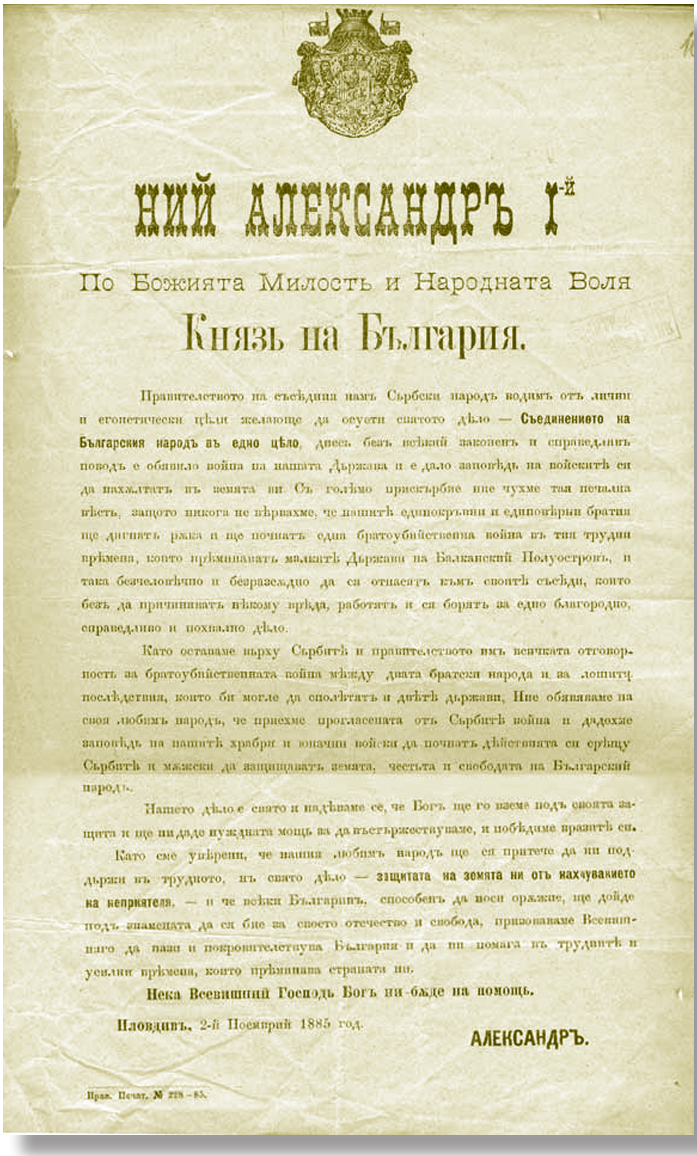

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I-Й

По Божията Милость и Народната Воля

Князь на България.

Правителството на съсѣдния намъ Сърбски народъ водимъ отъ лични и егоистически цѣли желающе да осуети святото дѣло — **Съединението на Българския народъ въ едно цѣло**, днесь, безъ всѣкий законенъ и справедливъ поводъ е обявило война на нашата Държава и е дало заповѣдь на войскитѣ си да нахлѣтатъ въ земята ни. Съ голѣмо прискърбие ние чухме тая печална вѣсть, защото никога не вѣрвахме, че нашитѣ единокръвни и единовѣрни братия ще дигнатъ ржка и ще почнатъ една братоубийствена война въ тия трудни врѣмена, които врѣменуватъ малкитѣ Държави на Балканский Полуостровъ, и така безчеловѣчно и безразсѣдно да се отнасятъ къмъ своитѣ съсѣди, които безъ да причиняватъ нѣкому врѣда, работятъ и се борятъ за едно благородно, справедливо и похвално дѣло.

Като оставаме върху Сърбитѣ и правителството имъ всичката отговорность за братоубийствената война между двата братски народа и за лошитѣ послѣдствия, които би могле да сполѣтятъ и двѣтѣ държави, Ние обявяваме на своя любимъ народъ, че приехме предложената отъ Сърбитѣ война и дадохме заповѣдь на нашитѣ храбри и юначни войски да почнатъ дѣйствията си срѣщу Сърбитѣ и мѫжески да защищаватъ земята, честьта и свободата на Български народъ.

Нашето дѣло е свято и надѣваме се, че Богъ ще го вземе подъ своята защита и ще ни даде нуждната мощь за да въстържествуваме, и побѣдиме врагитѣ си.

Като сме увѣрени, че нашия любимъ народъ ще си притече да ни подържи въ трудното, въ свято дѣло — **защитата на земята ни отъ нахлуването на непріятеля**, — и че всѣки Българинъ, способенъ да носи оржие, ще дойде подъ знамената да си бие за своето отечество и свобода, призоваваме Всевишнаго да пази и покровителствува България и да ни помага въ трудитѣ и усилни врѣмена, които врѣменува страната ни.

Нека Всевишний Господь Богъ ни-бѫде на помощь.

Пловдивъ, 2-й Септемврий 1885 год.

АЛЕКСАНДРЪ.

Прав. Печат. № 218 – 85.

Манифест на княз Александър Батенберг за Сръбско-българската война, 1885 г.

от храброст и въпреки неблагоприятната позиция успяват да обърнат хода на военните действия.

Когато войната между България и Сърбия става неизбежна, конницата спешно се придвижва от турската към сръбската граница, а капитан Винаров получава заповед да остане в княжеската свита. В спомените си Траян Радев споменава малко известния факт, че Върбан Винаров е авторът на манифеста към войската, написан по заповед на Батенберг в отговор на вероломното нападение на Сърбия[37]. Издаден в Пловдив на 2 ноември 1885 г. от името на княза, манифестът завършва с думите: „Като сме уверени, че нашият любим народ ще се притече да ни поддържи в трудното, но свято дело – защитата на земята ни от нахлуването на неприятели – и че всеки българин, способен да носи оръжие, ще дойде под знамената да се бие за своето отечество и свобода, призоваваме Всевишнаго да пази и покровителствува България и да ни помага в трудните и усилни времена, които преминава страната ни. Нека Всевишний Господ Бог ни бъде на помощ“. Историята показва, че българите откликват на призива и с готовност тръгват към сборните пунктове, за да защитят страната, която отскоро не само наричат, но и чувстват своя родина.

По време на бойните действия капитан Винаров е неотлъчно до княза, който в тези критични дни има нужда от силна подкрепа и добри съвети. В своите спомени големият приятел на България Рихард фон Мах описва Батенберг като „мъж с благороден начин на мислене“, който мрази интригите и политическите хитрувания и „не е силен по воля“[38]. Българският княз по-скоро е „човек на меките

[37] ЦДА, ф. 77К, оп. 5 , а.е. 23.

[38] Мах, Рихард фон. Из българските бурни времена. Спомени 1879–1918 г. С., 1929, с. 24.

мерки в политическия живот“ и въпреки че има боен опит, тази неочаквана война за него е сериозно изпитание, затова му трябват верни хора, които няма да го подведат, такива като Върбан Винаров. Рихард фон Мах, който отблизо следи военния конфликт, споменава, че след тридневните сражения при Сливница княз Александър обхожда на кон лагера, придружен „само от адютанта си ротмистър Винаров“[39]. Войната предразполага към искреност, затова по време на тези обиколки двамата навярно разговарят за всичко – за капаните на политиката, за трагичната съдба на жертвите и техните семейства, за мира и бъдещето на България. В тези решителни за младата държава дни капитан Винаров е един от хората, с когото българският владетел споделя и притесненията, и възторзите си. Между двамата се заражда истинско фронтово приятелство, което остава неподвластно на разиграли се по-късно политически събития. Като доверено лице на княза Върбан Винаров често играе ролята на посредник между него и своите другари офицери. Той е човекът, който при нужда им разяснява смисъла на някои решения, успокоява ги, призовава ги към търпение. В писмо до капитан Иван Сарафов Винаров

Княз Александър Батенберг на бойното поле

[39] Пак там, с. 26.

пише: „Бай Сарафов, не за наказание вашият полк остава в Цариброд. Но друг изход немаше. Негово Величество пожела да влезе с трите полка в София… Да стоят по границата падна на твоя и Търновския полкове. Но бъди уверен, че до края на декември твоят полк, също и търновският, ще бъдете сменени. Владетелски кръстове нямаш засега и вярвам, че ще ги получите в София“[40].

Веднага след войната в качеството си на помощник-началник на Щаба на армията капитан Винаров подписва първите заповеди за награждаване на проявилите се по време на военните действия офицери[41]. Самият той е удостоен с военен орден „За храброст“ II и IV степен – 2 клас[42]. За жалост, войната не е само героизъм, войнска доблест и чест, качества, който будят възхищение и са достойни за награди. Зад другото й лице се крият разрухата, смъртта, скръбта, които бележат живота на хиляди хора. По време на Сръбско-българската война Върбан Винаров също преживява своята тежка загуба. Умира неговият съгражданин, съученик от Робърт колеж и Военното училище, брат масон и най-вече добър приятел капитан Марин Маринов. Смелият русенец е командир на 3-и пехотен Бдински полк и се сражава при Врабча и Сливница. В атака на височината Три уши капитан Маринов увлича след себе си своите войници, но е тежко ранен. Въпреки че е пренесен в София и подложен на две операции, лекарите не успяват да го спасят. Близките и приятелите на капитан Маринов в Русе са покрусени и както често се случва в такива моменти, търсят виновни. В русенския вестник „Славянин“ се появява съобщение, че д-р Вълкович, който по това време е управител на военните болници,

[40] НБКМ, БИА, ф. 21, а.е. 10, л. 175–176.

[41] Славянин, год. VII, бр. 56, 21 декември 1885.

[42] Нашата конница, год. 2, кн. 3, ноември 1919.

е пряко отговорен за смъртта на капитана. Обвиняват го, че е разрешил да затворят раните му, манипулация, оказала се фатална за живота му[43]. Истината е, че по нареждане на Батенберг за капитан Марин Маринов са положени изключителни грижи, но състоянието му е било безнадеждно. На опелото, извършено в църквата „Св. Неделя“ в София, присъстват князът, министрите, дипломатическите агенти, много офицери, чиновници и граждани. Свидетели разказват, че през цялото време княз Александър едва успява да сдържи сълзите си, а човекът, който отново е най-близо до него, е капитан Върбан Винаров, самият той покрусен и потънал в спомени.

През критичния за България период 1886–1887 г. Върбан Винаров, който продължава да изпълнява длъжността помощник-началник на Щаба на армията, не се поддава нито за миг на чужди внушения. Като доблестен офицер, заклел се да служи на своята родина и на своя княз, той остава в лагера на поддръжниците на Батенберг и се противопоставя категорично на детронацията му. През следващите години, когато княз Александър е вече далеч от България, двамата поддържат редовна кореспонденция – разказват за личните си проблеми, обсъждат света и положението в България. Затрогващо с искреността си е писмо на Батенберг от 13 февруари 1889 г., в което бившият български княз споделя проблемите си със своя верен приятел, към когото се обръща с „драги и обични Винаров“[44]. Тъй като го чувства близък, той му разказва подробно за „всички преследвания и унижения“, които е принуден да изживее. В момент на голямо отчаяние той приема името граф Хартенау и става частно лице. Решава да отиде в чужбина, за да бъде далеч от

[43] Славянин, год. VII, бр. 59, 4 януари 1885.

[44] ЦДА, ф. 600 К, оп. 4, а.е. 97.

всички, които му причиняват страдания, но и там не намира покой, затова все по-често го спохожда мисълта за самоубийство. Батенберг споделя и за женитбата си, за която е упрекван не само от своите близки, но и от аристократична Европа. В края на писмото си сякаш чрез Винаров иска благословията на българския народ, на обикновените български хора, а те са най-доброто, което е оставил в страната: „Моля Бога в България да не ми се сърдят за тази женитба, но напротив, да ми пожелаят да намеря най-сетне у себе си спокойствие, щастие и душевен мир“. Със сигурност Вървбан Винаров се радва за малкото лично щастие, споходило неговия княз и боен другар, на когото остава душевно предан докрай. Той никога не го забравя, а след смъртта му кръщава на негово име най-малкия си син.

Не така топли и искрени са отношенията на Вървбан Винаров с новия български владетел. Още преди встъпването си на престола Фердинанд Сакскобургготски (1887-1918) е силно притеснен от предаността на войската към бившия княз, а това го прави подозрителен към всички военни. В тяхно лице той вижда евентуални превратаджии, които, стига да пожелаят, могат да го лишат от трона и короната. Регентството, поело управлението в страната, е наясно с терзанията на Фердинанд, затова в депутацията, изпратена в имението в Ебентал[45] да поднесе акта за избирането му, са включени трима български офицери, които са били най-близо до бившия княз – майор Винаров, майор Христо Попов и ротмистър Марков. Според рапорт на белгийския дипломатически агент в София тия трима офицери са „буквално принудени“ да заминат с делегацията и да демонстрират преданост. Тази информация се потвърждава от Симеон Радев, който твърди, че притежава телеграма от майор

[45.] Намира се в Долна Австрия.

Винаров до регента Стефан Стамболов, с която го моли да го избави от деликатното положение[46]. Винаров изтъква, че не е редно той, адютантът на княз Александър до последния ден на царуването му, да бъде един от първите, които ще се явят пред неговия наследник. Стамболов не приема възраженията му и движен от своите собствени мотиви му отговаря, че е войник и трябва да се подчинява на дадената му заповед. Така се стига до първата среща между Винаров и новоизбрания български княз, описана от кореспондента на в. „Таймс“, който е изпратен да отрази събитието. Той разказва, че по време на визитата Фердинанд проявява жив интерес към настроенията в българската войска и готовността на българските войници да му служат. Майор Винаров е наясно със страховете на Фердинанд, но по време на разговора им не го успокоява, а както винаги е напълно искрен. „Княз Александър обичаше българския народ – му казва той. – Води ни в една победоносна война. Преданоста, която имахме към неговата особа, ще я имаме и към вас, ако сте като него“[47]. Фердинанд очаква от всички да го ласкаят и да угодничат пред него, затова съвсем не е подготвен за отговор, в който има условия. Полага усилия да преглътне думите и да скрие раздразнението си, но от този момент бъдещето на Вербан Винаров е предопределено – въпреки безспорните си качества, той никога не се нарежда сред княжеските любимци. Всичко, което постига в армията през следващите години, е с цената на много труд, отдаденост, любов към обикновения войник и към редовия офицер.

Докато бившият княз Батенберг покорява поданиците си с неподправена сърдечност, благородство и простота,

---

[46.] Радев, Лица и събития от моето време. Спомени, том III, С., 2016, с. 292.

[47.] Пак там, с. 329.

Фердинанд се появява в България със своята изтънчена физиономия и аристократично високомерие, но и със завидна доза кураж. Той пристига с парахода „Ориент“, нает от българското правителство, а тържественото му посрещане е на устието на река Тимок, където се пресичат границите на три балкански държави: България, Румъния и Сърбия. Тук на яхтата „Голубчик“ с нетърпение го очакват регентите Стефан Стамболов, Сава Муткуров и Георги Живков, министър-председателят д-р Константин Стоилов, министрите Георги Странски и Стоян Чомаков, майор Рачо Петров и председателят на Народното събрание Димитър Тончев[48]. След церемонията по посрещането всички заедно продължават плаването по река Дунав, като спират за кратко на по-големите пристанища. Спират и в родния град на Върбан Винаров, където депутацията по посрещането се ръководи от митрополит Григорий. По това време кмет е братът на майора Петър Винаров, а русенци, независимо от политическите си пристрастия, със сигурност се гордеят, че близо до новия княз стои техен съгражданин.

При влизането си в столицата Фердинанд е посрещнат със 101 оръдейни салюта, но според очевидците най-блестяща е церемонията, организирана по повод първото му тронно слово пред членовете на Народното събрание. Двоен кордон войници свързва оградата на двореца със стълбите на Народното събрание. Възпитаници на Военното училище, артилерия, конница и пехота в пълно въоръжение, всяка с оркестъра си, преграждa пътя на огромното множество, дошло да види Фердинанд. Шествието е внушително, а мястото на майор Вербан Винаров в качеството му на начал-

[48] Мюър, Н. Димитър Станчов. Патриот и космополит (1864–1940). С., 1991.

ник на Военното училище, е отляво на княза[49]. Само осем години след завършването на софийското Военно училище бившият възпитаник вече е негов началник и въпреки че е за кратко на тази позиция, прави всичко по силите си, за да подобри учебния процес. Със сигурност прави опит да въведе някои от методите, използвани в Николаевската академия, а целта му е от Военното училище да излизат прекрасно подготвени офицери, така необходими за младата българска армия. Майор Винаров е твърдо убеден, че за да израснат като истински лидери, те трябва да имат отлично военно образование, много сериозно общо образование и да притежават широки интереси. Воден от тази своя визия за българския офицер, той следи стриктно образователния

Висшият военен съвет, 1887 г. (седнали отляво на дясно: Петрунов, Тонев, Паница, Р.Петров, Муткуров, Савов, Агура, Паприков, Иванов; прави: Д-р Мирков, неизв., Д.Петков, Антикаров, Тантилов, Вълнаров, Попов, Н.Иванов, Марков, В.Винаров, Попов, Христов)

[49] Бурбулон, граф Робер дьо. Български дневници. ИК „Колибри“. С., 2019, 66–68.

процес и насърчава всякакви културни прояви. На 15 ноември 1887 г. във Военното училище има музикално-драматично представление, организирано от възпитаниците по повод предстоящото изпращане на поредния випуск. Участниците в представлението се справят отлично и за награда получават бурни аплодисменти. Самото тържество на випуска е проведено на 18 ноември с.г., а след приключването му в двореца е дадена вечеря за шейсет и шест души[50]. За началника на Военното училище майор Винаров денят е много вълнуващ, защото случващото се го връща назад във времето, в годините на неговите първи стъпки като млад български офицер.

Въпреки че е назначен за флигел-адютант на княз Фердинанд, а през 1899-1900 г. е вече почетен флигел-адютант, военната кариера на Върбан Винаров среща доста препятствия. Той е твърде честен, безкомпромисен, с чувство за лично достойнство, затова не е удобен на висшестоящите и те се стремят да го отдалечат от София. До началото на март 1891 г. майор Винаров е началник-щаб на 1-ва пехотна Софийска бригада, но неочаквано е командирован в 9-и пехотен Пловдивски полк. За това назначение близките му обвиняват отмъстителния Фердинанд, който според тях твърде трудно понасял гордостта на младия офицер. Може би това е семейна легенда, но всички, които познават отблизо княза, признават, че той е способен да позволи на личните си чувства да влияят върху решения, отнасящи се до държавни дела. По повод някои не особено приятни черти от характера на владетеля неговият учител по български език Добри Ганчев пише: „Подозрителен човек бе Фердинанд… В главата му постоянно цареше мисълта за съзаклятие против него. Подозира всекиго, не вярва на никого. Който нямаше

[50] Пак там, 72–73.

характер да сервилничи пред него и да манифестира прекалено лицемерно преданост към особата му – опасен човек беше за него“[51]. Според Д.Ганчев има и още една причина Върбан Винаров да бъде с ограничен достъп до двореца и това е „хладината“, с която красивата му съпруга отвръща на Фердинанд, когато той открито демонстрира симпатията си към нея[52].

Девети пехотен Пловдивски полк, чието командване е поверено на майор Винаров, е формиран с указ № 61 от 23 декември 1885 г. На 14 януари 1888 г. княз Фердинанд провъзгласява майка си княгиня Клементина за шеф на полка и той става известен под името „9-и пеши Пловдивски на Н.Ц.В. Княгиня Клементина полк“. Към полка е зачислен и самият княз Фердинанд. Майор Винаров е командир на полка до месец май 1892 г., а след това е назначен за началник-

Военната свита на княз Фердинанд

[51] Ганчев, Д. Спомени за княжеското време. С., 1983, с. 67.

[52] Пак там, с. 127.

щаб на току-що сформираната 2-ра пехотна Тракийска дивизия. По време на престоя си в Пловдив Върбан Винаров често страда от треска, вероятно маларийна. Състоянието му тревожи близките му, особено неговия тъст д-р Георги Вълкович, който е наясно колко тежки могат да бъдат последиците от болестта. Макар по това време да е на дипломатическа служба в Цариград, той лично назначава лечение и стриктно следи рецептата му да се изпълнява.

През 1894 г. Върбан Винаров е назначен за началник-щаб на 1-ва пехотна Софийска дивизия. След връщането си в столицата той все повече се интересува от политика и от мястото на България на международната политическа сцена. Може би повлиян от позициите на покойния вече д-р Вълкович, храни дълбоко уважение към Стефан Стамболов като личност и като държавник. Затова преживява тежко падането му от власт, а когато бившият министър-председател е зверски убит, Върбан Винаров е от малкото офицери, които се осмеляват да присъстват на погребението му. Причина за отсъствието на военните е заповед на военния министър Рачо Петров, издадена по искане на Фердинанд, която им забранява да отдадат последна почит на Стамболов. Трима подполковници, които журналистът Рихард фон Мах с възхищение нарича „украшение на българската армия“, пренебрегват заповедта. Тези достойни мъже са подполковник Маринов, командир на 1-ва дивизия, подполковник Винаров, началник-щаб на Софийската дивизия, и подполковник Цачев, командир на 6-и Търновски пехотен полк[53]. При изнасянето на ковчега с тялото на Стамболов от дома му те го поздравяват за последно и след това чинно се отдалечават, за да не дават повод за безредици. Въпреки че

[53] Мах, Рихард фон. Цит. съч., с. 52.

ограничава офицерите, заповедта на Рачо Петров не може да спре техните съпруги, потресени от трагедията и съпричастни към мъката на вдовицата. На погребението остава жената на полковник Винаров Елиза, придружавана от съпругата на политика Димитър Греков. В траурната процесия участва почти цялото дипломатическо тяло, но това не пречи на противниците на Стамболов да нападнат и разпръснат шествието. Тази груба демонстрация на сила се случва пред очите на бездействащата полиция.

Върбан Винаров

Войник по душа, Върбан Винаров гледа на военната си кариера като на своя единствена съдба. Отдаден всецяло на призванието си, той живее с проблемите на армията и преживява болезнено всяка допусната грешка, възмущава се от користолюбието, от субективизма при вземането на важни решения. В такива моменти на разочарование се чувства най-добре сред редовите офицери и войници, затова когато е назначен за командир на 4-а пехотна Преславска дивизия, базирана в Шумен, полковник Винаров нито за миг не съжалява за столицата. Както сам разказва в личния си дневник, тръгва от София на 1 май 1897 г., изпълнен с нетърпение да се запознае с новите си колеги. Тъй като с него е цялото му семейство, по пътя спират в Русе, за да погостуват за няколко дена на роднините. Без съмнение посещението е вълнуващо не само за Върбан Ви-

наров, но и за децата му, които за първи път виждат някои от русенските си братовчеди.

В Шумен командирът на 4-а пехотна Преславска дивизия полковник Винаров се чувства напълно в свои води[54]. Не му тежат дежурствата, не се оплаква и от честите пътувания до поделенията в Разград и Силистра, защото всичко, което се прави в името на армията, за него е свещен дълг. На страниците на дневника си често споделя, че службата в Шуменския гарнизон му носи истинска радост. Тук е далеч от столичните интриги, а офицерите живеят сплотено като братя, спазвайки девиза „един за всички и всички за един“[55]. Не липсват и събития, които нарушават работния ритъм и придават празничност на ежедневието. Запомнящ се е денят 18 октомври 1897 г., когато княз Фердинанд, придружен от съпругата си Мария-Луиза и от майка си, достолепната княгиня Клементина, гостуват в Шумен. Вероятно по желание на дамите правят кратко посещение в дома на семейство Винарови, за да видят децата[56].

Благодарение на полезния навик на Върбан Винаров да си води лични бележки разполагаме с подробни данни за тактическите учения със стрелби, проведени през лятото на 1898 г., т.е. година след като той поема командването на дивизията. Военните учения са сериозно предизвикателство за войниците и техните офицери, затова полковник Винаров стриктно отразява резултатите по дни[57]. На 29 юли три батареи с общо осемнадесет оръдия и девет зарядни ракли напускат Шумен и се отправят в посока Търговище. Привечер войниците разполагат бивака си в западните покрайни-

[54] Семейството му е настанено в къщата на поручик Савов.

[55] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 265.

[56] Пак там.

[57] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 273.

ни на града. Учебните стрелби започват още на следващия ден и включват обстрел на неприятелска батарея, отстояща на средно и далечно разстояние, бърза стрелба на близка дестинация, стрелба по отстъпваща неприятелска батарея, стрелба по неприятелска батарея, разположена на ниско място. След първите няколко дни полковник Винаров обобщава резултатите в дневника си: „…от стрелбите не останах благодарен, но във всеки случай забелязвам успех от миналата година. Вижда се, че е работено над офицерите“[58]. Въпреки че ученията не са завършили и изводите му са предварителни, той е категоричен, че в бъдеще трябва да се работи усилено над устава. Смята също, че началниците трябва да бъдат по-строги с младите и да ги контролират, а не да ги оставят да вземат самостоятелни решения, за които все още не са подготвени.

Върбан Винаров

След приключването на шестдневните тактически учения на 30 август 1898 г. се провежда полково уставно учение в присъствието на княз Фердинанд и представители на Военното министерство. Учението, командвано от полковник Попов, преминава идеално и князът изказва своята благодарност на офицерите и долните чинове. Добрите думи, изречени от Фердинанд, оказват много положително влияние върху войниците и те се чувстват удовлетворени

[58] Пак там.

от постигнатото. Приповдигнатото настроение дава повод на полковник Винаров да сподели в дневника си, че князът като главнокомандващ трябва много по-често да посещава войската, да пази нейните интереси, да проявява внимание към достойните низши и висши офицери и в никакъв случай да не се поддава на неискрени внушения. Тези негови разсъждения за отношението на княза към българското войнство не остават само на страниците на дневника му. Върбан Винаров свободно говори за проблемите с всички, които имат отношение към армията. Естествено, че се намират хора, които се дразнят от критичния му тон и уведомяват Фердинанд, а болезненото княжеско самолюбие рядко понася нелицеприятните истини. Дори и в такъв успешен ден, в който войници и офицери доказват своята отлична подготовка, Фердинанд едва дочаква края на заключителния парад и привиква своя недолюбван подчинен, за да го критикува за изявена лична позиция. Поводът е разговор на Върбан Винаров с италиански офицери, пред които си е позволил да коментира, че българският княз не обича откровените и добрите офицери, а предпочита да бъде обграден с ласкатели и сладкодумници[59]. За дързостта да сподели своята лична позиция полковник Винаров е принуден да дава обяснения не само на княза, но и на военния министър Иванов. Той се защитава достойно, но въпреки уверенията, че случаят ще бъде забравен, в последния момент Министерството на войната не отпуска средствата за запланувани-те маневри между Шумен и Варна. Това решение е в ущърб на армията, но най-жалкото е, че зад него прозира дребнава чиновническа отмъстителност. Припламналите искри между Фердинанд и полковник Винаров не пречат на княза при нужда да се възползва от услугите на своя офицер. Когато на

[59] Пак там.

6 октомври 1898 г. посещава Шумен, придружен от своя пого-лям брат Филип Сакскобурготски (1844–1921), командирът на дивизията е този, който отговаря за посрещането им. Разходката из града и вечерята в Офицерското събрание са организирани превъзходно и за радост на домакините височайшите гости остават безкрайно доволни[60].

На 24 юни 1899 г. Върбан Винаров е назначен за началник на Генералния щаб и трябва да напусне Шумен. Такова повишение би зарадвало всеки офицер, но Винаров го посреща с много противоречиви чувства. На страниците на дневника си той споделя: „Разделям се с дивизията, която аз толкова обичах, напущам най-хубавата част на нашата служба – строя, който е по моя характер“[61]. Той е изключително притеснен, че ще трябва да замени „бодрия войник с лакейническия изглед на министерския разсилен“, но е решен на всяка цена да се опази от средата, в която ще го постави новото назначение. „На софийските интриги аз няма да обръщам внимание – пише той, – времената са ме научили да бъда поне малко по-въздържан, но правото си е право, бялото е бяло, а не черно.“ Винаров оценява предимствата на столицата, особено за децата си, но съвсем не е очарован от перспективата да е в непосредствен контакт с Фердинанд. Като истински войник с вече двадесетгодишна служба знае, че предаността към княза е задължителна, но виждайки неговото отношение към войската, единственото, което може да даде от себе си, е формална преданост. В дневника си Винаров коментира, че прилаганият от Фердинанд принцип „Разделяй и владей“ нанася огромни щети върху морала на офицерския състав и на цялата армия. В неговите очи, очи на предан на страната си български офицер, князът е

[60] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[61] Пак там.

една „печална фигура“, която не разбира от военно дело и не се интересува от армията. Това негово отношение е главната причина за нравствения упадък, обхванал редиците й. Отправяйки критични бележки към Фердинад, Върбан Винаров не скрива възмущението си и от офицерите, които се поддават на княжеските ласкателства и попадат в мрежите на интригите му. „Между всички офицери – пише той, – не може да се намерят двама искрени приятели и другари. На всекиго князът е намерил да каже нещичко против неговия другар, за да ги охлади помежду им“. Прави впечатление, че когато Винаров обвинява офицерите за малодушието им, той го прави с пълното съзнание, че това е съсловието, към което и той самият принадлежи: „Ний, висшите офицери, сме се оказали до висша степен безхарактерни, подли, влечуги и във всичко мерзки. Това е още повече осъдително за нас, защото това поведение на княза е било всекиму много добре известно, но за няколко ласкави думи, които князът много милостиво раздава надясно и наляво, ний се забравяме, ний се възнасяме до небесата и мислим, че ний сме единствени, към които князът благоволи и има пълно доверие…“[62].

Въпреки всичките притеснения и резерви към новото назначение Винаров е войник и трябва да се подчинява на заповедите. След две години и пет месеца той предава командването на 4-а Преславска дивизия на полковник Иванов, който е бивш военен министър. На 6 юли 1899 г шуменските офицери организират в чест на своя командир прощална вечеря, след която всички си правят обща фотография за спомен от добрите дни, прекарани заедно. На 24 юли 1899 г. Върбан Винаров пристига в София, за да приеме службата и да се запознае с обстановката. Тъй като семейството му ос-

[62.] Пак там.

тава в Шумен, след около месец той се връща, за да ги прибере и на 11 септември всички заедно окончателно напускат града, в който са преминали едни от най-щастливите дни в живота им. Офицерите от гарнизона заедно със съпругите си ги изпращат чак до село Четалар. Тук след кратка закуска Винаров и семейството му се сбогуват със своите шуменски приятели и се качват на влака. Те са щастливи да пътуват първи по новостроящата се централна железопътна линия Шумен-Плевен с вагони, докарани от София[63].

За съжаление, предчувствията на полковник Винаров за обстановката в Щаба се оказват верни и за него, човек до болка честен и принципен, е много трудно да се задържи на поста. Въпреки че са съвипускници от Военното училище, не се сработват със склонния към компромиси военен министър Стефан Паприков, който не отстоява позициите си, а позволява да използват труда и заслугите му[64]. Вървбан Винаров не свиква с чиновническото безхаберие, с далаверите, които се вършат в името на лично облагодетелстване. Когато повежда решителна борба с фабриката на Грюзон, настоявайки заявената бойна техника да се достави незабавно или поръчката да бъде отказана, той открива, че хора от министерството вече са взели значителни комисиони и дос-

Стефан Паприков

63. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 11.

64. Ганчев, Д. Цит. съч., 67–68.

Инспекция на румънската граница, октомври 1900 г.

тавката повече не ги интересува. За тях, заслепени от алчност, Винаров е врагът, който не се вписва в средата им и обърква добре действащите им до този момент схеми. Друго сериозно „прегрешение“ на полковник Винаров е отказът му да предостави войската под разпореждане на „Радославовите административни власти“ и тя да бъде използвана по време на изборите, нещо, което не е прецедент в българските политически нрави от това време. С решителното си противопоставяне на подобни вредни практики офицерът става неудобен за мнозина и отстраняването му от длъжността е само въпрос на време. Очакваната развръзка идва на 12 февруари 1900 г., когато Фердинанд подписва доклад на министър Паприков за масово уволнение на щаб-офицерите. Князът поставя подписа си, без да се двоуми, защото документът е в пълен унисон с политиката му да сее разделение в редиците на офицерите. Независимо от високата позиция, която заема, полковник Винаров получава своята заповед за уволнение без никакво предварително предупреждение. На мястото му е назначен полковник Илиев, военен с недоказани способности. По повод разиграли се зад гърба му рокади в дневника си Винаров пише: „Тази дата ще остане паметна в историята на нашето военно развитие или по-добре началото на нравствения упадък на нашата армия“[65]. Министър Паприков както винаги заема оправдателна позиция и обосновава уволненията с необходимостта от подмладяване на офицерския корпус. Това е проблем, който неведнъж са обсъждали в Щаба, но воден от своя здрав разум и дългогодишен опит, Винаров твърди, че промените трябва да стават постепенно, с подготвени хора, за да се осигури нужната приемственост между поколенията.

[65] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 14–15.

Върбан Винаров,
30 август 1901 г.

Полковник Винаров е чувствителен човек и безпогрешно е усещал, че присъствието му в Министерството не е особено приятно за министър Паприков и княза, но въпреки това не може да повярва на случилото се. Първата му мисъл е, че някой си прави лоша шега. Той очаква реорганизация, а се оказва, че щабът на армията е унищожен, а самият той изгонен от министерството. Върбан Винаров приема това като лично оскърбление и смята, че оставането му в армията е невъзможно. Урежда си среща с Фердинанд и открито му заявява, че унищожаването на щаба е голяма грешка, с която той няма намерение да свързва името си. Подава си оставката, но молбата му за напускане не е удовлетворена и на 24 февруари 1900 г. е назначен за инспектор на кавалерията, пост, на който остава до смъртта си през февруари 1908 г.

Насочването на полковник Винаров към кавалерията съвсем не е случайно. Той винаги е изтъквал обичта си към конете и убеждението си, че те могат да бъдат изключително ценни за армията, затова като началник на Генералния щаб обръща специално внимание на кавалерията. Според него тя е западнала и деморализирана, но една спешна реорганизация може да реши голяма част от проблемите. След отстраняването му от щаба всички го убеждават, че той е единственият, който може да върне блясъка на кавалерията.

Поемайки поста инспектор, полковник Винаров се нуждае от малко време, за да преодолее нанесената обида, но когато се потапя в работата, когато се среща с ентусиазма на редовите войници, раненото му честолюбие е излекувано. С ясни идеи за войната и ролята, която трябва да има българската конница, той увеличава ескадроните, подобрява материалната база, пречиства офицерския състав, който „страдал от сериозни недъзи“[66]. Строевата и тактическата подготовка е предмет на особено внимание и инспектор Винаров неуморно обикаля частите, присъства на прегледите, поучава или наказва справедливо. Под негово ръководство от съществуващите дотогава пет конни полка е образувана самостоятелна конна дивизия, която се превръща във важна и боеспособна част от младата българска армия. Работата му е оценена и на 15 ноември 1900 г. инспекторът на кавалерията полковник Винаров е произведен в чин генерал-майор. По този повод той дава интимна вечеря в Офицерското събрание, на която присъства и князът. Основна тема на разговорите е политическото състояние в България. Присъстващите, предимно военни, са на мнение, че положението на кабинета Иванчев е плачевно и е дошло време те да се намесят и да вземат властта в ръцете си. Самият Винаров смята, че страната върви към пропаст, защото у нас няма държавни мъже, „а само улични партизани, голи и гладни“, за които властта е най-сигурният начин да обезпечат своето положение, своето съществувание, без да гледат на средствата, които употребяват, само и само да се обогатят[67].

Като инспектор на кавалерията генерал Винаров обръща особено внимание на съществуващата нормативна база, която е доста остаряла. По негова инициатива през

[66] Нашата конница, год. 2, кн. 3, ноември 1919.

[67] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 265, л. 22.

Генерал Върбан Винаров сред възпитаници на Робърт колеж, София, 1903 г.

1902 г. се издава ново проектоположение за кавалерийската школа, през 1904 г. – нов устав за строевата подготовка, а през 1905 г. влизат в сила нови инструкции за подготовка и обучение на младите войници и за полската служба на конницата. Състоянието на кавалерията през следващите години доказва целесъобразността на новите устави и инструкции. Решаването на проблемите с базата, с обучението и офицерския състав дават възможност през 1905 г. да се проведат първите кавалерийски маневри, в които участва цялата българска конница.

Върбан Винаров обожава ездата и често организира армейски и частни конни състезания. Той участва в подготовката на първите общи конни състезания, проведени на 15 октомври 1906 г. в София, инициатива, която го нарежда сред основоположниците на конния спорт в България. Също през 1906 г. е открит курс по езда за младите офице-

Ген. Върбан Винаров

ри – новопроизведени подпоручици. Генерал Винаров полага немалки грижи за усъвършенстването на нашата местна порода коне и създаване на тип кавалерийски кон. За целта той успява да издейства кредити за откриване на депа в Плевен, Кабиюк[68] и Кая Бурун[69].

Под ръководството на генерал Винаров се подготвят стотици войници и офицери, за които той е достоен пример за подражание, защото освен добър професионалист е прекрасен човек. Той е обективен, коректен, без да се колебае подкрепя и застава зад всяко смело решение, стига то да е добро за армията. Когато през 1904 г. подполковник Нотович[70] в разрез с разпорежданията на щаба премества конната дивизия от Разград и я установява в Русе, Винаров коментира: „Това може да направи само един Нотович, който не се бои от отговорност и който знае да печели сърцата на подчинените си“[71]. Подкрепата на Винаров е важна за Нотович и той остава начело на дивизията, като през следващите години изгражда образцова база и доказва, че е достоен за гласуваното му доверие. Генерал Винаров открива и лансира Иван Колев, започнал като офицер

[68] Конезавод „Кабиюк“ е най-старият конезавод в България.

[69] Конезавод „Кая бурун“ край с. Коневец, Ямболско.

[70] Подполковник Парашкев Нотович – командир в периода 22 януари 1904 – 19 януари 1907 г.

[71] Дашков, Т. По бранните поля с 9 конен полк, С., 1927, 12–20.

за особени поръчки в Кавалерийската инспекция и достигнал до чин генерал, предводител на Първа конна дивизия, прославила се с бойните действия в Добруджа по време на Първата световната война (1914–1918). Това е дивизията, спечелила сърцата на всички българи, възпята дори от Вазов: „Не конница – буря от небесни демони… не конница – лава в димящи талази“. За съжаление, Върбан Винаров не доживява да прочете тези редове.

На внушителния принос на генерал Винаров за развитието, обучението и възпитанието в боеви дух на българската кавалерия е посветена статия в списание „Нашата конница“, в броя от ноември 1919 г. Авторът не пропуска да подчертае и неговото лично обаяние: „Хубавата фигура на този генерал, неговите рицарски качества и обноски завинаги ще напомнят типа на кавалерийския офицер, преди всичко на благородството, което трябва да обладава“[72].

Първи скачки на кавалеристите;
ген. Винаров и съпругата му Елиза Винарова

[72] Нашата конница, год. 3, кн. 3, ноември 1919.

Въпреки отдадеността си на армията Върбан Винаров винаги намира време да чете, да се запознава с интересни хора и с техните идеи. Като истински новатор той подготвя първия превод на книгата „В помощ на разузнавачите“ от Робърт Бейдън-Пауъл, издадена през 1899 г. с оригинално заглавие „Aids to Scouting“[73]. На български език книгата излиза през 1906 г. като приложение на списание „Военен журнал“. В предговора Върбан Винаров пише: „Достойнствата на книжката се състоят в това, че в нея е изложено кратко и ясно не само всичко онова, което се изисква и е необходимо за разузнавача, но се дават упътвания и практически способи за удовлетворение на тези изисквания. За нашия разузнавач, който е лишен от едно добро ръководство, тя представлява ценен материал. Тя ще му даде възможност да се самообразова, а може би и ще го пристрасти към делото“[74]. Само година след появата на книгата на български език в България с княжески указ (№ 190/31 декември 1907) е създадена Разузнавателна секция към Оперативното отделение на Щаба на армията. Указът влиза в сила на 12 януари 1908 г., датата, която се смята за рождена за българското разузнаване[75]. Чрез книгата Винаров популяризира и името на нейния автор, легендарния Робърт Бейдън-Пауъл – инспектор на кавалерия в Англия, върховен шеф на всички разузнавачи в света, създател на скаутското движение.

[73.] Стойчев, Ив. Строители и бойни вождове на българската войска 1879-1941. С., 1941, с. 27.

[74.] Сп. “Разузнавач“, кн. 6, 87–89.

[75.] По време на Балканската война за първи път е осъществено въздушно разузнаване и са направени опити за радиосмущения, подслушване и прехващане на чужд радиообмен.

ПРЕДСТАВИТЕЛНА ДЕЙНОСТ

За личността на генерал Върбан Винаров важат европейските мащаби. Той е високо образован и широко скроен човек и офицер, който владее отлично английски и френски, ползва руски и турски. За него големият български историк Симеон Радев пише: „… имаше отлично възпитание, членуваше в Юнион клуб, където беше в сношение с чужди представители и умееше да се поставя на равна нога с тях, като човек на същото общество“. В основания през 1884 г. Юнион клуб се събира елитът на София. Членовете му са местни и чужди дипломати, политици, висши военни, финансисти, журналисти, едри предприемачи. Достъпът до клуба е ограничен, а желаещите да членуват в него трябва да представят препоръка от двама действителни членове, която се подлага на гласуване от всички участници. Юнион клуб е любимо място на Върбан Винаров заради приятната атмосфера, възможността за контакти с хора, имащи сходни интереси, заради изисканите питиета, а не на последно място и заради хазартните игри, към които той проява известна слабост.

Генерал-майор Върбан Винаров

Фердинанд изпитва противоречиви чувства към своя генерал, но дори и той не може да отрече изключителните му личностни качества. Князът често

прибягва до помощта на Винаров при задгранични пътувания, особено когато са свързани с представителни събития. Понякога му възлага и по-деликатни мисии, които не би поверил на всеки. Гласувайки му огромно доверие, през 1887 г. го поставя в услуга на своята майка, забележителната княгиня Клементина, а всички знаят колко привързан е Фердинанд към нея. За да й осигури безпроблемно пътуване до България, Върбан Винаров поема грижите за княгинята още във Виена, а личната й придворна дама Анна де Грено, бъдещата г-жа Станчова, пише в дневника си: „Това бе първият българин, с когото се запознах“[76]. Княгиня Клементина остава очарована от Винаров и при всеки възможен случай търси компанията му. Той става част от най-близкото й обкръжение и двамата често разговарят, правят дълги разходки, посещават базари, играят на карти. За Върбан Винаров контактите с княгинята са невероятна привилегия, защо тя е „най-необикновената grande dame“ в българския двор[77]. Със своето държание и стил Клементина се превръща във вдъхновяващ пример за хората от своето обкръжение, които искрено й се възхищават и се стараят да не я разочароват.

През май 1891 г. с дипломатическа мисия в София пристига майор Неши, който се нуждае от съгласието на българското правителство, за да пребивава постоянно като военен аташе на сръбската дипломатическа агенция. Българските министри дават принципното си съгласие, но пожелават реципрочност в тези отношения, т.е. княжеството също да има свои представители в Белград[78]. По този повод

[76.] Станчова, А. Дворцови и дипломатически спомени (1887–1915). С., 1991, с. 21.

[77.] Петрова, С. Моите спомени. С., 2019, 24–25.

[78.] Мишев, Р. Австро-Унгария и България 1879–1894. Политически отношения. С., 1988, с. 264.

министър-председателят Стамболов нарежда на майор Винаров да замине временно за сръбската столица, за да узнае и види с очите си какви военни приготовления правят сърбите и доколко са в състояние да обявят отново война на България. Във връзка с подготовката на това пътуване Стамболов пише до дипломата Георги Вълкович: „Тая мисия, ако и да е малко тежка, но вярвам, че той ще я изпълни сполучливо, защото ще може да се възползва от сведенията на военните аташета на приятелските нам държави, а така също и много да извлече от срещите си със сръбските офицери“[79]. От писмото се вижда, че правителството разчита както на военните му познания, така и на умението му да контактува с хората. Отказът на сръбското правителство да приеме българския представител е повод България да парира опитите за неравноправни отношения между Белград и София.

На 23 юни 1898 г. княз Фердинанд и княгиня Мария Луиза посещават румънския крал в лятната му резиденция в Синая. По покана на княза Винаров е част от придружаващата го делегация. По време на престоя румънският крал е удостоен с български орден „За храброст“ I степен. И тъй като на подобни срещи щедро се раздават отличия, Върбан Винаров получава румънска звезда II степен[80].

Макар и тъжни, погребенията на действащи и бивши коронован особи са събития, които събират представители на кралски династии, европейския дипломатически и военен елит. Стават поводи за явни и тайни срещи, за договорки, за коментари и прогнози в световната преса. По време на своята кариера Върбан Винаров няколко пъти е

---

79. Личен архив на Стефан Стамболов, том 1, С., 1994, с. 53; писмото е от 20 май 1891 г.

80. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

призован да съпровожда княза или е включен в състава на делегации, определени от правителството да представляват страната на траурни церемонии. Със сигурност най-тежко е било присъствието му на опелото и погребението на бившия български княз Батенберг, починал на 23 октомври 1893 г. след неуспешна операция на апендикс[81]. За погребението в Грац заминават: от страна на княза – подполковник Върбан Винаров, полковник Рачо Петров и подполковник Марков; от страна на правителството – министър Димитър Греков и военният министър Михаил Савов; от страна на Народното събрание – Димитър Петков, д-р Золотович и Ив.Цанков; от страна на армията – дивизионен командир подполковник Маринов. Нарочна депутация начело с подполковник Вълков представлява Първи пеши полк, полка на княз Александър. На церемонията Димитър Греков изнася прочувствена реч: „Жестоката и неочаквана загуба, която сполетя семейството на многооплаквания княз Александър Батенберг, дълбоко се почувства в цяла България и затова българската депутация …не е дошла само, за да изпълни последния си дълг към своя първи княз – но още за да оплаче върху този гроб непоправимата загуба на тогози, с когото нашата страна започна своето политическо съществуване… От името на българския народ и българската войска, които ний тук представляваме, отправяме последно сбогом на тебе, който беше първият княз на възродилата се България и който успя да стане нейният пръв гражданин и пръв солдатин“[82]. Веднага след полагането на саркофага в семейната гробница Греков получава телеграма с указания да организира пренасянето на тленните останки на бившия български княз в

[81.] Батенберг, Княгиня Мария фон. Моето пътуване до България, С., 2013.

[82.] Маринов, Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история. С., 1992, част II, 382–383.

България. Този жест трогва вдовицата графиня Йохана Хартенау, която с нескривано вълнение споделя, че това е било и желанието на нейния съпруг. В Грац Винаров е близо до семейството на Батенберг, а след това съпровожда тялото му до България. По негово внушение на границата балсамираното му тяло е облечено в българска генералска униформа[83]. В София тленните останки на бившия княз са посрещнати с нужната почит, а министър Стамболов произнася реч, която съвременниците му определят като най-прочувствената реч в цялата му политическа кариера. Тялото на Батенберг е положено в църквата „Св. Георги", а пет години по-късно е преместено в специално построена гробница, където се намира и днес.

През септември 1898 г. Върбан Винаров придружава княз Фердинанд до Виена по повод погребението на австрийската императрица Елизабет (1837–1898), убита в Женева от италиански анархист. В дневника си Винаров отбелязва, че пътуването му е било „против волята на министър Стоилов и неговите разбойници"[84]. Явно предаността му към покойния Стамболов не се е нравела на Константин Стоилов и хората от политическото му обкръжение. На 16/29 януари 1901 г. заедно с граф Робер дьо Бурбулон, маршал на двора, Винаров отпътува за Лондон, където от името на княза присъства на погребението на английската кралица Виктория (1819–1901), управлявала близо 64 години. След траурната церемония Върбан Винаров заминава за Париж, където има уговорена среща с българския дипломатически представител Золотович[85]. Той е за първи път във френската столица и използва времето си, за да се потопи в

[83] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 23.

[84] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[85] Пак там

нейната неповторима атмосфера. Посещава Лувъра, Айфеловата кула, разглежда улиците, не пропуска възможността да отиде на опера и театър[86].

От първата им среща във Виена до края на живота си княгиня Клементина изпитва топли чувства към Вървбан Винаров и не крие, че той е сред любимците й. Винаров също дълбоко почита княгинята и е истински опечален, когато на 16 февруари 1907 г. научава вестта за нейната смърт. Той присъства на траурната церемонията, която започва във виенския дворец на Кобургите на 20 февруари. Вечерта всички заминават за замъка Кобург, където княгинята е погребана в родовата им гробница. Освен Винаров в свитата са офицерите Марков, Николаев, Грьоцер, Ламбрев и офицерите от полка на княгинята[87]. В своя дневник българският дипломатически представител във Виена Михаил Сарафов пише, че на опелото на княгиня Клементина присъстват много посланици и дипломати, включително и представители на турското посолство. С лична нота до него Асим бей официално го информира, че е натоварен да представлява правителството, акт, с който се прекратява игнорирането на българското дипломатическо

Княгиня Клементина (1817-1907)

[86] Има удоволствието да слуша операта „Лоенгрин“ на Рихард Вагнер, чиято премиера в България е в 1934 г.

[87] Бурбулон, граф Робер дьо. Цит. съч., с. 414.

агентство във Виена от страна на турското посолство[88]. Така дори и в смъртта си княгиня Клементина помага за утвърждаването на външнополитическия авторитет на България. Винаги много отговорен към семейния бюджет, Върбан Винаров води специален бележник за направени от него по-големи разходи, в който откриваме, че във връзка с пътуването за погребението на княгинята е изхарчил 1079,15 лв. – за костюм, ризи, яки, цилиндър, куфар, за билети и подаръци за близките си[89].

През 1904 г. генерал Върбан Винаров категорично отказва да заеме поста дипломатически агент на България в Берлин, за което е остро критикуван от някои членове на правителството и на Тайния кабинет на монарха. Решението за назначението му е взето, след като германският император дава своето съгласие все още васална България да има свой агент, но изисква той да бъде военен. Уведомен за това условие, Фердинанд еднолично разпорежда на поста да бъде изпратен генерал Винаров, без да е водил никакви разговори с него[90]. За изненада на всички Винаров не приема назначението и се обръща писмено към началника на Тайния кабинет на монарха Страшимир Добрович с молба да бъде „тълкувател“ на чувствата му и негов застъпник пред княза. В писмото си обяснява, че се чувства абсолютно неподготвен за „подобна деятелност“ и моли княза да не го отстранява от сегашната му служба, към която е „всецяло предан“. „За мен ще бъде твърде скъпа жертва – пише Винаров, – да се разделя с армията, а особено с кавалерията, към подготовката на която аз съм се всецяло посветил“[91]. Члено-

88. Архив на БАН, ф. 17 К, оп. 1, а.е 157, л. 186.

89. ЦДА, необработен фонд.

90. Радев, С. Цит. съч., с. 330.

91. ЦДА, ф. 77 Н, оп. 8, а.е. 573, л. 1–4.

вете на правителството не са очаквали отказ и сипят лични нападки към генерала, но накрая са принудени да отстъпят. Министър-председателят Рачо Петров изпраща шифрована телеграма (от 26 май 1904 г.) до Стр. Добрович, с която го информира, че е направил постъпки за назначаване на пълномощния министър Димитър Станчов за временно управляващ Берлинското агентство. Макар все още да не знае какво е мнението на германското правителство, той моли Добрович да уведоми княз Фердинанд и ако няма други предложения, да се обсъди кандидатурата на д-р Станчов[92]. Когато става ясно, че германското правителство смята едно временно назначение за „противно на всички дипломатически обичаи", от българска страна започва обсъждането на нови три кандидатури, тези на генерал Никифоров, полковник Назлъмов и полковник Фичев. След серия от сондажи в Берлин е изпратен генерал Никифор Никифоров. Въпреки че от Министерския съвет отправят обвинения срещу Винаров, в случая той постъпва съвсем отговорно. Отказва дипломатическия пост, защото не се чувства подготвен за такава дейност. Винаров не е дребен кариерист, преследващ постове и материални облаги, а иска да бъде там, където е полезен. За него най-доброто място е армията, на която е посветил живота си и на която може да предаде знания и опит.

ПРЕДСТАВИТЕЛ НА БЪЛГАРИЯ В ХАГА

Най-отговорната външнополитическа мисия на генерал Върбан Винаров е участието му като пръв делегат във Втората международна конференция за мир, проведена през 1907 г. в Хага[93]. Този престижен форум се явява продължение

[92.] Пак там, л. 5.

[93.] Поради значимостта на темата участието на генерал Винаров във Вто-

на работата на Първата международна конференция за мир (18 май – 29 юли 1899 г.), на която България е представена от д-р Димитър Станчов и Христофор Хесапчиев. Участниците в първата конференция за мир изработват текстовете на три декларации и три конвенции, които регламентират правилата за уреждането на международни конфликти, изработват законите и обичаите на сухоземните войни, приспособяват началата на Женевската конвенция от 22 август 1864 г. към морската война. В своята заключителна реч барон де Стал оценява старанието на участниците и споделя своя оптимизъм за едно мирно бъдеще. „Свършената от нас работа – казва той, – не е толкова цялостна колкото бихме искали, но е искрена, практична и мъдра. Тя съчетава в себе си двата основни принципа на естественото право – принципите на национален и международен суверенитет. Създава предпоставки за бъдещия триумф на усилията, насочени към взаимно съгласие… Посадено е добро семе. Остава да дочакаме жътва“. Тонът на барон де Стал е приповдигнат, но повечето специалисти не дават висока оценка на работата на конференцията. Подчертават, че взетите решения имат предимно пожелателен характер, без реален ефект в борбата за ограничаване на въоръжението и мирното уреждане на междудържавни конфликти. Безсилието на международната общност да реши проблемите на мира и войната става причина само няколко години след първата Хагска конференция да започне подготовката на втора мирна конференция. Генератори на тази инициатива стават правителствата на САЩ и Русия. Преодолявайки многото трудности по организацията, произтичащи от различните позиции на държавите, на 3 април 1906 г. руското правителство предлага

рата международна конференция за мир, подробно описано във воден от него дневник, е предмет на отделно проучване.

конкретна програма. Независимо от това, че е много по-безобидна от програмата на Първата конференция и не засяга нито един от големите въпроси за осигуряване на световния мир, нейното обсъждане продължава месеци. Най-много и най-разгорещени са споровете по въпросите за арбитража.

Участието на васална България в Първата международна конференция за мир се определя като дипломатически успех, но в хода на работата става ясно, че не само Турция, но и по-голяма част от Великите сили гледат на нея като на зависима държава. Затова за всички е съвсем естествено когато се подписват актовете на конференцията, подписите на българските делегати да стоят след тези на турските им колеги. Имайки предвид неблагоприятната позиция на България по време на Първата хагска конференция, българското правителство се стреми да получи съгласието на Великите сили, подписали Берлинския договор, да участва в следващата конференция като независима държава. Българската дипломация разчита на подкрепата на Русия и на благосклонността на Франция и Англия, затова насочва усилията си към Австро-Унгария и Германия, откъдето идва най-голямата съпротива. В края на месец март 1907 г. министърът на външните работи Димитър Станчов получава уверение от своя колега граф Александър Изволски, че руските посланици и руските делегати Нелидов, Чариков и Мартенс са инструктирани да работят в полза на българската кауза[94]. След продължителна размяна на мнения между Петербург и Виена на 8 май 1907 г. министър Ерентал[95] съобщава на дипломатическия представител Михаил Сара-

[94.] Попов, Р. За участието на България в Световните конференции за мир в Хага през 1899 и 1907 г. – Военноисторически сборник, 1970, кн. 2, 40–60.

[95.] Алоиз Ерентал, министър на външните работи на Австро-Унгария.

фов, че се е споразумял с министър Изволски мястото на България на конференцията да се определя по азбучен ред, а не след Турция. Всички тези договорки се правят без знанието на Цариград, за да не се даде повод на Турция да търси подкрепа или в последния момент да се откаже от участие в конференцията.

Месеците, през които българското правителство прави сложни дипломатически маньоври, за да осигури по-достойно място на страната в предстоящия форум, генерал Винаров е на своя пост. Отдаден всецяло на армията, той няма представа какво се случва в дипломатическите среди. Напълно неочаквано на 20 май/2 юни 1907 г. е поканен на среща с министъра на външните дела Д.Станчов, който му съобщава, че със съгласието на царя е назначен за първи делегат на Втората хагска конференция за мир[96]. Винаров е изненадан и резервиран, но този път не може да откаже и тъй като датата за заминаване наближава, още тук, в кабинета на министъра, получава първите инструкции. Според опитния Станчов най-важната задача пред българските делегати е да отстояват правото си да участват в конференцията като представители на независима държава. Още при откриването на конференцията те не трябва да влизат в залата, ако не им се даде място по азбучен ред, а се поканят след Турция. Министърът накратко запознава генерал Винаров с постъпките, които е правил пред руското и австро-унгарското правителство и споделя надеждите си за положително разрешение на проблема. Но въпреки демонстрирания оптимизъм той не скрива, че все още пред участието на България в конференцията има много неизвестни. Според него, а и според всички участвали в дипломатическата подготовка, най-непредвидима е позицията на Германия, която поддър-

[96] НБКМ, БИА, ф. 334, а.е. 3, л. 1–94.

жа „особени отношения с Турция“[97]. Генерал Винаров внимателно слуша инструкциите, но не получава отговор на много от вълнуващите го въпроси. За него остава напълно непонятно на каква база се основават българските искания, какви основания той самият да изтъква пред другите участници, когато моли за тяхната подкрепа. От последните думи на министър Станчов разбира единствено, че страната се води от „една национална амбиция“, а това според него съвсем не е достатъчно. Макар и висш офицер, генерал Винаров няма нужния дипломатически опит, затова е силно притеснен от ролята, която му се вменява. Разсъждавайки върху създалата се ситуация, той стига до извода, че министрите Станчов и Генадиев се въздържат от лично участие, а изпращат него поради страх от провал. Един отказ на държавите да приемат България като равностоен участник в конференцията би ги поставил в трудно положение пред обществото и би дал силно оръжие в ръцете на опозицията. Винаров анализира ситуацията и се опитва да прояви разбиране към държавните лидери, но се чувства несигурен. В дневника си, специално посветен на мисията в Хага, пише: „Аз тръгвам без инструкции за Конференцията, без да зная какво ще разисквам, какво ще вотирам, без поне да прочета международното право, да имам една идея върху това как трябва да постъпвам“[98]. Следващите месеци показват, че част от опасенията му са били напълно основателни.

Освен генерал Винаров за Хага като втори пълномощен делегат е изпратен върховният прокурор на касационния съд Иван Каранджулов, който според мнозина е най-компетентният юрист по международно право в България по това време. Към делегацията са зачислени и капитан

[97] Архив на БАН, ф. 17 К, оп. 1, а.е. 157, л. 204–212.

[98] НБКМ, БИА, ф. 334, а.е. 3, л. 4.

С.Димитров, началник-щаб на Българската флотилия, и секретарят Минчев. Българските представители тръгват от София на 26 май/8 юни 1907 г. и на следващия ден са във Виена, където са посрещнати от представителя на агентството Чапрашиков. За краткия си престой успяват да посетят новия паметник на покойната австрийската императрица Елизабет, открит само три дни преди тяхното пристигане. След 48-часово почти непрекъснато пътуване на 28 май/10 юни пристигат в Брюксел, който впечатлява Винаров със своята чистота, хубави магазини, многобройни кафенета и ресторанти. Точно по това време в града се празнува Денят на цветята, колоритен празник, към който и те се присъединяват. „Накичихме един файтон с няколко цветя – пише Винаров, – и ний като хората наред, отидохме в леса, наречен „Bois de Campa", гдето се празнуваше празникът. „Campa" е голям лес, преобърнат в парк. Алеите, преизпълнени с разни екипажи, отомобили и бисиклети, украсени с цветя"[99]. Приповдигнатото настроение, обхванало Брюксел, откъсва Винаров от мрачните мисли и сякаш му вдъхва вяра, че мисията им ще бъде успешна.

Българската делегация пристига в Хага на 29 май/11 юни 1907 г. и се настанява в хотел „Doelen", където е отседнал и руският пръв делегат Ал. Нелидов. До началото на конференцията остават броени дни, които преминават в непрекъснати срещи с делегатите на Русия, Австро-Унгария, Франция. Много обнадеждаващ е разговорът с холандския министър на външните работи Van Tez Van Goudrian, който е бил на дипломатическа служба в Цариград и е работил с тъста на Винаров д-р Вълкович, а това им дава много общи теми за разговор. Въпреки обещаваната подкрепа от Русия и благосклонното отношение на холандското правителство

[99] Пак там, л. 6.

членовете на българската делегация не са спокойни. Напрежението нараства, когато българите научават, че първият турски делегат Туркан паша е имал среща с Нелидов, на която е предал молбата на султана за поддръжка. Желанието на Турция е България да заеме място след нея, така както е било на конференцията през 1899 г. Руският представител не се ангажира, изтъквайки аргумента, че България е поканена „благодарение на нейната коректност спрямо първата конференция". Тя, за разлика от Турция, навреме е подписала и ратифицирала конвенциите и с това си е спечелила правото за самостоятелно участие във втората конференция.

За деня, очакван с толкова много вълнения, Винаров пише: „Днес (2/15 юни 1907 г.) е тържественото откриване на конференцията… В 2 3/4 часа аз бях в залата. Подадоха ми едно планче за разпределението на местата и ме поканиха да водя това за България. Минутата беше сериозна, сърцето ми туптеше. Прегледах плана и местата, всичко наред, така както желаем. Наред с другите държави по азбучен ред, пред турците… Главният въпрос беше решен; върнахме се поспешно в хотела, за да телеграфираме"[100].

След първите възторзи българската група се включва активно в работата на конференцията, в която вземат участие представители на 47 държави от цял свят. Според предварително одобрената програма са създадени четири комисии, в които се внасят за обсъждане такива важни теми като мирното уреждане на международните конфликти, воденето на сухопътни войни, бомбардирането на пристанища, градове и села от морски сили, превръщането на търговски кораби във военни и др. Главното внимание е насочено към работата на първата комисия, която се председателства от френския първи делегат Леон Буржоа. В нея се разисква

[100.] Пак там, л. 14.

един от най-важните въпроси – задължителният постоянен арбитраж и задължителната намеса при разрешаването на конфликтите. Като първи делегат генерал Винаров има право да участва в работата на всички комисии, но той избира първа и втора. Там поддържа официалната позиция на България, която споделя страховете на балканските държави от вмешателството на Великите сили в техните вътрешни работи.

Въпреки ежедневното напрежение Върбан Винаров намира време и за семейството си, което му липсва. Свикнал да споделя своите преживявания със съпругата си и с пооттрасналите си вече деца, той им изпраща красиви картички, а когато има повече време, пише и дълги писма, в които подробно описва живота в тази прекрасна страна. В писмо до дъщеря си Бистра от 7/20 юни 1907 г. разказва: „Хага е малък, но много чист и хубав град, окръжен от хубава висока гора; навсякъде прекарани алеи като в парк. Хубави и чисти трамваи, добри коли и коне. Хотелите са стари здания, останали от древни времена, но тапицирани и боядисани наново. Може да се живее. Аз живея в същия хотел, гдето е председателят на конференцията и други делегати. Местото, където са морските бани, е по-добро, но ще чакам, когато дойде мама, та да изберем къде да живеем“[101]. По всичко личи, че Върбан Винаров очаква с нетърпение съпругата си, която пристига в Хага на 15/28 юни. Заедно с жените на другите дипломати Елиза участва в съпътстващата програма на конференцията, която е не по-малко значима от официалната. Понякога на приемите, давани от дамите, в неформална обстановка се преодоляват спорове, правят се договорки, решават се важни дипломатически въпроси. Благодарение на своя перфектен френски език Елиза Винарова се включ-

[101] ЦДА, Ф 77К, оп. 5, а.е. 73, л. 10–11

ва и в деловата работа. Много често по цели нощи е до съпруга си, помагайки му в преводите на документи и писма, в шифроването на спешни телеграми до правителството. Конференцията обсебва ежедневието им, но животът в Хага им сервира и неочаквани изненади. „В този отдалечен край, за когото пръв път чуваме – пише Винаров на дъщеря си, – видяхме червени фесове в една доста голяма сладкарница… Полюбопитствахме, оказа се, че са българи македонци от Охрид, дошли тук преди седем години“[102]. Не липсват и други емоционални моменти – участие в приемите, давани от кралица Вилхелмина, пътувания до Амстердам, екскурзии по каналите, посещения на концерти и кинопрожекции. Много вълнуващо е пътуването до град Брюж, организирано от белгийското правителство. На главния площад на града делегатите на конференцията наблюдават традиционно шествие, в което участват повече от четиристотин души, облечени в средновековни костюми, и великолепни рицарски борби. След това посещават изложението на ордена „Златното руно“, където имат възможност да видят богата колекция от брони[103]. В Хага генерал Винаров получава медал за участието си в конференцията лично от ръцете на кралицата на Нидерландия Вилхелмина, която оставя у него отлично впечатление. Той взема участие и в церемонията по полагането на основния камък на Двореца на мира, момент много вълнуващ и натоварен с много символика.

Върбан и Елиза Винарови са изключително грижовни родители и през времето, прекарано в Хага, се притесняват за децата си, които никога досега не са оставяли толкова дълго сами. В едно от писмата си Върбан им пише: „Ний знаем колко ви е мъчно без нас, защото и ний тука го чувст-

[102.] Пак там, л. 14

[103.] НБКМ, Ф 334, а.е. 3, л. 70

ваме твърде силно и с нетърпение очакваме не само деня, но и минутата, когато ще ни освободят, за да можем да си тръгнем“[104]. В желанието си да видят децата си по-скоро Вербан и Елиза планират срещата им да стане в Истанбул, в града, който всички харесват. Но нещата в Хага се случват по-бавно от очакваното, затова съпрузите решават Елиза да се прибере в България, за да бъде поне тя при децата. Последните няколко дни прекарват заедно в Брюксел и на 20 юли/ 2 август Елиза се качва на експреса за София през Виена.

Работата на конференцията продължава до октомври, а българската делегация, която генерал Винаров оглавява, участва в заседанията и в изработването на проектодокументите, провежда срещи с представители на балканските страни, на Франция, Нидерландия, Германия. На 5/18 октомври 1907 г. е дългоочакваното официално закриване на конференцията. Присъства отбрано общество, а речи произнасят председателят Александър Нелидов, подпредседателят Бофорт, представителите на Италия, Аржентина, Япония и др.[105] На следващия ден делегатите подписват официалните документи – тринадесет конвенции, две декларации и една резолюция. Те представляват многостранни международни договори, които утвърждават обичаите и установяват правилата за водене на война, правата и задълженията на неутралните държави, реда за мирно разрешаване на международни спорове и др. Въпреки честото споменаване на думата „мир“ прави впечатление, че се коментират предимно военни проблеми. В този смисъл конференцията не успява да разсее сянката на войната, плътно спуснала се над Европа и света. Но за малка България този международен

[104] ЦДА, ф.77 К, оп. 5, а.е 73. л. 15–16

[105] ЦДА, ф.77 К, оп. 5, а.е 274.

форум е успех, тъй като участва като самостоятелна държава и страна по споразуменията, въпреки че формално все още е васална на Османската империя. Дял в този успех има и първият делегат генерал Върбан Винаров, който компенсира липсата на дипломатически опит с много такт и добре дозирана настойчивост, когато отстоява заявените от правителството позиции.

КРАЯТ

Още през месец август 1907 г. Винаров усеща първите здравословни проблеми, но ги отдава на напрежението, свързано с работата на конференцията. Ежедневните ангажименти не му позволяват да обърне внимание на здравето си, но то бързо се влошава и последните дни, прекарани в Хага, са истинско изпитание за волята му. На страниците на дневника си Върбан Винаров пише за болките, които стават постоянни, за чувството на умора, за пълната липса на апетит. На 12/25 октомври се завръща в София и още не успял да изживее радостта от срещата със семейството си, се налага да търси квалифицирана медицинска помощ. Медикаментите, приложени от д-р Михайловски и д-р Сарафов, само облекчават пристъпите на задух и намаляват болките му, но не го лекуват. Двамата известни софийски лекари не успяват да поставят категорична диагноза и единственото, което му препоръчват, е строга диета и продължителна почивка. Насочват го към прочутия морски курорт Мантон, който според тях ще окаже благотворно влияние върху разклатеното му здраве[106]. До този момент Винаров стоически понася страданията, които му причинява болестта, но липсата на подобрение поражда у него подозрения, че лекарите

[106.] Мантон е разположен на Средиземно море, наричан е „перлата на френската Ривиера“.

крият умишлено диагнозата му. Той се отчайва и започва сам да търси отговори в медицинските енциклопедии, останали от покойния д-р Георги Вълкович. Накрая съпрузите решават да отидат във Виена и да се консултират с именития професор Найсер. В навечерието на пътуването Вербан Винаров пише в дневника си: „Много лоши мисли почнаха да ме безпокоят. На 9-ий срещу 10 [януари 1908 г. – б. а.], деня, в когото щях да тръгна, аз се събудих към 4 часа сутринта. Сичко за мене беше мило, дома и като че ли аз се разделях с децата и всичко, което ме е привличало толкова години, завинаги“[107]. Това са последните часове, които прекарва заедно със своите близки, и сякаш предчувствайки края си, Винаров трудно успява на скрие напиращите сълзи. По време на пътуването до Виена състоянието му е задоволително, което може би се дължи на надеждата, че европейските специалисти ще му помогнат. В австрийската столица се свързват с д-р Тюрк и професор Норден, които след направените прегледи за първи път изричат страшната диагноза – рак на черния дроб. Тя е потвърдена и от професор д-р фон Найсер, който препоръчва лечение в известния санаториум „Bellevue“. Вербан Винаров се отказва от вече планираното пътуване до френския курорт Мантон и постъпва в санаториума, където под вещите лекарски грижи състоянието му видимо се подобрява. Като любящ баща дори и в този момент той мисли първо за децата си, затова бърза да ги успокои: „Много ми е драго, че мога да ви пиша и да ви дам по-добри новини за моето здраве. В санаториума аз се чувствам много по-добре, отколкото във Виена. Грижите са добри и вярвам, че в скоро време ще бъда съвършено добре. Радвам се също да чувам, че вий сички сте добре и се

[107] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 274, тетрадка 3, л. 8–9.

държите примерно“[108]. За съжаление, много скоро симптомите, с които постъпва, се проявяват отново – сърцебиене, силен задух, постоянна умора. Постепенно органите му отказват да работят и на 28 февруари /12 март 1908 г. в 15.30 часа Върбан Винаров умира „вследствие на един внезапен отпадък на сърцето“[109].

За последните дни на своя съпруг, напуснал този свят твърде рано, Елиза Винарова пише: „През цялото боледуване Върбан понесе с примерен стоицизъм всички болки, което ме удиви, както и че никога не каза и една дума, че си дава сметка за състоянието, не каза дума за децата, нито говореше за тях“[110]. Явно Върбан Винаров старателно е криел какво става в душата му, а той със сигурност не се е самозалъгвал и е знаел, че краят му наближава. Затворен в болничната стая, той е имал достатъчно време, за да анализира всеки свой симптом и всяка поставена му диагноза. Навярно безброй пъти мислено се е връщал на една от официалните вечери в Хага, на която седналата до него контеса Прозори вижда на ръката му пречупената линия на живота и го предупреждава за опасността, надвиснала над него. След всеки пристъп Върбан Винаров е усещал присъствието на смъртта, но е предпочитал да мълчи от обич към близките си.

Вестта за смъртта на Върбан Винаров стига бързо до Виена и австрийският кайзер издава височайша заповед „на тленните останки на българския генерал да се отдадат най-висши военни почести“[111]. За ръководител на траурното шествие е определен генерал-майор Карл граф Хун, командир на 17-а кавалерийска бригада. Опелото, отразено от

[108] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 73, л. 19.

[109] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 275.

[110] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[111] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 276.

много европейски вестници, се извършва в православната църква към руското посолство в присъствието на ерцхерцог Франц Салватор в качеството му на представител на императорския дом, на висши военни, чужди дипломати, много граждани. От българска страна присъстват генерал Марков, дипломатическият агент Михаил Сарафов със съпругата и сина си, секретарите на дипломатическото агентство Патев и Геров, български офицери, които по това време се намират във Виена. Последна почит отдават и княз Фердинанд и княгиня Елеонора, пристигнали специално от имението Кобург, където е било тяхното бракосъчетание. Опелото на ген. Винаров е първото събитие, на което те присъстват като семейна двойка. След траурната церемония саркофагът е положен върху специална катафалка с шест впряга и шествието се отправя към градската гара, откъдето е транспортиран за България. Тленните останки на генерал Винаров пристигат в София на 5 март вечерта и са поставени в църквата „Св. Неделя“. Погребението, организирано от Кавалерийската инспекция, е на следващия ден, 6 март 1908 г. В траурното шест-

Гробът на Върбан Винаров

вие вземат участие висши военни, представители на клира, много близки и приятели. Най-голяма подкрепа за семейството му са десетките офицери от кавалерията, дошли от всички краища на страната, за да кажат последно сбогом на своя любим командир. Всички присъстващи дълбоко съжаляват, че генерал Върбан Винаров, човекът, написал своята необикновена житейска история с мисъл и вродено чувство за достойнство, си тръгва от този свят толкова млад.

СЕМЕЙСТВО И НАСЛЕДНИЦИ НА ВЪРБАН ВИНАРОВ

„Когато дългът тихо шепти: „Длъжен си!“,
младостта отговаря: „Мога!“
Ралф Улдо Емерсън

ЕЛИЗА ВИНАРОВА – СЪПРУГАТА

Смъртта на 52-годишния Върбан Винаров е тежък удар за семейството му, особено за жена му, която остава сама с петте им деца, от които най-малкият Александър е едва на девет години. Но въпреки мъката Елиза си налага да приеме случилото се и да продължи напред в името на децата, които имат нужда от нейните грижи и любов. През следващите години тя живее за тях и старателно крие от всички болката, която й носи самотата. Само в редки мигове си позволява слабостта да се върне назад и да потъне в спомени за любимия съпруг – за вълненията от първите им срещи, за щастието дните ти да бъдат споделени с човека, когото обичаш.

Елиза, жената, с която Върбан Винаров прекарва 22 години от живота си, е единствена дъщеря на известния дипломат д-р Георги Вълкович и Елена Георгиева Чалоглу. Бракът на нейните родители е уреден от близките им и на 14 април 1868 г. те се женят „по сватство“, често срещана практика през този период. Д-р Вълкович, който по това време е главен лекар на болницата в Дамаск, вижда за първи

Д-р Георги Вълкович (1833–1892)

път съпругата си на сватбата и едва след венчавката разбира, че тя има психични проблеми, факт умишлено укриван от семейството й. Деликатното състояние на Елена прави брака им невъзможен и Вълкович се връща в Дамаск без своята съпруга[1]. Той е много разочарован и не променя решението си да живеят разделени, дори когато научава, че ще имат дете. Елиза се ражда на 18 февруари 1869 г.[2] в Цариград и според внука й Траян Радев е кръстена на името на своята баба по бащина линия Елисавета, наричана от съгражданите си „Голямата кокона“[3]. Свидетелството на Радев говори за спазена традиция, макар че и другата баба също се казва Елисавета[4]. Заради сложните семейни отношения след раждането си малката Елиза остава да живее при своя дядо Георги Чалоглу. Едва когато става

[1.] Стрезова, А. Последен по рода си. Д-р Георги Вълкович (1833–1892). Велико Търново. Фабер. 2022, 82–86. Благодаря на авторката за възможността да ползвам книгата още в ръкопис. Благодаря й за разговорите и споделените мисли.

[2.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 265.

[3.] Левкова-Мучинова, М. Родът Чалъковци през Възраждането. С. 2012 (дисертация).

[4.] По линия на майка си Елиза е в родствени връзки с два известни самоковски рода – на Хаджи Костови и на художниците зографи братята Захари и Димитър Зограф и Станислав Доспевски (псевдоним на Зафир Зограф, син на Димитър Зограф и племенник на Захари Зограф).

на четири години и половина грижите за нея поема баща й. По този повод д-р Вълкович пише в дневника си: „Дадоха ми Елиза – октомврия 1873“[5]. Зад лаконичното съобщение се крият години вътрешна борба между наранената гордост на съпруга и любовта на бащата. Д-р Вълкович все още не може да прости на близките на Елена, че съвсем съзнателно са злоупотребили с доверието му, но след раждането на детето в душата му се зараждат бащински чувства, за силата на които дори не е подозирал. Тогава решава, че щом майката не може да се грижи за дъщеря им, той е човекът, който е длъжен да я отгледа, възпита и образова, да й осигури добър и достоен живот. Налага се да води битка за правото си да бъде баща, но успява и взема Елиза при себе си. Отглежда я в дома си в Цариград, където възпитанието й вероятно е поверено на френски гувернантки[6]. На шестгодишна възраст освен френски Елиза започва да учи и английски език, който по настояване на своя баща използва в кореспонденцията си. Когато достига училищна възраст, д-р Вълкович я настанява в елитен френски пансион в Бейрут, а по-късно в Цариград и Париж. В училище Елиза проявява интерес към рисуването, но за съжаление никой не се заема да развие дарбата й. Остава й любовта към това изкуство и вроденото чувството за естетика, с което впечатлява всички, които я познават.

През 1885 г. умира майка й Елена, която въпреки болестта си е привързана към дъщеря си и я обича по свой начин. През същата година Елиза се разделя с любимата Франция и се завръща в България при баща си, който от 1881 г. живее и работи в София. Д-р Вълкович обожава своята дъщеря и е много грижовен родител, но по характер е крайно властен

[5] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[6] Стрезова, А. Цит. съч., 279–286

Елена Вълкович, майката на Елиза

и не търпящ възражения, качества, които проявява дори и в дома си[7]. Той е пазител на традиционните семейни ценности и изисква от Елиза послушание и безпрекословно подчинение на бащината воля. Строгостта, с която е отгледана, и най-вече липсата на майчина ласка оставят траен отпечатък върху характера й, но тя успява да преодолее ранните си житейски разочарования с много финес.

Скоро след пристигането на Елиза в София започва Сръбско-българската война и тя като достойна дъщеря на д-р Вълкович се включва в женските благотворителни инициативи в полза на ранени и болни войници. Вероятно по това време красивата дъщеря на д-р Вълкович среща любовта на живота си, капитан Върбан Винаров, но за съжаление семейната памет не е съхранила спомен за този романтичен момент. Може би двамата се виждат за първи път около сватбата на Рачо Петров и Султана Минчович, които са техни близки. Младоженецът и Върбан Винаров са учили заедно във Военното училище и в Петербург, а бащите на Султана и Елиза са колеги и добри приятели. В началото капитан Винаров, който има сериозни съперници[8], разчита на „уж случайни“ срещи в градската градина, любимо място за

[7] Петрова, С. Моите спомени, С., 2019, с. 184.

[8] В семейството се твърди, че нейни кандидати са Константин Стоилов, Константин Величков и Иван Ст. Гешов.

Градската градина в София

разходки на софийския хайлайф. Там Елиза е винаги в компанията на строгия си баща и много скоро младият офицер разбира, че ще трябва да се бори не само за сърцето на своята любима, но и за благосклонността на д-р Вълкович. Но Върбан Винаров е истински войник и не се страхува от битки на два фронта. Успява да спечели любовта на Елиза и да докаже на бъдещия си тъст, че е достоен да бъде съпруг на дъщеря му. Годежът им е обявен официално на 9 октомври 1886 г.: „Господин Д-р Г.Вълкович има чест да ви съобщи, че дъщеря му Елиза се сгоди с Господин Капитан Върбан Винаров“[9]. След по-малко от месец, на 2

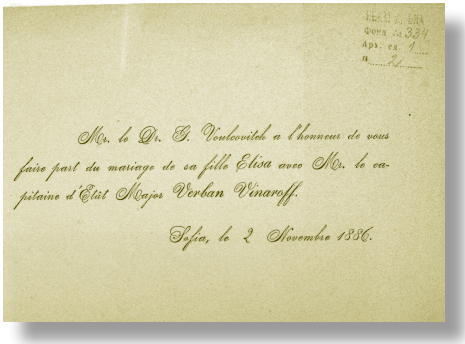

Съобщение от д-р Г.Вълкович за годежа на дъщеря му Елиза и Върбан Винаров

[9] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 267.

ноември 1886 г., Върбан и Елиза се венчават в София, а техни кръстници са Димитър и Констанца Грекови. Двамата младоженци са забележителна двойка, широко обсъждана в светските среди на следосвобожденска София. За Елиза Винарова с възхищение пише граф Робер дьо Бурбулон, личен секретар на Фердинанд. На големия дворцов бал, проведен на 8 февруари 1890 г., той откроява две от дамите – чаровната госпожа Белчева и хубавата госпожа Винарова, която се появява облечена в розова рокля, гарнирана с черно кадифе. „Тези две дами – пише графът, – със своята чисто западна изисканост и държание силно се открояват на фона на сънародничките си“[10]. Действително, Елиза е много красива, фина и обаятелна, но в същото време е и изключително сдържана и достолепна. Въпреки че е съвсем млада и няма никакъв опит в дворцовите интриги, тя никога не позволява името й да бъде замесено в някакъв скандал[11]. По думите на внука й Траян Радев остава докрай „съвършена светска дама в най-добрия смисъл на думата“[12].

Семейният живот на Върбан и Елиза Винарови започва под крилото на д-р Вълкович, който ги приютява в дома си, грижи се за тях, помага им материално, но любовта му е толкова обсебваща, че вероятно понякога ги потиска. Където и да се намира, той винаги е във връзка с младото семейство и е готов да се отзове при нужда, но непрекъснато се опитва да ги наставлява и да наложи своите правила, естествено, убеден, че всичко това е за тяхно добро. В лицето на своя зет Върбан Винаров д-р Г.Вълкович открива сина, който не е имал и за който навярно е мечтал. Води с него

[10] Бурбулон, граф Робер дьо. Български дневници. ИК „Колибри“, 2019, 162–163.

[11] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 1.

[12] Пак там.

оживена кореспонденция, а писмата му неизменно завършват с фразите: „Прегръщам те топло като син“, „Твой като баща Георги“. Едва научил за здравословните проблеми на Върбан, през ноември 1891 г. от Цариград му изпраща рецепта, съветвайки го да започне приема на лекарството веднага[13]. Не се знае дали Върбан се е отнесъл сериозно към заболяването си, но съвсем не е изключено първите поражения върху черния му дроб да са от маларията, с която се заразява по време на службата си в Пловдив.

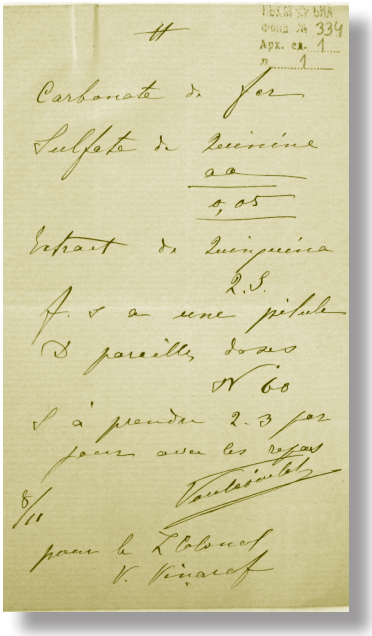

Рецепта от д-р Г.Вълкович

Запазените писма на д-р Вълкович до зет му Върбан Винаров са предимно лични, но понякога в тях се засягат и политически теми. От съдържанието им се вижда, че между двамата има пълно доверие и единомислие по отношение на случващото се в България. В контекста на казаното интерес представлява писмо на Вълкович от 4 април 1887 г. То заварва Върбан Винаров в Русе, където заедно с младата си съпруга гостуват за първи път на семейството му. Д-р Вълкович им предлага на връщане да минат през Цариград, като изрично подчертава, че има да съобщи „устно“ на своя зет доста важни неща по народните работи, които Върбан

[13] НБКМ, БИА, ф. 334, а.е. 2, л. 177.

„тоже устно“, трябва да пренесе в София“[14]. Най-вероятно разговорите, които иска да проведат на четири очи, са свързани с кандидатурите за нов български княз и позицията на Турция, която според опитния политик в никакъв случай не трябва да се пренебрегва. По-късно д-р Вълкович проявява жив интерес към личността на новия княз и когато научава, че Върбан Винаров ще пътува за Виена като член на делегацията по посрещането на Фердинанд, му пише: „Ако и да не вода аз политиката на отечеството ни, обаче, понеже държа едно кюшенце от тос товар, ще ти кажа, че не трябва да се бърза много с идването на княза“[15]. От позицията на поста, който заема, д-р Вълкович смята, че трябва да се даде време на Високата порта да „земи мнението“ на Великите сили. За да може да прецени Фердинанд по-добре, той моли зет си да му напише дълго писмо, в което да сподели впечатленията си от княза. Иска да знае всичко за него: дали е красив, дали е учен, дали има „добро обхождение“, дали е интелигентен, дали притежава качества на добър военен, каква е свитата му, какво е материалното му състояние, как живее. Надявайки се, че когато гледа снимка на Фердинанд, ще успее по-добре да разгадае същността му, Георги Вълкович моли и за един негов хубав портрет. Година по-късно, когато темата с избора на нов български княз вече е остаряла, двамата обсъждат друг наболял проблем – тревожното състояние на младата българската армия. На 16 юли 1888 г. д-р Вълкович пише: „Командировката ти и последната ревизия доказва до каква степен разстройството е достигнало военното тяло“[16]. Той не е оптимист за бъдещето и очаква още много лоши дела, свързани с войската ни. В същото писмо Вълкович спо-

[14] НБКМ, БИА, ф. 334, а.е. 2, л. 104–105.

[15] Пак там, л. 34–35; писмото е от 1 юли 1887 г.

[16] Пак там, л. 61–63.

деля с Върбан мечтата си да се върне в София и отново да започне да практикува медицина, „която е хиляди пъти по-приятна от дипломацията“. Само няколко месеца по-късно (25 декември 1888 г.) д-р Георги Вълкович отново критикува работата на Генералния щаб и доста неласкаво коментира кандидатурата на Рачо Петров за военен министър. Според неговата преценка той ще е „комедия“ на този пост и ще търси реванш с всички, които по някакъв начин са му пречили по пътя към издигането[17]. И отново влизайки в ролята на закрилник, съветва своя зет да се пази от интригите, които се разиграват в правителството и в двореца. Може би Върбан Винаров се е чувствал малко потиснат от прекомерно назидателния и покровителствен тон на д-р Вълкович, но докрай запазва уважението си към своя тъст. Загубил собствения си баща твърде рано, още като ученик в Робърт колеж, той го приема като родител, учи се от него и оценява това, което прави за семейството му. Много често Върбан играе ролята на буфер между Елиза и баща й, който дори и

Върбан Винаров със съпругата си Елиза Вълкович

[17] Пак там, л. 72–73.

след женитбата им не спира да я контролира и насочва. Като представител на стар чорбаджийски род Вълкович смята, че жената трябва да се подчинява на мъжа си и във всичко да се допитва до него, възгледи, които съвсем не допадат на френската възпитаничка[18]. И тъй като Елиза е твърде деликатна, за да му противоречи открито, когато чувствата й са накърнени, тя спира да му пише с пълното съзнание, че мълчанието й го наранява дълбоко. Но това са отношения между баща и дъщеря, които независимо от дребните конфликти безкрайно се обичат.

Въпреки властния си характер д-р Георги Вълкович е опората на младото семейство, затова и двамата съпрузи преживяват тежко случилата се с него трагедия. Като твърд привърженик на водената от правителството на Стефан Стамболов политика за запазване независимостта на България, той става неудобен за тези проруски настроени кръгове, които гледат на българите като на верни поданици на Русия. На 24 февруари (12 февруари стар стил)/ 1892 г. дипломатическият агент д-р Г. Вълкович е намушкан с нож на една от оживените улици в европейския квартал Пера. Организатор на атентата е небезизвестният Наум Тюфекчиев[19], който използва услугите на двама наемни убийци – Орловски и Дражев. Когато близките на д-р Вълкович научават за извършеното покушение, Елиза незабавно заминава за Цариград. Успява да завари баща си жив и да бъде до него в сетните му часове. Потискайки болките, които жестоко го измъчват, Вълкович не мисли за себе си, а утешава дъщеря си, дава й съвети. Приема нейното присъствие като после-

[18] НБКМ, БИА, ф. 334, а.е. 2, л. 1–195.

[19] Наум Тюфекчиев е един от организаторите на опита за убийство на Стефан Стамболов през 1891 г., когато вместо него е убит министър Христо Белчев.

ден дар от живота и докрай се възползва от възможността да държи ръката й, да слуша гласа й. Ненавременната смърт на д-р Георги Вълкович[20] е удар за Елиза и Върбан, които губят своя грижовен баща, своя мъдър съветник, губят човека, дарил ги с огромната си обич. Може би единственото им утешение е усещането, че мъката им е споделена. Убийството на д-р Вълкович, този „най-благороден дипломат и държавен мъж", възмущава всички мислещи хора в страната и в цяла Европа. В България изразяват почитта си с национален тридневен траур, а по повод смъртта му граф дьо Бурбулон пише: „Вълкович беше може би най-западният от всички българи. Беше държавен министър при княз Батенберг, акредитиран по онова време като български представител към всички европейски дворове, ловък политик, изтънчен дипломат, крайно подходящ за поста на пълномощен министър в Константинопол заради задълбочените си познания за турците, които много го обичаха… Вълкович не само не минаваше незабелязан в дипломатическите кръгове, но благодарение на изтънчеността и авторитета си се налагаше като дипломат от висока класа"[21].

Елиза споделя живота на Върбан Винаров и е неотлъчно до него и в добро, и в зло. За тях е отворена вратата на двореца, те са чести гости в домовете на софийския елит, на видни чужденци, пребиваващи в България. Като съпруга на военен Елиза свиква и с местенията от град на град, с дългите му командировки. Тя познава проблемите в армията не по-зле от съпруга си, защото те влияят върху живота им. Много полезно е присъствието на Елиза в Хага по времето на Международната конференция за мир през 1907 г. Тя прекарва в този град, събрал световния дипломатически

[20] Георги Вълкович умира на 14 февруари 1892 г.

[21] Бурбулон, граф Робер дьо. Цит. съч., 207–208.

елит, близо месец и половина и двамата заедно със съпруга си представляват България. Със своя прекрасен френски, неподправения си чар и аристократичното си излъчване Елиза напълно се вписва в обстановката. Освен че осигурява на Винаров възможност за неформални срещи, когато се налага, тя му помага и в деловата част на конференцията – превежда официални документи, шифрова телеграми.

Децата на Елиза и Върбан Винарови – Георги, Бистра, Борис, Никола и Александър

След смъртта на Върбан Винаров ролята на Елиза се променя и от закриляна съпруга тя става глава на семейството. Планира бъдещето, грижи се за финансите, стреми се да задоволи интересите на децата си. И тъй като всички имат отношение към изкуствата, през септември 1910 г. Елиза им подарява едно почти вълшебно пътуване до Италия. Прекарват в Рим пет дена и въпреки че за този град времето никога не е достатъчно, успяват да посетят най-красивите църкви, замъка Сант Анджело, катакомбите, гроба на Чечилия Метела, Вила „Боргезе“, величествения Колизеум, символ на Римската империя. Елиза, която носи душа на художник, е „дълбоко поразена“ от Сикстинската капела и „Страшния съд“ на Микеланджело. В Рим виждат толкова много мрамор, мозайки, картини на велики майстори, че на моменти се чувстват сякаш потиснати от богатствата му. За тях гра-

дът е „грандиозен“ и със сигурност напускайки го, и Елиза, и децата й си пожелават да се завърнат отново. Следващата им спирка е „възхитителната“ Флоренция, за която в дневника си Елиза пише: „Всичко ми харесва. Не се чувстваш смазан от великолепието и разкоша, които виждаш, а им се възхищаваш, чувстваш душата си в общение с всичко, което ни заобикаля. По-малко богатства от Рим, може би повече изкуство. Трябва да се върнеш, да поскиташ, да се наслаждаваш“[22]. Последният град, който посещават, е Венеция, където като всички туристи се потапят в атмосферата на площад „Сан Марко“, разглеждат двореца на Дожите, разхождат се с гондола. И във Венеция всичко им се струва очарователно, но не могат да си позволят да останат по-дълго от предвиденото. Връщат се в София и оттук всеки поема по своя път, но и Елиза, и децата й запазват завинаги спомена от прекрасната Италия, страната задоволила копнежа им към красота. Най-впечатлена е дъщеря й Бистра, която вече сериозно се занимава с рисуване. Където и да се намира, нейната артистична душа мечтае за цветовете на слънчева Италия.

Твърдо убедена, че порасналите й деца се нуждаят от добро образование, през 1911 г. Елиза отдава под наем фамилното жилище и семейството заминава за Виена[23]. Австрийската столица предоставя много възможности, но животът е твърде скъп и съвсем скоро са принудени да се преместят в Дрезден, главния град на кралство Саксония. Тук децата й, които вече проявяват своите интереси, започват да посещават училища, университети, частни школи, а Елиза е по-спокойна и уверено прави планове за бъдещето

[22] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 26–27.

[23] В България остава само най-големият й син Георги, който вече е поел по пътя на баща си.

им. И точно в този момент съдбата я изправя пред ново предизвикателство. Тя е в Дрезден, когато научава новината, че България и нейните балкански съюзници са обявили война на Турция. Синовете ѝ, както и всички останали млади българи, живеещи в чужбина, са призовани да се завърнат в родината, за да се влеят в редиците на армията. Обхванати от всеобщия младежки ентусиазъм, те решават да го направят, защото думата война звучи в ушите им героично и предизвикателно. Елиза Винарова, която не може да ги спре, също решава да напусне спокойния живот в Дрезден и да се върне в България, за да помогне с каквото може. Вероятно в душата ѝ говори не само българката, но и майката, която иска да бъде по-близо до синовете си, тръгнали да се бият за своята страна.

Елиза Винарова
пред дома си на ул. „Гурко“

Пътуването на Елиза е много продължително и трудно, защото сянката на войната вече е плъзнала над Балканите. Налага се да мине по обиколен маршрут през Букурещ и Русе. В родния град на съпруга си се среща с неговия брат Петър Винаров, който я информира, че синовете ѝ Борис и Никола са се записали доброволци и са заминали с пехотинците, новина, която я кара още повече да бърза[24]. Когато пристига в София, вижда един пуст, почти призрачен град

[24] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

с напълно нарушен транспорт. Цените на всички стоки от първа необходимост осезаемо са нараснали, но обществото е в еуфория и не се смущава от подобни „дреболии“. Елиза и приятелката й от младежките години Султана Рачо Петрова преценяват, че най-полезни ще бъдат в Червения кръст, затова се срещат с д-р Минков и настоятелно го молят да ги подкрепи и да им осигури сериозна работа, колкото се може по-близо до фронта. С негова помощ двете дами заминават с група медицински сестри за Ямбол, където е първият медицински пункт. Елиза е доволна, защото и тримата й сина са изпратени в тази посока, а чувството, че е близо до тях, я успокоява[25]. В Ямбол тя се представя на началника на военните болници д-р Големанов и се залавя за работа, в която влага цялата си страст, но още в началото става свидетел на лошата организация. За войнишката болница са предоставени единствено легла и завивки. Не са осигурени най-елементарните неща като памук, бинтове, термометри, инструменти, но въпреки трудностите с умение, такт и много упоритост Елиза Винарова успява да уреди болница за редови войници, разполагаща с 500 легла[26].

Когато българската армия започва да напредва, Елиза Винарова и Султана Рачо Петрова тръгват с ранените войници и стигат до Лозенград. Тук те виждат грозното лице на войната – безпорядък, стотици ранени, липса на медикаменти и на адекватни медицински грижи. Според Елиза назначеният за шеф на санитарната мисия д-р Георгиев е негоден за тази позиция, защото е човек със слаб характер, ленив и без всякакъв организационен дух. Най-голямо е възмущението й от пълното бездушие на държавата към съдбата на

[25] Освен Никола и Борис във войната участва и най-големият й син поручик Георги Винаров.

[26] Петрова, С. Цит. съч., с. 89.

обикновения войник. По този повод в дневника си тя пише: „Когато сравнявам нашата организация с тази на турците, се питам дали не си приписваме фалшиво името на цивилизован и културен народ. В Лозенград намерихме 300 000 бр. от най-новите и най-скъпите медикаменти. А ние нямахме дори йод, за да лекуваме нашите болни от холера. Къде отидоха парите, които събираме от години?“[27]. Поставени при такива ужасни условия, медицинските сестри водят борба за всеки човешки живот, която граничи с истински героизъм. Те се грижат за ранените, утешават умиращите, а както казва поетът Дж. Байрон, „да се изсуши една сълза се изисква повече доблест, отколкото да се пролее море от кръв“. За съжаление, крехките рамене и старателните усилия на сестрите не могат да компенсират грешките на командването. Според Елиза Винарова, която месеци наред е на първата бойна линия, нещата във военните болници не придобиват катастрофален характер единствено благодарение на чуждите мисии, които са много по-добре оборудвани и с много по-опитен персонал. За тази малко позната, негероична страна на войната пише и Ив.Думников: „Войната. Тя не е сама! Холерата, тифозата, петнистият тиф, чумата, мизерията, гладът. Ето нейната страшна свита! Ето нейните грозни спътници, сателитите, които причиняват не по-малко жертви“[28]. Едва когато случаите на заболели от холера нарастват застрашително, българските държавници се обръщат към проблема и търсят решения. Но вместо спешно да подобрят състоянието на болниците и да обърнат внимание на продоволствията, те канят виенския професор Краус, на когото поставят задача да овладее холерната зараза

[27] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[28] Думников, Ив. Спомени от войната (1912–1915). Редактор Маргарита Добрева, С., 2018, с. 247.

сред българската армия. Като човек на науката, професорът предлага инжектиране на „антихолеричен серум“, но българските военни лекари отказват да прилагат ваксината заради временните неразположения, които тя предизвиква у ваксинираните, и съмнителния краен ефект[29].

Сблъскала се с жестокостта на войната и най-вече с фалша на управляващите, Елиза стига до извода, че страната ни има само едно добро нещо – обикновения войник, който въпреки безобразното отношение към него показва възхитителна смелост. Много от медицинските сестри не издържат на трагедията, която се разиграва пред очите им и напускат позициите, но въпреки разяждащото я усещане за безсилие Елиза Винарова решава да остане. Точно тогава научава, че 16-годишният й син Никола е тежко болен от тиф и се намира в Чорлу. Обхваната от лоши предчувствия, тя тръгва незабавно и го заварва много отслабнал, но за

Елиза Винарова по време на Балканската война

[29] Събев, О. Танцът на холерата. С., 2021, с. 256.

нейно облекчение животът му, който дни наред е висял на косъм, вече е вън от опасност. За съжаление, състоянието на другаря му Георги Сарафов, с когото делят една стая, е безнадеждно и няколко дни по-късно той умира пред очите й. Потресена, Елиза излива чувствата си на страниците на своя дневник: „Тази смърт предизвика жестоко впечатление в мен поради обстоятелствата, при които се случи. Син, обичан от родителите си, който умира далече, без да се види със своите. Баща му пристигна чак след три дни. Ужасна война!“ Бащата на покойния войник е известният български дипломат Михаил Сарафов, който от 1909 г. е пълномощен министър в Цариград и сякаш предчувствайки какво ще му отнеме задаващата се на хоризонта война, прави всичко възможно за нейното предотвратяване. По повод смъртта на сина си получава съболезнователно писмо от своя турски колега, който макар и от другата, неприятелската страна е баща и не може да не му съчувства. „Бедни ми приятелю! – пише Мустафа Юсим. – Болезнената новина за смъртта на Вашия скъп син Георги дълбоко ме натъжи. Господи, колко ли страдате Вие, г-жа Сарафова и всичките Ви близки!... Дано Всемогъщият, чиито решения са неведоми, Ви даде необходимата сила, за да понасяте безкрайната болка и да подкрепяте в това голямо изпитание Вашата достойна съпруга“[30].

Животът в Чорлу е много труден, липсват провизии, условията са почти полеви, но Елиза Винарова остава и се грижи всеотдайно за Никола. Едва месец след нейното пристигане той за първи път успява да стане от леглото и да се задържи на краката си. В началото на 1913 г. тя и все още възстановяващият се Никола заминават за Родосто (днес Текирдаг, Турция), където се намира техният род-

[30] Архив на БАН, ф. 17 К, оп. 1, а.е 237.

ственик Евстати Винаров[31]. Елиза разчита на добрия климат и на болницата на д-р Сарафов, който е опитен и най-вече изключително внимателен лекар. След възобновяването на бойните действия тя решава да остави Никола под грижите на Евстати Винаров и да се върне в Дрезден. За Елиза, прекарала пет месеца на първа бойна линия, Султана Рачо Петрова пише: „Г-жа Винарова, истинска чорбаджийска дъщеря и с голяма затвореност и гордост, работи през тая война, както може би друга българка не направи това. Без шум, без желание да се говори за нея или за нейната дейност, тя тихо, но с преданост и познание работеше“[32].

В Дрезден Елиза е щастлива да прегърне Бистра и Александър, които са били сами през цялото време. Тук, сред децата си, тя търси покой и повече от всичко иска да забрави за мъката, за смъртта, покосила десетки млади животи, но едно нещо запазва завинаги и това е „възхищението, изпълнено с уважение и привързаност“ към българските селяни и войници, които според нея са истинските герои в тази трагична война. Елиза Винарова е категорична, че причината за погрома на България се крие не в редовата армия, а в „неспособността“ на царя и в „русофилството до крайност на кабинета Данев“[33].

На 1 август 1913 г. Елиза отново тръгва за България, този път придружена от дъщеря си Бистра. Заради затворените пътища са принудени да минат през Одеса, но след уредения Дрезден този град оставя у тях тягостно впечатление. На митницата, през която преминават много българи, прибиращи се в страната си, цари безпорядък и мръсотия, а чиновниците са небрежни към пътниците. На гарата в София

[31] Евстати Винаров е син на най-голямата сестра на Върбан Винаров.

[32] Петрова, С. Цит. съч., с. 89.

[33] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

ги посреща старата приятелка Султана Рачо Петрова, която ги приютява в дома си. Елиза с облекчение посреща края на това изпълнено с неприятности пътуване и не подозира, че съвсем скоро ще я сполети най-голямата трагедия в живота й– смъртта на нейния първороден син Георги. Преживял войната, той умира в ръцете й след несполучлива операция от апандисит. Елиза е съкрушена и обвинява себе си, че е допуснала да бъде опериран в София, а не го е завела в Дрезден. В дневника си безутешната майка пише: „Защо трябваше да се появи на този свят, за да си отиде толкова млад и каква жестокост на съдбата, да премине през цялата война, без да бъде улучен. Чувството на дълбока скръб, което изпитах тогава, беше уникално в живота ми по своята сила. Дори при смъртта на мъжа ми не се бях чувствала толкова сама в живота". Това е самота, която Елиза ще носи до края на дните си, но няма да позволи да бъде сломена. Вероятно пишейки горните редове, сама не си е давала сметка колко силна може да бъде една майка и колко много мъка може да понесе сърцето й.

Посветила живота си на своите деца, Елиза с голяма тревога наблюдава събитията, които се случват в Европа, а новината за избухването на Първата световна война я ужасява. От бележките в дневника й се вижда, че внимателно следи хода на войната, използваните оръжия, позициите на воюващите държави и на България. Този път Елиза не тръгва към родината си, признавайки пред самата себе си, че вече не притежава онази енергия отпреди три години. Тя е твърде наранена и разочарована, за да може да облекчава страданията на другите. Думите й в дневника звучат като изповед: „…войната е започнала. Изпитвам различни чувства: ту се притеснявам като при приближаването на голямо нещастие, ту съм безразлична, сякаш войната у нас не

ме засяга и двамата ми сина не участват в нея. Кога ще има малко почивка за душата ми? Ето, повече от седем години се мятам безспир насам-натам… Изнервена съм до най-висока степен; въображението работи, мислите летят бързо, бомбардират мозъка ми до пръсване, ако това състояние продължи, ще доведе до лудост“[34].

Към притесненията за живота на синовете й, които отново са на фронта, се прибавят и сериозни финансови проблеми. През август 1916 г. Елиза Винарова получава официално известие, че къщата им в София е реквизирана, а сметката й в „Банк дьо креди“ е почти на нула. Това е удар, който дълбоко в себе си е очаквала, но до последно се е надявала, че някаква „магическа пръчка“ ще оправи нещата. Елиза се обвинява, че що се отнася до финансите, никога не действа разумно, а се ръководи единствено от своите чувства и от обичта си към красивите вещи. Укорява се също, че твърде много се съобразява с мнението на околните и когато след смъртта на съпруга й до нея достигат зложелателни клюки, че й е оставил много дългове, тя се е опитала да ги спре, демонстрирайки висок стандарт на живот. От позицията на изминалите години Елиза осъзнава грешките си, особено спрямо децата, у които не е успяла да възпита дисциплина и разумно отношение към парите. Прозренията й са точни, но твърде закъснели, затова по време и след войната, за да се спасят от мизерията, Елиза ограничава до минимум разходите си, а когато и това не помага, започва да продава бижутата си. През октомври 1916 г. напуска апартамента си в Дрезден и заедно с най-малкия си син Александър заминават за Мюнхен. Не могат да си позволят самостоятелна квартира, затова се настаняват в невзрачен пансион с доста изпаднали обитатели. Тук, в този стар и красив град, Елиза

[34] Пак там.

се чувства все по-изолирана и сама, все по-притисната от несигурността на бъдещето. В момент на пълно отчаяние и под влияние на своята приятелка Султана Рачо Петрова решава да се върне в София. Тъй като жилището ѝ е реквизирано, тя се настанява в дома на Султана и става нейната най-голямата опора по време на развода ѝ. Елиза единствена не се поддава на клюките и остава докрай вярна на тяхното приятелство. Докато другите злорадстват, Елиза я изслушва, дава ѝ съвети, подкрепя я. „Една подкрепа! – пише Султана. – Тя обаче е толкова силна, толкова благородна, че ми замества целия свят, и деца, и родина, и всичко“[35]. Бившата съпруга на Рачо Петров признава, че е успяла да преживее тези дни единствено благодарение на всеотдайността на приятелката си Елиза: „Като страж денонощно шест месеца наред всред най-неприятните сцени, най-големите оскърбления тя е бдяла над мен, над моето спокойствие. Отказала се от всичко, тя преживя наедно с мен трагизма на тия часове. Благодарение на нея само аз още веднъж повярвах в човечеството, в неговото рядко, но все пак съществуващо благородство“[36].

Към края на войната е мобилизиран и най-малкият син на Елиза, а тя старателно крие тъгата си и както винаги демонстрира външно спокойствие. Султана, която е свидетел на този период от живота ѝ, никога не сдържа огромното си възхищение от своята приятелка и разказва: „При това единият ѝ син вече беше на македонския фронт. Вторият, и той офицер. Тя всички беше дала със стоицизъм, с любов, с тая преданост към отечеството, която бе наследила от баща си д-р Вълкович“[37]. По време и на трите войни, които

[35] Петрова, С. Цит. съч., с. 120.

[36] Пак там, с. 122.

[37] Пак там, с. 141.

България води, Елиза Винарова проявява своята невероятна женска сила. В тези тежки за страната години тя действително се държи като истинска дъщеря на д-р Вълкович и достойна съпруга на генерал Винаров. Елиза разбира войната и е в състояние да вникне в целите, които всяка една от държавите участнички преследва в нея. Изпитва огромна мъка за хилядите жертви, но не крие радостта си от българските победи. Когато армията ни превзема Ниш, тя веднага коментира: „Кайзерът отиде в Ниш, където бе посрещнат от нашия Цар. Какво удовлетворение за него и нашата страна. Горката България, така жестоко подигравана преди едва две години, а сега: „смел, интелигентен, издръжлив народ, на когото нищо не може да устои и т.н.“. Изглежда Ниш трябва да ни принадлежи“[38].

През следващите години Елиза Винарова живее в чужбина, а децата й учат в различни европейски училища и университети. Тя е строга майка и изисква от тях да се отнасят сериозно към реализацията си в живота. Събитията, които се развиват в Европа в навечерието на Втората световна война, я принуждават да се върне в България. Живее в София на улица „Хан Аспарух“ № 41 и до края на дните си успява да запази своята горда и аристократична осанка. Елиза Винарова умира на 3 януари 1958 г., а в съболезнователно писмо, адресирано до дъщеря й, Вера Желязкова пише: „..тя беше единствена и неповторима. Красива като блян, с класическа елинска глава, приобщена към западната култура, какво прекрасно съчетание и какво достойно, царствено държание“[39].

---

[38] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[39] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 92.

ГЕОРГИ ВИНАРОВ – ПЪРВОРОДНИЯТ

Всички близки на Върбан и Елиза Винарови споделят радостта на младите родители и очакват раждането на първото им дете с огромно нетърпение, но може би най-развълнуван е дядото Георги Вълкович. Както винаги, той иска всичко да е подготвено предварително и изпипано до последен детайл. По негова поръчка люлката за бебето е изработена от известен майстор в Цариград, а юрганче и покривало е купено от Виена, където изборът на подобни артикули е най-голям[40]. Бебето се ражда на 20 март 1888 г. в София и всички са безкрайно щастливи, че и то, и младата майка са добре[41]. Върбан Винаров иска да кръсти първородния си син на името на бившия княз Александър, но роднини и приятели настояват да се откаже от тази идея. Най-убедителен е д-р Вълкович, който го съветва да не дава повод на хората да „гълчат и интригуват". Той е опитен и знае, че в такива сложни времена едно „просто семейно дело" лесно може да се разтълкува като политически акт, което неминуемо ще се отрази на бъдещето им. Вълкович смята, че младите трябва да спазят традицията, която изисква първородният син да поднови името на дядо си по бащина линия. След дълга вътрешна борба Върбан Винаров се отказва от името Александър и тъй като баща му Никола Шарапчията е покойник, синът му е кръстен Георги, на името на дядо си Георги Вълкович. Около месец след раждането на детето Върбан посреща имения си ден и получава затрогващо писмо от своя тъст: „Драги ми Върбане, днес ти е именният празник, мен ми е жал, че не съм при теб, за да ти честитя устно и да те прегърна и целуна от все сърце. Тази година по-

[40] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 3, л. 204–205.

[41] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

Георги
с майка си Елиза Винарова

срещаш празника си със син и носиш сладката титла „Баща“; детето ти е тоже плод на мойто дете и с това свръзките ни стават по-яки и по-драгоценни“[42]. Д-р Вълкович го уверява, че го обича като „същий син“ и едничкото нещо, което ще го направи щастлив, е двамата с Елиза да живеят „благополучно и с пълен сговор“.

Георги Вълкович не успява да пристигне за кръщението на любимия си внук и да участва в семейното увеселение, но е безкрайно доволен, че са присъствали семействата на Димитър Греков и на Иван Хаджиенов, хора, които той безкрайно уважава. Макар и от разстояние, той продължава да помага в грижите за бебето както материално, така и с ценни съвети, включително и медицински. В Цариград той намира гледачка за малкия Георги – възрастна арабка с дългогодишен опит в отглеждането на деца[43]. Предчувствайки притесненията на младите родители, той ги уверява, че жената е много сигурна и могат напълно да й се доверят. Вълкович има солидни връзки в турската столица, които стигат дори до султанския харем, и нищо чудно опитната гледачка да му е препоръчана от някоя влиятелна дама с достъп до харема.

---

42. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 2, л. 50–52.

43. Пак там, л. 54, 56–57, 69–71.

Георги със сестра си Бистра и брат си Борис

Детството и ранните ученически години на Георги Винаров преминават в различни градове, а той е под непрестанните грижи на своите обичливи, но и взискателни родители. На 15 години избира военната кариера за своя съдба и уверено тръгва по стъпките на баща си. Учи много сериозно и отговорно и радва семейството си със своите успехи. Връзката с баща му вече не е само връзка между баща и син, а е връзка между двама военни, чието призвание е да служат на родината си. Георги Винаров споделя всичко, което се случва в училището, с баща си, защото знае, че той е този, който ще го разбере най-добре, а ако се наложи, и ще го посъветва и подкрепи. А за Върбан Винаров успехите на сина му са повод за гордост и надежда за бъдещето на армията. Дори и по време на конференцията в Хага, която изчерпва силите на вече болното му тяло, вестите от Георги са като лъч светлина. „Получих писмо от Жоржи – пише той в дневника си, – в което ми съобщаваше бележките по екзамена. Останах твърде благодарен от резултатите и добрите бележки“[44].

През лятото на 1907 г. Георги Винаров взема успешно всички изпити и е повишен в чин младши лейтенант от кавалерията. След едномесечен отпуск постъпва в Кавале-

[44] НБКМ, ф. 334, а.е. 3, л. 44.

рийската школа, в която срокът на обучение е една година[45]. През 1910 г. той е преместен в 1-ви кавалерийски полк, а през следващата година се явява на конкурс за кавалерийските училища в чужбина и се класира втори по успех. През май 1911 г. Георги Винаров заминава за френския град Компиен, където има възможност да сбъдне мечтата си и да се усъвършенства. Изкарва стаж в 5-и драгунски полк, а през октомври същата година започва обучението му в престижната Офицерска кавалерийска школа в Сомюр, Франция[46]. В този старинен град с неповторима атмосфера има кавалерийска академия още от 16 век. През всичките години на своето съществуване тя привлича инструктори от най-елитните школи по езда във Версай, Тюйлери и Сен Жермен, които идват в Сомюр, за да предадат високите стандарти на академичната езда на обучаващите се офицери. В края на всяка учебна година младите кавалеристи участват в ежегодния военен парад, очакван с интерес от жителите на града. Най-голямата атракция са демонстрациите по висша езда на 22-мата ездачи от елитното общество „Льоа Кадр зар“, основано след почти пълното унищожение на френската кавалерия по време на Наполеоновите войни. Георги Винаров има шанса да се потопи в невероятната атмосфера на Сомюр и да бъде обучаван от най-добрите инструктори. Той завършва школата през 1912 г. и на връщане от Франция минава през Дрезден, за да се види със семейството си. Майка му със задоволство констатира, че престоят в Сомюр му се е отразил много добре. Навярно го намира пораснал и възмъжал, по-уверен в себе си, с по-добри маниери.

---

[45] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 274, тетрадка 2, л. 25.

[46] Танчев, Ив. Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878–1912). С., 2008, с. 67.

Когато се завръща в България, поручик Винаров планира да сподели наученото със своите войници, но много скоро започва Балканската война и обучението се отлага за по-добри времена. Той заминава за фронта, за да изпълни дълга си и клетвата, която е дал пред царя и Отечеството. Георги Винаров е един от стотиците български военни, които се бият за всяка педя земя и предизвикват вълна от възхищение. За тях, истинските герои, граф Робер дьо Бурбулон пише (31 октомври 1912 г.): „Но какъв ентусиазъм във войската, каква енергия, каква вяра, какво безстрашие. Вчера ходихме да видим ранените. Те имат само една мисъл и изразяват само едно желание – да оздравеят по-бързо, за да се върнат в строя… Тези великолепни сражения напомнят епохите на големите войни в историята. Никакво кръшкане, никакво бягство, никаква паника, само една луда смелост – чудесно е!“[47].

Георги Винаров е един от „изумителните“ български войници, отличаващ се със своята смелост, решителност и военен усет. За проявената от него войнска доблест лично военният министър Рачо Петров го предлага за повишение и награда. Приятели и близки се гордеят с Жорж, както всички го наричат, и единственото, за което съжаляват, е, че баща му не е жив, за да се „порадва и сподели успеха му“[48]. Свидетел на този момент от живота му е известният български публицист Андрей Протич, който посреща новата 1913 г. в компанията на младите кавалеристи, сред които е и Георги Винаров. Те са базирани в село Аладжели, недалеч от Люлебургаз, а ежедневието им преминава в обяздване и грижи за конете, нужни за армията. Въпреки работата, която понякога е непосилна, кавалеристите всяка ве-

[47.] Бурбулон, граф Робер дьо. Цит. съч, с. 463.

[48.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 139.

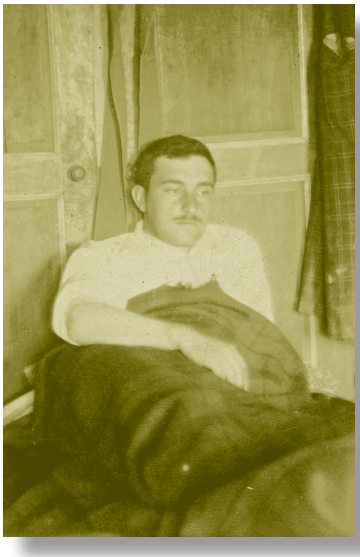

Георги Винаров
болен от холера

чер прекарват заедно. Според наблюденията на Протич те са единствените измежду цялото българско офицерство, които умеят да живеят сплотено и интимно, та дори и малко по „младенчески буйно“[49]. В първия ден от новата година кавалерийският полк получава заповед да потегли за град Родосто, но Георги Винаров не може да тръгне с другарите си, защото е с висока температура. Холерата не го е пощадила и се налага спешно да замине за Лозенград, за да му окажат помощ. Когато Протич предлага да съобщи на майка му, Георги категорично отказва. Той знае, че тя в момента полага грижи за неговия по-малък брат Никола, който е болен от тиф, затова иска да й спести излишните притеснения. Андрей Протич, дошъл на фронта, за да опише войниците и техния живот, наблюдава с интерес поведението на младия Георги Винаров. Той го впечатлява със своето възпитание и вродена деликатност, качества, които напълно контрастират на суровото войнишко ежедневие. Протич стига до извода, че най-точната дума, с която може да се определи характерът му, е немската Vornehmhein, означаваща душевно благородство. Георги е висок, строен и широкоплещест, с едро мъжествено лице и широко чело, но очите му излъчват

[49] ЦДА, ф. 77К, оп. 5 , а.е. 288.

едва доловима меланхолия. Въпреки че е мълчалив и отдаден на себе си, той е една безкрайно интересна и пленяваща околните личност[50].

Поручик Георги Винаров

Георги Винаров се възстановява от холерата и отново се връща на фронта. Разполага с много малко лично време, но поддържа връзка със сестра си Бистра, която е в Дрезден. Той ѝ разказва за войната, за срещите си с майка им и с Никола, който вече е вън от опасност. Когато говори за себе си, е крайно лаконичен – участвал е в боевете при Селимолу, Кавакли, Люлебургаз и Чорлу, а след оздравяването си е готов с нови сили да продължи заедно с всички останали и да нанесе „последния юмрук“ на врага[51]. Той служи доблестно на Отечеството, но във всяко следващо писмо желанието му тази война да свърши нараства. Сякаш е преситен от преживените ужаси и цялата му душа копнее за нормалност. За съжаление, в самия край на войната Георги Винаров се разболява, но не обръща внимание на състоянието си. Със сключването на примирието другарите му от полка се оттеглят, но той въпреки съветите и горещите им молби остава на пост, решил да бъде „докрай верен страж на родната граница“[52]. Едва когато изпада в криза, го транспортират до

[50] Пак там.

[51] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 74.

[52] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 288.

София и тук му поставят диагноза остър апендицит. Лекарите единодушно препоръчват операция и то спешна, затова Елиза се отказва от намерението си да го заведе в Дрезден. Георги постъпва в санаториума на д-р Сарафов и на 23 септември 1913 г. го оперират, но операцията се оказва неуспешна. Той много трудно идва в съзнание и през следващите дни е между живота и смъртта. Въпреки денонощните грижи на Елиза и Бистра тялото му постепенно губи битката и на 27 септември 1913 г. в 6.30 ч сутринта 25-годишният Георги Винаров затваря очи завинаги. След смъртта му намират писмо, писано непосредствено преди операцията. В него той, вероятно предчувствайки смъртта си, благодари на своята майка за грижите, за възпитанието, за това, че го е изградила като личност. Само човек, притежаващ огромно душевно благородство, е в състояние в такъв момент да мисли за другите и да направи всичко възможно поне малко да ги утеши. Тези последни негови думи са като милувка за съкрушената от скръб Елиза, те са упованието, от което черпи сили, за да преодолее и този удар и да продължи да живее.

Поручик Георги Винаров

Другарите на Георги Винаров от 1-ви конен на Н. Величество полк издават некролог, който започва с думите: „Утрото на 27 септември ни донесе потресна вест, донесе ни

вестта за още една жертва на последната война“. Те сякаш дават обет, че винаги ще помнят своя обичан и уважаван другар, готов да жертва „собственото си положение заради истината и правдата“. В негово лице отечеството и армията губят „един ревностен войник и отличен гражданин“[53]. Поручик Георги Винаров е погребан на 28 септември 1913 г. в Софийските гробища, до гроба на своя баща генерал Вълбан Винаров.

БИСТРА ВИНАРОВА

Бистра е родена на 24 октомври/6 ноември 1890 г. в София и е единствена дъщеря в семейството. Кръстена е на 27 януари 1891 г. в църквата „Св.Петка“ от свещеник Кръстю Стоилов, а неин кръстник е известният политик, предприемач и дарител Иван Хаджиенов[54]. В спомените си Траян Радев разказва, че кръстница на майка му трябвало да бъде съпругата на Димитър Ценов, но поради внезапно неразположение се наложило в последния момент да й търсят заместник. Въпреки че не успява да бъде до кръщелницата си в този важен момент, детето носи нейното име[55].

Бистра с майка си Елиза Винарова

[53] Пак там.

[54] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 3.

[55] Съпругата на Д.Ценов е французойка и се казва Клер – на българ-

Част от детството на Бистра преминава в Шумен, града, който цялото семейство безкрайно обича. Расте под грижите на майка си, но от малка има много силна връзка със своя баща – тя е неговата безспорна фаворитка. По време на честите му служебни командировки Бистра изживява почти болезнено отсъствието му и тъй като е свикнала да споделя всичко със него, още преди да тръгне на училище започва да му пише писма. Нейният скъп „папа“ пази до края на живота си тези кратки писъмца, написани с разкривени главни букви, пълни с много грешки и с много детска любов[56]. Бистра успява да води тази своя мила „кореспонденция“ благодарение на това, че много рано започва да чете и пише, а причината е по-големият й брат Георги. Когато той тръгва на училище, Бистра проявява такъв голям интерес към неговите занимания и толкова много го притеснява, че родителите й са принудени да й наемат частен учител, който да се занимава с нея вкъщи. Когато минават материала, тя се явява на изпити в шуменското Народно училище и получава диплом за завършено 1-во отделение. Документът, издаден на 21 август 1897 г. и подписан от главния учител Х.И.Лушков, гласи: „Дава се настоящето на частната ученичка Бистра В.Винарова, родом от София,

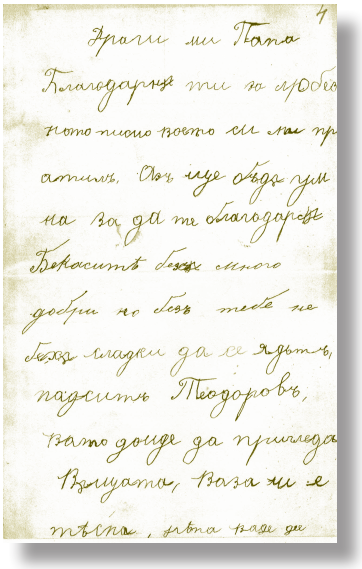

Писмо на Бистра до баща й

ски Бистра.

[56] ЦДА, ф. 77К, оп. 5 , а.е.

вероизповедание източно православно, за удостоверение на това, че е издържала на 25-ий т.м. изпит за първо отделение на първий курс и е показала успех Много добър. Вследствие на това ученичката Бистра В.Винарова преминава във второ отделение на същий курс“[57]. Така все още ненавършила седем години, тя получава право да учи във втори клас.

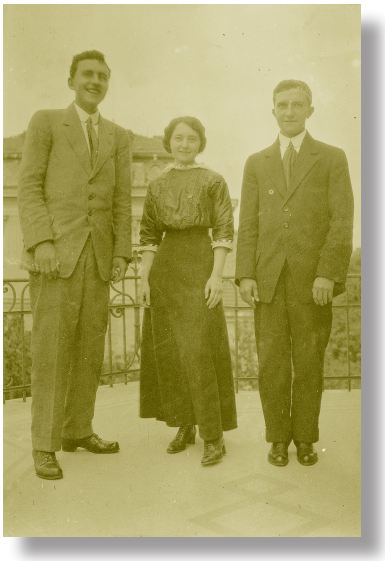

Бистра с братята си Борис и Никола

След преместването на семейството в София Бистра продължава образованието си там. Много рано родителите й откриват нейния интерес към музиката и към изобразителното изкуство, а столицата предоставя добри възможност дарбите й да бъдат развити. Започва да учи пиано при възрастна италианка, ученичка на руския пианист и композитор Антон Рубинщайн. Музиката не става нейна съдба, но тези уроци култивират у нея безпогрешен музикален усет и тя до края на живота си е страстен любител на класическата музика, посещава концерти, контактува с известни музиканти.

Още като дете Бистра започва да взема уроци и по рисуване, което е истинската й страст. У нея се проявява с пълна сила талантът, наследен от известните самоковски зографи. Първите си стъпки като художник тя прави в

[57] ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е 4. .

курса на Виктория (Вита) Георгова[58], а по-късно започва да посещава ателието на нейната добра приятелка, известната художничка Елисавета Консулова-Вазова. Завършила Рисувалното училище в София, специалност живопис в класа на Ярослав Вешин, и възпитаничка на Мюнхенската академия, Елисавета Вазова е харизматична личност, която оказва огромно влияние върху своята ученичка[59]. Повярвала в таланта си и в собствените си сили, през 1911 г. Бистра започва да учи живопис в частното рисувално училище на известния проф. Фердинанд Дорш (1875–1938) в Дрезден. Тук тя учи и работи заедно с много талантливи художници, които в бъдеще добиват световна известност. Интересът към графичните техники я сближава с младия Конрад Феликсмюлер, с когото имат сходни възгледи по отношение на авангардното изкуство и експресионизма. Приятелството им продължава и след дрезденските им години и Бистра Винарова, вече семейна, е сред първите му спонсори. Според общия каталог на произведенията на Феликсмюлер пет негови картини са собственост на „госпожица Винароф“[60].

В Дрезден младата художничка работи много усилено и през лятото на 1915 г. майка й с умиление и гордост пише в дневника си: „Бистра ми изпрати 5 M. de Weesenstein. Първите й спечелени пари! Бедната! Купих с тях захарница“[61]. През септември същата година тя вече има поръчки за два портрета – на г-жа Клаус и г-ца Миечковски. Навярно интересът към нейното творчество я окрилява и на 15 септем-

---

58. Съпруга на именития български композитор Добри Христов.

59. Николаева, А. Непознатата Елисавета Консулова-Вазова. С., 2002, 6–12.

60. Узлова, Л. Бистра Винарова: странствания между световете. – ИДА, кн. 109, 2014, 16–33.

61. ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

Без название, 1919 г.;
гравюра на дърво

Танц, 20-те год. на XX век;
акварел, паус

Портрет на Никос
Казандзакис, 1922 г., молив,
хартия

Обяснение, 1920–1921 г.;
гравюра на дърво

ври 1916 г. Бистра Винарова заминава за Мюнхен, където за кратко учи при проф.Хайнрих Книр, а след това става ученичка на видния проф.Ханс Хофман (1880–1966), представител на фовизма и немския авангардизъм от началото на 20 век. Основният художествен принцип, който Бистра Винарова възприема от своя учител, е „умението да пренася традиционни елементи на живописта в контекста на модерните тенденции в изкуството“[62]. Освен редовните занимания в училището на проф.Хофман тя работи в частно ателие с двама американци и един германец и според думите на майка й се чувства в стихията си. Цялото семейство вярва в таланта и в нейните бъдещи успехи, но войната, обхванала Европа, затруднява творческите й изяви. Бистра изживява голямо разочарование, когато Асоциацията на Мюнхенския сецесион не получава изпратен от нея портрет. Към края на 1916 г. Бистра вероятно губи работата в ателието, а няколко от одобрените й проекти по-късно са отхвърлени. Тя не може да продължи образованието си, затова в началото на следващата година се връща в България, но това е само временно отстъпление от плановете й за бъдещето. Веднага след края на войната Бистра отново заминава за чужбина и живее и твори в различни европейски градове – Мюнхен, Берн, Берлин и Виена. От престоя й в Берн през лятото на 1919 г. са запазени няколко нейни писма до поета и голям ценител на изобразителното изкуство Райнер Мария Рилке, който по това време чете лекции в Германия и Швейцария и е отседнал в Цюрих[63]. Двамата се срещат за първи път във Виена и не крият възхищението си един към друг. Деликатната душа на талантливата художничка е омаяна от неговия тих глас, който „така прекрасно кара приказките да

[62] Узлова, Л. Цит.съч.

[63] Оригиналите се съхраняват в швейцарската Национална библиотека.

оживяват“[64]. В продължение на години тя пази всички писма от Рилке в архива си, но за съжаление в края на 60-те години на XX век те са загубени.

Млада и отзивчива към новите течения в изкуството, Бистра Винарова става част от Червения кръг, обединил художници експресионисти като Ото Дикс, Оскар Кокошка, Феликсмюлер. От този период е познанството й с талантливите български художници Бенчо Обрешков, Жорж Папазов и др. От началото на 20-те години Бистра специализира графика в Художествената академия за жени във Виена. Все по-често започва да излага свои творби – през 1917 г. участва в колективна изложба в Мюнхен, през 1922 г. в изложби, организирани в Лвов и Виена, представяйки се с живопис, графика, гравюри на дърво и метал. По повод изложбата, открита на 23 август 1922 г. от художествено дружество, обединило млади художници, вестник „Wiener Mittag“ пише: „Особено дарование притежават две жени, които хората във Виена още не са видели: Ани Еренфест и Бистра Винарова. Напълно модерни. Далеч от всяка женска половинчатост те знаят как да пристъпят към цялостност… Българката Бистра Винарова е художничка в черно-бяло. Нейните дърворезби са превъзходно сглобени. Разпределението на черното и бялото е образцово, рисунката се разбира от само себе си и нейната фантазия е от един тъй своеобразен вид, щото човек не би я очаквал у една жена. Което обаче не значи, че нейните работи носят мъжки характер; те са работи на жена, но която е съвършено своеобразна, съвършено самостоятелна“[65]. След посещение на изложбата известният гръцки писател Никос Казандзакис й благодари за „дълбоките усещания“, с които са го дарили творенията

[64] Узлова, Л. Цит.съч , с. 32

[65] Wiener Mittag, бр. 1194, 23 август 1922 (превод Траян Радев)

й. Той е възхитен и развълнуван до дъното на душата си и желае да стисне ръката на българката, сътворила истински чудеса[66]. През този най-силен творчески период Бистра Винарова има възможност да контактува с видни представители на артистичния свят – със скулптора Георг Колбе, с немските художници Ани Еренфест, Роланд Щайнер, Тереза Бернщайн и др. Проф.Георг Колбе предоставя неограничен достъп до ателието си на своята млада ученичка. Той до такава степен високо цени таланта и мнението й, че строшава ръката на своята готова скулптура, наречена „Адам“, в която острото и безпогрешно око на Бистра открива несъвършенство.

Всички специалисти са единни в мнението си, че художничката Бистра Винарова е „апостолка на експресионизма у нас“, една от първите жени с изяви в пластичните изкуства. Според тях тя еднакво добре рисува портрети, голи тела, натюрморти, сложни натурални композиции. Нейната живопис „вибрира с енергията на една свръхсетивност“, а цветовете на картините й звучат в „съвършена хармония“. Образите, които Бистра Винарова извайва, пренасят въображението отвъд реалността и предизвикват незабравими поетични усещания[67].

Във Виена Бистра се среща и сближава с известния историограф, дипломат и публицист Симеон Радев, който е дошъл да работи в архивите във връзка с изследователската си работа[68]. Радев вижда, че въпреки огромния си та-

---

66. ЦДА, ф.77 К, оп. 5, а.е. 1, л. 109

67. Апостолка на новото изкуство. Бистра Винарова (1890–1977). Автор и съставител: Пламена Димитрова-Рачева. С., 2013, 4–7.

68. Това всъщност е втората им среща, уредена от Султана Рачо Петрова. Няколко години по-рано двамата са се срещали във връзка с интереса на Симеон Радев към живота на генерал Върбан Винаров.

лант Бистра живее доста трудно и е принудена да се издържа, като приема поръчки за фина шивашка работа. Макар самата тя да изпитва материални затруднения, се чувства длъжна да помага на братята си, които все още са студенти. Симеон Радев и Бистра Винарова са творчески личности и независимо от това, че единият е подвластен на словото, а другият на формите и цветовете, между тях се установява невероятна духовна връзка. Навярно в началото Бистра е малко предпазлива, защото зад гърба си има един несполучлив годеж, но скоро успява да преодолее този лош спомен[69]. Когато среща Симеон Радев, тя вече е зряла жена, която може да оцени чудото на любовта и сама да направи своя избор. Сватбената им церемония е на 2 март 1924 г. в параклиса на Българската екзархия в Цариград, тъй като по това време Симеон Радев е пълномощен министър в Турция. Венчалният обред е извършен от Велеския митрополит Мелетий, а техен кръстник е видният историк, публицист, дипломат и деец на македонското революционно движение Никола Милев[70].

Съпругът на Бистра Винарова Симеон Радев е роден на 19 януари 1879 г. в град Ресен (днес на територията на Република Северна Македония). Учи в българските училища в Ресен, Охрид и Битоля, а през 1893 г. е изпратен със стипендия на Българската екзархия във Френския султански лицей „Галатасарай“ в Цариград[71]. На път за турската столица в Бошнак хан в Солун е заклет за член на ВМОРО лично от

[69] През 1911 г., без да се съобрази с волята на семейството си, тя се сгодява за д-р Тодоров. Не са известни причините, но много скоро годежът е развален и Бистра заминава за чужбина.

[70] ЦДА, ф. 77К, оп. 4, а.е. 10.

[71] Събев, О. Просветени на изток с лъчите на Запада. Българската ученическа колония в Цариград. Издателство „Авангард Прима“. С., 2019, с. 492.

Гоце Делчев и още като ученик участва в някои от акциите на революционната организация. Радев завършва лицея през 1898 г. и заминава да учи право в Женевския университет, където сътрудничи в редактирането на революционния вестник „Ефор“. Известно време живее в Швейцария и контактува с български анархисти, които са активни борци за освобождението на Македония и Одринска Тракия. Симеон Радев е на фронта по време на Балканската война, а след началото на Междусъюзническата е прехвърлен в Букурещ, където взима участие в изработването на временното примирие и в Конференцията за подписване на мирния договор. След края на войната по личното настояване на румънския крал Карол I той остава в Букурещ като пълномощен министър. Когато Румъния влиза в Първата световна война, е преместен в Берн, Швейцария. През 1917 г. Симеон Радев си подава оставката, напуска швейцарската столица и отива на фронта. В края на войната заедно с Андрей Ляпчев взема участие от българска страна в подписване на Солунското примирие. След Първата световна война Симеон Радев продължава дипломатическата си дейност като пълномощен министър в Хага (1920–1921) и Анкара (1923–1925).

Симеон и Бистра Радеви

Симеон Радев разбира съпругата си и иска да й осигури един подобър и пълноценен живот. Двамата мечтаят за пътувания до слънчева Италия, където тя

ще рисува, а той ще проучва архиви и ще пише своите трудове, но животът има други планове за тях. Действително пътуват много, но пътуванията им са свързани с дипломатическата кариера на Радев. До 1940 г. живеят в Турция, Франция, Англия, Швейцария, САЩ, Белгия. Дългите години, прекарани далеч от България, и мъчещата я носталгия се отразяват на здравето на Бистра Винарова, но лечението в елитни швейцарски санаториуми е успешно и тя преодолява кризите. Особено ободряващи са ваканциите в България и излетите, които прави заедно с брат си арх. Борис Винаров, който е страстен турист. Независимо от здравословните си проблеми, Бистра е със силен дух и през цялото време стои редом до Симеон Радев и е негов пръв помощник. С огромния си чар, интелект и безпогрешен усет към хората тя печели десетки приятели за България. По време на престоя им в Америка Бистра отново се среща със своя професор от Мюнхен Ханс Хофман, който става един от основателите на абстрактния експресионизъм в изкуството на САЩ. Бистра и Симеон Радеви познават лично милионера и меценат на изкуството Андрю Уйлям Мелън, който тогава е министър на финансите. През 1937 г. той подарява на страната си своята огромна колекция и 10 милиона долара за създаване на Национална галерия по изкуствата. Във Вашингтон семейство Радеви стават много близки и с френския посланик Пол Клодел, който освен дипломат е известен поет и драматург. Впечатлена от чара на Бистра, известната художничка Тереза Берщайн рисува неин портрет, който се намира в колекцията на Метрополитън мюзеум в Ню Йорк. По време на престоя си в Брюксел Бистра и Симеон Радеви се сближават със семейството на белгийския премиер и външен министър Пол Анри Сиарак, бъдещ генерален секретар на НАТО. Той и съпругата му са на гости в българската легация, кога-

то получават известието за навлизането на армията на хитлеристка Германия в Белгия.

Рядко фин човек, трезва и милосърдна, Бистра често се ангажира с различни благотворителни акции и обществено значими инициативи. Във връзка с пристигането й във Вашингтон женското взаимоспомагателно братство „Македонската българка в Америка“ на свое извънредно заседание, проведено на 12 декември 1925 г., я провъзгласява за почетна членка и покровителка на братството[72]. Организацията разчита на нейната отзивчивост и на факта, че в момента тя „заема най-първото място измежду всички българки в Съединените Американски Държави“. През 1936 г. Българското дружество „Червен кръст“, софийски клон, изпраща до Бистра Винарова, която по това време живее в Лондон, благодарност за направения дар за традиционния базар-изложба на дружеството. Комитетът я уверява, че „имената на благородните дарители не се забравят, а остават неразривно свързани с успеха и напредъка на високохуманното дело, на което… си е поставил задача да служи“[73]. Писмото е подписано от председателя на софийския клон и от председателката на дамския комитет Мария Иванова Балабанова. Бистра Винарова цени високохуманната дейност, която върши Българското дружество „Червен кръст“ и винаги е готова да помогне в организираните от него инициативи. През 1941 г. завършва курс за „административно-домакинска самарянска служба“ и придобива званието „старша административна самарянка“. Това й дава право на съответно назначение през време на война и бедствия[74].

[72.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 6.

[73.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 186.

[74.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 11.

Заради застигналата ги война през 1940 г. Бистра и Симеон Радеви напускат Брюксел и се връщат в България. През всичките години, докато е следвала съпруга си, Бистра е отдадена на мисията да работи за страната си и не рисува, но със сигурност душата ѝ е копнеела да се върне към това свое любимо занимание. Още в хотела, в който са настанени заради проблеми с жилището, тя вади четка, бои, палитра и статив и прави портрет на съпруга си, неин любим модел и през следващите години. Бистра е „крайно себевзискателна и критична“, затова започва да рисува много старателно, мъчейки се да навакса пропуснатите години. Въпреки че рисуването е нейната същност, тя не е отдадена единствено и само на него. Всички, които я познават отблизо, твърдят, че Бистра Винарова притежава изискан литературен вкус и чете много. Чете произведения на български, френски, немски и на английски, езика, който учи в Америка. Обича да споделя прочетените книги с близките си, да им ги разказва, нещо, което прави изключително артистично. По спомени на сина ѝ Траян Бистра притежава тънко чувство за хумор, присъщо само на високоинтелигентните хора.

Бистра Радева с майка си Елиза Винарова

По време на бомбардировките над София жилището им е повредено и Бистра и Симеон Радеви са принудени да

напуснат столицата. Както всички евакуирани успяват да вземат със себе си само най-нужното, оставяйки огромната си библиотека и безценен архив. Водени от желанието да бъдат близо до дома си, се настаняват в чифлика на г-жа Балабанова, който се намира над Бояна, но през зимата на 1943–1944 г. Бистра боледува и семейството заминава за Чамкория (днес Боровец). Прекрасната природа и чистият въздух се отразяват много добре на здравето ѝ и бързо я изправят на крака. В Чамкория Бистра и съпругът ѝ водят активен живот, защото курортът е приютил много софиянци, избягали от бомбардировките. Неизкушени от зимните спортове, двамата правят дълги разходки, срещат се с приятели, играят бридж и обсъждат хода на войната. Симеон Радев не изоставя заниманията си и запълва часовете си с дискусии, беседи и книги. Навярно през пролетта Бистра напуска Чамкория и заминава за Търново, където е евакуирана нейната майка. Връщат се в София на 17 септември 1944 г. Макар и очаквано, плачевното състояние на кооперацията им ги ужасява – стъклата са изпочупени, влагата е унищожила вещите им, ценните им книги и документи. Налага се да започнат сериозен ремонт, за да направят жилището си отново обитаемо, но с времето се оказва, че проблемът с дома им е най-малкият. Новата власт, установила се в България след 9 септември, няма нужда от интелектуалци от техния ранг. Както Бистра, така и съпругът ѝ Симеон Радев са обявени за хора с упадъчни буржоазни възгледи и влизат в графата на „ненужните хора“. Изпаднали в изолация, двамата оцеляват благодарение на силната си воля и гордостта, която ги крепи. Разказът на техния син Траян Радев за живота, който са принудени да водят, е покъртителен. Симеон и Бистра Радеви, които в продължение на години са лицето на България пред световния дипломатически и

културен елит, делят жилището си с натрапени квартиранти, през зимата живеят без отопление, а за да си осигурят най-необходимото, продават семейните бижута, ордените на д-р Вълкович, продават част от колекцията си от картини, книгите си, безценните албуми и каталози. Сбогуват се с всички свои „цветни спомени от един друг живот“, за да потънат в сивотата на социалистическото ежедневие. Може би най-трудно Бистра се разделя с брачната халка и обиците, които никога дотогава не е сваляла, но в края на живота си продава и тях. Лишава се от тях, за да не проси милостиня и защото е достойна наследничка на своите горди и аристократични родители.

През тези тежки години синът им Траян често остава без работа и изпитва силно чувство на вина, че не е в състояние да осигури нормален живот за своите родители. Около 1950–1951 г. той получава предложение от виден професор, работещ в БАН, да се разграничи публично от баща си и да заяви, че одобрява партийната политика. Срещу това професорът му обещава отворени врати и безпроблемна академична кариера. Когато споделя с Бистра и споменава думата „компромис“, тя става много сериозна и му заявява: „Какво? Компромис, заради нас, старците, да осрамиш или унижиш себе си? Как можеш да мислиш, че баща ти или аз те упрекваме или очакваме такива неща от теб“[75]. Майка му предпочита да продават семейните ценности, да се разделят със спомените, но не и да изневерят на себе си и на своите принципи.

Бистра Винарова е член на Съюза на българските художници още от 1923 г., но след 1944 г. по политически при-

[75] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 23 (Спътницата на Симеон Радев: Бистра Винарова-Радева. Личен, родословен и творчески очерк с документи и илюстрации от Траян Радев).

чини няколко пъти прекратяват, а след това възстановяват членството й. Повечето от нейните съвременници са парализирани от страх или са заети със собственото си оцеляване, затова тези, които я подкрепят, са малцина – Веселин Стайков, Васка Емануилова, Кирил Петров, Петър Урумов. Вече е на възраст, когато започва да рисува със „суха четка", техника, която не е практикувала дотогава. Мъчи се да се справя, защото рисуването е начин да запази себе си в това жестоко за хора като нея време. Единствената й изява в чужбина е участието й в обща изложба на българското изкуство в Дрезден през 1957 г. В картините от този последен период от живота й се забелязва връщане към портрета, пейзажа и натюрморта.

Въпреки заниманията си Бистра много трудно преодолява смъртта на своя съпруг Симеон Радев, отишъл си от този свят на 15 февруари 1967 г. Тя губи не само съпруг, приятел и съратник, тя губи своята духовна половинка. И тъй като нещастието никога не идва само, наскоро след смъртта на Радев у тях започват да правят обиски „самозабравили се партийци от тогавашния Държавен архив"[76]. В резултат на този вандализъм са загубени писмата на Рилке и още много други ценни документи от семейния архив. След години подобни унижения, в заника на живота си Бистра Винарова получава признание като художник от новата власт. Наградена е с ордените „Кирил и Методий" I и II степен (1963, 1970 г.), а през 1975 г. е удостоена с орден „Червено знаме на труда".

Траян Радев, който се отнася с огромно възхищение към своята майка, пише и за нейната „рядка комуникационна способност". Явно Бистра Винарова е надарена със свръхинтуиция и има предчувствия за предстоящи събития,

[76] Пак там.

особено когато те засягат нейни близки. Траян споделя за няколко такива необикновени случая, но може би най-впечатляващ е разказът му за атентата в църквата „Св. Неделя“. По това време Симеон Радев е пристигнал от Турция в София и в качеството му на пълномощен министър е поканен да присъства на опелото на убития генерал Георгиев. Когато научава за това, Бистра упорито настоява съпругът й незабавно да тръгне за Цариград и всичките му опити да я убеди, че това е негово задължение, са напразни. Тя е непреклонна, затова в името на спокойствието й Симеон Радев тръгва на път. Така предчувствието на Бистра го спасява от ужаса на атентата. Много изострена е нейната чувствителност по време на бомбардировките над София. Тя сякаш знае предварително кога ще долетят тежките бомбардировачи и ще изсипят своя опасен товар, знае кога хората, които обича, са застрашени и кога са вън от опасност. Всеки човек иска да погледне отвъд, да бъде там, където никой не е бил, но когато притежаваш подобни способности, това е малко плашещо. Може би заради това Бистра не обича да коментира темата. Само пред най-близките си тя загатва, че контактува с духа на баща си, когото моли за съвет или помощ. Вероятно самата тя търси отговори за дарбата си, затова в последните години преди смъртта си поддържа връзка с известни окултисти, сред които е и „прекрасният“ д-р Никола Генчев[77].

В началото на 1977 г. Бистра Винарова получава кръвоизлив в окото и зрението й силно намалява. Има и сериозни проблеми със сърцето, като медицинската диагноза е „силна декомпенсация“. Желанието за живот я напуска и в 22.30 часа на 15 април 1977 г. тя умира в банята на дома си, докато се приготвя за сън[78]. Това е „финал на една обдаре-

[77.] Пак там.

[78.] Домът й е на ул. „Вл. Поптомов“ № 58, жилищен дом „Мир“ – София.

на свише, предвидлива и храбра до минутата на смъртта си жена“. В писмо до техен близък Траян пише: „Не помня някога да се е оплакала, или пък да е загубила желанието си да помогне на други... Докрай нейният дух остана висок, а умът й – непокътнат. Тя беше наистина една рядка личност, един изключителен човек“[79].

Опелото на Бистра Винарова е в църквата на Централните софийски гробища. Погребана е в парцел 48, ред 1, в гроба на своя брат арх.Борис Винаров и съпруга си Симеон Радев[80]. В нейно лице българската култура губи един ценен творец и истинска личност.

За безценното наследство на Бистра и Симеон Радеви остава да се грижи техният син Траян Радев, роден през 1929 г.[81] Той има три университетски специалности – история, френска филология и библиография, но заради буржоазното си потекло трудно си намира работа. Известно време Траян работи като охранител в домакинската рота на Военното училище и дава дежурства в конюшнята. Налага се семейството да използва връзки, за да го приемат на работа в цех за изработка на бакелитни изделия и капачки за буркани. Той споделя, че по

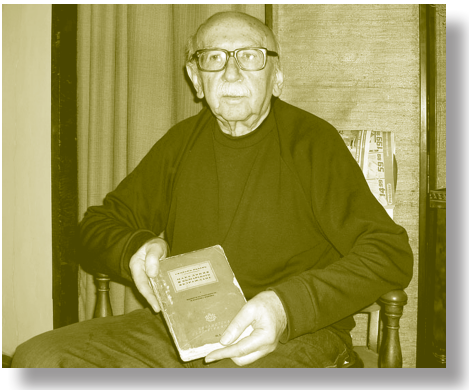

Траян Радев (1929–2010)

[79] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 332.

[80] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 17.

[81] Траян е племенник на Симеон и Бистра Радеви, осиновен и отгледан от тях.

това време започва да пише политически епиграми, за да излее гнева си и да се спаси от полудяване. Едва след 1950 г. е назначен за личен секретар на своя баща, който прогресивно губи зрението си. Бройката е отпусната от БАН като закъснял реверанс към Симеон Радев. Траян започва собственоръчно да обработва трудовете на баща си и запазва повече от 20 000 ръкописни страници, написани от него. Траян Радев умира на 81-годишна възраст на 1 юни 2010 г. във Военна болница в София. Той дарява целия архив на семейството си, включително и картините на Бистра Винарова, на Държавна агенция „Архиви". Благодарение на този щедър жест през лятото на 2013 г. под патронажа на Министерството на културата е организирана първата голяма изложба на художничката в България.

БОРИС ВИНАРОВ

Борис е третото дете в семейството на Върбан и Елиза Винарови. В дневника си баща му е записал, че е роден е в Пловдив на „10 септември 1892 г., в 12.30 след полунощ", т.е. роден е в първите минути на новия ден – 11 септември. През 1909 г. Борис завършва класическия отдел на Първа софийска държавна мъжка гимназия. След успешно издържаните изпити по български език, латински, френски, немски, история, математика и география на 27 юли 1909 г. той получава зрелостно свидетелство и правото да продължи образованието си в избран от него университет[82]. Заедно с майка си заминават за Цюрих, където Борис постъпва в

[82] Документът е част от личното му студентско досие, съхранявано в архива на Техническия университет в Дрезден. Открито е от арх. Теодор Караколев и арх. Васил Макаринов. Огромна благодарност за предоставената възможност да го ползвам.

подготвително училище „Минерва“, катедра Политехника[83]. „Минерва“ е традиционно частно училище, основано през 1906 г., което предлага отлична подготовка на младежи от цяла Европа, желаещи да кандидатстват в елитни висши учебни заведения. От 1909 г. училището се помещава в нова сграда, в непосредствена близост до университетите. Борис Винаров прекарва в „Минерва“ от 20 септември 1909 г. до 1 август 1910 г., изучавайки предвидените в програмата му алгебра, геометрия, физика, химия, история, художествено рисуване, френски и немски език. Най-висок е успехът му по френски и рисуване, което е обяснимо – рисуването е в кръвта му[84]. На 5 септември 1910 г. Борис Винаров получава свидетелство от училище „Минерва“, което може да отвори много врати пред него, но по неизвестни причини Борис не пожелава да кандидатства в университет и за огромно неудоволствие на майка си решава да се върне в България. Елиза не иска той да бездейства, затова използва контактите си и го урежда на работа в Министерството на благоустройството с месечна заплата 98 лв.[85]. Въпреки че това е нещо като наказание, тя не го лишава от планираното семейно пътуване до Италия. През септември 1910 г., малко преди да започне работа, Борис посещава Рим, Флоренция и Венеция, градове, към които никой не може да остане безразличен. Тяхната прекрасна атмосфера навярно го вдъхновява и провокира желанието му да създава красота.

В началото на 1911 г. Борис Винаров вече е узрял за следващата решителна крачка в живота си. През месец март си изважда удостоверение от „Минерва“, потвърждаващо, че е „следвал подготвителните курсове“ като редовен сту-

[83] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 25–27.

[84] Студентско досие от Дрезден.

[85] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 25–27.

дент, и заминава за Дрезден. На 20 април 1911 г. е официално вписан в регистъра на Кралското висше техническо училище[86]. По това време Дрезден е един от най-красивите градове в Европа. С прекрасните си дворци, църкви, музеи, културни институти, той с право е наричан „Флоренция на Елба“. Сигурно е прекрасно да учиш архитектура, заобиколен от ренесансови и барокови сгради, но избухва Балканската война и Борис прекъсва обучението си. Въпреки че само месеци преди това е бил със счупен крак, той се чувства достатъчно здрав и се записва доброволец[87]. Като хиляди млади българи, учещи в чужбина, напуска следването и се отправя към родината си. Участва в бойните действия и едва след края на войната продължава образованието си. През май 1915 г. с оценка „много добър“ взема предварителния изпит „Vorprüfung“, който по програма се държи след втората година[88]. Майка му е много горда от успеха му, но радостта й не трае дълго – през септември 1915 г. в България е обявена всеобща мобилизация. Борис отново прекъсва следването си и отива в Берлин, за да получи военния си билет, който му дава право да пътува безплатно до румънската граница. Макар че като истински войник е готов да изпълни дълга си, той тръгва за София тъжен и с неудоволствие. Борис вече познава войната и знае колко безмилостна може да бъде тя, затова чувствата, които изпитва, са доста различни от тези, владели душата му преди три години. Този път той не се поддава на внушавания ентусиазъм, но въпреки скептичното си отношение на 25 октомври 1915 г. влиза в казармата, за да бъде обучен за артилерийски офицер. На

[86] Студентско досие от Дрезден.

[87] Борис си чупи крака на 25 март 1912 г. при инцидент с шейната на приятеля си Васил Хирш.

[88] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265, л. 42.

следващата година е повишен в офицерски кандидат и на 15 октомври 1916 г. се присъединява към 3-а пехотна рота в Ямбол. За него войната продължава до 17 октомври 1918 г., когато получава уволнителния си билет, издаден от щаба на 3-а Пионерна дружина. Според документа подпоручик Борис Винаров от мостовата рота се уволнява в запаса на армията.

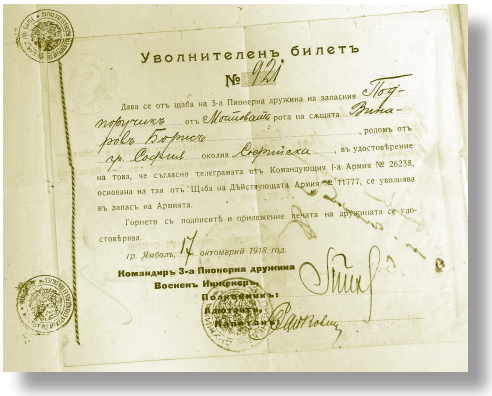

Уволнителенъ билетъ

№ 911

Дава се отъ щаба на 3-а Пионерна дружина на запасния Под-
поручикъ отъ Мостовата рота на същата Вина-
рова Бориса, родомъ отъ
гр. София околия Софийска, въ удостовѣрение
на това, че съгласно телеграмата отъ Командующия 1-а Армия № 26238,
основана на тая отъ Щаба на Дѣйствующата Армия № 71777, се уволнява
въ запасъ на Армията.

Горнето съ подписитѣ и приложение печата на артиляната се удо-
стовѣрява.

гр. Ямболъ, 17 октомврий 1918 год.

Командиръ 3-а Пионерна дружина
Воененъ Инженеръ
Полковникъ!
Капитанъ
Капитанъ

Уволнителен билет на подпоручик Борис Винаров

След края на войната Борис Винаров продължава следването си в Дрезден. Въпреки трудностите, породени от икономическата криза, през юни 1921 г. той взема финалния си изпит „Hauptprüfung“ с оценка много добър и получава диплома от Саксонското висше техническо училище[89]. Веднага бърза да сподели новината със сестра си Бистра, защото знае, че тя истински ще се зарадва и ще му вдъхне кураж „за предстоящата работа в архитектурните строителни полета“. В този важен за бъдещето му момент Борис решава да се върне в България и да започне някаква държавна работа, а едва когато се запознае отблизо с тънкостите на предприемаческата дейност, да основе собствено архитектурно бюро. Като всеки млад човек той е оптимист и е сигурен в успеха си. Силно вярва в своята бъдеща финансова независимост, която ще му даде възможност да помага на майка си, изтърпяла толкова много

[89] Името на училището се променя след Първата световна война.

лишения, докато той и братята му учат. Според спомени на родственици, когато се връща от Европа, Борис впечатлява всички със своята елегантност, добро възпитание и широки интереси. Той обича да рисува, обича страстно природата, която успокоява ума му и го дарява с вдъхновение за работата, която харесва.

Студентска карта на Виктория Ангелова

През 1933 г. арх. Борис Винаров се жени за своята колежка Виктория Ангелова, най-известната жена-архитект в България между двете световни войни. Тя е родена в Търново на 20 януари 1902 г. и по майчина линия произхожда от известния търновски Златарски род[90]. Виктория се занимава с рисуване още от детска възраст, но е силна и по математика, комбинация, която предопределя интереса ѝ към архитектурата. Завършва търновската девическа гимназия „Митрополит Климент“ и тъй като по това време в България специалността архитектура е недостъпна за жени, тя заминава да учи в чужбина. Два семестъра посещава Висшето техническо училище във Виена, но по материални съображения се прехвърля в Дрезденския политехнически институт, където има щастието да бъде ученичка на известния проф. М.Дюлфер. Архитект

[90] Неин прадядо е прочутият учител и общественик Никола Златарски. Той има една дъщеря Виктория (бабата на арх. Винарова) и четирима сина – проф. Васил Златарски – историк, проф. Георги Златарски – геолог и палеонтолог, Александър Златарски, ген. Стефан Златарски.

Бърнеков си спомня, че през студентските си години тя сама изчислява сложните железобетонни конструкции в проектите си, дейност, която архитектите обикновено възлагат на строителните инженери[91]. Виктория Ангелова се дипломира през 1925 г. и нито за миг не се изкушава да остане в чужбина, а се връща в България. Постъпва на работа в София като стажант-архитект при Пенчо Койчев в Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството. Тя е амбициозна и целенасочена и още през 1926 г. печели вътрешен конкурс и сама проектира сградата на министерството, в което работи[92]. С този проект 24-годишната арх.Виктория Ангелова става първата жена у нас, която печели обществена поръчка. Импозантната постройка, завършена през 1932 г., впечатлява с богато украсената си фасада, с интериорните решения, които носят белези на модерния тогава сецесион. Бижуто на сградата е фоайето на първия етаж, което е с красиви мозайки, мраморни облицовки, с ефектни парапети и колони. През 1926 г. арх. Виктория Ангелова печели и конкурса за Дома на правниците в София, но инвеститорът се опасява

Викория Ангелова (втората от ляво) със Зорка Йорданова, Креса Златарска и Дора д-р Цанева, нейни близки и приятелки от Търново

[91] Златарски, А. Пет български рода в летописите на историята, С., 2012, с. 205.

[92] Днес това е сградата на Столична библиотека и театър „Възраждане“.

да повери надзора на толкова млада жена без професионален опит, затова задачата е възложена на арх. Й.Йорданов и арх. С.Овчаров. През 1929 г. заедно с арх. Чавдар Мутафов печелят конкурс и строят Окръжната палата в Кърджали. Тя участва самостоятелно в конкурсите за Пощенската палата в Бургас, за Главната дирекция на БДЖ, за Военния клуб в Плевен, за Пощенската палата в Пловдив.

Арх. Виктория Ангелова е борбена личност и всички тези конкурси за нея са възможност да премери сили и да докаже себе си в един свят, в който мъжете са привилегировани. Тя е твърде млада, но със своята неизчерпаема енергия, прецизност и взискателност печели уважението на колегите си, а успехите й идват един след друг. В края на 20-те години арх.Ангелова печели конкурс за изграждане на Национална картинна галерия. Сградата е завършена през 1937 г. и става първата модерна Национална картинна галерия на Балканите. Според специалистите това е венецът в проектантската дейност на талантливата Виктория, която по това време вече е Винарова. За съжаление, бомбардировките от 1944 г. нанасят много сериозни щети върху сградата, а дошлата покъсно народна власт е против възстановяването й[93].

По време на съвместния си живот Борис Винаров и Виктория Ангелова-Винарова споделят заедно възторзите и неизменните разочарования от работата си. Те са представители на поколението български архитекти, които творят в периода на еманципация на родната ни архитектура, период, през който нова вълна висукообразовани архитекти търсят

[93.] За Виктория Винарова виж: Аврамов, И. Безкрайно отдадена на професията. Сп. „Архитектура“, кн. 3, 1990; Жеков К. Жените архитектки – първите у нас. Сп. „Отечество“, кн. 5, 1987; Митова-Ганева, К. Великотърновки от традицията към модерността. Велико Търново, 2009, 57–63.

Арх. Борис Винаров

родното и умело го вплитат в проектите си[94]. Техните сгради се отличават с прости обеми и лесни за възприемане линии, но въпреки това носят усещането за модерност и монументалност. Двамата съпрузи основават собствено архитектурно бюро в София, което се намира на ул.„Иван Асен II“, а по-късно на ул.„Сан Стефано“ № 27-29. Една от известните им общи работи е проектът за казино в Морската градина в Бургас[95]. В конкурса, обявен от Бургаската община в началото на 1936 г., участват 17 проекта. Наклоненият терен е сериозно предизвикателство, но Винарови се справят блестящо и техният проект, озаглавен „333“, печели сърцата на участниците в журито. Официалното откриване на казиното, проведено на 7 август 1938 г., се превръща в истинско събитие, на което присъстват много министри, депутати, общественици, граждани. Със специално разрешение от министъра на транспорта всички желаещи да станат част от празника на града пътуват по БДЖ със 70% намаление[96].

[94] Караколев, Т. Българската архитектура между двете световни войни. – https://bulgarianhistory.org/arhitekti-mezdhu-svetovni-voini/?fbclid=IwAR2ac88NrLgmHMcsUbvn8ba0nH99j8Z87t1ShvanTAdIOcE9DFnIDlq4FRk.

[95] Още преди женитбата си те заедно проектират и изграждат почивен дом за военнослужещи във Варна (1930–1931).

[96] През 2011 г. сградата е основно ремонтирана и отваря врати като Културен център „Морско казино“.

По време на бомбардировките над София през 1943–1944 г. бюрото и домът на Борис и Виктория Винарови са разрушени частично, а архивът им – унищожен. За щастие, те са извън сградата и остават невредими. Озовали се, както много други софиянци, без жилище и офис, двамата се евакуират във Велико Търново и се настаняват при роднини, но преживеният ужас се отразява на здравето на Виктория. Тя се разболява от бронхопневмония, от която така и не се възстановява напълно. Година по-късно Борис Винаров и съпругата му се връщат в София и отново започват работа. Виктория е назначена за началник на архитектурната служба при Министерството на народното здраве, но нейното собствено здраве е силно разклатено. На 28 декември 1947 г. след тежко боледуване арх.Виктория Винарова, наричана от съвременниците си „голямата дама на българската архитектура“, умира[97]. По-малко от два месеца по-късно, на 18 февруари 1948 г., умира от рак и арх. Борис Винаров, който сякаш е бързал да последва своята любима „Викторка“. Двамата известни архитекти нямат наследници, но оставят създадените от тях сгради, които се нареждат сред високите постижения на родната ни архитектура. Малко известен факт е, че дело на арх. Борис Винаров е къщата-музей „Дан Колов“ в село Сенник, община Севли-

Арх. Борис Винаров

[97] Датата е посочена на надгробния й паметник.

ево. Тя и днес посреща посетители и им напомня за двама българи – великия борец Дан Колов и талантливия архитект Винаров.

НИКОЛА ВИНАРОВ

Никола или както галено го наричат близките му Нико е роден на 18 февруари 1896 г. в 7 часа сутринта в София. Той е само на година и девет месеца, когато се разболява от дифтерия, силно заразна болест, особено опасна за деца. Състоянието му е много тревожно, но благодарение на грижите, които полагат за него, малкият Нико преодолява това първо сериозно изпитание в живота си. Никола губи баща си десет дена след като е навършил 12 години, възраст достатъчна, за да запази спомена за него, но и възраст, в която момчетата имат огромна нужда от бащин авторитет. Както всички в семейството, и той има подчертан интерес към изкуствата, особено към литературата. Като ученик в гимназията споделя със сестра си, че е „литературно настроен“, затова й завижда, че може да посещава театри, да контактува с артисти, нещо, което той явно не може да си позволи[98]. Утешение за романтичната му душа е прекрасната картина, подарък от Бистра, която внася уют в скромната му ученическа стая и приковава за дълго жадните му за красота очи. Това момче, което се прекланя пред словото и си говори с багрите, е само на 16 години, когато по собствено желание напуска училище и се записва доброволец в българската армия. Обладан от патриотични чувства, той тръгва заедно с братята си, за да се бие за България. На фронта Никола е един от хилядите редови бойци, които със своя „безпримерен героизъм, безгранична жертвоготовност, високи идеали за правдата и истината, гореща любов към отечеството

[98] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 44, л. 3–4.

и свободата“ предизвикват искрено възхищение. Не случайно известният чешки военен кореспондент Владимир Сис нарича българския войник „Ян Хус на Балканите“[99].

Никола Винаров е твърде млад, с все още неукрепнал организъм и не може да се справи с глада и заразите, появили се на фронта. В Чорлу той се разболява тежко от тиф и на моменти състоянието му е много критично. Навярно дължи живота си на д-р Сарафов, познат на семейството му, който не го оставя в болница, а го настанява в своята квартира. Този всеотдаен лекар се грижи за Никола и при първа възможност уведомява майка му, която веднага тръгва за Чорлу. Когато Елиза Винарова пристига, го намира много слаб, но борещ се за живота си. Под нейните денонощни грижи Никола, макар и бавно, се възстановява и след месец вече е вън от опасност. На 10 декември 1912 г. Елиза с облекчение пише в дневника си: „Кольо стана за първи път. Много е слаб и с мъка стои на краката си, но благодарение на Господ е спасен!“[100]. През следващите седмици Никола се чувства все по-добре и бърза да успокои сестра си, че вече почти е „влезнал в строя“ на живите, дори няколко пъти е успял да направи разходка из „прелестния Чорлу“. „Колко лошави работи докара тази война“ – пише сблъскалият се със смъртта Никола, а мечтите му са мечти на 16-годишно момче – да се съберат всички заедно в Дрезден и да си довърши гимназията[101].

Град Чорлу е прекрасен, но животът в него е много труден заради тежката продоволствена криза, затова след като посрещат новата 1913 г. година с чай и бисквити, един-

[99.] Сис, Вл. Критичните дни на България. Дневник на военния кореспондент – 1913 г. С., 2019.

[100.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

[101.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 44, л. 36.

ствените им налични провизии, Елиза и Никола заминават за град Родосто. Отсядат при техния роднина Евстати Винаров, който заедно с ординареца си Борис Стателов обитава хубава къща на брега на морето. Условията за живот са много по-добри от Чорлу и Никола Винаров бързо укрепва. След войната той се връща в Дрезден, завършва гимназия и на 29 юни 1915 г. получава зрелостното си свидетелство. Планът е да учи медицина, но не може да запише веднага, защото в Европа вече бушува война и той трябва да се върне в България, за да отбие военната си служба. През есента заедно с брат си Борис влизат в казармата, където започва обучението им за артилерийски офицери. На 9 септември 1915 г. и двамата са повишени в офицерски кандидати и заминават за полковете си. Никола Винаров се присъединява към своя 21-ви полк, базиран в Пловдив[102]. Националната катастрофа, сполетяла България след разгрома ѝ в Първата световна война, го отказва категорично от военна кариера. Никола решава да продължи образованието си, но противно на предварителните планове не записва медицина, а започва да учи търговски науки в Антверпен, Белгия. Поради липса на данни в семейните архиви причините за тази преориентация остават неизвестни. Много е вероятно медицината да е била мечта на майка му, която го е виждала прочут лекар като дядо му д-р Вълкович, а не негова мечта. Може и войната да е променила приоритетите му, но каквато и да е истината, и двете специалности са твърде далеч от литературните интереси на Никола. Вероятно търговските науки не са му по сърце и следването му се проточва с години, което дава повод на Елиза да отправя остри критики към него. Единствената опора, и финансова и морална, Никола намира в лицето на своята сестра Бистра. Където и да

[102] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

се намира, тя му пише, успокоява го, съветва го, изпраща му чекове. Благодарение на нейната помощ той успява да се справи с хроничното безпаричие и да продължи следването си. В писмо от 23 ноември 1926 г. Никола я уведомява, че най-после е успял да получи дългоочакваната диплома, но смята да напусне Антверпен, града, в който са преминали студентските му години[103]. Въпреки първоначалните си намерения да се установи в България и да се залови с представителство на метали, Никола остава в Брюксел до 1940 г. Първата му по-сериозна позиция е назначението му за администратор в новоосновано акционерно дружество за дискове и грамофони, доверие, което го изпълва с гордост и с надежди за бъдещето[104]. Работният му ден понякога продължава по 11-12 часа, но той е истински щастлив, че успява да докаже себе си пред акционерите, които според думите му са „предоволни“ от него. Всички единодушно признават, че Никола Винаров притежава усет към търговията и невероятен подход към клиентите, които буквално „омайва“ с думи. Безспорно, много му помага отличното владеене на фламандски език и то на анверския диалект, който говори като „истински анверсчанин“[105]. Никола Винаров напуска Белгия, страната, в която пребивава цели седемнадесет години, заради нападението на хитлеристка Германия. Връща се в България заедно с Бистра и Симеон Радеви, но войната го преследва и тук в родината – около 1942–1943 г. е мобилизиран като запасен капитан.

[103.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 44, л. 22–26.

[104.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 283.

[105.] В Белгия се говори нидерландски език, наричан фламандски, френски и малко немски език. Анверски е диалектът, който се говори в Антверпен (френското му име е Анверс).

Никола Винаров

В началото на 1944 г. Никола Винаров свързва живота си с жената, която го прави безкрайно щастлив – Миша, родена на 22 декември 1896 г. За жалост, почти нищо не се знае за живота му след 1944 г., но вероятно съдбата му не е по-различна от тази на останалите членове на семейството. Сблъсква се с непризнаване, липса на реални възможности да развие потенциала си и да води нормален живот. Никола умира през 1963 г., а съпругата му напуска този свят на 31 май 1978 г. Тялото й е положено в един гроб с Виктория Винарова, житейската спътница на арх.Борис Винаров. Никола и Миша Винарови нямат наследници.

АЛЕКСАНДЪР ВИНАРОВ

Александър е най-малкият син на Елиза и Върбан Винарови. Роден е в Шумен на 14 юли 1899 г. в 18 ч и по решение на цялото семейство го именуват Александър в памет на „стария, доблестен и пръв български княз“[106]. Кръщението, съпроводено от малко семейно тържество, е на 29 август, а кръстница на бебето е братовчедката му Софка, дъщеря на Петър Винаров. Александър е на по-малко от два месеца, когато напускат Шумен и се местят в София.

На 3 октомври 1911 г. заедно с майка си заминават за Дрезден, където тя наема и обзавежда малък апарта-

[106] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 265.

Александър Винаров със сестра си Бистра

мент. Намира му учител, който работи с него индивидуално и го подготвя за приемните изпити в гимназията. Александър е ученик в Класическата гимназия, когато започва Балканската война и майка му заминава за България, а той остава в Дрезден под грижите на сестра си Бистра. Въпреки че братята му са тези, които ежедневно излагат живота си на риск, те много се тревожат за него и винаги, когато имат възможност, му изпращат ободрителни писма. Току-що съвзел се от страшния тиф, който едва не го убива, Никола му пише: „Как прекарваш времето си сега самичък, сигурно трябва да ти е мъчно за мама. Скоро ще се видите пак. Мама ме фотографира в пълно боево снаряжение. Ще видиш снимката. Дадоха ми една от новите манлихерови пушки. Цял ден сега я щракам и й тургам ножа. Много съжалявам, че и ти не си при нас, та да й се полюбуваш и поиграеш с нея“[107]. Но в тези трудни военни времена най-притеснена за Александър е майка му, която трябва да мисли за всички. На своя най-малък син тя с огромна обич пише: „Сладко Куци, отдавна се каних да ти пиша и отговоря на милото ти писмо, но знаеш, че Галя (Никола – б.а.) беше болен и не ми оставаше свободно време. Много ми е мъчно, че толкова месеци сме разделени; вижда се, че и ти, ако и да си малък, трябва да разбереш и помниш и да преживееш войната“[108]. Елиза го уверява, че брат му вече е много по-

[107.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 285.

[108.] Пак там.

добре и тя ще може скоро да се върне в Дрезден. Въпреки всички тревоги не пропуска да му напомни, че трябва да се отнася сериозно към уроците си в училище и заниманията по български език с Бистра.

През 1915 г. Александър преминава в трети гимназиален клас с много добър успех. Проявява интерес към музиката и започва да учи виолончело, но Първата световна войната променя и неговите житейски планове. Той изоставя класическите езици и музиката и през 1918 г. влиза в казармата. След войната Александър има възможност да избере военната кариера, но се връща към цивилния живот и продължава образованието си. Вече не е малкият Саша, но близките му продължават да се притесняват за него и да правят опити да контролират, доколкото могат, живота му. Една от тревогите им е „развалената виенска атмосфера“, която според тях му влияе зле.

Александър Винаров и Елиза Винарова на сватбата на Виктория и Коста Тошеви, 1941 г.

В началото на 1944 г. Александър запознава близките си със своята бъдеща съпруга, която е „невинна и млада“[109]. Симеон Радев я описва като „чучулига, пърхаща лудешки“ около мъжа, спечелил сърцето й. След 9 септември Александър и Вера живеят в София, споделяйки едно жилище

[109] За нея пише Бистра Винарова в писмо до майка си от 14 февруари 1944 г.

с Елиза Винарова. Със своето класическо образование той съвсем не се вписва в новата обстановка. Участва в разпродаването на ценни картини, които семейството му притежава от десетилетия, но това е начинът да оцелеят, без да продадат съвестта си. Най-малкият син на генерал Върбан Винаров, прекарал целия си живот със съзнанието, че носи името на първия български княз, умира на 19 октомври 1961 г.[110]. За съжаление, и той като братята си няма наследници.

Гробове на членове на семейство Винарови

[110.] Траян Радев посочва датата 3 януари 1958 г.

Върбан Винаров

Схема № 4.

МАРИЯ ВИНАРОВА И НЕЙНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ

„Докато човек не се предаде,
той е по-силен от своята съдба“
Ерих Мария Ремарк

Мария, най-голямото дете в семейството на Никола Шарапчията и София Малчева, е родена през 1848 г.[1]. Наследниците й не пропускат да отбележат, че още от малка е много буйна, независима, с чувство за собствено достойнство, качества, които запазва през целия си живот. Този силен характер тя вероятно е наследила от своята майка София, която доста се различава от традиционния образ на българката от това време. Братята и сестрите наричат Мария „старка“ или „дода“, обръщение, зад което се крие любов, но и известна доза респект[2]. Родителите й са от онези будни русенци, които не смятат, че образованието е запазен периметър само за момчета. Без никакво колебание те изпращат своята дъщеря във Варошкото училище. В неговите по-ранни години момчета и момичета се обучават в смесени паралелки, но след време се обособяват отделни девически класове. През 50-те години на 19 век ученичките вече имат видими успехи, сравними с постиженията на момчетата в училището. За напредъка на русенските ученици „Цари-

[1.] Според смъртния й акт тя умира през 1920 г. на 72 години.

[2.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 23, л. 199.

градски вестник“ пише: „От преди няколко години похвални бяха за училищата си. Момчетата и момичетата, много ся учеха и български язык всеки ден преуспяваше“[3]. Тези безспорни успехи налагат да се разшири кръгът от преподавани предмети и да се повишат изискванията към преподавателския състав. По този повод през есента на 1856 г. на страниците на „Българска дневница“ Г.С.Раковски съобщава, че в Русе за девическото училище се търси квалифицирана учителка[4]. През следващата 1857 г. в града се обучават 50-60 девойки, а Раковски, без да скрива възхищението си, отделя специално внимание на грижите на русенци за девическото образование: „Достопохвални жители града Русе стараят се всеусърдно да установят пристойно учебно заведение в този крайдунавски знаменит град не само за изучение мужескаго пола, но и за нужное йоще и необходимое образование нежнаго пола, без което не може бити общое просвещение едного народа“[5]. През 1859 г. девическият отдел при училището наброява „около 80 девойчици“[6], които учат в една от долните стаи на Класното училище. По това време 11-годишната Мария Винарова е част от групата на ученолюбивите „девойчици“, които посещават редовно училището и с подкрепата на своите семейства се възползват от правото си на образование.

Вероятно веднага след като завършва училище, Мария се омъжва за Георги Данев, който е доста по-възрастен от нея, но разлика от 15-20 години между съпрузите по това време е нормална[7]. Обикновено мъжете в градовете започ-

[3] Цариградски вестник, г.VI, бр. 286, 21 юли 1856 г.

[4] Българска дневница, бр. 17, 16 октомври 1856 г.

[5] Българска дневница, 16 октомври 1857 г.

[6] България, 5 август 1859 г.

[7] Син на Бърна и Дани Даневи; ако изчислим възрастта му, използвайки

ват да мислят за брак, когато се утвърдят в професията си и преценят, че могат сами да се грижат за семейство. Георги Данев, също като баща си и братята си, е абаджия и поддържа контакти с бъдещия си тъст, Никола Шарапчията, с когото са от една гилдия. В рода разказват, че още преди сватбата Мария категорично заявява, че ще запази моминската си фамилия и противно на тогавашните строги патриархални нрави, изискващи от жената да приеме името на мъжа си, тя до края на живота си се подписва Винарова. Вероятно разликата във възрастта си казва думата и Георги Данев е отстъпчив към много по-младата си съпруга, а може би е въпрос на характер, но Мария е безспорният авторитет в дома, със силно влияние върху децата, които също не носят фамилията на баща си, а по документи се водят Винарови.

Мария Винарова и съпругът й Георги Данев живеят в престижната русенска махала Варош и имат четири дъщери и двама сина – Кица, Тодорка, Никола, Йорданка, Евстати (Стати) и най-малката Мария, която носи името на майка си, но всички я наричат Гонка. Георги Данев умира на 92-годишна възраст, на 20 март 1918 г., а обявител на смъртта му е неговият зет Йордан Икономов, съпруг на Кица. С възрастта Мария Винарова става все по-властна, деспотична и до последно се опитва да ръководи делата на семейството си. Надживяла мъжа си, тя не може да допусне чужди хора да се разпореждат с наследството й, затова на 28 октомври 1920 г. подготвя писмо-завещание, което адресира до сина си Никола. „Едничкото ми желание – заявява тя, – е след смъртта ми да не ва осъждат хората (в смисъл да не стигат до съдебни делби – б.а.), а сами да се осъждате. На всички ви съм разделила както съм мислила, че е справедливо и вяр-

данните от смъртния му акт, той е роден около 1826 г., а според Нюфус дефтера – 1834 г.

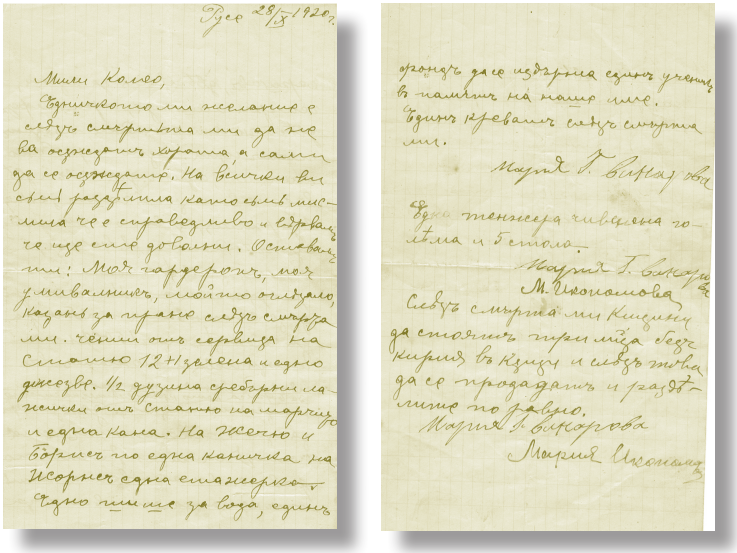

Част от завещанието на Мария Винарова, 28 октомври 1920 г.

вам, че ще сте доволни“[8]. Така приживе тя поделя цялото си налично имущество, включително и посудата, между децата и внуците си, за да нямат поводи за спорове и да запазят добрите си отношения. Като достоен представител на фамилия Винарови тя се разпорежда с част от парите, получени от продажбата на къщата, да се основе фонд за издръжка на един ученик „в памет на наше име“. Свидетелка на Мария Винарова е Маргьола Икономова, която полага подписа си под завещанието, а изпълнителка на нейната последна воля е най-голямата й дъщеря Кица, която се грижи за майка си до смъртта й. Извървяла достойно своя жизнен път, Мария умира на 6 декември 1920 г. на 72-годишна възраст, а близките й дълго си спомнят властния й поглед, остър език и димящата цигара, която никога не изпускала от ръката си.

[8] Личен архив на Ана-Мария Бакрачева.

КИЦА ГЕОРГИЕВА ВИНАРОВА

За Кица, най-голямата дъщеря на Мария Винарова и Георги Данев, разказват, че като млада е била много красива, а по характер – добродушна, жизнерадостна, доверчива към хората и към нещата от живота. Близките й твърдят, че успява да очарова Иван Вазов, който е сериозен претендент за ръката й, но не е единствен. Кица дълго се двоуми и накрая предпочита другия си кандидат – Йордан Икономов, който е по-млад и, поне в нейните очи, много по-добре изглеждащ от Вазов. Освен това Икономов е голям добряк и изключително приятен събеседник с прекрасно чувство за хумор. Въпреки че съпругът на Кица е дребен чиновник и живеят повече от скромно, в техния дом цари ведра атмосфера, той е любимо място за сбирки на роднини и приятели. Съпрузите нямат деца, но между тях съществува такава невероятна хармония и разбирателство, че те са си напълно достатъчни. Кица надживява мъжа си и запазва своя чар дори и на преклонна възраст. От всички деца на Мария и Георги тя поема грижите за майка им и въпреки трудния й характер се отнася към нея с огромно търпение и любов, оставайки докрай нейна „душеприказчица“. След смъртта на Мария Винарова Кица поема цялата тежест около подялбата на наследството и грижата за останалите недвижими имоти. Тя стриктно следи да се изпълни волята на майка им и ревностно защитава интересите на всеки един от семейството. Кица, както и другите три сестри, проявяват загриженост и щедрост към брат си Никола, който е инвалид от войната, а има четири деца, които трябва да отгледа и изучи.

ТОДОРКА ГЕОРГИЕВА ВИНАРОВА

Тодорка /Тудурица/, второто дете в семейството, е родена на 5 март 1866 г. Кръстена е на 13 март от дългогодиш-

ния русенски свещеник Ангел Пенов, а неин кръстник е Тудорчо Йорданов, чието име носи. Тодорка Винарова свързва живота си с Марин Тенев Касъров, военен, достигнал до чин генерал-майор[9]. Съпругът ѝ е роден в Търговище на 17 юли 1858 г., произхожда от известна търговска фамилия.[10] Завършва Военното училище през 1884 г., а първото му назначение е в 1-ва дружина на 5-и пехотен Дунавски полк. Бойното кръщение на Марин Касъров е Сръбско-българската война. Той е командир на рота и участва в бойните действия около Трън – Врабча. За проявена храброст е награден с военен орден „За храброст", IV степен. По време на Балканската и Междусъюзническата войни подполковник Касъров командва 2-ри пехотен и 5-и пехотен полк. През 1913 г. е ранен тежко в ръката, но лекарите го уверяват, че ако се подложи на операция, има надежда за пълното му възстановяване. По тяхна препоръка Марин Касъров отива във Виена, но там среща царица Елеонора, която преценява, че е много слаб физически и няма да издържи операцията. Нейното мнение надделява и той се връща в България, а ръката му остава парализирана до края на живота му. През Първата световна война, вече полковник, той е началник на отделение „Специална служба" в Министерството на войната. Марин Касъров се уволнява от служба през 1919 г., а на 31 декември 1935 г. е произведен в чин генерал-майор. Умира в София през 1947 г.

---

9. Офицерски звания: 30 август 1884 – подпоручик, 30 август 1886 г. – поручик, 1 януари 1889 г. – капитан, 14 февруари 1900 г. – майор, 27 септември 1904 г. – подполковник, 14 февруари 1914 г. – полковник, 31 декември 1935 г. – генерал-майор.

10. Жечева, М. Достойно изпълнен отечествен дълг (Офицери от гр. Търговище – герои във войните за национално обединение на България). Издателство „Фабер". 2021, 111–115.

Тодорка Винарова и Марин Касъров имат две деца – Невена и Георги. По-голяма е дъщеря им Невена, родена на 28 юли 1887 г. в Русе. Тя завършва средното си образование в София, а през учебната 1910-1911 г. е преподавателка в престижната Разградска девическа гимназия, в която по това време се обучават 304 ученички[11]. Директор на училището е Цанко Русев, опитен педагог и администратор, направил много за издигане авторитета на училището. Младата Невена Касърова, която преподава български език и литература и отечествена и всеобща история, е приета много добре от колектива, но остава в Разград само една учебна година[12]. Когато избухва Балканската война, тя незабавно се включва като медицинска сестра и самоотвержено се грижи за ранените и болни войници. По-късно Невена Касърова се омъжва за Константин Весов, чийто род е от Велес[13]. Той е юрист, касационен съдия и председател на Касационния съд. През 1914 г. води съдебния процес срещу Яворов, но за жалост поетът не изчаква решението

Поручик Георги Касъров, майка му Тодорка и сестра му Невена

[11] Училището е основано през 1849 г., а първа учителка е известната преводачка и поетеса Станка Николица Спасо-Еленина.

[12] ДА – Разград, ф. 103 К, а.е. 1–3.

[13] Брат му Любомир Весов е поет, виден деец на Македонското революционно движение; окръжен воевода на ВМРО – Западна Македония; член на македонското студентско дружество „Вардар“.

на съда, а слага край на живота си. На импровизирания съдебен процес за оневиняване на Яворов от 1964 г. Константин Весов е интервюиран задочно заради напредналата си възраст. По повод тази неизяснена семейна драма бившият вече съдия споделя, че не чувства вина. Според него подсъдимият Яворов е трябвало да дочака произнасянето на съда, а не да посяга на живота си.

Георги, по-малкият син на семейство Касърови, е роден през 1892 г. Избрал военната кариера, той завършва 32-ри Царски випуск на Висшето народно военно училище (1905–1912). Випускът се нарича „царски“, защото към него е зачислен престолонаследникът княз Борис Търновски. По това време пълният курс на обучение във военното училище е седемгодишен – пет години кадетска гимназия и 2 години специализирани класове. Георги Касъров се включва във випуска през 1910 г. след успешно издържан конкурс и започва обучение в специализираните класове, където юнкерите освен традиционните дисциплини изучават висша математика, немски или френски език, фехтовка, рисуване, музика и др. На 2 август 1912 г. 138 души, сред които е и Георги Касъров, са произведени в чин подпоручик, а събитието е част от тържествата, отбелязващи четвъртвековния юбилей от възшествието на цар Фердинанд на българския престол. Девизът на випускниците, изписан в албума им, е „Помни! Търпи! Готви се! Вярвай!“. Възпитаниците на 32-ри Царски випуск са най-младите офицери, които отиват на фронта след обявяването на Балканската война. Като ротен командир на 23-и Шипченски полк подпоручик Георги Касъров участва във всички бойни действия, но при щурма срещу Одринската крепост (край форта Айвазбаба) е ранен в ръката и отпада от строя. Получава отпуск за лечение в София и тук под грижите на неговите близки състоянието

му бързо се подобрява. Почувствал се достатъчно силен, той прави посещения на роднини и приятели, за да събере впечатления от живота в тила, които да сподели с войниците си, когато се върне на фронта. Според разказа на Траян Радев, Георги, който е висок, строен и красив млад мъж, „влиза в очите на завистници“ и клюките по негов адрес не закъсняват[14]. Започват да говорят зад гърба му, че докато другарите му се бият на фронта, той се разхожда из София с фиктивна превръзка на ръката. Злостните клюки достигат първо до майка му, която е толкова разстроена, че не успява да запази в тайна наученото, а го споделя със сина си. Георги Касъров, офицер със силно развито чувство за отговорност и войнска чест, остава като „ударен от гръм“. Оскърбен до дъното на душата си, той грабва куфарчето си и незабавно тръгва за фронта. Пристига в Щип, където по това време е базиран полкът му, и без дори да се преоблече, както е с парадната си униформа, отива на предната бойна линия. Разкъсва превръзката на ръката си, вдига бинокъла, за да прецени обстановката и в следващия момент вражески куршум го пронизва в челото. Поручик Георги Касъров изпада в кома и след десет дена, в последните дни на Междусъюзническата война, умира. Отива си от този свят, но успява да защити името си неопетнено. В негово лице България губи един изключително интелигентен, с всестранни култур-

Надгробна плоча на Георги Касъров

[14] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 23, л. 197.

ни интереси млад човек, а навярно и едни блестящ бъдещ юрист. Научила тъжната новина, Елиза Винарова, която е изпратила трима сина на фронта, пише в дневника си: „27 юни /1913 – Почина Георги Касъроф – Бедно дете! Паднал на полето на честта“[15]. На гроба му неговите неутешими близки поставят плоча с текст: „Вечна памет. Вечна слава! Поручик Георги Касъров. Рот.к-р 23 Ш.полк. род.София 1892; ранен при Одрин пред Айваз-Баба 13 март 1913; Убит при Щип 27 юни 1913. От родителите му“.

НИКОЛА ГЕОРГИЕВ ВИНАРОВ

След две дъщери в семейството на Мария Винарова и Георги Данев през 1870 г. се ражда син. Кръстен е на името на дядо си Никола Шарапчията, който е още жив и има възможност да се порадва на първия си внук[16]. Още от дете Никола е много смел, прям и болезнено откровен, качества, които навярно и той е наследил от своята майка. Никола не понася неправдите и се бори с тях, без да се страхува от последствията. Траян Радев разказва, че като млад офицер е изпратен да учи в престижната Генералщабна академия в Петербург, която е завършил вуйчо му Върбан Винаров. Тук Никола Винаров става свидетел на недостойна постъпка на наш дипломат спрямо българска студентка и незабавно реагира, давайки гласност на случилото се. Той не знае, че въпросният дипломат е лично протеже на княз Фердинанд, който за да потули инцидента, нарежда Никола Винаров да бъде върнат в България. Принуден да прекъсне обучението си, той се включва дейно в македонското движение като младши сподвижник на генерал Иван Цончев, който от 1902

[15] ЦДА, ф. 77К, оп. 2, а.е. 274.

[16] Благодаря на г-жа Ана-Мария Бакрачева за споделените спомени и предоставени снимки и документи.

г. изцяло се е посветил на освобождението на българите в Македония. Никола Винаров участва в Горноджумайското въстание и е знаменосец на четата на Ив.Цончев, която води тежки боеве с турските войски при село Бистрица и връх Чатал. През 1903 г. четата на генерала взема участие и в Илинденското въстание. Никола Винаров е носител на много грамоти и отличия за участието си в двете Балкански войни. По време на Първата световна война той е командир на отделение в 21-ви артилерийски полк. Подполковник Винаров е тежко ранен във втората фаза на войната и остава частичен инвалид. Със заповед № 355/1921 на Министерството на войната е награден с военен орден „За храброст“ IV степен, 1 клас. Никола Винаров се пенсионира като полковник, а след смъртта си през 1934 г. посмъртно е произведен в чин генерал.

Никола Винаров

Съпругата на Никола Винаров Цонка Желева (1884-1945) е от известен белоградчишки род. Нейният дядо Лило Панов е един от организаторите на въстанието от 1850 г., обхванало Белоградчишко, Видинско и Ломско. За начало на въстанието е определена датата 1 юни 1850 г., но се намира предател и ден по-рано турските власти арестуват седем души от организаторите, сред които е и Лило Панов. За да всеят страх сред населението, всеки ден извеждат по един въстаник и го обезглавяват пред портата на крепостта. След Освобождението къщата на Лило Панов е обявена за под-

лежаща на съхранение, а по-късно е реставрирана и в нея е уреден музей.

Никола и Цонка Винарови имат четири деца – Георги, Мария, Борислав и Желю. Най-големият им син **е** роден на 7 септември 1908 г. в Севлиево и носи името на дядо си Георги Данев. Първоначалното си образование получава в III прогимназия „Граф Игнатиев“, а след това учи във II мъжка гимназия. През 1927 г. завършва реалния, а през 1928 – полукласическия отдел на гимназията. Записва право в Юридическия факултет на Софийския университет и се дипломира през 1931 г. В същото време следва в Свободния университет за политически и стопански науки в София. През 1935 г. Георги Винаров постъпва на служба в Министерството на народното стопанство като инспектор. Той владее свободно немски, френски, руски и английски езици и е един от основателите на Експортния институт в София, станал след това Дирекция външна търговия[17]. В навечерието на новата 1971 г. прави опит да възобнови контактите си със своята първа братовчедка Бистра Винарова. Освен традиционните поздравления той й разказва за своето семейство, за успехите на синовете си. Изказва съжаление, че животът ги е отдале-

Съпругата на Никола Винаров Цонка със сина им Георги

[17] ЦДА, ф. 1595К, оп. 1, а.е. 1.

чил и са стигнали до положение почти да не се познават[18]. Георги Винаров умира на 22 януари 1986 г. в София.

Мария Николова Винарова е родена през 1911 г. В периода 1926-1930 г. учи в известния Робърт колеж, където се докосва до англосаксонската култура[19]. Затова съвсем не е случайно, че след колежа Мария продължава образованието си в Софийския университет, специалност английска филология. Нейният съпруг Кирил Тончев Бакрачев (1911–1980) е възпитаник на Американския колеж в Самоков, в който са учили много видни представители на българския политически, индустриален и интелектуален елит. След Деветосептемврийския преврат новата власт не гледа с добро око на образованието и на отличната му езикова подготовка и Кирил Бакрачев е изпратен на лагер в Богданов дол, където прекарва повече от три години. По същото време в лагера е и писателят Димитър Талев, с когото поддържат близки контакти. Въпреки тежките условия Кирил Бакрачев оцелява и през 1949 г. излиза от лагера, но няма правото да се върне в София. Заедно със семейството си живее в Самоков и единствено благодарение на доброто отношение на местните жители си намира работа по строежите, а поня-

Мария Николова Винарова, сред съвипускнички от Робърт Колеж

[18] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е. 75.

[19] Събев, О. Робърт колеж и българите.С., 2016, с. 418.

кога го вземат да помага във фурната. Съпругата му Мария Винарова не може да преподава, затова в името на оцеляването на семейството приема поръчки за ръчна бродерия и работи вкъщи. Едва през 1963 г. се завръщат в София и Кирил Бакрачев работи като преводач в ДП „Разпространение на филми". Мария и Кирил Бакрачеви имат две дъщери – Елена и Ана-Мария, които понасят с достойнство тежкия живот, воден от тяхното семейство. Мария Винарова, по мъж Бакрачева, умира на 19.11.1981 г.

Двамата сина на Никола и Цонка Винарови, Борислав (1913-1994) и Желю (1915-1983), са възпитаници на Военната академия и са отлични кадрови офицери, но след 1944 г. военната им кариера приключва. Има сведения, че Борислав Винаров е следен от Държавна сигурност. Според доклад от април 1946 г. на инспектор Л.Пентиев от отделение А (Вътрешнополитическо разузнаване) Винаров е отявлен противник на властта на Отечествения фронт. Той е безконтролен в приказките си, разпространява слухове, използва и най-дребния повод, за да клевети и злослови по адрес на Работническата партия и Съветския съюз[20].

ЙОРДАНКА ГЕОРГИЕВА ВИНАРОВА

Йорданка (Данка) е четвъртото поред дете в семейството на Мария Винарова и Георги Данев. Тя е родена на 11 януари 1872 г., а седмица по-късно, на 18 януари, е кръстена в църквата „Св.Троица". Неин кръстник е Стати Юрданов. Йорданка е женена за капитан Коста Тошев, който умира в разцвета на силите си през 1898 г. Той не дочаква раждането на третия си син, Константин, появил се на този свят след смъртта му.

[20] АКРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 13, оп. 1, а.е 101, л. 37–110.

Георги е първородният син на Йорданка Винарова и Коста Тошев, който продължава традицията в рода и получава военно образование. Участва като артилерист във всички войни и излиза от армията след 1918/19 г.

Забележителна биография има второто дете в семейството, Асен, роден в Русе на 16/29 юни 1893 г. Той е само на 13 години, когато напуска дома си и заминава за Русия, за да учи в Кадетската гимназия при Националното военно училище. В началото изпитва сериозни затруднения, защото трябва да свикне с желязната дисциплина, с новия език и с новата обстановка, но още в гимназията Асен Тошев разбира, че морското дело и морската техника са негова съдба. Направил своя житейски избор, веднага след успешното завършване на кадетското училище през 1912 г. той се записва във Военноморския институт в Санкт-Петербург. Това престижно учебно заведение е наследник на създаденото през 1701 г. с указ на цар Петър I училище по математически и навигационни науки. През 1802 г. то се преименува в Морски кадетски корпус, а 15 години по-късно към него се създава и инженерно подразделение. За съжаление, заради Балканската война обучението в Санкт Петербург се отлага и Асен Тошев се връща в България, за да вземе участие в бойните действия. На 18 август 1912 г. той постъпва

Асен Тошев (1893–1966)

на учебния крайцер „Надежда“ като редови матрос[21]. Тук, на първия и най-голям за времето си боен кораб на Военноморския флот на България, той се учи да носи морска служба. След края на войните и бавното преодоляване на последиците от Първата национална катастрофа, на 27 септември 1914 г. Асен Тошев е изпратен на обучение в специалния офицерския корпус при флота, а на 16 октомври същата година е повишен в чин офицерски кан–шването на офицерския курс на 2 юни 1915 г. получава звание мичман II ранг и на 3 юли 1915 г. е назначен на миноносеца „Смели“[22]. На 6 август 1915 г. е повишен в звание мичман I ранг. Благодарение на личните му качества и забележителна техническа грамотност през следващите години военната кариера на Асен Тошев се развива толкова бързо, че е трудно дори само да бъдат проследени назначенията му. От 19 септември 1915 г. той е адютант-ковчежник на Дунавската част, а от 21 юни 1916 г. е младши офицер на торпедоносец[23]. В началото на 1917 г. е командирован за плаване с „Подводник 18“ – първата българска подводница, предоставена на България от германското Морско министерство. Тържественото издигне на българския боен флаг е на 25 май 1916

[21.] Корабът е построен през 1897–1898 г. в корабостроителницата „Шантие е Ателие дьо ла Жиронд“ във френския град Бордо; въоръжението му е монтирано през 1900 г.; той е в състава на българския военен флот до 1918 г.

[22.] Миноносците „Дръзки“, „Смели“, „Храбри“, „Строги“, „Летящи“ и „Шумни“ заедно с учебния крайцер „Надежда“ представляват основата на българския боен флот през Балканските войни и началото на Първата световна война; те формират „Подвижна отбрана“ на Флотилията и Морската част.

[23.] Използвана е справка, изготвена от Атанас Панайотов въз основа на данни в служебния списък на контраадмирал Асен Тошев, съхраняван в Държавен военноисторически архив – Велико Търново.

г., а по време на първото й демонстрационно плаване и потапяне на борда й присъстват князете Борис Търновски и Кирил Преславски. След зачисляването й в състава на българския военноморски флот подводницата взема активно участие в бойните действия в Черно море. На 13 декември 1916 г. само с появяването си „Подводник 18“ успява да прекрати руската бомбардировка над Балчик, като принуждава руските кораби да се оттеглят от българското крайбрежие. Тъй като през 1917 г. действията на подводницата не са толкова интензивни, през месец май Асен Тошев е назначен за командир на Прожекторната рота при Неподвижната част. От 1 септември същата година той е адютант в Черноморската част и е повишен в звание лейтенант (18 септември). В началото на 1918 г. е командир на Бреговата наблюдателна служба и временен командир на торпедоносеца „Храбри“. От 22 март 1918 г. е прикомандирован към Щаба на Черноморската част, но на 1 ноември 1918 г. получава ново назначение като титулярен командир на торпедоносеца „Смели“. От 1 януари до 15 октомври 1919 г. Асен Тошев е комендант на пристанище Деде Агач, откъдето е прехвърлен на служба в Дунавската флотилия като командир на Минната рота.

След края на Първата световна война, която за България официално приключва с подписването на Ньойския договор (27 ноември 1919 г.), страната ни няма право да притежава военна техника, флот и авиация, а задължителната военна служба е отменена. Според чл. 83 и чл. 87 всички български военни кораби, оръжие, муниции и др. се предават на „Главните съюзени сдружени сили“[24]. На страната ни, оказала се в лагера на победените, е оставено правото

[24] Панайотов, А., М.Кръстева. Военноморският ни флот след 1919 г. – разоръжаване и превъоръжаване. – morskivestnik.com/mor_kolektsii/izsledwaniq/90noijski.html

да поддържа по морските си брегове и по река Дунав малки кораби с леко въоръжение за полицейско охранителни нужди и надзор на риболова. В изпълнение на постановленията на Ньойския договор корабите от флота преминават към Министерството на търговията, промишлеността и труда[25] и с тях се формира разрешената Морска и речна полицейска служба. Преминаването на флотските структури към граждански министерства дава възможност да се запази целостта на Морската учебна част във Варна, в състава на която са Морското механотехническо училище и Морските специални технически школи. Така системата за подготовка на флотски кадри оцелява и продължава да функционира. Като морски офицер с голям опит Асен Тошев е насочен точно към сферата на обучението и на 27 януари 1920 г. е назначен за началник на специалните школи при Учебната част. На следващата година е командир на торпедоносеца „Дръзки“ и на група торпедоносци, а от 12 юли 1924 г. командва рота в Крайбрежната жандармерийска дружина. Готов винаги да учи и да се усъвършенства, в периода 1924-1925 г. Асен Тошев завършва щаб-офицерски курс в София и от 7 май 1925 г. е началник на електротехническия отдел в Морското машинно училище. През следващите години той е началник на Бургаския район от Семафорно-наблюдателната и спасителна служба, началник на Втори крайбрежен участък, домакин на Флота, началник на Подвижната полицейска служба, командир на смесения дивизион и командир на торпедния дивизион, командир на Учебната дружина и на кандидат-подофицерската школа. На 6 май 1935 г. Асен Тошев е повишен в звание капитан I ранг и е назначен за командир на Черноморската флотилия, а в края на годи-

[25.] По-късно преминават към Министерството на железниците, пощите и телеграфите.

Контраадмирал Асен Тошев на борда на кораба „Бургас“

ната под негово командване преминава Дунавската флотилия. През 1936 г. той завършва школа за полкови командири и от 15 юни 1937 г. е началник-щаб, а по-късно и командир (1939 г.) на Морската на Н.В. дивизия, която включва Черноморския, Беломорския и Дунавския флот, както и Военноморското училище. Центърът на Морската войска до 1941 г. е във Варна, а след това се премества в София. На 3 октомври 1942 г. Асен Тошев е повишен в звание контраадмирал (генерал). Няколко дена след Деветосептемврийския преврат, на 13 септември 1944 г., е уволнен, а формалният повод е „навършване на 25 години служба“.

Вместо признание за дългогодишната си и доблестна служба адмирал Асен Тошев е изправен пред Народния съд. Делото му се гледа от Четвърти върховен състав, който заседава в София и има за цел да съди „главните военни престъпници“ от армията и техните помагачи. Съдът разглежда деянията на членове на Висшия военен съвет, Щаба на войската, разузнавателното отделение и други висши офицери. Четвърти върховен състав под председателството на Георги Патронев провежда два самостоятелни процеса, които продължават от 14 февруари до 15 март 1945 г. и от 24 март до 21 април 1945 г. Общият брой на подсъдимите в двата процеса е 341 души. Делото на адмирал Тошев се

гледа по време на втория процес, а негов защитник е адвокат Любомир Стефанов Тафров[26]. Асен Тошев застава на подсъдимата скамейка на 26 март[27]. Пред състава на съда разяснява задълженията си като командир на флота, отговаря на въпроси на обвинителя Георги Мешков относно служебните си контакти с германците и конспирациите във флота. От разпита на Асен Тошев и от свидетелските показания става ясно, че през всички години служи вярно на страната си. Винаги е внимателен към своите подчинени, особено към моряците, които с любов го наричат „народния началник“[28]. Вероятно голяма роля за оправдателната присъда на Асен Тошев има застъпничеството на неговите бивши съратници от Военния съюз Дамян Велчев и Кимон Георгиев. В писмено сведение, адресирано до съда, министър-председателят К.Георгиев подчертава, че адмирал Тошев е изключително вещ техник по морското дело, на което

Адв. Любомир Тафров

[26] Любомир Тафров е роден на 25 октомври 1915 г., възпитаник на Юридическия факултет на Софийския университет; заради участието си като адвокат на подсъдими по време на Народния съд през 1947 г. е заличен от списъците на адвокатската колегия; възстановен е през 1958 г.; умира на 12 декември 1991 г.

[27] ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 105, л. 321–431.

[28] ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 107, л. 123–125.

посвещава всичките си сили[29]. Като човек той се отличава с поразителната си скромност и преданост, чужд е на всякакви суетни амбиции, добър и до болка предан другар. Той е в редовете на Военния съюз още от основаването му и запазва докрай добрите си отношения към „военнносъюзните си другари“ въпреки променливата им политическа съдба. Кимон Георгиев напомня на съда, че Асен Тошев е недолюбван от двореца и от ген. Христо Луков[30] и е оставен във флота, защото е „труднозаменим техник“. Единственият свидетел, който в показанията си отправя обвинения към адмирал Тошев, е комунистът Кирил Д.Халачев – по това време заемащ поста помощник командир на флота[31].

Асен Тошев е признат за невинен, но върху името му е хвърлено петно, което остава до края на живота му. Той умира на 19 януари 1966 г. забравен от новата власт, която не признава заслугите му и неглижира многобройните му наши и чуждестранни отличия[32].

ЕВСТАТИ ГЕОРГИЕВ ВИНАРОВ

Видният български флотски офицер и талантлив конструктор Евстати Винаров, или както всички го наричат

[29] Пак там, л. 142–143.

[30] Министър на войната в правителството на Георги Кьосеиванов (1935–1938).

[31] ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 107, л. 120–121.

[32] „Военен орден за храброст IV степен 2 клас“ (10 юли 1918 г.), „Народен орден за военна заслуга V степен“ (6 февруари 1923 г.), Знак за X-годишна служба“ (1926 г.), „Св.Александър V степен“ (1929 г.), „Знак за XX-годишна служба“ (1933 г.), „Народен орден за военна заслуга IV степен“ (1934 г.), „Св.Александър IV степен“ (1936 г.), „Народен орден за военна заслуга III степен“ (1937 г.), „Св.Александър III степен“ (1942 г.), италиански „Св. св. Мавриций и Лазар III степен“ (1933 г.), „Германски орел I класа“ (1938 г.), „Френски орден за народна заслуга II степен“ (1939 г.), „Германски орел I степен с мечове (1942 г.).

Стати, е роден на 17 август 1874 г. в Русе. Както много млади българи избира военната кариера и от 8 юли 1891 г. до 29 август 1894 г. е ученик във Военното училище в София. След завършването младият подпоручик Евстати Винаров е включен в офицерския състав на 5-и пехотен Дунавски на Н.Кр.В. херцог Роберт Пармски полк[33]. В началото на 1895 г. постъпва във Флотилията и Морската част в гр. Русе, но по неизвестни причини след шест месеца отново е върнат обратно в 5-и пехотен Дунавски полк, където заема длъжностите домакин и библиотекар на русенското Военно събрание (Военен клуб). Същевременно работи във Военния съд като постоянен защитник. На 1 юни 1898 г. отново е приведен в Дунавската флотилия, а през есента на 1899 г. поручик Винаров, вече мичман I разряд, заедно с лейтенантите Н.Лафчиев, Д. Карамаждараков и Д. Альов заминават на специализация по морско дело във френския флот[34]. Като практикант на кораба „Дуро“ той достига до далечните брегове на Китай.

Евстати Винаров

Завърнал се в България, Евстати Винаров постъпва на дунавския военен параход „Крум“, избран тогава за княжеска яхта[35]. Предвид новото му предназначение, параходът веднага е

[33] История на 5-и пехотен Дунавски полк 1884–1941. С., 1942, с. 151.

[34] Павлов, Вл. Български морски офицери. С., 1973, 83–93.

[35] Това е бившият кораб „Голубчик“.

изпратен на ремонт в Турну Северин, а началникът на флота капитан II ранг Пол Пишон лично ръководи работите по обзавеждането му. Евстати Винаров е възмутен, че точно княжеската яхта е приоритет, при условие че всички дунавски кораби са безкрайно остарели и спешно се нуждаят от ремонт. В резултат на открито заявената от него позиция е преместен на кораба „Симеон Велики“, а по-късно става командир на миноносца.

На 27 ноември 1901 г. Евстати Винаров пристига във Варна, за да постъпи на служба на крайцера „Надежда“ като вахтен офицер, назначение, което е чест и признание за службата му. През 1902 г. мичман I разряд Винаров участва и в двете редовни плавания на крайцера до руските пристанища. Учебната 1902/1903 г. той прекарва в Минния офицерски клас в Кронщад, Русия, града, съхранил духа на откривателя на Антарктида Ф. Белингсхаузен[36]. След завършване на курса Винаров не се завръща в България, защото се предвижда от есента на 1904 г. да постъпи в Хидрографския отдел на руската Морска академия в Петербург. След двукратно насрочване командировката му се осуетява, тъй като през 1904 и 1905 г. не приемат слушатели в този отдел на академията. Принуден да се прости с тази мечта, в края на 1904 г. Евстати Винаров се връща в България. Зимата прекарва на дунавските острови Чифтилер при Видин, където зимуват корабите на Флотилията, включително и „Александър“, на който той е старши офицер. На 1 януари 1905 г. лейтенант Винаров поема командването на Минната част при Дунавската флотилия и скоро след това получава задача да рецензира предложената за доставяне от Франция заградна мина „Соте Арле“. Винаров подхожда много отговорно към

[36] Танчев, Ив. Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878–1912). С., 2008, с. 67.

проучването, но е силно затруднен, защото не разполага с пълната документация. Не са му предоставени и данните от практическите изпитания, но и с малкото, с което разполага, Евстати Винаров стига до извода, че мината не е приложима за река Дунав поради непостоянните й води.

Когато командването на флота, пряко ангажирано с доставянето на мини, има нужда от подробни планове за минните заграждения на дунавските и черноморски пристанища, се оказва, че лейтенант Винаров е човекът, който може да изпълни тази задача най-професионално. След три месеца упорита работа на 9 август 1905 г. той представя завършен „Проект за подводна минна защита на бреговете на нашето Княжество", придружен от планове и разчетни ведомости. В този първи по рода си в българския флот проект лейтенант Винаров прави подробни разчети за минните заграждения на заливите на Варна, Бургас, Несебър и Созопол, както и на дунавските пристанища при с. Попина, Русе, Свищов, Никопол и Видин. По време на своята работа той се стреми проектираните минни заграждения да бъдат с опростено устройство и да са лесни за поставяне, но в същото време да са достатъчно сериозна бариера пред евентуалния противник. В проекта си Евстати Винаров предвижда използването както на дънни, така и на котвени контактни, механически и електроударни мини. За някои пристанища той изготвя по два варианта за минни заграждения, като не забравя да им осигури и брегова артилерийска защита. За реализацията на неговия проект са необходими 2077 мини, които трябва да бъдат доставени от командването на флота.

На базата на своите теоретични и практически познания лейтенант Винаров е наясно, че за държави с ограничени финансови ресурси като България минното оръжие е от първостепенно значение за морската отбрана. Това го под-

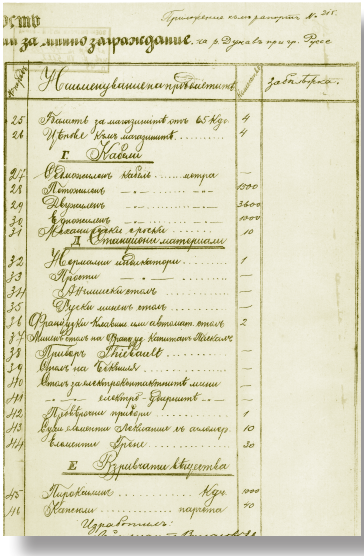

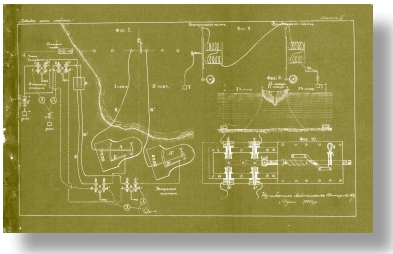

тиква да започне разработката на свой оригинален проект за електроударна морска мина, който е предоставен за обсъждане на 22 септември 1905 г. Комисията дава положителна оценка на труда му и обнадежденият Евстати Винаров изработва три пробни екземпляра от мината си, както и чертежи на котвеното устройство. Конструираната от него мина е със сферична форма, с диаметър 74 см, а на корпуса ѝ са монтирани пет оловни рога. Зарежда се с 55 кг влажен пироксилин.

Мина тип „Винаров“, конструирана от капитан-лейтенант Евстати Винаров и изработена във Флотския арсенал – Русе. 1905–1907 г.

Тя е от типа електроударни мини и при счупване на един от роговете й се счупва намиращата се в него стъкленица, пълна с живак. Той се излива и попадайки върху разединителните пластинки на електрическата верига, я затваря и токът взривява мината. Източник на електричество е батерия, намираща се в котвата на мината. Истински новатор, Евстати Винаров силно се надява на успех, защото предлаганата от него мина е с цена 389 лв. за брой, докато мините, доставяни от Франция, струват над 2000 лв. За негово огромно разочарование до края на 1906 г. проектът му не получава реална подкрепа от флота.

През лятото на 1907 г. Евстати Винаров е преместен на работа в София, новина, посрещната с надежда дори от чичо му Върбан Винаров, който по това време е на конференцията в Хага[37]. Между двамата съществува силна връзка, не само защото са роднини, а и защото са офицери, които обичат армията и са готови да работят за издигането на нейния авторитет и сила. За жалост, когато Върбан Винаров се връща в България, е вече тежко болен и не може да помогне на своя племенник да отстоява проекта си, а в този момент той наистина има нужда от силна подкрепа. На 13 декември 1907 г. е свикана нова комисия, този път под председателството на капитан II ранг Станчо Димитриев[38]. Оценката на мина „Винаров“ отново е положителна и на 31 януари 1908 г. същата комисия изрично постановява, че мината има всички данни, за да бъде приета на въоръжение във флота. Но решението да се даде зелена светлина на мина „Винаров“ не

[37] ЦДА, ф. 77К, оп. 5, а.е 73, л. 14, 15.

[38] Въпреки принципната си позиция, след време точно Ст.Димитриев става изкупителната жертва, дадена от Министерството на войната по време на скандала по повод сделката с морските мини „Соте Арле“, осъществена от Пол Пишон.

съвпада с плановете на капитан I ранг Пол Пишон, който го оценява като прибързано и докладва в Министерството на войната, че проектът има още много недостатъци. По мнение на мнозина зад отстраняването на Евстати Винаров се крие корупционна схема. Докато българският офицер очаква решението на поредната комисия, с найдейното участие на капитан Пол Пишон се урежда доставката на френските мини „Соте Арле“, които са купени на скандално високи цени, а впоследствие много от тях се оказват дефектни. Въпреки че истината за сделката е очебийна, виновни и наказани няма. Евстати Винаров, който е вложил толкова енергия в проекта си, е дълбоко обиден и чувствайки, че вече няма сили да се бори, се отказва от по-нататъшни опити да спечели одобрение за проекта си[39]. В семейството разказват, че освен мината той има и други новаторски идеи. Във връзка с тях често се обръща за помощ към своята първа братовчедка Бистра Винарова, която издирва и превежда нужните му статии. Можем само да предполагаме, че идеите му са свързани с флота и въоръжаването му.

Капитан I ранг Пол Пишон

В периода, когато работи над проекта за мина, лейтенант Винаров се изявява и като военен публицист. Той

[39] Мина „Винаров“ не е внедрена на въоръжение в българския флот и днес единствен екземпляр от нея се пази във Военноморския музей във Варна.

е автор на редица статии и студии, посветени на флота, на неговата история, бойни средства, на мястото му в системата на въоръжените сили. По негово мнение рационална защита на бреговете може да осъществи единствено силният флот, а не крепостите или войската. Затова той горещо препоръчва на военните власти да се грижат за доброто състояние на българския флот[40].

Мина „Винаров“, експонат във Военноморския музей – Варна

Прекомерната работа и грижи разстройват здравето на Евстати Винаров. Налага се често да излиза в отпуски по болест, но въпреки това изпълнява задълженията си. От 2 юли 1907 до 7 юли 1908 г. е помощник-началник на Флотското отделение при Министерството на войната в София. В края на юни 1908 г. е аташиран към руския генерал Цивински, командващ ескадрата, хвърлила котва във Варна. В началото на 1910 г. лейтенант Винаров е назначен отново за началник на Минната част в Дунавската флотилия, но остава в Русе само два месеца, защото се налага да замине за чужбина, за да се лекува. Когато се връща, навсякъде се чувства възбудата от предстоящата война с Турция. Възлагат му командването на първа група миноносци от Черномор-

[40] Винаров, Е. Военноморско дело. Военен журнал, г. XVII (1905), кн. 11, 1664–1690; Винаров, Е. Значението на флота при отбраната на водни морски граници. Военен Журнал, г. XVIII (1906), кн. 6, 7, 8.

ския флот и съставянето на правила за торпедна стрелба. През август Евстати Винаров, току-що произведен в чин капитан-лейтенант, е назначен за началник на Дунавската флотилия и отново се отправя към Русе. Предстои му много сериозна работа, защото голяма част от корабите на флотилията са обявени за негодни, а параходите „Александър“ и „Симеон Велики“ от няколко години стоят без екипажи. Началникът на флота подполковник Руси Лудогоров силно вярва във възможностите на Евстати Винаров и той не го разочарова. Последвалите събития показват, че всички мерки, които взема за стабилизиране на Дунавската флотилия, са били навременни и полезни. Негова лична заслуга е участието на парахода „Симеон Велики“ в пренасянето на доброволци и боеприпаси, организирано веднага след обявената на 17 септември 1912 г. мобилизация.

В навечерието на Балканската война капитан-лейтенант Винаров изготвя блестящ мобилизационен план на Флотилията, а по време на самата мобилизация влага обичайната си енергия и любов към службата. По негова инициатива се сформира една строева рота от 150 човека, семафорно-сигнална команда от 40 човека, команда от четирима автомобилни монтьори, снабдени с мобилна работилница, и една подривна команда от 60 души. На 23 септември 1912 г. той строява целия личен състав на Флотилията и произнася пламенна реч. Всички присъстващи са въодушевени от думите му и както моряците на действителна служба, така и запасните изявяват желание да заминат на фронта. Капитан-лейтенант Винаров незабавно подготвя рапорт до началника на флота с искане моряците от Дунавската флотилия да бъдат изпратени на фронта или да защитават Бургаския район. Проявената инициатива намира подкрепа и на 10 октомври 1912 г. 155 моряци от Русе пристигат във

Варна, а след шест дни дунавските команди потеглят от Варна за бойния театър в Тракия. Евстати Винаров е първият началник на Българските морски служби в Бяло и Мраморно море. Тук той структурира новосъздадените морски разчети и брегови погранични служби, организира снабдяването на крайбрежните поделения на действащата армия с муниции и продоволствия, използвайки моторници и ветроходи. Първа успешна изява на миньорите, ръководени от Винаров, е минното заграждение в залива Буюкчекмедже. Въпреки че не разполагат с моторни кораби за поставяне на мини, по време на първото примирие те устройват минни заграждения пред устието на Чантадере (15–18 декември 1912 г.) и в залива на Родосто (20–26 декември 1912 г.). Горд с постиженията на своите подчинени, на 16 януари 1913 г. капитан-лейтенант Винаров докладва: „… морската история не познава друг пример, гдето флот при споменатите условия да е извършил бойно минно заграждение“[41]. Достойнствата на дунавските миньори и на техния началник са оценени от генерал Радко Димитриев, който на 14 януари 1913 г. пише от гара Черкезкьой до капитан II ранг Добрев във Варна: „Виждах вашите моряци в Родосто. Те работят твърде похватливо и са минирали добре няколко важни пункта. Винаров изглежда надежден човек“[42].

С пълното съзнание, че моряшките команди, действащи в новоосвободените крайбрежни райони, са първите представители на българската гражданска и военна власт, капитан-лейтенант Винаров извършва значителна организаторска работа, за да има ред и да се гарантира спокойствието на населението. Приема това като мисия и е безкомпромисен към всички нарушители на военните и цивилни

[41.] Павлов, Вл. Цит.съч., с. 88.

[42.] Пак там.

закони. Когато разкрива, че гъркът Аристид Зафиропулос, завербуван от българското разузнаване, води двойна игра и се занимава с контрабанда, не се поколебава нито за миг, а го арестува и разобличава. Никакви заплахи не го разколебават, защото вярва, че свободата е свята и за нея трябва да се воюва с чисти ръце. Заради високия си морал Винаров е обичан и уважаван от своите бойци, които го определят като „възторжен родолюбец".

След подновяването на военните действия на 16 януари 1913 г. турският флот става сериозна заплаха за фланговете на българската армия, опиращи на Мраморно море, затова капитан Винаров получава заповед да минира залива Шаркьой. Липсата на пристанищни съоръжения, силното течение и турските кораби, които непрекъснато сновят из морето, правят задачата изключително сложна, но моряците му не се спират пред нищо. През нощта на 14 февруари три гребни и три рибарски лодки, натоварени с по две мини (всяка по 500 кг) потеглят към определения за миниране район. От големия товар носовете на лодките стърчат, а задната им част и бордът са на 2–3 пръста от водата. Тежките мини се вдигат на ръце и с големи усилия се хвърлят в морето. До окончателното миниране лодките правят по три курса.

Към края на войната почти целият северен бряг на Мраморно море се владее от българските войски, но тъй като там няма наши кораби, турският флот необезпокояван бомбардира брега. Особено напорист и опасен е 10 060-тонният турски броненосец „Тургут рейс", охраняван от два торпедоносеца[43]. Застанал на позиция между рекич-

[43] Корабът е построен през 1891 г. за нуждите на германския флот; през 1910 г. е продаден на Турция и след цялостната му модернизация се превръща в най-мощната морска единица; разполага с две парни машини,

ките Соук дере и Кавак дере, на около 7 км от брега, почти всеки ден обстрелва фланговете на българската армия. Нашата артилерия не може да го прогони, защото е извън обсега на нейната далекобойност. Командващият армията генерал Стилиян Ковачев е силно притеснен, затова се среща с капитан-лейтенант Винаров и го моли за съдействие. Винаров добре познава обстановката и е категоричен, че единственият начин да се справят с турския кораб е, като го торпилират, което е много трудно изпълнимо, но не и невъзможно. С присъщата си енергия и упоритост той се заема да осъществи своя план, който е колкото смел, толкова прост и удивително дързък. За изпълнението му Евстати Винаров се нуждае от две самодвижещи се торпеда и от подходяща моторна лодка, която да се приспособи като торпедоносец. Утежняващо обстоятелство е, че лодката трябва да се прехвърли от Бяло в Мраморно море по сух път, защото Дарданелският проток е в турски ръце. На 12 март 1913 г. капитан-лейтенант Винаров отива в пристанище Карачели с команда от 27 моряци[44]. Тук ги очаква моторната лодка „Марица“ и пристигналите от Варна две 381-милиметрови резервни торпеда на крайцера „Надежда“, заредени с въздух и взривно вещество. Торпедата са натоварени на волски коли и отправени по маршрута Карачели – Коджа чешме – Кавак – Еникьой, Мусаджед – Шаркьой. Пътят е само 45 км, но е много неудобен. Въпреки трудностите, на другия ден призори торпедата са в Шаркьой. С каруца се опитват да пренесат и моторната лодка (открита конструкция с мотор от 25 к. с. и водоизместимост 5 тона), но изминават само

въоръжен е с 22 оръдия, четири картечници и два подводни торпедни апарата; екипажът му е 580 души.

44. Драганов, Б. Зад завесата на големите скандали, Велико Търново, 2013, 71–75.

един километър и се връщат обратно в Карачели, защото от каменистия път колата започва да се разпада. Ситуацията ги принуждава да търсят по-удачен начин да прехвърлят „Марица“ от Бяло в Мраморно море. Решават да я изпратят по вода до устието на река Кавак, а оттам по суша да я пренесат до село Ексемил, след което да я пуснат в Мраморно море по оврага на малката рекичка Кавак дере, откъдето до шаркьойското пристанище остават 20 км воден път. На 13 март към 10.30 часа смелото начинание започва. Лодката се понася по тихите води на Сароския залив и след час достига устието на река Кавак. В 14 ч е извадена на сухо и две роти войници се опитват да я влачат по шосето към с.Ексемил, но това се оказва непосилно. Тогава я натоварват на стабилна каруца от мостовата дружина и пехотинци и моряци започват бавно да я теглят на ръце в посока към Мраморно море. Пътят е истинско изпитание за волята и духа на бойците – по нагорнището той е стръмен и труден, а по надолнището се спуска почти перпендикулярно към морски бряг. Пристигат към полунощ и незабавно спускат лодката във водите на Мраморно море, а след два часа тя е в Шаркьой. На 15 март я изваждат на брега, притягат мотора и изработват специален плот, с който закачат към външните й стени двете торпеда, заредени още във Варна с въздух и взривно вещество. Атаката е предвидена за същата нощ, но се оказва, че липсва бензин. На 16 март горивото пристига, но силен североизточен вятър развълнува морето и проваля така дълго организираната атака. През следващите няколко дни вятърът и вълнението не утихват, но това не пречи на „Тургут рейс“ да обстрелва българските позиции. Едва на 30 март морето започва да се успокоява, но неочаквано турските кораби поемат към Дарданелския проток. За радост на моряците, на следващия ден се завръщат и пускат котва на обичайното си

място. Времето е напълно благоприятно за атаката – небето е облачно, а морето спокойно. На 31 март 1913 г. в 15 ч капитан-лейтенант Евстати Винаров разпорежда нападението да се извърши на 1 април в 3 часа призори. За командир на моторната лодка е определен лейтенант Борис Стателов, а за торпедист – кондуктор (мичман) Делчо Докузанов. Според плана атаката трябва да започне от устието на река Кавак дере. Предвидено е първи да пристигнат три гребни лодки, всяка с по трима моряци (гребци) и с по един подофицер (кърмчия), а общият командир е корабникът Денко Бугоров. В 2 ч на 1 април моторната лодка трябва да ги вземе на буксир и да поеме на югозапад към котвеното място на броненосеца. Наближавайки го, към 3 ч тя ще отдаде влекалата на лодките и стремително ще атакува „Тургут рейс“. Ако корабът бъде ударен още от първото торпедо, с второто ще се атакува един от торпедоносците. След стрелбата моторницата с пълен ход ще се насочи към Шаркьой, за да се прикрие зад минното заграждение. В това време гребните лодки ще се разпръснат на различни посоки към брега с цел да заблудят противника за количеството на атакуващите сили и да разсеят огъня му. Часове преди така прецизно планираната атака Евстати Винаров се изправя пред екипажа на импровизирания „миноносец“ и дава последни напътствия за начина на действие. Тъй като ударът ще се нанесе съвсем отблизо, успехът на акцията е изцяло в ръцете на екипажа, който трябва да действа много прецизно и смело. Своята вдъхновяваща реч Винаров завършва с думите: „Пожелавам на всички да изпълнят геройски моряшкия си дълг към нашето мило отечество България. Връщане назад – само след славна победа“[45].

[45.] Иванов, С.Н. Действията на Дунавската флотилия през време на Балканската война 1912–1913 г. ВИС, г. XIV, кн. 46, 1940, 24–30.

В изпълнение на брилянтния план привечер на 31 март гребните лодки потеглят и към 23 ч достигат незабелязано устието на Кавак дере и се прикриват в гънките на брега, за да изчакат моторната лодка. Към полунощ се очаква да пристигне от наблюдателния пост пред село Ексемил и капитан-лейтенант Винаров, който трябва да се качи на моторницата и да поеме общото ръководство на атаката. Но той внезапно е извикан в щаба на 22-ри Тракийски полк в село Ексемил и е известен, че от 24.00 ч на 1 април военните действия с Турция се спират и торпилирането се отменя. Това слага край на дръзкия план, но той остава в българската бойна памет като символ на безгранична смелост. И днес, след толкова години, находчивостта, дръзновението, смелостта и жертвоготовността на моряците, ръководени от своя обичан командир Евстати Винаров, събуждат възхищение в сърцето на всеки българин. Независимо че нападението срещу „Тургут рейс“ пропада, офицерите и моряците от Дунавската флотилия написват една от най-интересните страници в летописа на бойния ни флот. Очевидецът на събитията Симеон Радев разказва, че идеята на капитан-лейтенат Евстати Винаров и мичман I ранг Борис Стателов е приложена успешно четири години по-късно от италианци, които вдигат във въздуха австрийския броненосец „Вирибус унитис“[46].

Балканската война завършва, но противоречията между балканските съюзници не са решени, затова Винаров е назначен за завеждащ минната отбрана на беломорското крайбрежие. Първата му възложена задача е да ликвидира загражденията на Мраморно море, където още веднъж се сблъсква с негодността на миите „Соте Арле“. В същото време Винаров добива пълна увереност, че делото, на кое-

[46.] Радев, С. Това, което видях от Балканската война. С., 1993.

то е посветил живота си, е от първостепенна важност за военни действия по море. В рапорт от април 1913 г. пише: „Настоящата война показа голямата необходимост и полезност от минните заграждения“[47]. Войната със съюзниците още не е започнала, когато капитан Винаров получава нареждане да минира пристанищата и заливите на Дедеагач, Порто Лагос и Кавала. Минните заграждения имат за цел да възпрепятстват гръцкия флот да води наблюдение и да обстрелва крайбрежието, а освен това намаляват значително опасността от стоварване на противников десант в тила на българската армия, действаща в Тракия. След изпълнението на тази задача моряците на капитан Евстати Винаров получават заповед да напуснат крайбрежието и да се установяват в Родопите, около Смолян. Едва през есента на 1913 г. те отново са на беломорското крайбрежие и Винаров се заема с организацията по изваждането на мините и уреждане на пристанищната служба. В рапорт от 30 октомври 1913 г. той предлага цялата власт в пристанищата да се повери на морски офицери. Въпреки че някои от началниците му се съмняват в уместността на неговото становище, само месец по-късно се оказва, че няма друго ведомство, което да поеме пристанищната служба на Бяло море, освен военното чрез неговите моряшки команди.

Краят на 1913 г. е краят на флотската кариера на капитан-лейтенант Евстати Винаров. На 19 ноември 1913 г. той в качеството си на началник на Дунавската флотилия е уволнен от служба. На 2 януари 1914 г. дава прощалната си заповед, в която пожелава на Флотилията успехи и уверява всички, че винаги могат да разчитат на неговата подкрепа. След уволнението си Евстати Винаров се установява в Русе и образува комитет от военни и цивилни лица с цел

[47] Павлов, Вл. Цит. съч, с. 91.

да се популяризира идеята за усилване на флота. Става негов председател и активен член. През февруари 1914 г. отново депозира своя проект за внедряване на електроударна мина, тъй като се подготвя доставка на нова голяма партида от това морско оръжие. Мината му е допусната до търга, но не може да измести доставките от германски оръжейни магнати. Една от причините, изтъкната в отказа, е липсата на метали и трудното им доставяне от чужбина. Това поредно голямо разочарование се отразява зле на здравето на Евстати Винаров, което от години му създава проблеми. По препоръка на лекуващите го лекари заминава на лечение в град Давос, Швейцария, придружен от своята най-малка сестра Мария. Цялото му семейство се надява, че високопланинският климат ще окаже благотворно влияние върху болните му дробове, но се оказва, че болестта му е в много напреднал стадий. Когато Евстати Винаров вижда, че дори и швейцарската медицина няма да му помогне, той се връща в България. Умира от двустранна пневмония на 6 май 1915 г. в дома си в Русе, заобиколен от близките си[48]. Къщата на ул. „Консулска“ (днес ул. „Тодор Минков“), която в продължение на години е пристан за вечно търсещата му душа, е построена през 1897 г. по проект на арх. Удо Рибау, работил в Русе през периода 1898-1900 г.[49] След смъртта на майка му Мария Винарова наследниците я продават, а по-късно къщата е съборена. Днес една улица в Русе носи името на Евстати Винаров и напомня за човека Винаров, за неговия безспорен принос в теорията и практиката на военноморското дело, принос, който заслужено го нарежда сред първостроителите на флота.

[48.] ЦДА, ф. 77К, оп. 5 , а.е 265.

[49.] Дойков, В., М.Бърчева. Сградите – европейско културно наследство на Русе. Образи и истории. Издателство Авангард принт, Русе, 349–350.

МАРИЯ ГЕОРГИЕВА ВИНАРОВА

Мария или както всички я наричат Гонка, е най-малкото дете в семейството на Мария Винарова и Георги Данев. Когато брат й Евстати се разболява, тя го придружава в Швейцария, като поема голяма част от разноските. Единственото желание на Мария е да го върне здрав в България, но за съжаление, съдбата решава друго. Нейна е идеята с част от полагащото им се наследство да се основе фонд на името на Евстати Винаров и на покойните им родители. Мария има само една дъщеря, арх.Стела Захариева, която завършва архитектура в Париж със златен медал. Известно време тя работи заедно с арх. Виктория Винарова, съпругата на нейния братовчед Борис Винаров.

Мария Георгиева Винарова умира през 1959 г.

Мария Винарова
Схема № 5.

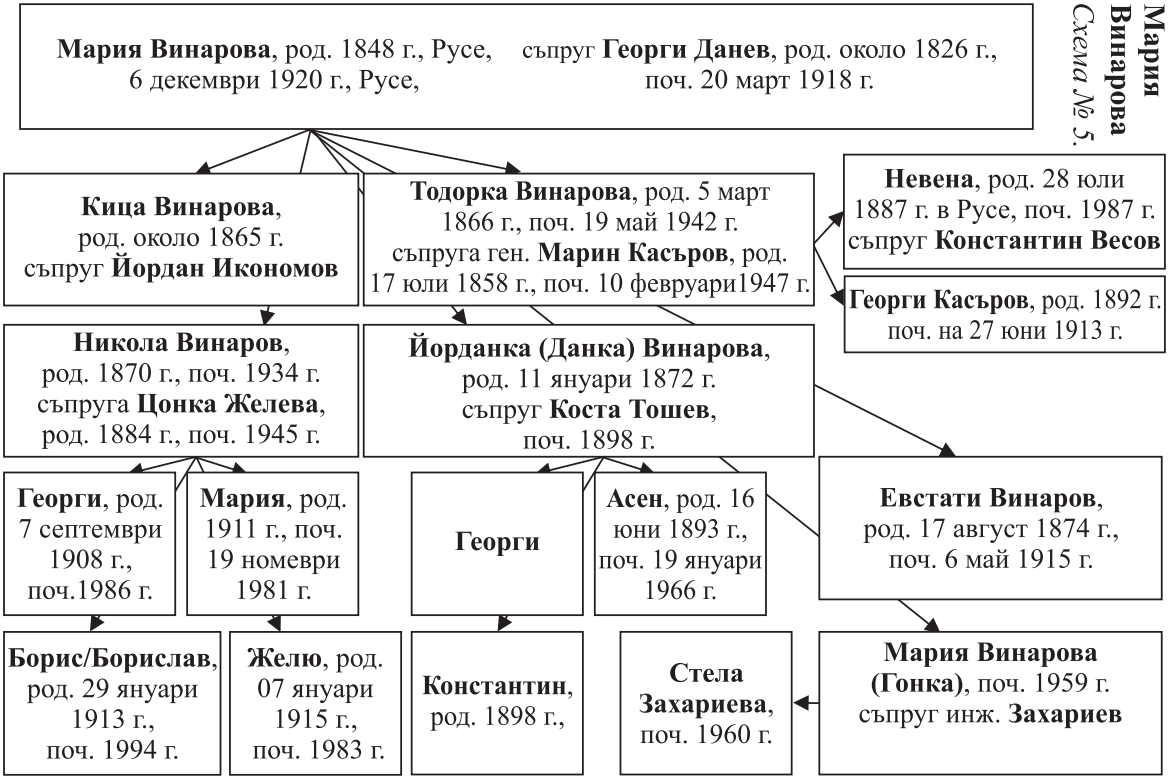

АНИКА ВИНАРОВА

„Съдбата и сянката ни следват навсякъде“
Японска пословица

Аника е четвъртото поред дете в семейството, родена между 1857 и 1859 г. Тя е на училищна възраст, когато скандалният гръцки владика Синесий е изгонен от Русе, а общинската сграда, обитавана дотогава от него, е ремонтирана и пригодена за девическо училище. По този радостен за града повод в. „Съветник“ пише: „Подир това народът тури дюлгери да работят, за да се обърне Епископията в едно девическо училище. То до 4–5 дена стана готово и до неделя, като се освети с най-голяма тържественост, без забава са отвори за слава и чест на съотечествениците ни“[1]. Интересът към новото училище е огромен и за малко повече от два месеца броят на ученичките достига 200. Общината, която не е очаквала подобен наплив, много скоро е принудена да създаде организация за разширяване на сградата, а по-късно и за построяване на ново девическо училище[2].

Аника, която е около десет години по-малка от сестра си Мария, вече има възможността да учи в новото девическо училище и то в период, когато отношението към обучение-

[1.] Съветник, г. II, 23 март 1864.

[2.] Бакърджиева, Т., Ст.Йорданов. Русе. Пространство и история (края на XIV в. – 70-те години на XIX в.). Градоустройство, инфраструктура, обекти. Русе, 2001, 158–181.

то на момичетата коренно се променя. Увлечени от динамиката на новото време, все повече семейства се убеждават, че училището не е запазена територия само за момчета, а институция, която трябва да отвори широко вратите си за девойките. Осъзнаването на нуждата от качествено обучение и възпитание на момичетата води и до промяна в учебните програми. Освен традиционните ръкоделие и катехизис те включват все повече часове за изучаване на български език, аритметика, всеобща история, география, чистописание. Ученичките от по-горните класове учат педагогика и модерния за времето френски език[3]. Така след завършване на училище най-добрите имат реалната възможност да се отдадат на учителската професия и с личния си пример да увлекат своите възпитанички, да ги накарат да повярват в себе си и да се стремят към повече знания и достойно място в живота.

След женитбата си за Панайот Станчев Аника Винарова напуска Русе. Младото семейство се установява в град Черна вода, Румъния, където се раждат четирите им деца – Иван, Райна, Петър и Невяна. Въпреки че не прекъсват връзките си с Русе, в семейния архив почти липсват документални следи за живота им в Румъния, а това силно затруднява проучването на този клон от рода. Възстановени са само отделни моменти от живота на наследниците.

Иван е първородният син на Аника и Панайот Станчеви. Според картичка, изпратена от Борис Хадживанов до близките му, през 1918 г. братовчед му майор Станчев служи във Велес. Вероятно Иван Станчев поддържа близки отношения и с другия си братовчед, Иван Хадживанов, защото е кръстник на първородния му син – Иван-Александър. Той се грижи за своя кръщелник, особено след смъртта на баща

[3] ДА – Русе, ф. 43 К, оп. 1, а.е. 23, л. 173–17.

му – пише му писма, напътства го, съветва го. Иван Станчев е женен за Свобода Кутинчева, с която имат три деца – Анка, Петър и Владимир. Най-известен е проф.Владимир Иванов Станчев, който е роден през 1914 г. В периода 1949-1978 г. работи в катедра „Стокознание“ на Икономическия университет във Варна[4]. Преподава микробиология на стоките, дисциплина, която по-късно е преименувана в стоковедна микробиология. Дисциплината изучава микробните вредители на стоките, промените, които те предизвикват при съхранението им, методите за предпазване на стоките от микробиологични повреди. През 1950 г. проф. Станчев издава първия си учебник, посветен на микробиологичните процеси, протичащи в стоките. В многобройните му научни публикации се очертават няколко основни направления, като водещо сред тях е предпазването на стоките от повреди при транспортиране по море. В тази посока той започва да работи през 1964 г., като съвместно с колегата си ст.ас. Иван Ковачев пътуват по Средиземно и Червено море. По време на плаването изследват влиянието на температурите и влажността при транспортирането на

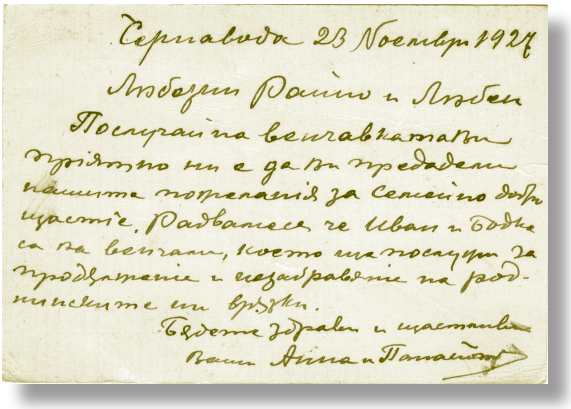
Чернавода 23 Ноември 1927
Любезни Райно и Любен
Послучай на венчавката ви
приятно ни е да ви предадем
нашите пожеланія за семейно добро
щастіе. Радваме се че Иван и Бодка
са ва венчали, което ще послужи за
продължение и незабравяние на род-
нинските ни врѣзки.
Бѣдете здрави и щастливи
ваши Анна и Панайот

Аника Винарова и съпругът й Панайот Станчев поздравяват младоженците Райна Хаджииванова и Любен Михайлов

[4] От 1859 до 1968 г. е ръководител на катедрата.

стоките и предпазването им от микробиологични и други повреди.

Д-р Невяна Пашова

На 20 януари 1902 г. в семейството на Аника и Панайот Станчеви се ражда момиченце, кръстено според тогавашната мода с две имена – Жанета-Невена[5]. Това позакъсняло дете е бъдещата д-р Невена Пашова. Тя учи във френския пансион в Крайова, Румъния, а след това завършва девическата гимназия „Баба Тонка“ в Русе. Висше медицинско образование получава във Виена, но устоява на изкушението и не остава да живее в австрийската столица, която много харесва. Връща се в България и три години работи в русенското село (сега град) Сливо поле, обслужвайки район от още 18 селища. Голямата любов, която изпитва към малките пациенти, я насочва да специализира детски болести в столичната Александровска болница. Като педиатър в Русе д-р Невена Пашова преподава майчинство и детство в продължение на 16 години в гимназия „Баба Тонка“. Тя основава и няколко години безвъзмездно завежда Детска консултация на ул.„Доростол“. Пенсионира се по здравословни причини и работи само в частния си кабинет до смъртта си през 1971 г. Освен перфектен специалист, д-р Пашова е с много широки културни интереси. Влюбена в музиката и оперното пеене, тя не пропуска културно събитие в града. Владее перфектно

[5] Писмо на Иван Хадживанов до сестра му Софка, в което й съобщава за радостното събитие; семеен архив.

румънски, френски и немски езици, които са нейните широко отворени врати към света.

През дългогодишния си стаж д-р Пашова спечелва любовта и уважението на три поколения русенци. Тази всеотдайност тя предава на дъщеря си Росица, която наследява специалността на майка си. На смъртния си одър д-р Пашова казва на дъщеря си: „Пари може да не ти оставих, но ти оставих име, от което никога няма да се срамуваш“[6].

[6.] Лебикян, Х. Цит.съч., с. 187.

Аника Винарова

Схема № 6.

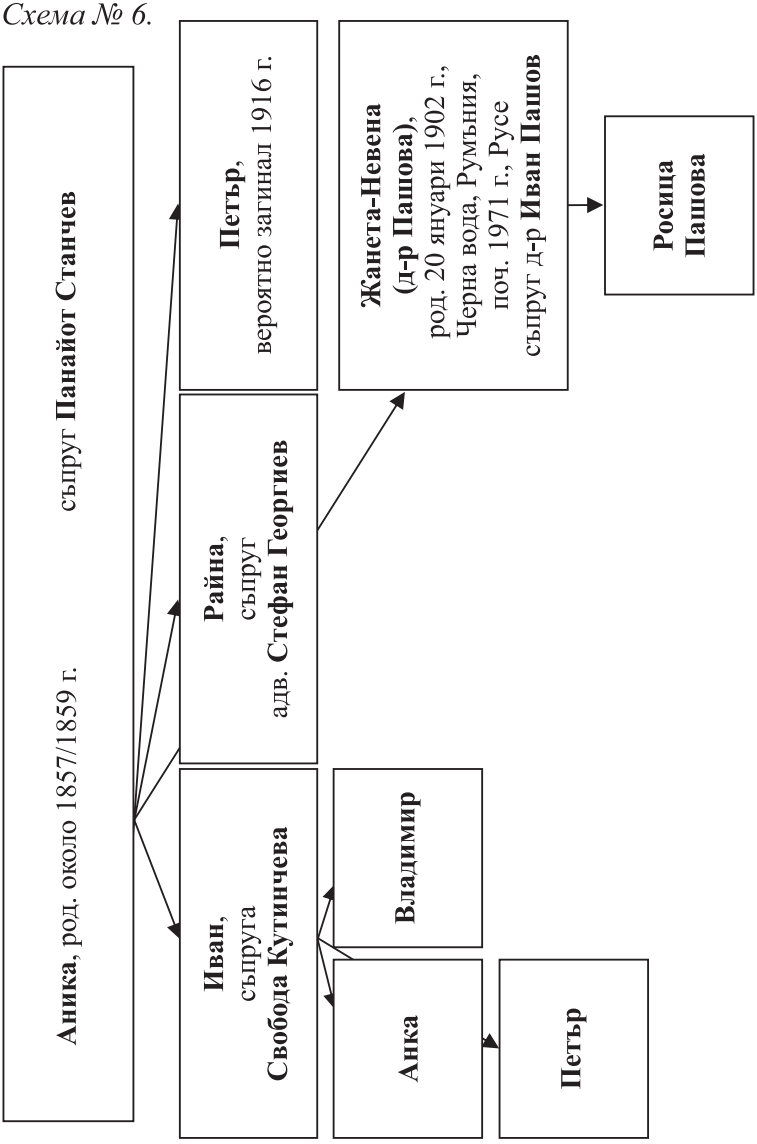

ТОНКА ВИНАРОВА

„Магичен чар от глъбината странна
на миналото пием всеки ден!“
Шарл Бодлер

През юли 1861 г. в семейството на Никола Казмата и София Малчева се ражда петото дете – Тонка[1]. Момиченцето е кръстено на 6 август в църквата „Св. Троица“ от архимандрит Димитрий, а кръстник е абаджията Върбан Бяно, вероятно близък партньор на бащата[2]. Докато расте, Тонка е обградена от своите по-големи братя и сестри и се радва на привилегията да е най-малка и най-обгрижвана от всички. Вероятно и тя като Аника учи в новото Девическо училище и получава добро за времето образование. Доказателство за това е личната ѝ кореспонденцията, която през годините води със своите роднини и приятели. Тонка има красив, обработен почерк и стройна мисъл, свидетелстваща не само за грамотност, но и за природна интелигентност и мъдрост.

Няколко години след като завършва училище, Тонка Винарова се омъжва за търговеца Петър Хаджииванов, родом от град Тулча. Според сватбената им покана, грижливо запазена в семейния архив, венчалният обред е на 15 август 1882 г. в старата русенска църква „Св.Троица“. На всички гости е предоставена възможност да поздравят младата

[1] В някои документи е Тудора, Теодора или Теодорица.

[2] Това е най-старата запазена Метрична книга на църквата „Св.Троица“ (за родените 1830–1861 г.) и в нея е вписана само датата на кръщението.

Тонка Н. Винарова
и
Петръ Х. Ивановъ.

Най учтиво Ви молятъ да благоизволите и почтете съ приятствието си Фамилиярно венчалнийтъ имъ обрѣдъ, който ще стане въ недѣля на 15-ый того часа по 4. слѣдъ обѣдъ въ Църкватa Св. Троица.

Посѣщенията ще ся приемватъ въ домътъ на Г-на Петръ Н. Винаровъ

Русе Августо 13 1882 г.

Лит. Д. Р. Дробнякъ Русое.

Покана за венчалния обред на Тонка Винарова и Петър Хаджииванов

двойка в дома на брата на младоженката, бъдещия кмет Петър Винаров. Известно недоумение буди фактът, че датата в поканата не съвпада с датата, вписана в книгата за венчавки на църквата – 22 август. Може би се касае за грешка или забавяне на вписването от страна на свещеника Иван Коев, извършил бракосъчетанието, но не е изключено някаква сериозна причина да е променила датата на венчавката, особено като се има предвид фактът, че част от роднините идват от останалата извън границите на България Тулча. Могат да се правят и други догадки, но в случая е важно, че венчалният обред е извършен и той свързва русенския род Винарови с един известен тулчански род, който започва с името на легендарния Вълчан войвода. Съпругът на Тонка Петър Хаджииванов е внук на известния хайдутин, живял в края на XVIII и първата половина на XIX век.

Много изследователи се опитват да проучат живота на Вълчан войвода, но липсата на сигурни извори силно затруднява работата им. В повечето случаи те се базират на устни легенди и предания, които безспорно са много колоритни, но с доста съмнителна достоверност. Според семейната история и запазеното родословно дърво Вълчан Иванов е роден в Малко Търново, старо селище, разположено

в централната част на Странджа планина. Нараненатa му лична чест го прави хайдутин и в продължение на години той предвожда една от големите хайдушки чети в България. За успеха на акциите си разчита на мрежа от ятаци, които му дават информация за движението на керваните, превозващи злато за турската хазна. А когато има злато, има и легенди, които притежават невероятната способност да преминават през времето и да провокират въображението. Особено подвластни на тяхното очарование, както в миналото, така и днес, са хората, изкушени от иманярството. Една от популярните легенди разказва за изненадващото нападение на турски керван в стръмното дере на местността Бяла крава в Еленския балкан[3]. Плячката, която хайдутите заграбили, била огромна – седемдесет мулета, натоварени с по две дисаги злато. Верен ятак показал на Вълчан войвода тайна пещера, за да скрият златото. В нея вече имало друго съкровище и когато влязъл, за да огледа, Вълчан си взел голям зелен скъпоценен камък, от който по-късно си направил пръстен със защитни знаци. Водачът на турския керван бил принуден със сила да внесе в пещерата първия товар със злато, а на входа бил посечен, за да остане пазител на мането за вечни времена. След пренасянето на плячката входът на пещерата бил зазидан, а посветен в тайната дервиш[4] проклел мането. Твърди се, че неговата клетва тегне и днес над всеки, който би дръзнал да наруши спокойствието на златото.

Ако излезем от чудния свят на легендите и се доверим отново на семейната памет, ще научим, че когато разпуска четата си, Вълчан войвода се заселва в град Тулча. Създава

[3] Седларска, В. Иманяри сънуват златото на хайдутите. В. „Труд“, 20 август 2002, с. 17.

[4] Последовател на суфистки религиозен орден.

семейство с бившата монахиня Епраксина и остава тук до края на живота си. Вълчан и съпругата му имат четири деца – Иван, Васил, Петра и Оксана. Мъжът на Тонка Винарова е син на най-големия – хаджи Иван Вълчанов, едър търговец, успял да натрупа значително състояние[5]. В годините на своята младост Петър Хаджииванов помага на баща си в търговските дела и се грижи за многобройните дюкяни и къщи, разположени по главните улици „Кралица Елизабет“ и „Махмудия“. По време на Руско-турската война 1877–1878 г. Петър Хаджииванов като много други млади българи се включва в редовете на опълчението. На 25 декември 1877 г. е зачислен в четвърта рота на XII опълченска дружина[6]. Заради бойните си заслуги на 28 юни 1878 г. е произведен в унтерофицер. След края на войната, на 15 юли 1878 г., Петър Хаджииванов е уволнен от служба, но е дълбоко разочарован, че родната му Добруджа остава в границите на Румъния. Вероятно това е причината да активизира връзките си с Русе и да пренесе по-голяма част от търговската си дейност тук. Така става един от десетките тулчански младежи, които пред перспективата да „гаснат“ в бездействие в родния си град, избират да търсят реализация във вече свободна България[7].

Навярно когато идва в Русе, Петър Хаджииванов има много планове, но надали е предполагал, че точно тук ще срещне любовта на живота си. Женитбата му с Тонка Винарова завинаги свързва съдбата му с този град, още повече, че тук се ражда и първородният му син Иван. Като

---

5. Иван Хаджииванов надживява съпругата си Велика с повече от 20 години; умира през 1913 г. в Тулча.

6. Българското опълчение 1877–1878. Биографичен и библиографски справочник, том 3, с. 446.

7. Славянин, г. VI , бр.24, 8 септември 1884.

Тонка и Петър Хаджиивановi с децата си Иван, Софка и Райна

един истински и достоен българин Петър Хадживанов взема участие в Сръбско-българската война през 1885 г., но скоро след войната решава да се върне със семейството си в Тулча. Въпреки че семейният архив е доста богат и добре запазен, никъде не се открива отговор на въпроса защо предприемат тази стъпка. Според документ от 13 септември 1903 г., издаден от кмета на Тулча, след завръщането си в родния град Петър Хадживанов се препитава от търговия с бакалски стоки и спиртни напитки. Освен това разполага със земеделски земи, наети от различни лица, които обработва[8]. По традиция семейството се занимава с лозарство и винарство, което след време остава основният им поминък. Удостоверение за поданство на живущите в окръзите Констанца и Тулча от 2 май 1912 г. потвърждава, че той е с постоянен адрес в град Тулча и съгласно разпоредбите на закона може да упражнява своите политически права[9].

Като сравнително заможен човек и наследник на славен род Петър Хадживанов участва в много благотворителни инициативи, свързани с българската общност. Твърдо убеден, че образованието има силата да преобразява жи-

[8] Личен архив на Иван Хадживанов.

[9] Закон за даване на политически права на живущите в окръзите Констанца и Тулча.

Фамилия Хаджиивановци – прави отдясно: братята Петър, Христо и д-р Йордан Хаджиивановци, Ненчо Тонев (зет), седнали: Тонка, Велика?, Иван Вълчанов и Ана; пред тях са Софка, Райна и Иван

вoти, редовно подпомага със средства български деца да учат в чужбина. През 1916 г. той с огромна радост и надежда за едно по-добро бъдеще организира посрещането на българските войски, освободили Тулча. Петър Хаджиивановци отваря широко вратите на дома си и приема на квартира командира на Първа бригада от Дванадесета пехотна дивизия полк. Никола Дръжков. Дълбоко трогнат от оказаното гостоприемство, на 24 май 1917 г. полковникът подарява снимка с посвещение: „На моите добри и искрени хазаи семейството Х.Иванови, подарявам за спомен семейната си карта“. Снимката, ценен спомен от славните

Христо Хаджииванов с племенниците си Иван, Софка и Райна

дни на триумф на българската армия, се пази и днес в архива на наследниците.

Тонка Винарова – Хадживанова

Тонка Винарова също се включва в обществения живот като активен член на българската женска общност. По време на войните тя се занимава със самарянска дейност, за което е наградена от цар Фердинанд със златно колие. И Тонка, и Петър изживяват много лично двете национални катастрофи, сполетели България, и са дълбоко разочаровани от оставането на Южна Добруджа в рамките на Румъния, но не напускат Тулча. Въпреки този житейски избор те нито за миг не прекъсват връзките си с родините от Русе. Тонка е любимата леля на децата на своите братя и сестри, които никога не я забравят. Те редовно й изпращат поздравителни картички, пишат й дълги писма, които тя ревностно пази до края на живота си. Тонка Винарова умира в Тулча на 24 февруари 1927 г., а по повод смъртта й нейната племенница пише: „Иване, толкова ненадейно дойде известието за леля Тонка, че аз като че ли не мога да разбера и проумея… Не мога да повярвам, че нашата весела, така жизнерадостна леля Тонка я няма вече… И колкото повече мисля, толкова по-мъчно ми става…

Посмъртна снимка на Тонка Винарова

Спомням си през войната как с отворени обятия ни посрещна, спомням си колко мила и гостоприемна и весела бе винаги и все повече разбирам колко много загубваме с нея…“[10] Както често се случва при семейни двойки, прекарали живота си неотлъчно един до друг, само година по-късно, на 20 март 1928 г., този свят напуска и съпругът на Тонка, Петър Хаджииванов[11].

На гроба на Тонка Винарова

Посмъртна снимка на Петър Хаджииванов

ИВАН ХАДЖИИВАНОВ

Иван, първородният син на Тонка и Петър Хаджииванови, е роден в Русе на 4 юли 1883 г. и по силата на традицията е наречен на името на своя дядо по бащина линия. На 9 юли свещеник Ангел Пенев го въвежда в лоното на християнството, а от купела го поема кръстницата му Анна Винарова[12]. Тези данни са надлежно записани в „метрическата книга за кръщаванията“ на русенската църква „Св.Троица“,

[10] Писмото е писано от Невена Станчева – Пашова, Виена, 5 март 1927 г. (семеен архив)

[11] Русенска поща, бр. 1999, 22 март 1928.

[12] Вероятно това е сестрата на Тонка – Аника.

но в семейния архив се пази кръщелно свидетелство, издадено от Тулчанската българска църковна община, според което Иван Хаджииванов е роден в Тулча на 12 юли 1886 г. Документът е оригинален, с всички нужни подписи и печати, но със сигурност част от информацията в него е невярна. По всяка вероятност след преселването си в Тулча младите родители, притиснати от административни изисквания, са принудени да издадат ново кръщелно свидетелство на детето си. Може би за момента това е бил ако не добър, то необходим ход, но след време, когато Иван Хаджииванов идва в България, за да продължи образованието си, това свидетелство му създава проблеми. През 1908 г. се налага да изиска официална извадка от архива на русенската църква, която да потвърди, че е роден в Русе на 4 юли 1883 г. Тя обезсилва издаденото в Тулча кръщелно свидетелство, но въпреки това в много от по-късно издадените на негово име документи (свидетелства, дипломи, разрешителни) датата му на раждане е неточна.

Макар да е вече трето поколение потомък на Вълчан войвода, младият Иван Хаджииванов носи нещо от характера на своя легендарен предшественик. Той е буен, непримирим, борбен, силно отдаден на идеи и каузи, които припознава за свои. Непокорният му нрав и нежеланието да се съобразява с наложени правила му създават много проблеми, но както сам пише в завета към наследниците си, трудностите не го отчайват, а само „калят“ характера му.

Иван Хаджииванов завършва основно образование в Тулча и има възможност да продължи обучението си в Букурещ или в някой друг голям румънски град, но под влияние на семейството си още от ученическата скамейка признава единствено България за своя родина. Воден от такива чувства, решава да учи в Русе, където негов настойник

е вуйчо му Петър Винаров. През учебната 1898/1899 г. Иван Хадживанов постъпва в държавната Мъжка гимназия „Княз Борис“, най-реномираното учебно заведение в града. По това време директор на гимназията е А.Кулев, който е не само опитен педагог и преподавател, но и отличен администратор. През 1899 г. той за първи път въвежда униформа за учениците и ги прави разпознаваеми. Целта му е възпитаниците на гимназията да се чувстват част от една престижна общност, да се гордеят с това, но и никога да не забравят своите отговорности към нея[13]. Освен на доброто администриране растящият авторитет на учебното заведение се дължи и на преподаватели от класата на Херман Шкорпил, Харалан Хараланов, Г.Витанов и др. Болшинството от тях са завършили известни чужди университети и са носители не само на знания, но и на европейска култура. Те са хора с присъствие, които възпитават своите ученици с думи, поведение, дори и с безупречната си външност.

Паралелно с учебния процес в живота на училището се случват различни събития, които придават неповторимост на атмосферата, а някои от тях се помнят цял живот. Навярно Иван Хадживанов, по това време ученик във втори гимназиален клас, е силно впечатлен, когато в училището се появява непознат млад мъж и с разрешението на директора обикаля класовете и прави френологични изследвания[14]. Този току-що завърнал се от Америка последовател на френологията е бъдещият духовен учител Петър Дънов, който се опитва да докаже зависимост между успеха на учениците

[13.] Казасов, Д. Видяно и преживяно 1891–1944. С., 1969, с. 61.

[14.] Френология (от гръцки: френ, „ум, съзнание“ и логос, „наука“) – наука, която възниква в началото на 19 век и се радва на популярност до средата на 20 век. Според нея по формата на черепните кости може да се съди за интелектуалните качества на личността.

и размера и формата на главите им[15]. Съвсем не е изключено Иван Хаджииванов да е бил един от обектите на проучването, а името му да фигурира някъде из бележките на Дънов. Но докато докосването до френологията буди единствено любопитство, то смъртта на съученика им Иван Мантов е истинска трагедия за гимназистите. Петнадесетгодишното момче се самоубива с револвера на баща си, бившия областен управител Димитър Мантов. Официалното разследване не огласява причините, но се говори, че чувствителният Иван Мантов не е успял да преглътне написаното срещу баща му в брошура, която тайно се разпространява сред учениците в горните класове. Подобни извънредни събития нарушават нормалния училищен ритъм, предизвикват вълнения, стават обект на продължителни коментари. Те са важни житейски уроци, които карат гимназистите да размишляват за живота и смъртта, както и за своето собствено поведение.

На 29 юни 1901 г. 18-годишният Иван Хаджииванов получава свидетелство за завършен трети гимназиален клас. „Прилежанието“ му в часовете е оценено като „непостоянно“, а поведението му е „лошо“ – намалено с две единици заради допуснати дванадесет неизвинени отсъствия. Дали заради показания незадоволителен успех и проблеми с поведението или заради увеличените такси[16], но учебната 1900/1901 е последната година на Иван Хаджииванов в Мъжката гимназия. Той прекъсва обучението си и навярно се завръща в Тулча, но е твърде буден, за да се откаже от идеята да завърши средно образование. Отново идва в Русе,

[15] Казасов, Д. Цит. Съч., с. 72.

[16] В своите спомени Димо Казасов пише, че в края на учебната 1900–1901 г. учениците научават, че от следващата година таксите ще бъдат увеличени, което е сериозен удар за семействата с ограничен бюджет.

Иван Хадживанов със съученици от Земеделското училище

но този път изборът му е Земеделското училище, което се намира в създадения още от дунавския валия Мидхат паша „Образцов чифлик“. Училището, основано с княжески указ № 374 от 13 декември 1879 г., е първото в България практическо земеделско училище[17]. Целта на шепата ентусиасти, които стоят зад инициативата за откриването му, е в него да се обучават деца от селските райони, които под ръководството на опитни земеделски учители да се запознават с модерните методи, вече широко навлезли в европейските стопанства. Въпреки че около съдбата на училището се водят много дебати, то оцелява и през 1883 г. е преобразувано в средно, с тригодишен курс на обучение[18]. И в чифлика, и в училището царят порядък и строга дисциплина, когато за управител е назначен г-н Манулов. Той прави всичко възможно „младите земледелци“ да бъдат обучавани според „най-новите начала, които науката досега

[17] Държавен вестник, бр. 18, 22 декември 1879.

[18] Според К.Иречек през 1880 г. строителството на училищна сграда е спряно по нареждане на П.Каравелов, който е на мнение, че България няма нужда от Земеделско училище. Виж: Иречек, К. Български дневник. Том 1, 1879–1881. С., 1995, с.169.

е открила за едно успешно производство на земледелието“[19]. През 1887 г., когато директор на училището е Иван Саранов, се създава опитното поле, а към него и първата ботаническа градина в страната[20]. Тя е наречена „Сортимент“ и се ръководи от Константин Малков, сочен за бащата на българското агрономство. В Земеделското училище работят известни учители като Карл Бетц, Франц Хител, които предават своите знания и опит на учениците си. Колективът на училището участва в много български и международни изложби и конкурси, на които популяризира своята дейност и има досег със световните достижения.

Иван Хадживанов, 21 ноември 1903 г.

Иван Хадживанов постъпва в това вече утвърдено учебно заведение през 1903 г. и въпреки че е „своекостен“, т.е. платен ученик, бюджетът на семейството му е сериозно облекчен, защото училището осигурява храна и пансион за всички свои възпитаници. По време на тригодишния курс на обучение освен задължителните общообразователни предмети Иван Хадживанов изучава фитопатология, частно земеделие, земеделска

[19] Славянин, г. VI, бр. 4, 24 юли 1884.

[20] Чернева, П. Приносът на земеделското училище в „Образцов чифлик“ за развитието на модерното селско стопанство в България до Втората световна война. В:Алманах за историята на Русе, том XVIII, Русе, 2018, 99–112.

химия, лозарство, винарство, овощарство, лесовъдство, бубарство, пчеларство, анатомия и физиология на домашните животни, „машинознанство“, „земледелческо книговодство“ и др. Според Свидетелство № 372, издадено на 29 юни 1906 г., той завършва Държавното Практическо Земледелческо Училище край град Русе „с примерно поведение, неуморно прилежание и добра способност в практическите познания на земледелието“[21]. Дипломата му дава право да продължи образованието си у нас или в чужбина, но през следващите две години Хаджииванов не постъпва в университет. Причините вероятно са материални, предположение, към което насочва документ, издаден на 16 юли 1908 г. от русенското градско общинско управление. Удостоверението, изготвено по искане на Иван Хаджииванов, потвърждава, че е завършил успешно Земеделското училище, но родителите му, които понастоящем живеят в град Тулча, Добруджа, се намират в „бедно положение и не са в състояние да го издържат да продължи по-нататъшното си образование“[22]. Финансовите затруднения на семейството отлагат идеята за постъпване в университет и го ориентират към Школата за запасни офицери, създадена на 9 януари 1906 г. с указ на княз Фердинанд. Тя е придадена към Военното училище и в нея се подготвят бъдещи взводни командири – запасни подпоручици, със срок на обучение 11 месеца. Иван Хаджииванов се явява на медицински прегледи и на 21 юли 1908 г. получава свидетелство, че е напълно здрав, органите му функционират отлично и нямат „никакви отклонения от нормата“[23]. Завършеното образование и доброто здравословно състояние го правят подходящ за Школата за запас-

[21] Семеен архив на Иван Хаджииванов.

[22] Пак там.

[23] Пак там.

ни офицери, която той завършва през следващата година с чин подпоручик.

Иван Хадживанов като студент, 1909 г.

На 28 септември 1909 г. Иван Хадживанов се записва в Юридическия факултет на Софийския университет, а през юни 1912 г. успешно взема първия университетски изпит, който включва обща теория на правото, римско право, история на българското право, държавно право (общо и българско), политическа икономия, финансова наука и статистика. За съжаление, и той като стотици други млади българи е принуден да прекъсне следването си заради Балканската война. След обявената мобилизация подпоручик Хадживанов е назначен за командир на взвод в 15-а рота от 4-а дружина на 5-и пехотен Дунавски полк[24]. Завладени от идеята, че ще се бият за свята кауза – „свободата на братята-роби", дунавци с огромно нетърпение очакват да се включат във войната с Турция. Полкът се отправя към южната ни граница на 25 септември, като минава през Търговище, Омуртаг, Тича, Градец, Мокрен, Страланджа до село Топузларе, което е определено за крайна точка на похода[25]. Тук на 5 октомври сутринта дружините посрещат вестта за обявяването на войната и още на 6 срещу 7 октомври 1912 г. преминават на турска територия. Бойното кръ-

[24] ЦВА – Велико Търново, ф. 754, оп. 1, а.е 119, л. 425.

[25] История на 5-и пехотен Дунавски полк (1884–1941). С., 1942, 175–272.

щение и първата победа на 5-и пехотен Дунавски полк е при село Ереклер. Безредното отстъпление на противника повдига още повече духа на войниците и вярата им в бъдещата окончателна победа. Оттук войсковите поделения се насочват към Лозенградската крепост и влизат в града. Много драматична е операцията при Бунархисар, където българските войници срещат превъзхождащата ги по численост армия на опитния Махмуд Мухтар паша. Ожесточените боеве се водят в продължение на шест дена, а подпоручик Хадживанов е винаги в първите редици и служи за пример на момчетата от своя взвод. За съжаление, на 17 октомври 5-и пехотен Дунавски полк губи своя вдъхновяващ командир полковник Иван Петров и не успява да удържи позицията. Същия ден е ранен и изваден от строя и Иван Хаджиивановв[26]. Той е една от 6397-те свидни жертви (ранени или убити офицери, подофицери и войници), които полкът дава при Бунархисар[27].

Подпоручик Иван Хадживанов след раняването си при Бунархисар, 1912 г.

В резултат на взетите спешни мерки състоянието на Иван Хадживанов се стабилизира, но лекарите не се наемат да извадят куршума, заседнал в ребрата му, и той остава завинаги там като спомен от войната. Въпреки възможността да се

[26] ЦВА – В.Търново, ф. 754, оп. 1, а.е. 119, л. 553.

[27] Лазаров, Н. Дивните дунавци (из бойния живот на 5 дунавска дивизия). В.Търново, 1928, с. 31.

Дунавци, 26 декември 1912 г.

уволни, младият русенец предпочита да се върне на фронта и със Заповед № 157 от 30 ноември 1912 г. отново е зачислен на служба[28]. Присъединява се към дружината си, която по това време се намира в гр. Странджа. Дунавци остават тук и през следващите месеци и с надежда за скорошен край на войната посрещат Коледа и Новата 1913 г. На 3 януари Иван Хадживанов изпраща на родителите си направена в навечерието на празниците снимка с надпис: „Останали живи и новопроизведени офицери. Портупей юнкери и фелдфебели от 5-и Дунавски полк през войната с попа и хахамина“[29]. Въпреки младостта си той си дава сметка, че снимката ще остане за историята, затова с цифрата 1 отбелязва всички офицери, тръгнали с полка още от Русе, а с кръстче е обозначил тези, които са били ранени, но са се върнали отново в своя боен полк.

Малко преди края на първата Балканска война със заповед № 46 от 29 март 1913 г. са обявени имената на наградените офицери и лекари от 5-а пехотна Дунавска дивизия. Сред отличилите се в бойните действия е и запасен подпоручик Иван Хадживанов, който получава орден „За заслуга“ на военна лента[30]. Това е признание за проявения

[28] ЦВА, ф. 754, оп. 1, а.е 122, л. 14, 24.

[29] Еврейски свещеник, равин

[30] ЦВА, ф. 743, оп. 1, а.е 93, л. 62.

героизъм, за готовността му да даде живота си за обединението на България, идея, в името на която се води войната. За огромно разочарование на войниците и техните близки влязлото на 1 април примирие не означава край на войната. Между довчерашните съюзници прехвръкват искри, предизвикани от противоречия по въпроса за разпределението на освободените територии. Правителствата на Гърция и Сърбия настояват всяка страна да задържи за себе си земите, които е овладяла в хода на военните действия. За да отстояват това свое виждане, те подписват Договор за приятелство и отбранителен съюз, акт, който показва, че войната

Подпоручик Хадживанов в турска офицерска униформа, Странджа, 1913 г.

е неизбежна. Междусъюзническата война започва с неуспешни военни действия на 4-а и 2-ра българска армия срещу сръбските и гръцките войски. Възползвайки се от ситуацията, на 29 юни 1913 г. турската армия също пре-

Поручик Иван Хадживанов, 1913 г.

Подпоручик Иван Хадживанов, 1913 г.

минава в настъпление, а в началото на юли румънската овладява Добруджа и излиза на линията Петрохански проход – Златица – Ловеч. Към средата на юли гръцките войски достигат до Горна Джумая. Верен на своя дълг, Иван Хадживанов остава на първа бойна линия до приключването на Междусъюзническата война. На 28 юли 1913 г., в деня на подписването на Букурещкия договор, е повишен в чин запасен поручик, а със заповед № 90 от 6 август 1913 г. е уволнен от военна служба[31]. Двадесет и пет години по-късно, през 1938 г., когато в България тържествено се отбелязва годишнината от войните за национално обединение, запасният офицер Иван Хадживанов получава възпоменателен медал на червена лента.

Подпоручик Иван Хадживанов в Странджа, 7 януари 1913 г.

[31] ЦВА, ф. 754, оп. 1, а.е 131, л. 10.

След уволнението си довчерашният войник отново се връща на студентската скамейка. Навярно дълго време се бори с ужасните спомени за войната, но животът както винаги е по силен от смъртта и разрухата. Макар и с усилие на волята си, Хаджииванов се адаптира към високите академични изисквания и продължава следването си. На 2 февруари 1914 г. той преминава успешно и втория университетски изпит, който включва гражданско, търговско и наказателно право, наказателно и гражданско съдопроизводство, административно право, международно право и международно частно право. Получава диплома за завършен пълен университетски курс на Юридическия факултет по правни и държавни науки[32]. Следващата стъпка преди окончателното му дипломиране са държавните изпити. Явява се на априлската сесия, но членовете на изпитната комисия преценяват, че успехът му по двата въпроса на писмения изпит е неудовлетворителен и не го допускат до устен изпит. Принуден да отложи дипломирането си за есента, Иван Хаджииванов прекарва лятото в усилена подготовка. Вече сигурен в себе си, на 25 септември 1914 г. той подава молба до министъра на правосъдието с искане да бъде допуснат на октомврийската сесия[33]. Документът е резолиран до изпитната комисия, ангажирана с провеждането на държавните изпити в Юридическия факултет. На свое заседание, проведено на 24 октомври 1914 г., комисията уважава молбата му и Хаджииванов получава официално разрешение да се яви на сесията. Този път той взема успешно писмения си изпит и е допуснат до устен. С протокол № 3 от 6 ноември 1914 г. изпитната комисия обявява Иван Хаджииванов за „издържал с успех държавния изпит за свършилите правни

[32] Диплома № 612 от 22 февруари 1914 г. Съхранява се в семейния архив.

[33] ЦДА, ф. 242 К, оп. 9, а.е. 2557.

науки“. На базата на този протокол получава своята диплома, подписана от тогавашния министър на правосъдието Христо Иванов Попов[34]. Така след продължително следване, прекъсвано от две войни, Иван Хаджиивановв завършва успешно Софийския университет.

Вече с диплома в ръка той се връща в родния си град и от 21 ноември 1914 г. получава право да стажува при русенския адвокат Юрдан Костов, който поема грижата да го преведе по нелекия път от теорията към практиката[35]. Въпреки че като негов обучаващ адвокат Костов носи цялата отговорност за действията му като стажант, времето, прекарано в адвокатската кантора, е много важно за бъдещата професионална кариера на Иван Хаджиивановв. При адвокат Костов той се сблъсква с реални казуси и учи важни уроци, но за жалост стажува по-малко от година и отново е принуден да прекъсне. Този път причината е включването на България в Първата световна война. Независимо от обявения първоначален неутралитет, още след избухването на

Иван Хаджиивановв, 1915 г.

[34] Министър в правителството на Васил Радославов, в периода 1913–1918 г.

[35] Удостоверение на Русенския окръжен съд № 12657 от 4 декември 1914 г.; семеен архив.

войната българското правителство внимателно преценява обещанията, които щедро му отправят и двата воюващи блока. Накрая, въпреки протестите на опозицията, приема ангажимента да застане на страната на Централните сили, а в замяна очаква да получи всички земи, откъснати от България след Междусъюзническата война. През септември 1915 г. правителството извършва обща мобилизация, а на 1/14 октомври обявява война на Сърбия.

Иван Хадживанов е мобилизиран и зачислен на служба в 5-и маршеви полк, който е формиран в Русе на 20 октомври 1915 г. в изпълнение на предписание № 6076 на началника на 5-а Дунавска дивизионна област[36]. Той се състои от три дружини, в които влизат бившите 9-и и 10-и маршеви полкове и бившите маршеви полкове от 2-ра пехотна тракийска дружина. Командир на новосформирания полк е полковник Дражков. По данни от лятото на 1916 г. две трети от състава на 5-и маршеви полк са новобранци, които не познават оръжието, не умеят да стрелят, не притежават никакви строеви и тактически умения[37]. Тази нелицеп-

Поручик Иван Хадживанов, 1915 г.

[36] ЦВА, Инв. № 786, с. 262.

[37] Алексиев, Е. Участието на пехотните части от русенския гарнизон в овладяването на Тутракан, отхвърлянето на десанта при Ряхово и бой-

риятна ситуация прави хора като поручик Хаджииванов, с боен опит от две войни, много ценни. Затова в началото на Първата световна той е назначен за ротен командир, а по-късно му е поверено командването на дружина. През август 1916 г. Иван Хаджииванов е на лечение във военната болница в село Червена вода. Не е известна диагнозата, с която е приет, но с дни не може да поема храна, което прави състоянието му доста тревожно. По това време сестра му Софка е в Русе, но заради войната не може да го посещава, затова редовно му пише. Информира го за живота в града, за бомбардировките, за съборените и повредени къщи, за уплашените жители, които правят отчаяни опити да се снабдят с позволителни билети и да потърсят спасение във вътрешността на страната.

Изписан от болницата в края на август, Иван Хаджииванов незабавно се връща в редиците на своя полк. Под натиска на съюзниците България вече е обявила война на Румъния и започват важни битки за изтласкване на румънската армия от българските земи. Рано сутринта на 2 септември 1916 г. българската армия пресича румънската граница по цялата ѝ дължина и се насочва към Тутраканската крепост, превърната в един от най-добре укрепените румънски пунктове по река Дунав. Тя разполага с петнадесет форта, две отбранителни линии, серия землени и бетонни укрепления, оръдейни установки, картечни гнезда. Полкът, в който служи поручик Хаджииванов, се насочва към западния сектор на крепостта, изтласквайки слабия румънски авангард. Българските части заемат позиции на изток от

ните действия в южна Румъния от септември 1916 до март 1917 г. (Материалът е четен на национална научна конференция „Добруджанската епопея, Първата световна война и България през 1916–1918 г.“, Тутракан, 9–10 септември 2021 г.).

село Тюрк смил (днес село Нова Черна, община Тутракан), но тук са спрени от силен артилерийски обстрел. На 4 септември 1916 г. 5-и маршеви полк води ожесточено сражение, в което особено се отличава командирът на 7-ма рота поручик Хадживанов. Макар и леко ранен, той остава в строя и продължава да се движи с веригата и да ободрява войниците си[38]. След епичните боеве при Тутраканската крепост в края на септември 5-и маршеви полк е натоварен с охраната на новозавладените територии източно от Русе. През месец ноември той се намира в Силистра, изчаквайки фронтовата линия да стигне до града, за да премине на румънска територия. Това се случва на 11 декември 1916 г., когато в Калъраш са прехвърлени щабът и четири роти, заедно с 16-а погранична дружина и една дружина от 5-и опълченски полк. Без да влиза в контакт с отстъпващия противник, 5-и маршеви полк се отправя в посока Олтина – Галдау – Кокарджа. На 26 декември полкът атакува руско-румънски части, които са заели позиция за отбрана. Боевете, водени с различна интензивност и успех, продължават до 5 януари 1917 г., когато е овладян град Браила. На следващия ден полкът е изваден от бойната линия и на 9 януари е прехвърлен в Мачин. Според специалиста по военна история Евгени Алексиев 5-и маршеви полк, макар и създаден с охранителни и опазващи реда функции, бързо се преустройва за участие в бойни действия и има значителен принос за успеха при р.Ардеш и при подстъпите към Браила.

През 1917 г. полкът е прехвърлен край Охридското езеро, а на 1 януари 1918 г. е преименуван на 70-и пехотен полк и взема участие във войната в състава на Първа мар-

[38] ДВИА, ф. 377, оп. 1, а.е 19, л. 7 – Препис на релация на Пети маршеви полк за битката при Тутракан (предоставен от г-н Алексиев, за което му изказвам благодарност).

шева бригада. Поручик Хаджииванов участва във всички водени сражения и както винаги е на първа бойна линия. Проявява безумна смелост, затова го изпращат на най-тежки и рисковани операции. Неведнъж с риск за живота си успява да залови живи пленници, от които командването получава важна стратегическа информация. В края на месец септември 1918 г. с целия си личен състав 70-и пехотен полк попада в плен. По-голяма част от офицерите и войниците са изпратени в лагерите край Капуджилар[39] и на нос Малък Карабунар[40], където днес се намира градчето Каламария. Поручик Хаджииванов също е сред пленниците, но преминава и през това премеждие и в началото на 1919 г. се връща в Русе. За „отличия и заслуги през втория период на войната“ той е награден с орден „Св.Александър“ V степен, с мечове в средата[41].

Иван Хаджииванов е част от поколението, орисано да преживее поредица от войни и тежки вътрешни и външнополитически кризи. Едва след края на Първата световна война той, вече 36-годишен мъж, може да се отдаде на своята професионална кариера. Задейства процедура за признаване на стажа му и вписване в списъка на адвокатската колегия. Според свидетелство № 8895 от 11 юни 1919 г., издадено от Русенския окръжен съд, той е положил клетва и вече е редовен член на колегията с право да практикува. През годините наема помещения за нуждите на кантората си в различни части на града. Известно време кантората му се намира на ул. „Княз Владимирска“, на ул. „Църковна независимост“ № 5, където негови наемодатели са Марийка

[39] Днес Пилеа, предградие на град Солун, Гърция.

[40] Нос на входа на Солунския залив.

[41] ДВИА, ф. 1, оп. 4, а.е.2, л. 235–235; Заповед № 355/1921 на Министерството на войната.

и Панайот Бояджиеви. През 30-те години работи заедно с Иван Ст.Нешев, а кантората им е на ул. „Николаевска“ № 18. Според съществуващите правила при всяка промяна на адреса се взема разрешение от Русенския адвокатски съвет. По това време адресната му регистрация е на ул.„Княз Владимир“ № 6 – това е домът на неговия вуйчо Петър Винаров.

Иван Хадживанов бързо навлиза в адвокатската професия и само няколко години след началото на кариерата си приема на стаж млади юристи, току-що завършили университета[42]. Навярно те са доволни от времето, прекарано с него, защото и като адвокат, и като човек той има на какво да ги научи. Може би най-ценното качество, което адвокат Хадживанов проявява в работата си, е всеотдайността му към клиентите. Понякога стига до крайности в стремежа си да защити на всяка цена интересите им и влиза в сблъсък дори със съдиите. Заради невъздържаното си поведение два пъти е наказван дисциплинарно. По дело № 8/1929 за неспазване на „нужното приличие към съда“ е осъден на „изобличение“. Година по-късно е обвинен в „неприлично държане пред Русенски окръжен съд“ и е осъден на „изобличение и глоба от 500 лв.“ (дело № 4/1930)[43]. Въпреки наказанията той продължава да работи със същата страст, раздава се до последно и никога не се страхува да реагира остро, когато е убеден, че се накърняват интересите на клиентите му. Хадживанов се включва много активно и в живота на русенската секция на Съюза на българските адвокати, участва в управителните органи на различни обществени и професионални сдружения[44].

[42.] Русенска поща, бр. 560, 12 октомври 1923.

[43.] Семеен архив.

[44.] Алманах на Съюза на българските адвокати 1927 година. С., 1927, с. 192.

Първата кантора на Иван Хаджииванов

Иван Хаджииванов умело съчетава професионалната си кариера на адвокат с обществените си ангажименти. Той не може да стои настрана от случващото се в града и страната му, затова винаги е готов да отдели от времето си и да помогне със своите знания и натрупан вече опит. Началото на активната му обществена дейност започва през март 1920 г., когато влиза в състава на Русенския градски общински съвет като подгласник[45]. По това време доминираща роля в съвета играят комунистите. В първите месеци Иван Хаджииванов се ориентира в обстановката и, давайки си сметка, че му липсва нужният опит, рядко участва в разгорещените спорове между представителите на мнозинството и на опозицията. Въпреки че е партийно обвързан с Народнолиберална партия, той винаги се стреми да има собствена позиция по разискваните проблеми и да действа според вътрешните си убеждения, а не воден от предварително зададена групова партийна по-

[45.] Виж подробности в: Златев, Л, Х.Лебикян. Иван Хаджииванов. Родови корени, общественик и деен ръководител на борбата за освобождението на Добруджа. Русе, 2005; Златев, Л. Иван Хаджииванов – родови корени и обществено-политическа дейност. В: Алманах за историята на Русе, том VI, Русе, 2006, 202–219.

зиция[46]. В случая Хаджииванов е улеснен от факта, че неговата партия не е в коалиция с други партии и като единствен неин представител той има по-голяма свобода на действие в общинския съвет. Така той има възможност да изслушва внимателно представителите на другите политически сили и да застава зад каузи, а не зад партийни повели.

Деветоюнският преврат от 1923 г. е събитие, което дава сериозно отражение върху вътрешнополитическото състояние на страната и като човек все по-силно изкушен от политиката Иван Хаджииванов е принуден да заяви категорично своята политическа позиция. Той се нарежда сред противниците на падналото земеделско правителство, но не толкова по идейни съображения, колкото заради несъгласието си с водената от него външна политика. Като член на Военния съюз[47] Хаджииванов участва лично с оръжие в свалянето на земеделците от власт в Русе. Иска и получава оставката на кмета и заместник-кмета с мотив да се запази гражданският мир в града. За тези си действия той получава благодарност от представителите на комунистическата партия. След 10 юли в качеството си на таен агент оказва активна помощ на местната сговористка управа да се предпази от евентуални контрадействия на свалените от власт[48]. През есента на 1923 г. Хаджииванов напуска Националлиберална партия и преминава официално към Демократическия сговор, поел управлението на страната. Заслугите му са оценени и той е включен в общинската листа за изборите,

---

[46.] През 1920 г. Народнолиберална партия се обединява с Либералната и Младолиберална партии и образуват Националлиберална партия.

[47.] Военният съюз (1919–1947) е организация на действащи и запасни офицери в България, която играе важна роля в политическия живот между двете световни войни.

[48.] ДА – Русе, ЧП № 1107, л. 29.

насрочени за 9 ноември 1924 г. Очаквано, Сговорът печели тринадесет места в двадесет и четиричленния общински съвет и установява пълен контрол над градската община. Заради юридическото си образование Иван Хаджииванов е избран в комисията по проверка на избирателните списъци и актуализирането им за изборите през 1925 г.[49] В резултат от работата на комисията списъците са допълнени и коригирани. Според тях в навечерието на изборите броят на избирателите в Русе е 8900 души – това са мъже, навършили 21-годишна възраст към датата 1 юни 1925 г.

Хаджииванов дава шанс на кмета Христо Стоянов, подкрепяйки го във всички полезни инициативи, но и през този общински мандат негов основен ангажимент са гражданите и техните конкретни нужди. Той е последователен противник на всички спекуланти, които непрекъснато се появяват на общинските търгове. Категоричен е, че общинските тръжни комисии трябва да са много внимателни и своевременно да отстраняват нелоялните кандидати за стопанисване на общински имоти. Особено остро реагира

Иван Хаджииванов, 1925 г.

[49] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 62, л. 196.

срещу ония наематели-спекуланти, които наемат общински търговски обекти и ги преотстъпват на други лица срещу завишен наем, като така предизвикват поскъпване на стоките за широко потребление[50]. Негови основни приоритети са строителната политика, обликът на града, водоснабдяването, състоянието на приютите и сиропиталищата, съдбата на инвалидите, чиито брой рязко се е увеличил след войните. Иван Хаджииванов застава твърдо зад идеята да се определят общински места и върху тях да се построят бараки за продажба на тютюн и те да се предоставят за търговия само на инвалиди. Той става член на комисия, която съвместно с градското дружество „Инвалид“ разглежда кандидатите и разпределя местата[51]. Като цяло присъствието му в общинския съвет не е натрапчиво, не се намесва в спорове и не нарушава добрия тон, но когато е убеден в правотата си, отстоява позициите си докрай. Освен това той винаги е готов да изкаже професионално мнение, когато решенията се нуждаят от правна обосновка. Иван Хаджииванов е от хората, които знаят колко е важно да се видят и признаят заслугите на предшествениците и колко е ценно умението да надграждаш, затова прави предложение в заседателната зала на съвета да се поставят портретите на всички русенски кметове. Предложението му е оценено по достойнство и е прието с пълно единодушие от членовете на съвета.

През есента на 1926 г. Хаджииванов се включва в предизборната кампания за окръжни съвети в агитационната група на Демократическия сговор, но не се намесва пряко във вътрешните конфликти, обхванали партията. Той с болка осъзнава, че разделянето между сговористите се дължи

[50] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е 63, л. 49.

[51] ДА – Русе, ф. 4К, оп. 1, а.е. 65, л. 29.

на липсата на ясна обединяваща идейна перспектива и на лични амбиции за изборни постове. Това го разочарова и става причина постепенно да се оттегли от Сговора. На изборите, насрочени за 11 февруари 1929 г., Иван Хаджииванов се кандидатира за общински съветник в гражданската листа на Добруджанската организация. Потомствен добруджанец, той се отнася с огромно съчувствие към проблемите на добруджанските бежанци, а участието му в общинския съвет му предоставя реална възможност да се бори за тях и за тяхната позабравена от българските политици кауза „Освобождението на Добруджа“. В резултат на самостоятелното си участие в общинските избори в Русе добруджанци си осигуряват едно място в общинския съвет. Техен представител става водачът на листата Иван Хаджииванов.

Поради липсата на стабилна партийна опора в общинския съвет работата на новата общинска управа върви изключително трудно. Като представител на добруджанци Хаджииванов трудно намира общ език с новия кмет Никола Червениванов и двамата често влизат в остри словесни двубои. Те спорят за безпринципно завишените заплати на началниците на някои отдели, за опитите на Постоянното присъствие да ограничи ползването на отпуск по болест от общинските чиновници, за заплатите на учителите, за финансовото състояние на градския театър, за състоянието на хигиената в града. Най-сериозно се разминават във вижданията си относно нуждата от пълна прозрачност в работата на общинските институции и непримиримост към корупцията. Иван Хаджииванов обръща нужното внимание на всички общински дела, но най-голямата му грижа са добруджанци. Той многократно настоява за оземляването им по Закона за трудовата земеделска собственост, пледира за справедливо разпределение на общински парцели между

бежанците след предварително проучване на конкретните нужди на всяко семейство.

Докато русенският общински съвет е затънал в ожесточени, понякога безпринципни борби, в страната все поболезнено започва да се чувства отражението на световната икономическа криза, а това налага много сериозно отношение към общинския бюджет. Иван Хадживанов е един от най-ревностните критици на предоставения от кмета проектобюджет. Според русенския адвокат общината във време на криза е абдикирала от социалните си ангажименти към своите служители. Той отправя гневни упреци към Постоянното присъствие и лично към кмета за неуредиците по снабдяването с хляб по нормални цени, за недоброто състояние на общинската болница. Дори и да се съгласим с мнението на опонентите му, че в някои от случаите не е напълно обективен и критичните му бележки съдържат немалка доза преднамереност, истините, които той изрича, са важни и кметската управа, макар и с неудоволствие, нерядко е принудена да се вслушва в тях.

Благодарение на своята активност в общинския съвет Хадживанов се нарежда сред известните личности в Русе. Качествата му на лидер са оценени от градските делови среди и на 9 юни 1930 г. той е поканен от Русенската търговско-индустриална камара на конференция, на която се обсъжда възможността за създаването на речно кооперативно корабоплавателно дружество със седалище Русе. Целта на проектираното дружество е да поеме трафика на българския износ към европейските държави по река Дунав и да осигури транспортната комуникация по българското крайбрежие. Иван Хадживанов взема думата веднага след доклада на главния секретар на Камарата Васил Бахаров. В емоционалното си изказване той изтъква предимствата на

подобна национална корабоплавателна компания и ползите за завоюването на нови пазари в централноевропейските страни. За осъществяването на идеята предлага да се избере делегация, която, попълнена с представители и на други крайдунавски градове, да се представи в столицата пред компетентните държавни органи и да потърси тяхното съдействие[52]. За съжаление, тази прекрасна инициатива остава нереализирана заради неблагоприятното отражение на световната икономическа криза върху стопанската конюнктура у нас.

Иван Хаджииванов не участва в местните избори на 15 февруари 1931 г., а насочва амбициите си към депутатско кресло. В предизборната кампания за XXIII обикновено Народно събрание той се снабдява с удостоверение от общинското управление, което му предоставя възможност да се кандидатира за народен представител[53]. Русенският адвокат се опитва да осъществи това свое намерение чрез предизборната партийна листа на Демократическия сговор, но местната организация излиза с две кандидат депутатски листи. На заседание на Околийския партиен съвет на Сговора, проведено на 23 май, кандидатурата на Хаджииванов отпада, а в листата са включени Н. Кямилев, Др. Апостолов и Н. Радков. Този резултат предизвиква недоволство у част от присъстващите и няколко часа по-късно те се събират в кинотеатър „Виктория“, където с пълно единодушие избират за водач на кандидат-депутатската листа на Сговора Иван Хаджииванов[54]. Подобни борби в местните структури на Демократическия сговор не са изключение, а се наблюдават и в други градове на страната. Русенският случай е

[52] Русенска поща, бр. 2788, 11 юни 1930.

[53] Русенска поща, бр. 3124, 21 май 1931.

[54] Русенска поща, бр. 3127, 24 май 1931.

подложен на обсъждане от Централното бюро на Сговора, което решава кандидатурата на Хаджииванов за народен представител да отпадне. Това решение той приема като личен неуспех и, дълбоко разочарован, до края на живота си не се ангажира публично с определена политическа сила и не приема изборни партийни постове.

Иван Хаджииванов се отказва от политическа кариера, но никога не се отказва да работи в името на любимата си Добруджа. До края на дните си той остава до болка предан на мястото, приютило корените на бащиния му род, мястото, където преминават най-щастливите му детски години. Хаджииванов се прекланя пред тази Добруджа, за която добруджанката Дора Габе пише: „Който не е раснал в Добруджа, нему тя е скучна и безцветна – но откърмен ли си с нейното мляко, дишаш ли нейния въздух… тегли те към нейния простор, окото ти търси далечния хоризонт и не се насища“[55]. Навярно подобни думи са докосвали най-нежните струни от душата му, затова можем да предположим какво е разочарованието му, когато след Първата световна война България губи и Южна Добруджа, а българо-румънската граница е само на 40 км от Русе. Той искрено съчувства на тамошното българско население, което иска Добруджа да се върне в границите на България, и става част от борбите му. В началото инициативите, оглавени от културно-просветните дружества „Добруджа“, са мирни, но с времето българите, макар и да не са единни, започват да заявяват исканията си все по-категорично. Част от тях твърдят, че освобождението на Добруджа не е само добруджанско, а общобългарско дело. Тяхната основна цел е връщането на Южна Добруджа към България, което може да се случи

[55] Цитат по: Събков, В. Без борба – няма свобода. Сборник. Варна 2019–2020.

след ревизия на Ньойския договор[56]. Към това течение гравитират съюзът „Добруджа“, ВДРО (Вътрешна добруджанска революционна организация), ДМС (Добруджански младежки съюз), Добруджанският женски съюз (ДЖС) и др. Последователите на тези организации съсредоточават усилията си върху запазване етническия облик на Добруджа и спечелване на международната дипломация за освободителната кауза, а най-отдадените им идейни водачи са Слави Алексиев, Никола Кямилев и Иван Хаджииванов. Второто течение, представлявано от д-р Петър Вичев, е обединено около идеята Добруджа да се устрои като автономна област и в бъдещ удобен момент да се присъедини към България. Третата група, ръководена от функционерите на БКП Върбан Петров и Дочо Михайлов, вижда Добруджа като част от бъдеща балканска съветска федерация.

Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО), организацията, с която Иван Хаджииванов свързва името и живота си, е основана през 1923 г., а Централният комитет (ЦК) се установява в Русе[57]. Според програмата, в изработването на която Хаджииванов участва лично, основната й цел е „политическо освобождение на Добруджа с всички възможни революционни и дипломатически средства“[58]. Още в първите месеци от съществуването на организацията в централното й ръководство се оформят ляво и дясно крило, но поне формално единството се запазва до 1925 г. През това време функционерите на комунистическата партия получават огромни суми от съветската държава, за да завладеят ВДРО отвътре и да пренасочат дейността

[56] Златев, Л., Х. Лебикян. Иван Хаджииванов… Цит. съч. с. 89.

[57] От 1923 г. до 1926 председател е Слави Алексиев, а след арестуването му председателството се поема от Иван Хаджииванов.

[58] Златев, Л., Х.Лебикян, Иван Хаджииванов. Цит. съч., с. 98.

й срещу правителството на Александър Цанков. След атентата в църквата „Св.Неделя“ са заловени и изправени пред съд десетки комунисти, а по време на делата, водени срещу тях, става публично известна вредата, която те са нанесли на ВДРО. В отговор на тези дискредитиращи разкрития лявото крило е принудено да изнесе дейността си в чужбина и основава във Виена Добруджанска революционна организация (ДРО), която определено се поставя в услуга на чуждите интереси. Иван Хаджииванов посреща това с нескривано недоволство и открито се обявява против връзките на комунистите със Съветския съюз и зависимостта им от Коминтерна. Като участник в IX конгрес на Добруджанската емигрантска организация в Търново (27–29 септември 1925 г.) той призовава за борба срещу „вътрешните и външни врагове“ на добруджанци. През следващите години участва в много публични форуми и изнася забележителни речи, в които дава гласност на случаите на насилие над българското население в Добруджа. Яростно разобличава румънското правителство, което не гарантира елементарните права на добруджанци и безцеремонно отнема имотите им, посегателства, които имат една-единствена цел – да предизвикат масова емигрантска вълна и да обезбългарят областта. През лятото на 1928 г. по повод 60-годишнината от смъртта на Стефан Караджа Иван Хаджииванов произнася много силна реч, след която присъстващите издигат лозунгите: „Робството на Добруджа е срам за XX век“, „Искаме да се завърнем по местата си“ и др. Неведнъж русенският адвокат апелира към международни фактори да анкетират кървавите инциденти в Добруджа и да установят истинските виновници за тях[59]. Неговата цел е да спечели общественото мнение и да принуди европейските сили да обърнат поглед към

[59] Пак там, с. 117.

региона и да поставят настоятелно искане за „регулиране на добруджанските въпроси в интерес на възстановяване на мира на Балканския полуостров“[60]. През 1930 г. Иван Хаджииванов и съпругата му гостуват на царското семейство, среща, на която той подробно информира цар Борис III за тежкото положение на българското население в Добруджа.

След превратa на 19 май 1934 г., когато правителството на Кимон Георгиев забранява политическите партии, Хаджииванов се посвещава на организационна работа в местното дружество на Съюз „Добруджа“, на което става председател. Дейността му почти изцяло е насочена към подобряване на тежкото положение на добруджанските бежанци. Твърде силен като личност и видим в структурите на добруджанското движение, Хаджииванов влиза в полезрението на съветските и германски тайни служби. Когато през лятото на 1936 г. посещава XI олимпийски игри в Берлин, първи с него осъществява контакт човек от съветското разузнаване[61]. Той го уведомява, че страната му проявява интерес към нелегалната ВДРО и е готова да оказва помощ с оръжие и пари срещу сведения за политическите настроения и военната организация в България. Хаджииванов категорично отказва подобно недостойно за него сътрудничество. Само два дена по-късно, на 7 август 1936 г., в хотела го посещават представители на немските тайни служби и го отвеждат в разузнавателната централа на Райха. Там с него разговарят началниците на вътрешното и на военното разузнаване, които безцеремонно му нареждат при завръщане-

[60] Златев, Л. Два документа от Националния архив на Румъния за четническата пропаганда на Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) през първата половина на 1927 г. – Алманах за историята на Русе. Том XX, Русе, 2020, 279–285.

[61] Златев, Л. „Без борба – няма свобода!“ Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) 1923–1940 г. Русе, 2015, 321–322.

то си в България да разпусне ВДРО и да не предприема никакви действия срещу Румъния, която е приятелска на Германия държава. Получава и открита заплаха, че при отказ от негова страна те ще изискат от българското правителство той и неговите сподвижници да бъдат обявени извън закона и унищожени. Ситуацията е повече от плашеща, но Иван Хадживанов не се пречупва, а заявява, че е български патриот и ще продължава да се бори за връщането на Добруджа към България. Тези негови думи предизвикват гнева на събеседниците му, които открито го заплашват с убийство. След срещата той се връща в хотела много притеснен и до края на престоя си в Берлин не се отделя от българската група, защото знае, че всяка негова стъпка се следи от Гестапо. Съветската разузнавателна централа в Москва предполага, че разговорът на немските служби с Иван Хадживаннов е по искане на румънската страна.

На 7 септември 1940 г. русенският адвокат посреща с огромна радост новината за връщането на Южна Добруджа към България[62]. Още същия ден многохилядна манифестация минава по главната русенска ул.„Александровска“ и достига до казармите на Пети пехотен полк, където Иван Хадживанов и командирът на полка полковник Сърнев произнасят вълнуващи речи. На следващия ден пред Паметника на свободата е отслужен тържествен молебен, а след речите Хадживанов почти ритуално поставя в подножието на паметника букет житни класове от Добруджа. Въпреки че се поддава на общата еуфория, той е прагматик и си дава сметка, че главната цел на тяхното дело – освобождението на цяла Добруджа, все още не е изпълнена. Пише писмо до министър-председателя и Министерския съвет, в което изтъква, че „единна и неделима“ Добруджа е люл-

62. На 7 септември 1940 г. е подписана Крайовската спогодба.

Шествие на 7 септември 1940 г.

ката на българската държава, а добруджанските градове са „бисери, които векове са красили короните на българските царе“[63]. В писмото си той обръща вниманието на правителството върху продължаващите безчинствата от страна на оттеглящите се румънски чиновници, а в заключение отправя призив във върнатите добруджански територии да се назначават за чиновници само хора, които

Иван Хадживанов произнася реч на 7 септември 1940 г.

[63] Златев, Л., Х.Лебикян. Иван Хадживанов… Цит. съч., с. 135.

са от „елита на българската родолюбива интелигенция“[64]. Хаджииванов държи на своите съратници, с които е работил в името на Добруджа, затова по негова инициатива на правителството е предоставен списък с имената на 60 души, за да им бъдат отпуснати пенсии и да бъдат наградени с ордени за техните заслуги към отечеството.

В семейния архив се пазят някои изказвания и речи на Иван Хаджииванов, които са показателни за неговата активна гражданска позиция. По повод приемането на България в Обществото на народите, акт, отчетен от правителството на Ал.Стамболийски като огромен международен успех, той изказва мнение, че това съвсем не е в интерес на България. Бъдещето показва, че резервите му са били съвсем основателни, защото Обществото на народите не оправдава големите надежди, които му възлагат, нито като ефективен арбитър при спорове, нито като надеждна възпираща и мирооопазваща сила. Много силни са речите, които Хаджииванов произнася няколко поредни години на градските тържества по повод боевете на Шипка. Той с възхищение говори за героизма и себеотдаването на българските опълченци, но не пропуска да подчертае, че днес България е онеправдана и ограбена, а свободата й застрашена. Хаджииванов се обръща към своите съграждани с думите: „...Вслушайте се в миналото! Вий ще чуете умолителния глас на шипченските орли: „Запазете целостта на отечеството, чиято свобода ний спечелихме, умирайки там горе на Шипка“[65]. През 1925 г. държи реч от името на Запасното войнство и отново прави паралел със съвременното състояние на България. Подчертава, че въпреки героизма на храбрите опълченци братята в Македония, Тракия и Добруджа все още носят зловещи ве-

[64] Пак там.

[65] Реч, произнесена на 11/24 август 1921 г., семеен архив.

риги и чакат „нова Шипка“[66]. Всички негови речи звучат искрено, защото не са изградени от голи патриотични фрази, а съдържат всички онези изстрадани истини, на които той е посветил живота си.

Образът на Иван Хаджииванов няма да бъде пълен, ако не добавим един последен щрих – отношението му към семейството. Той е възпитан в традиционно българско семейство, в което се ценят родовите връзки, спазва се йерархията, всеки се чувства отговорен за състоянието на своите близки и е готов да окаже помощ в случай на нужда. Въпреки буйния си нрав той е добър син, който почита и уважава родителите си. Много е близък със своята майка, към която храни огромна обич. През целия си живот Иван Хаджииванов полага затрогващи грижи за брат си и двете си сестри, които са по-малки от него. Той успешно играе ролята на по-големия брат, който съветва, подкрепя, помага. Въпреки атмосферата, в която е отраснал, Иван Хаджииванов трудно се решава да създаде собствено семейство. Вероятно сериозните му обществени ангажименти и отдадеността му на борбата за освобождението на Добруджа го отдалечават от мисълта за брак, но в началото на 1928 г. прави решителната стъпка – сгодява се за Недялка Рибарова[67], с която имат връзка повече от десет години. В писмо до сестра си Райна и нейния съпруг Любен, които не са успели да присъстват на годежа им, Иван пише: „Нали знаете, годен човек е като ударена котка в главата. Хем всичко хубаво ми се вижда, хем пък тежнение едно чувствам, че и аз не зная какво да кажа“[68]. Противоречивите му чувства са обясними – по това време

66. Реч по случай 48-годишнината от боевете при Шипка, семеен архив.

67. Бащата на булката е Иван Рибаров, известен русенски търговец, който доставя речна риба и рибни продукти от Русия; умира на 15 юли 1933 г.

68. Писмото е от 2 февруари 1928 г.; съхранява се в семейния архив.

той вече наближава 45-те, възраст, на която човек трудно свиква с нови житейски роли. Но както сам признава, хубавото в промяната е в пъти повече, защото годеницата му е „много внимателна и много мила“. Иван Хаджииванов и Недялка Рибарова се венчават на 27 май 1928 г., а кум е неговият първи братовчед Иван Станчев. Въпреки многобройните ангажименти на младоженеца в първите дни на юли новобрачната двойка, придружена от семействата на д-р Константинов и на д-р Станев, предприемат екскурзия с личните си автомобили, а маршрутът им минава през Разград, Варна, Бургас и Пловдив. Дори вестник „Русенска поща“ следи пътуването, целта на което е да направят изпитание на автомобилите си, закупени от различни фабрики[69].

Иван и Недялка Хаджииванови, 27 май 1928 г.

След сватбата Иван Хаджииванов работи много, но двамата със съпругата му живеят на квартира и ограничават разходите си до минимум, за да могат да върнат навреме взетите заеми. Въпреки материалните притеснения младоженците харесват новия си живот, защото са заедно и се обичат. Чувствата, които изпитват един към друг, са силни, но истинското значение на думата обич разбират, когато стават родители. На 28 април 1931 г. се ражда синът им

[69] Русенска поща, бр. 2107, 12 юли 1928.

Иван-Александър, който дава нов смисъл на живота и на мечтите им[70]. Твърдото сърце на Хаджииванов, претръпнало от битки и житейски удари, прелива от щастие. Той се разтапя пред лицето на сина си и е решен да даде всичко от себе си, за да му осигури добър и смислен живот. Хаджииванов е толкова отдаден на семейството си, че трудно преживява дори и кратките раздели. По време на една лятна ваканция, когато съпругата му остава във Варна сама с детето, той й пише: „Нека да си призная, че почти просълзен се разделих от вас. Много ми беше мъчно да ви оставя. Не забравяй, че за първи път се делим от толкова години и затова такава мъка свиваше сърцето ми“[71].

Малкият Иван-Александър, който по външност прилича на баба си Тонка, е много палав, но и много жизнен, а това го прави любимец на рода. Особена слабост към него има вуйчо му Михаил Силаги, когото той до края на живота си нарича „татко Мими“. Иван Хаджииванов поощрява любовта на сина си към семейството, учи го да цени и да не забравя добротата, която получава от близките си, а когато постъпва правилно, не пропуска да го поздрави. В едно от писмата си му пише: „Аз съм много до-

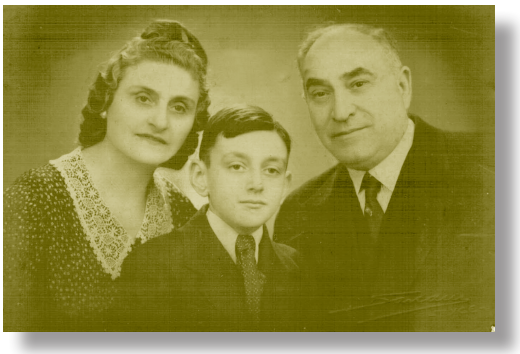

Иван и Недялка Хаджииванови със сина си Иван-Александър, 1944 г.

[70] Детето се ражда в 9:55 сутринта.

[71] Писмото е с дата 27 юли 1936 г., семеен архив.

волен, че си изпратил много хубаво писъмце на татко си Мими. Той и леля ти Ани са много доволни и се радват, че не си ги забравил, че си се показал внимателен към тях, както и те винаги са били внимателни към теб… моето момче, няма нищо по-хубаво от това да бъдеш внимателен и учтив“[72].

За съжаление, последните няколко години от живота на Иван Хаджииванов са изпълнени с тревоги. Светът е обхванат от пламъците на жестока и унищожителна война, която лишава от бъдеще милиони хора. Като участник в три войни той се вълнува от съдбата на редовите войници, които са най-големите потърпевши от безумните политики на правителствата. От опит знае, че нерядко животът им зависи от доставките на провизии и подходящото облекло, затова активно участва в местната гражданска комисия, която се занимава със събиране и изпращане на подаръци за войниците на фронта. През 1941 г. Хаджииванов е неин председател и нерядко лично се ангажира с доставката на колетите до самите поделения.

На 20 октомври 1943 г. Иван Хаджииванов поема управлението на „Арда“ АД от досегашния й управител Ангел Димитров Коджабашев. Промяната е извършена в изпълнение на заповед № 33 от 15 октомври 1943 г. на администратора на Министерството на търговията, промишлеността и труда, съобразена със Закона за надзора върху вземанията и имуществата на поданици на неприятелските държави и лица, живущи или със седалище в неприятелски държави[73]. „Арда“ АД е основана на 29 април 1932 г. под името Акционерно дружество за търговия и индустрия – София[74].

---

[72] Писмото носи дата 22 юли 1940 г.; по това време Иван-Александър е на лагер в русенската детска колония „Здравец“ във Варна; семеен архив.

[73] Управителят на дружеството д-р Исак Аврам Ардити живее в САЩ.

[74] ДА – Русе, ф. 620 К, а.е. 1–18.

Членове на управителния съвет са Соломон Пинто, Жак Герисон, Яков Аврам Ардити, д-р Исак Ардити и Йозеф Перихом. По тяхно решение за нуждите на дружеството е наета фабриката на Артин Самуелян в Русе и от 15 юни 1934 г. то премества седалището си в крайдунавския град. „Арда“ АД се занимава с производство на мъжки ризи, яки, пижами и гамаши. През 1942 г. дружеството е засегнато от клаузите на Закона за защита на нацията и от следващата година се намира под държавен надзор[75]. Когато Иван Хаджииванов поема управлението, в „Арда“ АД работят 20 души чиновници и „работници-месечари“, „110 работници-надничари“, един административен съветник, един технически съветник и един инженер, а производството върви нормално както по отношение на военните наряди, така и по отношение на производството на ризи за цивилното население.

И като човек, и като гражданин Хаджииванов никога не е криел отрицателното си отношение си към комунистите. За него те са хора, които не работят за България и не защитават интересите й. Особено силен е сблъсъкът му с тях по времето, когато ръководи ВДРО и е свидетел на продажната им роля в освободителното движение на Добруджа. Убеден, че на комунистите не може да се вярва и че те са вредни за държавата и за народа си, Хаджииванов посреща 9 септември 1944 г. с огромно притеснение за бъдещето. На 23 септември пише на сестрите си, които по това време живеят в Силистра: „Ние всички сме добре, живи и здрави. Нищо лошо досега не ни се е случило. Посрещаме новите времена с нужното спокойствие и ще се мъчим да се приспособим с тях“[76]. Това е последното му запазено писмо, защото лошото се случва. На 30 септември Иван Хаджииванов е призован

[75] Постановление № 46 на Министерския съвет от 6 юли 1943 г.

[76] Съхранява се в семейния архив.

за справка в милицията и близките му повече никога не го виждат. Дълго време търсят истината, но тя е неудобна и затова грижливо е потулена. Едва в последните години има достъп до документи, които хвърлят светлина върху съдбата на русенския адвокат. Най-подробни са показанията на Александър Димитров Ковачев, дадени на 15 октомври 1944 г. с цел да се установят обстоятелствата около „изчезването на юриста Иван Хаджииванов“[77]. А.Ковачев описва себе си като активен член на БРП(к) и ОФ и участник в установяването на народната власт в Русе. Без никакво чувство на угризение той пише: „Трябваше да се вземат мерки за отстраняване на нашите врагове, които можеха да пречат на народното щастие. С другарите решихме да прочистим Русе и съседните селища от най-злостните фашисти. Набързо изготвихме списъци, които допълвахме постоянно. За да няма приказки сред обикновените хора, арестуваните се извеждаха и разстрелваха на няколко тайни места; разрешение за това имахме от ЦК на партията“. А.Ковачев открито си признава, че е изпитвал лична неприязън към Иван Хаджииванов, който го смятал за „мръсен човек“. Това отношение го обиждало, но въпреки накърнената си гордост приемал помощта, която Хаджииванов заради близостта си с брат му д-р Никола Ковачев оказвал на семейството им[78]. За ролята си в смъртта на Хаджииванов Александър Ковачев разказва: „Когато изготвяхме кои фашисти да бъдат ликвидирани, аз предложих да включим и Хаджията в списъка. Не трябваше никой да знае за връзките му със семейството ни. Иначе щяха да гледат на мен като предател. Не знаех, че Москва се интересува от него. Гледах да запазя позициите ми в парти-

[77.] ЦДА, ф. 54771, оп. 1, дело 49, л. 65.

[78.] Д-р Никола Ковачев лекувал ранени членове на ВДРО.

ята. Има и други причини за постъпката ми, но те са лични и не мисля, че трябва да ги кажа“.

Новооткрити документи показват, че не само А.Ковачев има основания да се страхува от Иван Хаджииванов. Според информация от архивите на ФСБ (Москва) той е знаел факти, свързани с присвояването на големи суми пари от човек на новата власт – също адвокат и известна личност в Русе. Сумите са получавани по линия на МОПР и Коминтерна и голяма част са заделяни от него за лични цели[79]. Явно името Хаджииванов плаши мнозина, а страхът е чувство, което нерядко подтиква към подлост и жестокост. Така благодарение на своите малодушни неприятели видният адвокат се оказва един от 150-те убити без съд и присъда русенци, неудобни на новата власт. За да се прикрият извършените престъпления, на 8 декември 1944 г. Областният комитет на ОФ провежда заседание, на което се огласява публично съществуването на „конспиративна организация“, която подготвяла терористични акции. Като един от участниците се посочва и покойният вече Иван Хаджииванов. Намират се и хора, които да свидетелстват срещу него и да го обвинят в намерение да създава бойни ядра, които да навлязат в структурите на ОФ и местните органи на властта[80].

Като проява на особен вид цинизъм може да се тълкува фактът, че месеци след убийството му Хаджииванов е съден от Народния съд. На 25 януари 1945 г. народният обвинител Величко Цонев изпраща писмо до началника на милицията с молба „да се задържи лицето Иван х.Иванов“,

---

79. Събков, В. Нови документи относно съдбата на Иван Хаджииванов. – Алманах за историята на Русе. Том XVIII, Русе, 2018, с 254.

80. Протокол № 8 от 8 декември 1944 г. на Областния комитет на ОФ; семеен архив.

който е подведен под отговорност по чл. 2, п.10 от „Наредба-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в Световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея“[81]. Според отговора, подписан от инспектор държавна сигурност Антон Мечкуев, при конвоирането му за София Хаджииванов „успял да се отклони от пътя и сега се издирва усилено“[82]. Наивно е да се допусне, че инспекторът няма информация за случилото се с познатия на всички русенски адвокат. Той се опитва да прикрие извършеното престъпление, а докато трае „усиленото издирване“, убитият вече Хаджииванов е съден „отсъствено“. На 30 март 1945 г. 2-ри състав на Народния съд в Русенска област го осъжда на доживотен строг тъмничен затвор, като го лишава от правата по чл. 30 от НЗ завинаги. Освен това съдът постановява да заплати на държавното съкровище 20 000 лева глоба, заменима при несъбираемост с шест месеца тъмничен затвор, и присъжда в полза на държавното съкровище цялото му имущество. Вината му е, че „като член на дружеството на запасните офицери непрекъснато е поощрявал към борба срещу комунизма и привържениците му и поощрявал властта към безмилостно преследване на партизаните и комунистите и към пълното им унищожаване – престъпление по чл. 2, п.п. 7 и 10 от Нар.закон за съдене от народен съд и пр.“[83]. На 24 декември 1945 г. Гражданското отделение на Русенския областен съд го обявява за „безследно изчезнал по време на смут около 30 септември 1944 год.“[84].

---

[81] Наредбата е публикувана в Държавен вестник, год. LXVI, бр. 219, 6 октомври 1944.

[82] Събков, В. Цит.съч., с. 255–256.

[83] ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е 1289.

[84] ДА – Русе, ЧП № 1107, л. 50.

Първите дни след задържането на Иван Хаджииванов съпругата му се надява, че той ще се върне и дори не предполага, че най-лошото вече се е случило. Сериозно е разтревожена, едва когато из града се появяват слухове за масови среднощни убийства. Тя започва настоятелно да търси мъжа си и след като не получава никаква информация от местните органи, отнася случая до Съюзната контролна комисия. Недялка Хаджииванова е една отчаяна жена, която издирва съпруга си и бащата на своето дете, но новата власт оценява поведението й като провокация. Заради въпросите, които задава, тя става неудобна, затова е интернирана в силистренското село Ножарево, където вече са въдворени съпругите и на други „бивши хора“[85]. В началото на месец март 1945 г. Недялка е преместена в село Алфатар и въпреки заплахите и тя като другите жени продължава да атакува институциите и да търси истината за съдбата на съпруга си. В писмо до своите близките тя пише: „Всички сме заедно. Ту плачем, ту се смеем. Като сме здрави, всичко ще понесем, но жалко за убитите – за добрите ни мъже. Те няма никога вече да се върнат и да ги видим. Само спомените за тях остават“[86]. Недялка се тревожи и за своя 14-годишен син, който е останал в Русе при роднините й. Знае добре какво преживява и на какво е способно едно наранено момче на неговата възраст, затова го съветва да бъде разумен и да учи усърдно, да свикне сам да мисли за бъдещето си, защото вече няма баща, който да се грижи за него. Завършвайки това емоционално писмо, Недялка слага в плика и няколко кокиченца и моли сина си да украси с тях портрета на „татко си“.

[85.] В периода 1947–1949 г. лагерът в Ножарево е най-големият в страната; функционира самостоятелно до 1952 г., а след това е присъединен към системата „Белене“; през 70-те години на XX век е най-строгият женски концлагер в България.

[86.] Писмото е от 16 март 1945 г.; личен архив.

В село Алфатар Недялка Хаджииванова и другите интернирани жени изпитват постоянен недоимък. Липсват елементарни неща като хляб, сапун, но най-трудно преживяват унижението, на което системно ги подлагат. Новите властимащи изпитват истинско удоволствие, когато ги принуждават да чистят тоалетни, да товарят каруци. Недялка престоява в Алфатар до 16 април 1945 г.[87] Служебната бележка за освобождаването й е подписана от началника на служба Държавна сигурност в Силистра Д.Левиев. Вероятно завръщането в Русе е огромно облекчение за нея, но проблемите й не свършват. Тя остава без дом, без покъщнина, без средства. Недялка вече е на възраст, но е принудена да работи в Държавен консервен комбинат „Дунавия“ – Русе, защото новата власт я лишава от полагащата й се наследствена пенсия. След постъпки от нейна страна й отказват дори минималната лична пенсия за възраст.

От 1949 г. до 1952 г. синът на Иван и Недялка Хаджиивановi е войник. Заради произхода си той е изпратен в трудови войски и изкарва службата си в урановите мини – в рудниците Бухово и Сеславци. Тези уранови залежи са открити по време на Втората световна война и след 1944 г. правителството на СССР проявява интерес към тях. То подбира от сибирските лагери осемдесет минни инженери и миньори и ги изпраща в България, за да разработят мините. Естествено, че не пропуска да прикрепи към тях „специалисти“ от КГБ, които през цялото време плътно следят работата им. По-късно руските лагерници са върнати в СССР, а тяхното място е заето от млади момчета от трудови войски. Не е тайна, че по това време в този род войски служат „неблагонадеждни“, които най-често са деца на „народни врагове“. По този начин Партията постига две цели – уни-

[87.] Служебна бележка, издадена от Държавна сигурност, Силистра.

щожава физически потенциалните си противници и доставя уран за бомбите на „големия брат“. В урановите рудници трудоваците работят на три смени и вършат всичко на ръка без защитно облекло. След тригодишна служба в трудови войски Иван-Александър се връща в Русе със сериозно разклатено здраве. Разболява се от туберкулоза, от която го спасява аптекарят Михаил Силаги – любимият му „татко Мими“. На 23 март 1951 г., само дни след смъртта на съпруга си, лелята Анна Силаги осиновява официално своя племенник Иван-Александър, но процедурата със сигурност е замислена, още докато Михаил Силаги е жив. Навярно след кошмарите на женския лагер Недялка Хаджииванова не се чувства сигурна за живота си, затова дава законова възможност на своята сестра да се грижи за сина й, ако я сполети съдбата на нейния съпруг. Въпреки че двете семейства правят всичко възможно, за да осигурят нормален живот на Иван-Александър, белезите от мините, от трагичната смърт на баща му, парят душата му до сетния му дъх.

РАЙНА И СОФИЯ ХАДЖИИВАНОВИ

Съпрузите Петър Хаджииванов и Тонка Винарова имат две дъщери – София (Софка) и Райна[88], които са родени след завръщането на семейството в Тулча. Те живеят заедно с родителите си на ул.„Махмудия“ № 15 и учат в родния си град. По-голямата Софка продължава образованието си в „Нотр Дам дьо Сион“ в град Галац. Престижното училище, основано през 1867 г. от Конгрегацията на католическите монахини „Notre Dame de Sion“, не крие амбициите си да даде на своите възпитанички солидно образование и добро възпитание в духа на християнските добродетели. Учебните дисциплини се изучават на френски, което гаран-

[88] Близките й често я наричат Гого.

Училището „Notre Dame de Sion“ в Галац

тира отлично усвояване и владеене на езика, на който говори просветена Европа. Това повишава реномето на „Нотър Дам дьо Сион“ и въпреки високите такси в края на 19 и началото на 20 век то е едно от най-търсените училища в Румъния[89]. Интересът към него се повишава заради възможността момичета, завършили пети или седми гимназиални класове, да посещават т.н. „френски курсове“, в които усилено се изучава френски език и литература, дикция, теория на писането, история и география на Франция. Друг цикъл курсове предлага факултативно изучаване на говорими европейски езици, стенография, счетоводство и търговска

[89] По време на бомбардировките над Галац през 1944 г. сградата на училището е почти напълно унищожена, но през 1950–1953 г. е ремонтирана и реставрирана. Днес в нея се помещават няколко факултета на университета „Dunarea de Jos“ – Инженерен факултет, Факултет по военноморска архитектура, Факултет по правни, социални и политически науки, Факултет по история, философия и богословие.

Софка Хадживанова

кореспонденция, модерни изкуства, икономика на дома[90]. Обучението в курсовете е две години и приключва с издаване на диплома, защитена пред компетентна комисия. Със сигурност Софка е посещавала точно тези курсове, защото няколкото запазени писма от колежа показват, че тя учи в Галац през 1901 и 1902 г., а по това време е вече шестнадесет-седемнадесетгодишна. Обучението в Галац не само обогатява нейната езикова и обща култура, но й дава самочувствие на образована млада жена, която може сама да се грижи за себе си. През 1914 г. Софка Хадживанова е в София и получава пощата си на адрес ул.

Софка с брат си Иван Хадживанов

[90] Рошкева, Р. и Н.Цветкова. Училището на Notre Dame de Sion в Русе (1897–1948). Двуезичен албум. Русе, 2008, с. 24.

„Аспарух“ № 24, а по-късно – бул. „Дондуков“ № 71. Въпреки оживената кореспонденция, която поддържа, от писмата ѝ не става ясно каква е целта на престоя ѝ в столицата. Може би има намерение да продължи да учи или да си намери някаква работа. Подател на едно от писмата, запазено в личния ѝ архив, е Нико Просеничков, бъдещият зет на Никола Обретенов. Той ѝ пише на 19 октомври 1914 г. от Ловеч, където е командирован, за да ревизира прогимназиалните училища.

Въпреки че през младите си години има доста ухажори, Софка не създава семейство и прекарва по-голяма част от живота си в Тулча, където управлява имотите, оставени от родителите им. По-малката ѝ сестра Райна живее заедно с нея до женитбата си с Любен Михайлов от Видин[91]. Двамата сключват брак на 2 ноември 1927 г. и получават много поздравления от свои приятели и роднини. Всички им пожелават дълъг и щастлив съвместен живот, но бракът им не потръгва. Любен Михайлов произхожда от уважавано видинско семейство с баща адвокат, но е човек на живота, обича големите и шумни компании и злоупотребява с алкохола. Системното му пиянство става причина да загуби рабо-

Райна Хаджииванова

[91] Любен Михайлов е вдовец; първата му съпруга Надежда умира в края на август 1926 г.

Иван, Софка, Райна и Борис Хаджииванови

тата си като нотариус. Няколко пъти Иван Хадживанов използва връзките си и залага авторитета си, за да му намери нова работа, но той не оценява помощта му и всеки път се проваля. Най-големият потърпевш от безотговорното поведение на Любен е Райна, която е принудена да живее в страх и недоимък. Неведнъж се налага брат й спешно да й изпраща пари, за да откупи свои лични вещи, които е заложила. Повече от десет години Райна прави компромиси в името на брака си, но въпреки безбройните обещания на съпруга й положението става

Сватбата на Райна Хадживанова и Любен Михайлов

все по-нетърпимо. Накрая тя разбира, че Любен няма да се промени и с подкрепата на своя брат, който застава твърдо зад нея, Райна напуска мъжа си и след кратък престой в Русе се връща при Софка. Двете сестри живеят в Тулча до подписването на Крайовската спогодба, в която освен връщането на Южна Добруджа на България е договорен и обмен на населението от Северна и Южна Добруджа. През есента на 1940 г. по силата на спогодбата Софка и Райна заменят част от имотите си в Тулча за имоти в Силистра – лозя и две къщи в центъра на града[92]. И тук, както в родната Тулча, се занимават с лозарство и винарство. Софка и Райна надживяват и двамата си братя и дълги години живеят сами, грижейки се една за друга.

БОРИС ХАДЖИИВАНОВ

Борис Хадживанов, 9 октомври 1913 г.

Борис, най-малкият син на Петър и Тонка Хаджиивановци, е роден в Тулча около 1890 г. Начално и основно образование получава в родния си град, а след това заминава за София, за да продължи обучението си. И той като хиляди други млади българи участва и в двете Балкански войни и едва след мобилизацията отново се връща на ученическата скамейка. На 9 октомври 1913 г. се снима облечен в униформа на

[92] Домът им се е намирал на старата ул. „Добруджанци“ № 47; къщите са съборени и на тяхно място е построен Младежки дом.

Картичка от Б. Хаджииванов до семейството му, 13 април 1918 г., Велес

гимназист и изпраща снимката в Тулча с посвещение: „За спомен на обичните ми родители“. След включването на България в Първата световна война Борис е мобилизиран и е изпратен на сръбския фронт. През април 1918 г. е във Велес, на гости на братовчед си майор Станчев, с когото се срещат случайно по бойните полета. Картичката, която изпраща на близките си, носи печата на 2-ри Шуменски тежък артилерийски полк, гаубично отделение[93].

Борис Хаджииванов

След края на Първата световна война запасен поручик Борис Хаджииванов желае да продължи образованието си. Насочва се към медицината и на 10 януари 1919 г. с материалната помощ на семейството си заминава за Мюнхен[94]. Веро-

[93] Полкът носи това име от 19 октомври 1915 г. до 1 декември 1920 г.

[94] В семейния архив е запазена влогова книжка, издадена от Българска кредитна банка „Гирдап“ на 22 април 1918 г.; първата вноска е от 25 000 лв, а титуляри на сметката са Тонка, Иван, Софка и Райна Хаджиивано-

Софка, Тонка, Херкалица, Иван и Борис Хаджиивановци

ятно там не признават дипломата му, защото след около два месеца се завръща в Тулча, а в края на март 1919 г. предприема пътуване до София с цел „да издейства да го запишат в гимназията“.[95] Със сигурност успява, защото на 26 април 1919 г. Борис получава пари от родителите си, за да си закупи нужните му учебници: Проблеми на етиката; Латинска граматика, Гражданско учение, Латинска читанка, Българо-латински и Латино-български речници. След няколкото военни години трудно се справя с огромния по обем учебен материал и се налага да си наеме учители, които да му помагат в подготовката. Освен това Борис има твърде малко време и твърде много изпити – през месец май той плаща такса в размер на 72 лева, за да се яви на изпити по дванадесет предмета. След много усилия Борис Хаджииванов успява да вземе нужната му гимназиална диплома и през април 1921 г. заминава за Грац, Австрия, където започва да учи медицина. В Австрия той е заедно със своята съпруга Хераклица Теохарова, с която са женени от 1919 г. Хераклица, или Хери, както всички я наричат, произхожда от бедно семейство и вероятно под влияние на своя брат Димитър Теохаров става убедена

ви; срещу всяка теглена сума е посочена целта, за която ще се използва; по-голяма част от теглените пари са за обучението на Борис.

95. Вероятно е завършил Полукласическа гимназия и се налага да държи изпити върху предмети, които се изучават в Класическите гимназии.

комунистка[96]. Заради несходство в характерите или заради идейните им различия, но още в началото на семейния им живот между двамата се появяват остри разногласия. Налага се Иван Хаджииванов да пише на Борис и да му напомни, че трябва да се държи като достоен мъж, а достойните мъже уважават съпругите си. В качеството си на по-голям брат той го поучава и го съветва да се помирят с Хери и да не стават „за смях на родните“[97]. По всичко личи, че намесата му остава без резултат, защото проблемите в брака на Борис и Хераклица Хаджииванови често се обсъждат от техните общи приятели. Навярно заради неудачи в семейния живот или заради очакваното дете Борис прекъсва обучението си и напуска Грац. Той се връща при родителите си в Тулча, но не се отказва от медицината, а търси нови възможности. На 28 септември 1922 г. „заминава да следва в Клуж“, но този път е сам, без съпругата си[98]. Клуж, историческата столица на област Трансилвания, е стар град, който след Първата световна война е присъединен към Румъния. Вероятно Борис тръгва с намерението да учи в университета „Бабеш-Боляй“, един от най-старите и престижните университети в Румъния, но в семейния архив липсва повече информация за този период от живота му. Когато се връща в София, той започва работа като стажант-медик в Александровска болница, която след създаването на Медицинския факултет към Софийския университет (1918 г.) се налага като университетска база и поема обучението на студентите. В нея се приемат болни от цялата страна, което дава възможност на

96. Баща й е родом от село Горенци, Македония, а майка й е румънка от Кюстенджа; български граждани; живеят в Русе.

97. Писмото е от 2 август 1921 г.

98. Писмо от 27 септември 1922 г. от Райна Хаджииванова до Табаков.

лекарите да се занимават и с изследователска работа[99]. По това време Борис все още не е приключил с изпитите си и семейството му продължава да го подпомага финансово. За съжаление, малко преди да се яви на последния си изпит, Борис Хаджииванов е убит при „мистериозни“ обстоятелства. Сведения за трагедията, случила се на 20 юни 1924 г. в София, съдържат две писма от сестра му Райна до В.Бърнев, състудент и приятел на Борис[100]. Според разказа й, когато в румънски и български вестници се появява информация за неидентифициран труп на добре облечен 27–28-годишен мъж, открит в покрайнините на София, никой от семейството не предполага, че това може да е Борис. Притесненията започва няколко дена по-късно, когато Иван Хаджииванов получава писмо от съквартирантите на брат си, които му пишат, че Борис е изчезнал. С безпогрешния си адвокатски нюх Иван Хаджииванов усеща, че се е случило нещо непоправимо и незабавно заминава за София. Започва да обикаля по инстанции, да разпитва познати, но не успява да се добере до никаква информация. Дори тялото, за което подозира, че е на брат му, е изчезнало. Хаджииванов се отказва от търсенето, когато получава писмо от анонимен подател, който потвърждава, че убитият е Борис и го уверява, че след време семейството му ще узнае къде е заровен. За убийството бегло споменава и Димитър Теохаров, брат на Хераклица. В своята автобиография, писана през 1934 г. при пристигането му в СССР, той съобщава, че съпругът на

[99] Назърска, Ж. Медицински школи и българската медицина и здравеопазване (40-те год. на XIX в. – 1918 г.): Трансфер на знание. – Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство, том. 1, С., 2015, 296.

[100] Писмата са от 20 и 24 август 1924 г.

сестра му Борис е отвлечен и убит за шпионаж[101]. В късни свои писма Хераклица твърди, че полицията е виновна за смъртта на мъжа й: „Борис ми го отнеха пак те, обвиниха го сами, без доказателства“[102]. Можем само да гадаем дали и тя като брат си има предвид обвинения в шпионаж. Ако приемем, че обявяването му за шпионин звучи малко неубедително, въпросът е в какво се е забъркал? Дали под влияние на жена си Борис не е поддържал тайни връзки с комунисти и заради това да е наблюдаван от полицията? Още повече, че трагедията се разиграва в размирния период между Септемврийското въстание 1923 г. и атентата в църквата „Св. Неделя“. В семейството се разказва и друга версия, според която Борис е убит в Гюргево вместо брат си Иван Хаджиивановв и това има връзка с дейността на ВДРО. Не е изключено тази история да е измислена, за да се попречи на хора, водени от любопитство, да се ровят в живота на семейство-

Хераклица, Петър, Софка и Райна Хаджиивановв

[101] Личен архив на Иван Хаджиивановв.

[102] Писмо до Райна Хаджиивановва, 1935 г.

то. Липсата на официални документи ни оставя в сферата на догадките, но почти е сигурно, че Иван Хадживанов не се е примирил и е продължил да търси истината за смъртта на брат си. За съжаление, дори и да е научил нещо, не е споделил с близките си и е отнесъл тайната със себе си.

Когато Борис Хадживанов умира, синът му Петър е само на две години и половина. Родните поемат голяма част от грижите за него и детството му минава между Тулча и Русе, а когато започва училище, той и майка му трайно се установяват в Русе. За съжаление, детето става жертва на нелеп домашен инцидент, а според чичо му Иван Хадживанов виновна е Хераклица. Според него тя не е била достатъчно отдадена на детето си, а се е занимавала с „комунистическа конспирация", обвинение, заради което е арестувана[103]. Докато тя е в ареста, за Петър се грижат нейните родители, които са доста възрастни и немощни. Сутринта на 30 декември 1934 г. детето е открито в безпомощно състояние, а според дядото и бабата причината е неразпалена печка. Малкият Петър спешно е откаран в болница, където е поставена диагноза „интоксикация от стрихнин". В продължение на два дни лекарите водят борба за живота му, но се оказват безсилни. Благодарение на връзките на Иван Хадживанов Хераклица е пусната от ареста и успява да се сбогува с детето си, което умира в големи мъки на 1 януари 1935 г. в 8 часа сутринта[104]. Петър е погребан на 3 януари в гроба на вуйчо си Петър Винаров[105]. На траурната церемо-

[103.] В писмо до Райна Хадживанова Хераклица разказва, че от любопитство присъствала на публичен процес на русенския военен съд за конспирация във флота. Била единствена жена в залата и това направило впечатление на агентите, които я арестували.

[104.] Според смъртния му акт причината за смъртта му е „интоксикация от стрихнин".

[105.] Писмо от Иван Хадживанов до сестра му Райна, 4 януари 1935 г.

ния присъстват съучениците му и много потресени от случилото се русенски граждани. След смъртта на Пепи Иван Хадживанов и семейството му не игнорират Хераклица, а продължават да я подпомагат материално, въпреки че не одобряват нейните връзки с комунистите. Преди 9 септември 1944 г. тя излежава присъда за комунистическа дейност, а след идването на новата власт става народен обвинител в Силистра. По-късно се жени за Петър Аржентински, активен борец против фашизма, и се установяват в Русе. Семейството няма деца.

Тонка Винарова

Схема № 7.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ ДУМИ

„Тих ветрец
поклаща се лешников цвят
нашия свят още го има“
Владислав Христов

Желанието ми да проуча и разкажа историята на голямата фамилия Винарови за пореден път ме сблъска с коварните игри на времето. То, вечният главен герой в борбата срещу забравата, винаги бе на крачка пред мен и винаги умело се възползваше от това свое предимство. Въпреки всичките ми усилия успяваше да задържи властта си над паметта за тях и превръщаше минали образи и чувства в едва загатнати щрихи върху платното на живота. Всеки път когато се опитвах да ги разгадая и да реконструирам човешките им съдби, се озовавах пред трудно разпознаваеми лица, огромни бели петна и старателно скрити тайни. В такива случаи не ми оставаше нищо друго, освен да потискам разочарованието си и да си напомням, че правя това в името на хора, живели преди нас, които искат да ги открием и да се вслушаме в посланията им. Налагаше ми се да вярвам, че ако уважа това тяхно желание, те ще ми помогнат да достигна до грижливо пазените моменти от техните съдби.

Повече от две години продължи работата ми върху Винаровия род, време, през което се люшках се между пълното отчаяние и радостта от всяко малко откритие. Но

с всеки изминал ден все повече се убеждавах, че десетките представители на фамилията заслужават да бъдат извадени от забравата, защото имаха какво да кажат и на какво да ни научат. Част от техния накъсан, но безкрайно увлекателен разказ бе за историческото време, рамкирало битието и господствало над съдбите и чувствата им. Помагайки ми по-добре да го разбера, те някак неусетно ме повеждаха по пътеките на своите собствени уникални истории.

Благодарение на знаците, оставени от тях, успях да открия първите представители на рода в далечните последни десетилетия на XVIII в. Тогава в село Долна Студена е роден дядото на Никола Шарапчията, чието име той като първороден син носи. Тежка орисия е да живееш в толкова трудни години, но родителите му не са от хората, които се оставят на милостта на времето, а търсят изход и когато се налага, вземат смели решения. Едно такова съдбовно решение е идването им в славния тогава Русчук. Вероятно младостта помага на преселника Никола бързо да се впише в обстановката на града, но освен младостта си той безспорно притежава качества, които след време го нареждат сред най-видните граждани. Уважението, което си е извоювал, му дава възможност да свърже живота си с жена от голям и известен русенски род. Двамата съпрузи са рамо до рамо близо тридесет години, през които отглеждат децата си и не спират да се грижат за благополучието на своя град. Те са от хората, притежаващи безпогрешен усет към новото, но не им липсва и смелост, за да се борят за него. Тези качества предават на децата си, които имат своето силно присъствие във времето.

Големият им син Петър Винаров е кмет почти три мандата в едни от най-трудните години за младата българска държава, но се справя. В началото е малко непохватен,

но е упорит и отдаден докрай, защото това е неговото родно място и всеки ден усеща върху себе си погледите на хора, които познава от дете. Петър Винаров участва в извайването на новия облик на Русе, в превръщането му в модерен европейски град, в който нещата се случват с размах, град, за който хората говорят с възхищение.

Може би най-ярка е фигурата на другия син, Върбан Винаров, възпитаник на Роберт колеж, минал през Освободителната война рамо до рамо с Макгахан и избрал военната кариера за своя съдба. Генерал Върбан Винаров е човек с разностранни интереси, с голяма ерудиция и култура, със силно изразена индивидуалност. Носител е на нов модел на поведение и има редкия житейски шанс да участва в изграждането на модерна България, да работи за нейното бъдеще. В поколенията, които идват след тези първи, по-видни представители на рода, има висши военни, адмирали, общественици, откриватели, борци за националното обединение. Смели мъже, които участват в три войни и доказват, че са готови да дадат живота си за своята страна.

На фона на десетките мъжки съдби по време на работата ми някак плахо се появяваха сведения за жените от фамилия Винарови. Въпреки оскъдните извори те успяха напълно да разчупят представите ми за жената-майка и домакиня, отдадена единствено и само на семейството си. Първото пощадено от времето име е това на София Малчева-Винарова – жена със самочувствие, винаги на линия, когато трябва да се отстояват обществени каузи. Тя участва в изгонването на омразния на всички русенци гръцки владика Синесий, бори се за църковна независимост и за налагане на нови стандарти в образованието. Вижданията й за бъдещето я нареждат сред учредителките на женското дружество „Ступанка“, защото нейното сърце й подсказва,

че българската жена трябва да се промени и да заеме своето достойно място в обществения живот. София е майката, която без колебание тръгва след арестувания си син, следва го до Цариград и не спира да търси начин да го измъкне от затвора. Останала рано вдовица, до края на живота си София е стожерът на семейството, като завещава на децата си сила и жажда за промяна.

Нейно копие е дъщеря й Мария, която води своята борба срещу остарелите порядки на времето. Горда и непримирима, в брака си тя запазва бащината си фамилия Винарови за себе си и за децата си, нещо нечувано за тогавашните времена. Не е трудно да си представим как градските моралисти, за които и най-малкото отклонение от нормата е почти престъпление, обсъждат поведението й, но тя е непоколебима. Живее, издигайки се над ежедневните сплетни, и следва с вдигната глава съдбата си, а в семейството все още се разказва за властния й и безкомпромисен нрав.

Своите невероятни житейски истории са оставили Тонка, Елиза, Бистра, Виктория Винарови, жени със забележително присъствие, но преситените ни от политики и войни сетива трудно успяват да го доловят и оценят. Докосвайки се до техните биографии, за пореден път си давах сметка, че историята и днес е длъжница на жените, позволявайки с лека ръка те да останат почти невидими в големия разказ за миналото. Тази тенденция ни лишава от много вълнуващи и пречистващи преживявания, които може да предложи само светът на жените. Напълно способни да ни променят са и жените от фамилия Винарови, които са верни на своята природа, но това ни най-малко не ги прави слаби и зависими. Те се борят за образованието на децата си, защото вярват в силата на знанието безрезервно, така, както вярват в Бог. Дават им старт, учат ги да бъдат по-мъдри, по-смирени пред

величието, наречено живот. Жените Винарови старателно крият сълзите си, когато изпращат синовете си на война, а когато въпреки молитвите им се случи най-лошото, съумяват да продължат напред. Дори когато те самите поемат към бойните полета, правят това в името на живота. Събирайки телата и душите на нечии чужди синове, се молят за свят без войни, без насилие, без болести и сълзи, за свят, достатъчен за всички.

Водена от желанието да стигна до сърцата на невероятните жени, носили фамилията Винарови, държах с часове в ръцете си техни стари семейни фотографии. Тези истински малки чудеса, съхранили красотата на отминали животи, щедро ме даряваха с възможност да изследвам одухотворените им лица и да се взирам в очите им, които сякаш говореха. От снимките ме гледаха дами, излъчващи покоряващ чар, чара на силните личности, които с достойнство понасят съдбата си. И макар че тя е непредвидима и понякога може да преобърне живота за миг, те не са от тези, които се обезсърчават, а старателно крият белезите по душите си. Гордостта и непримиримостта на първите жени от фамилията се предават от поколение на поколение до днешните им наследници. Пазейки ревниво спомена за предците си, те следват своите съдби и пишат своите истории върху книгата на живота, защото въпреки всичко, което се случва наоколо, „нашия свят още го има“.

Вълнуващото ми пътуване по стъпките на Винарови ме убеди, че родът е представителна извадка за едно сложно и неоднозначно време в българската история, което все още не е достатъчно добре проучено. Време, което се нуждае от непредубедени изследователи, готови безрезервно да му се посветят и да му отдадат от своята светлина, топлина и съпричастност. Животът на мъжете и жените с тази фамилия

е низ от уроци по чест, достойнство, национално съзнание, професионализъм, отговорност, свято спазване на кодекса на добродетелите и морала. Затова възстановената памет за рода Винарови със сигурност ще попълни поне част от множеството тревожни дефицити, които изпитваме днес.

ПРИЛОЖЕНИЯ

ДНЕВНИК НА ВЪРБАН ВИНАРОВ[1]

Роден съм в 1855 год. 2 септември, Русе

Елиза родена 1869 год. 18 февруари, Цариград

Венчан с Елиза на 2 ноември 1886 год., в София

Жоржи роден на 20 март 1888 год., в София

Бистра родена на 24 октом. 1890 год. в София

Дядо ми д-р Г. Вълкович се помина на 14 февруари 1892 год. убит от руските оръдия в Цариград (жертва на политика)

Борис се роди на 10 септември 1892 в 12 ½ часа след полунощ в Пловдив

Нико се роди в 1896 год. февруари 18 в 7 часа сутринта в София

Александър се роди на 14 юли 1899 год. в 6 часа после обед, в Шумен

Върбан се помина във Виена – Санаториума Bellevue – Hacking – на 28 февруари 1908 четвъртък в 3 ½ часа след обяд (тези и следващите редове, до 9 май, са написани от Елиза – б.а.)

Жорж се помина в София в санаториума на д-р Сарафов – опериран от апандисит на 27 септември 1913 – петък в 6 ½ часа сутрин. Погребан в София на 28 с. 1913.

[1.] ЦДА, Ф 77 К, оп. 5, а.е. 265

На 1-ви май 1897 тръгнахме за хубавия Шумен през Мездра, Ряхово, Русе. С нас пътуваха г-жа Грекова[2] с Марго и г-жа Хаджиенова[3]. Закуска в Мездра и пътуване цяла нощ под дъжд до Ряхово. Багажът изгубен – парахода весело; всички дремят по кюшетата, пристигване 3 ½ п.о. на Русе; раздяла трогателна. В Русе вали постоянно; тръгваме на 9 за Шумен. Ужасно!!!

В продължение на 10 дни нареждаме къщата и правим визити на високото шуменско общество. Преди тръгването си ходихме у Протекова; 25 април хапнахме си, пийнахме си и се теглихме: Никола 10 ½ кг, Борис 20 кг, Бистра 25 кг, Георги 30 кг, Елиза 77 кг; Нена слугинята 55, Терезина 55 кг.

9 май – Пристигнахме в Шумен. Дрехите и нещата ни изпратени от София, всичко 4560 кила, бяха стигнали в Шумен в добро състояние (нещата изпратени по железницата до Стралджа, а оттам с кола до Шумен)

14 май – Парад в казармения двор на 7 пресл. полк (удовлетворителен)

9–16 май – Нареждаме къщата (живеем в къщата на поруч. Савов)

На 18 май – парад в двора на казармите, дъжд намокри войската; после обяд правихме визити.

На 28 май – заминах за Разград и Силистра за приемане на 20 Добр. полк и 16 Резервен в Силистра. Оставих Нико малко неразположен.

29 май – преглеждах частите и складовете – дъжд. Обяд в полковник Тодоров. Хотел мръсен, гостилница още по-мръсна.

30 май – в Русчук. Престоях на 31-и май и 1-й юни, силно наводнение; р. Лом заляла цялата местност, с лодка до Св.Петка.

[2.] Съпругата на политика Димитър Греков.

[3.] Съпругата на Иван Хаджиенов.

1 юни – стигнах в Силистра – дъжд.

1 -„- – преглед на войниците, казармите, складовете, ходих към границата. Хотел чист. Офицерският стол чист и добър. Буря и проливен дъжд, наводнението по-голямо; австр. параход заседнал на пясък.

Понеделник, 6/18 октомври 1897 – Князът на България, княгиня Мария-Луиза и княгиня Клементина Сакскобургот посетиха Шумен и дойдоха при нас вкъщи да ни видят. Поискаха да видят и децата и останаха около четвърт час.

4 декември 1897 – Никола се разболя от дифтерит, състоянието му е много тежко.

1898

Юни, 23 – Князът и княгинята посетиха Румънския крал в лятната му резиденция Синая. Аз ги придружавах. На 23 юни тръгнахме от Варна; в Гюргево посрещнати много добре. В Синая стигнахме в 5 часа; кралят и кралицата ги посрещнаха на станцията. Престояхме на 24, 25 и 26. През всичкото време дъжд. Заедно с Николаев и Марков поднесохме ордена „За храброст“ I ст.; Наградиха ме с Румънска звезда 2 степен. На 27 с царския трен през Черна вода и Кюстенджа и с особен параход през нощта се завърнахме в Евксиноград. По особено благоволение князът ме задържа на гости една неделя.

Посрещането и въобще срещата ми направи много добро впечатление; ромяните заискваха нашата дружба и недобре гледат на русите – имат право.

Септември – бях канен на гости в Евксиноград, гдето прекарах една неделя; това беше приятен сюрприз за старата княгиня Клементина.

По причина на смъртта на австрийската императрица[4], аз придружих Княза до Виена. Това беше против волята на м-р Стоилов[5] и неговите разбойници и дезертьори колеги. Князът беше приет с почести на гарата във Виена, както и другите владетели князе, и беше извънредно доволен. Върнахме се в София много инкогнито. Князът ме покани да бъда негов гост в двореца. Моето ходение във Виена и гостуването ми в двореца не се харесваше на командните м-ри. След една неделя ний се завърнахме през Мездра до Роман с железницата, от Роман до Червен бряг с файтон, оттам по новата Централна линия до Плевен; от Плевен до Сомовит по частната линия на предприемачите; от Сомовит по Дунава до Русе; в 2 часа през нощта на Каспичан, в 8 сутринта в Шумен.

6 октом. 1898 – Князът посети с брат си Филипа[6] Шумен. Вечеря в 6 ½ часа в Офицерското събрание. Много весело. Високите гости извънредно доволни. Вечерята трая до 10 ½ часа. Офицерите се държаха много добре.

Юлий – август – Летния сезон с децата и Елиза прекарахме във Варна; от 10 юли до 10 септември. Всички доволни и благодарни.

1899 год.

19 януари – Помина се Княгиня Мария Луиза. Всичките н-ци на дивизии, полковите к-ри, по един дружинен командир, един ротен командир и адютантите на полковете бяха канени в София на погребението. Бях и аз. Погребението извънредно много луксозно и е коствало на държава-

[4.] Елизабет Баварска (Сиси)

[5.] Константин Стоилов

[6.] Фердинанд Филип Сакскобурготски (1844–1921), по-голям брат на българския владетел.

та скромната сума 800 000 (осемстотин хиляди лева); Траур 6 месеца. Много. Тялото се пренесе с особен влак в Пловдив, същият лукс, и се остави в католическата църква.

24 юни – Назначен съм за н-к Щаба на армията, а на мое място бившият министър, после инспектор на пехотата полковник Иванов, който пристигна в Шумен на 10 юли. На 12 и 13 юли сдадох длъжността.

На 6 юли г-да офицерите от гарнизона ми дадоха прощална вечеря.

7 юли – По инициатива на офицерите, фотографическа група от целия гарнизон.

14 юли – В 6 часа после обед Елиза се разреши с един момък; всичко благополучно. Желанието на всички е да го кръщаваме Александър. Да бъде така. Моето желание е също като това на домашните и така ще бъде кръстен в спомен на стария доблестен и пръв български княз Александър I.

17 и 18 юли – Г-н Тарони, инженер на линията Шумен-Плевен, ни предложи специален трен по линията. На 17 вечерта нощувахме на станцията Горна Ряховица. Инженер Алегро и г-жата му ни гощаваха. Беше весело, но между нашите приятели имаше пияни и работата можеше да дойде до скандал. Бай Ганювщина. На следующия ден в 6 часа сутринта бяхме готови за поход. Тренът беше в пълно наше разположение. На един-два километра до Попово пекохме кебап и охотихме (охота, рус. – лов) на пъдпъдъци. Спирахме се още на три места по полето за пъдпъдъци. В 8 ½ часа бяхме в Шумен. Аз бях се развеселил твърде много от 1-2 чаши вино. В компанията бяха освен мен полковниците Иванов, Вълков, Караджов, подполк. Бояджиев, д-р Радев; хаджи Верби със своя каземодо Дикран-а, Юрданов (неканен гост) и д-р Миланов.

21 юли 1899 год.

След 2 години и 5 месеца командуване на 4-а Преславска дивизия аз трябваше да предам командуването ѝ на моя заместник полк.Иванов (бивш В. м-р)[7] и да тръгна за новото си назначение в София – н-к Щаба на армията.

Било би непростително да не се радвам на подобно едно повишение, но трябва да призная, че това назначение не го посрещам с радост; аз бях повече скучен, замислен и даже мрачен; кои бяха действителните причини не можех точно да определя. Напущах града на 7-ия ден от раждането на Александра; жена ми беше добре; Разделях се с дивизията, която аз толкова обичах, напущах най-хубавата част от нашата служба – строя, който е по моя характер. Разделях се с добрия и хубав Шуменски гарнизон, в който аз виждах служба и дружба, гледах офицерите – сплотени и весели; Живот чисто военен. Аз виждах в този гарнизон това, което е било моят идеал, това, което бяхме в младите си години, един за всички и всички за един. Може би като погледнех на миналото, пълно с най-хубави възпоменания, минало, което беше животът за мен, бъдещето ми се представляваше мрачно, неопределено и не по характера ми. Хубавото поле и чистия въздух аз трябваше да заменя с една стая от четири стени, хубавия и бодър изглед на войника ще се замени с бледния и лакейническия изглед на министерските разсилни. Изгорелите от слънце лица на офицерите от строя с изнежени лица на министерските кризи; вместо веселите и откровените лица на офицерите аз ще срещам наведени глави и лукави погледи. Не, не е само това. На моите плещи лежи тежка отговорност, от мен моите искрени другари, любящи военното дело, искат работа, а най-много да повдиг-

[7] Никола Иванов, военен министър (1896–1899)

на морала във войската между офицерския корпус, който благодарение на партизанските страсти е силно поколебан. Офицерите са паднали духом, над тях произволничат немилостиво, или често стават жертва на желанията на мръсните партизани. Замръкват, без да знаят какви ще осъмнат. Никой не е сигурен за положението си, даже и тези, най-акуратните, най-въздържаните и искрено и изключително преданите на работата си офицери. Офицерите се третират като аргати, които главят ежегодно.

Ще ли мога да изпълня всичко това, ще ли мога да оправдая това доверие, което ми се изказва от всяка страна? – Да, аз ще употребя всичките си сили да достигна това, да повдигна нравствено офицерския корпус. Аз обичам и уважавам искрените, откровените, независимите и с характер офицери и такива трябва да се създадат в армията ни, те са силата й. Аз вярвам, че В. М-р Паприков[8] ще ме поддържа в това; Това е било моето утешение и за това трябва да жертвувам това, което обичам толкова много – строя.

Мен ми е мъчно, че се разделям с Шумен не защото градът ме привлича, а защото животът е приятен и скромен. Хората искрени и съкровени; интриги почти не съществуват. Този скромен стар градец аз трябва да заменя с луксозната и пълна с интриги София. Средствата ми няма да ми позволяват да живея така, както го изисква положението ми. Не обичам разкошния живот, не обичам да разпилявам, скромен съм, но семейството ми се увеличава, нуждите също се увеличават, а средствата, заплатата вместо да се увеличава според повишението, напротив, ежегодно се намалява. Много ме мъчи мисълта какво ще правя, как ще мога да възпитам децата си, когато не мога да икономисам нищо от заплатата си, а едвам се прехранвам и обличам,

[8] Стефан Паприков, военен министър (1899–1903)

даже в такъв град, както е Шумен. Какво ще бъде в София?? – тези мисли ме правят много мрачен и меланхоличен. Наистина, бащата на жена ми е оставил една сума, която може би ще послужи за възпитанието на децата ми. Но не е това, което ме успокоява. Моето желание е било да икономисам някоя пара от собствения ми труд за децата си, нещо, което виждам, че няма да достигна. Това е, което ме мъчи, и аз не мога да се помиря с положението си и всичко, което се върши у дома и изисква разноски, ми се вижда противно. Бих бил щастлив, ако мога да махна тези мисли от главата си, но не мога, при всичко, че признавам, че това ще ме събори твърде скоро.

На софийските интриги аз няма да обръщам внимание, времената са ме научили да бъда поне малко по-въздържан, но правото си е право, бялото е бяло, а не черно. Истината не трябва да се казва в очите на лицето, тогава аз ще му пошепна на ухото.

При тези размишления и взети решения на 21 юли аз тръгнах за София през Русе, където останах два дена при майка си, а в София пристигнах на 24 юли в 9 ½ часа после обяд.

До края на юли нищо особено.

Август 1899 год.

Вестниците, руските, бяха затръбили за идването на един руски полковник от Генер. щаб – Епанчин, в България с особена мисия, по искането на българското правителство. Министрите се изглеждаха и запитваха има ли подобно нещо. В.М-р полковник Паприков получи също една телеграма от Н.Ц.В. Княза, с която даваше да се разбере, че той хабер няма от тази работа. За всички тъмно, но за простосмъртните едно беше ясно, че на 9-и август полковник Епанчин пристигна в София и на 10-и се представи на В.М-

р и мен. На 11, 12 и 13 август имаше учения бригадни и Мрът го покани, ако обича да заповяда. После второто и 3-ото учение имаше обяд в полето, на което беше канен и Епанчин. Прави едно добро впечатление, интелигентен, скромен. Но ний, българите, като видиме чужденец, се забравяме, се унижаваме и сами обещаваме своето положение. От един любезен и скромен полковник ний го преобърнахме на човек надменен и требователен. Така ни и трябва. Епанчин заобиколи всичките гарнизони и навсякъде са го срещали с прекалени и даже унизителни почити. Няма съмнение, че той трябваше да се разхожда без тояга в село без кучета.

Август 22, неделя

Тръгнах за Шумен през Плевен, Никопол, Русе, където пристигнах на 25 август. Дома всички здрави. Целта ми беше да прибера в София семейството си.

Август 29-и

Племенницата ми Софка[9] кръщава новороденият и му даде името Александър.

Септември 11-и

Тръгнахме от Шумен за София по новостроящата се централна железопътна линия Шумен–Плевен. Ний бяхме щастливи да пътуваме първи по тази линия с вагони, докарани от София. Качихме се от с.Четалар, защото между това село и Шумен линията по причина на силните наводнения беше повредена. В селото Четалар бяха дошли офицерите от гарнизона заедно с госпожите си и приятели да ни изпращат. Закусихме и в 8 ½ часа после пладне отпътувахме. На следующия ден в 9 ½ часа после обед пристигнахме в София. Настанихме се в къщата на г-жа Хаджиенова, понеже нашият локатер (наемател) не беше изпразнил къщата ни и нямаше намерение, докато не го отдадох на съд.

[9.] Дъщеря на Петър Винаров.

На 26-и септември къщата беше опразнена и ний почнахме да се прибираме на 27 септември. Аз заминах за полеви поездки, като оставих домашните сами да нагласят и наредят къщата.

От 29 септември до 10 октомври

Полеви поездки с подполковниците, подлежащи на производство в чин полковник, г.г. офицерите, причислени към Генералния щаб. Ходихме по южната граница, Кюстендил – Дупница – Самоков. Времето дъждливо.

Впечатленията ми от тези полеви поездки не са едни от най-добрите относително г.г. подполковниците – неподготвени. Не са виновни те, а по-големите, които трябваше да ги подготвят. На Кюстендилския фронт най-добра отбранителна позиция местността Рисова в свръзка с височината Лисец. Два пехотни полка с артил. отделение са достатъчни, при една горска батарея.

15 октомври 1899

Откривание на Народното събрание. Войските дефилираха пред източната врата на двореца. Князът [изрази] своето незадоволствие, загдето някои офицери са ходили да изпращат руския полковник Епанчин. Не е крив той, отговорих на Н.Ц.В., но ний, защото не знаем какво вършим.

Епанчин е пътувал тържествено из България, а нашите поплювковци н-ци са го посрещали на гарите и пристанищата в шарфове; в 5-а Дунавска дивизия той се е поздравил с войниците с позволението на н-ка на дивизията полков. Драндаревски. От подобни дивотии Епанчин се е ползувал и е имал право, гдето се е изразил пред един дипломат, че българските офицери са слабо подготвени и не са на местата си. Князът обеща да ме приеме, но скоро замина на Пловдив и Варна и моето представление остана за в бъдеще.

19 октомври

Вета (г-жа Стоянова)[10] пристигна от Пловдив и престоя до 3 ноември. Оплаква се от поведението на Вълко (брат й). Няма нещо по-грозно, отколкото брат и сестра да не могат да се споразумеят и да си изваждат мръсните парцали пред света. Вълко е главната причина за подобно едно изпълнение в дома им.

3–12 октомври

Ходих във Видин и Белоградчик да видя гарнизоните. Офицерите от Видинския гарнизон обвинявани в партизанство и че са се занимавали с търговия и прочее нелепости. Всичко е било интрига на правителствени партизани.

В Белоградчик същата история. Виновни са к-рите на 15 Ломски и 3-и Бдински пехот. полкове, защото не умеят да се държат пред офицерите си.

На 6-и ноем. бях канен телеграфически от Н.Ц.В. да присъствувам на откриването на железопътната линия Роман–Шумен. Бях болен и не можах да ида. Бях на гости у полковник Цончев.

През моето отсъствие се работил закон за пенсиите на военните. Нямаше съмнение, че старият закон трябваше да бъде отменен, защото при нашата неразбория ний рискувахме да изгубим целия си фонд. Пенсиите извънредно големи, правителството е отказвало да внася субсидиите и по този начин 33% от нашия капитал е бил унищожен от пенсионерите. Да останат подобни пенсии и за в бъдеще беше невъзможно и нуждата от едно изменение беше належаща. Но време ли беше да се внася нов закон? – Аз бях на мнение да се изменят само окладите – да се намалят, да се иска от правителството да вземе участие в пенсиите, като внася по известен процент 40-35%, а остатъкът да се попълва от лих-

[10] Братовчедка на Елиза Винарова.

вите на капитала. Без участието на правителството съществуването на пенсионния фонд е невъзможно.

В.М-р внася закона за пенсиите, основан на следующото: Първо – държавата да плаща пенсии на военните по окладите, определени в самия закон, за изслужено време. В.М-ство дава целия пенсионен фонд в доход на хазната, плюс ежегодните удръжки. Сир., той харизва собствените пари на г.г. офицерите, 2 милиона лева заплати, на държавата, харизва ежегодните удръжки, които възлизат на 400 000 лв, а вместо това иска пенсии, които тази година възлизат на 287 000 лева. Или дава: 120 000 лева лихва от капитала и 400 000 вносове ежегодни, всичко 520 000 лв всичко, срещу 287 000 лева. Т.е. за 1900 год. правителството ще има една чиста печалба от 233 000 лв; тази печалба на правителството ще се намалява, като се допуща, че пенсионерите ще се увеличават и не е чудно един добър ден правителството да иска или да намалява пенсиите, или да ги унищожи съвършено. В такъв случай ний загубваме фонда си и вноските си.

Аз настоявах фондът да не се харизва (подарява) на хазната, а да си остане наш, да искаме едно участие на правителството в изплащането на пенсиите, като плащат 40, 35 или 30% от пенсиите, докато нашият фонд се увеличи дотолкова, щото от лихвите му плюс вносовете да се изплащат най-голямото число пенсии. М-рът внесе закона и обеща да иска подобно нещо. Ще успее ли? – ако не успее, няма освен да иска уничтожението на пенсиите, да ни се върнат парите с лихвите, а досегашните пенсионери да останат на гърба на държавата.

1900 год.

Новата 1900 година се посреща във В. училище както обикновено, присъствувах в Двореца при производството,

а оттам предпочетох да се върна дома при децата си. Имахме също гости – Павлитови, Грекови и Хаджиенови.

Януари 1900 год.

От (оставено е празно място – б.а.) януари се произведоха зимни маневри с частите от 1-ва Дивизия. От една страна дружина от Рилския полк с една планинска батарея, а от друга 8 роти и една батарея от Софийски гарнизон. Направление София–Бистрица–Железница–Ковачевци–Самоков. Времето благоприятелствуваше, сняг и виелица в самото дефиле. Поучителност голяма, защото видяхме босотата и голотата си. Нямаше още установени правила за организацията на един марш, нито пък сме подготвени за зимни походи. Сиромашките взглядове на В.М-р полковника Паприкова както по организацията на армията, така и по снабдяването й с облекло и снаряжение не търпи критика. Благодарение на тези негови взглядове армията ни е оголяла и обосяла.

Фев/ри 12, 1900 год.

Тази дата ще остане паметна в историята на нашето военно развитие или по-добре началото на нравствения упадък на нашата армия. В този ден се поднесе от полковник Паприков доклад за масовото уволнение на щаб-офицерите и князът ни най-малко не се замисли да го утвърди и подпише, защото това и търсеше, да достигне своето си мото: „Разделяй и владей“. Между висшите офицери не може да се намерят двама искрени приятели и другари. На всекиго князът е намерил да каже нещичко против неговия другар, за да ги охлади помежду им. В това отношение е играл неблагодарна роля, но не е по-малко вярно, че ний, висшите офицери сме се оказали до висша степен безхарактерни, подли, влечуги и във всичко мерзки. Това е още повече осъдително за нас, защото това поведение на княза е било

всекиму много добре известно, но за няколко ласкави думи, които Князът много милостиво раздава надясно и наляво, ний се забравяме, ний се възнасяме до небесата и мислим, че ний сме единствените, към които князът благоволи и има пълно доверие. И да ви увери в това, той ни най-малко няма да се стесни да ви наговори най-големите нелепости против тези, които са ваши близки н-ци и пр. Пред вас той се явява цял мъченик, ще ви се оплаква колко той страда, какви бащински грижи, какви денонощни трудове полага за благоустройството на държавата, а особено за армията, но че няма никой да го разбере, няма кой да го слуша, че офицерите го мразят и се занимават с партизанство и че всички са против него и пр. Положително твърдя, че князът твърде малко разбира от военно дело, а още по-малко се интересува от армията ни, нещо повече, пред мен си е позволявал да говори, че той мрази армията ни. Вий го виждате как самодоволно той си клати главата, когато пред частите или офицерите се говори за неговите бащински грижи и трудове, които той полага за армията ни, и с възторг повдига чашата си, придружена с крикливо ура, а при разбор или критика на някой маневр каква печална фигура той изображава от себе си, какви недоволни погледи хвърля надясно и наляво, какви тежки въздишки излизат от бащинските му гърди, придружени понякога и с твърде тежки думи. Целта ми не е била да описвам личността на княза, това трябва да го избягва всеки военен, но трябваше да изкажа къде се крият причините на този нравствен упадък, който се почва почти от самото негово дохождание. Той не обича хора искрени и откровени, а обича да се окружава от хора любимци, ласкатели или просто лакеи.

В качеството ми на н-к Щаба на армията неведнъж Паприков е отварял списъка на офицерите и с карандаша

е заличавал много от офицерите като хора неспособни и които трябвало да се изгонят от армията. Идеята за подмладяване на офицерския корпус трябва отдавна да е вряла в неговата зелена кратуна. В подобни случаи аз всякога съм се противил и съм поставя следующите въпроси: Добре, да уволним старите полкови к-ри, ами с кого ще ги заместим, имате ли подготвени офицери, които би ги заместили с достойнство? – не нямаме; като прехвърля всичките подполковници, аз отивам в майорите, но и там не мога да намеря лица, които би отговаряли на това назначение; това е бил всякога отговорът на Паприков – нямаме хора. Не намирате ли за по-добре да поработим с полковите к-ри една, две години и ако видим, че от тях не може да стане нищо, то тогава, поне с чиста съвест, да ги изгоним из армията, а през това време да се заемем с подготовката на тези офицери, които вий намирате, че ще бъдат добри? – Масовото уволнение е едно силно сътресение на армията ни, то е едно просто изгонване на офицери заслужени, на които ний още не сме констатирали тяхната неспособност; това е една несправедливост и оскърбление и всеки един от тях има пълно право да иска да му се укажат причините на уволнението. Аз съзнавам, че едно прочистване е необходимо, но уволнението да става само след една строга и справедлива инспекция, след едни полеви поездки, в противен случай всеки има право да ви обвинява в произвол и злоупотребление с властта. С подобни действия вий ща нанесете едно силно сътресение на армията ни, вий убивате и без това убития дух на офицерския корпус. По видимо Паприков се съгласяваше с мен и в последния ми разговор на 10-и февруари 1900 год. бяхме се съгласили по този въпрос, това беше моето убеждение, и под тези впечатления той замина на доклад при княза.

В същия ден 10 февруари, четвъртък, ний се съгласихме върху реорганизацията на Щаба на армията. От встъпването ми на тази длъжност аз исках да създам едно ясно определено назначение на щаба на армията, една по-здрава и трайна организация, но всичко това се отлагаше от ден на ден, постоянно се въвеждаха нови поправки, но никога не дойдохме до едно последно решение. Работата страдаше, хаосът съществуваше, офицерите от Генер. щаб се учеха на мързел или бездеятелност. Аз исках да реорганизирам особено Генер. щаб; по моему трябваше да се състои от три отделения: оперативно, мобилизационно и справочно бюро, подразделени всяко едно на няколко секции и точно да се определи деятелността на всеки едного. Да се децентрализира властта на В.М-ство, като се дадат по-големи права на н-ците на дивизиите, и да се избави щабът от маса въпроси, които можеха да се разрешат даже от един писар. По този начин н-к щаба, щом като даде своите си директиви по разните изучвания, да бъде напълно свободен от канцеларска работа и да се заеме изключително с подготовката на висшите офицери и армията. Веднъж в седмицата или двете седмици всичките офицери от щаба да се събират на конференция за докладване на разни научни въпроси и произнесение върху въпроси организационни и пр., които се отнасят до образованието, възпитанието на армията ни. Това е основата на положението за щаба на армията.

Всичките тези работи се одобриха напълно от полковник Паприков. Той сам заличи полковник Илиев като мой помощник, защото от такъв аз нямах нужда, понеже той служеше повече да тормози работата. Така се разделихме на 10-и февр. 1900 год. в 5 часа после обед, той замина на доклад при княза, а аз доволен, че работата ще вземе едно правилно направление, оставих си доклада и излязох радостен,

че можах в същото време да отстраня от армията ни едно голямо зло. До 10 февруари често пъти ми се напомняваше, че кавалерията ни съвършено е западнала и деморализирана и че главната вина се крие в инспектора на кавалерията полковник Петрунов, нещо, което не беше тайна за никого. Трябваше да се вземат мерки да се поправи. При този случай Априков неведнъж ми е говорил, че както неговото убеждение, така и това на княза е било, че единственият човек, който би могъл да я поправи и да я тури на висотата на положението, на което трябва да стои всяка кавалерия, съм бил аз. Чест голяма. Аз в повечето случаи заявявах, че е късно да ставам кавалерист, при всичко, че обичам делото, но намирам, че полковник Иванов, като бивш кавалерист, а също полков.Ботев ще бъдат напълно на местата си, понеже разбират от тази работа много добре. Князът не иска да чуе за Иванов и [казва], че неведнъж го е натоварвал с тази мисия, но никога не се е добил до резултати. Ботев няма авторитет и не може да бъде. Аз вече предвиждах какво ми се готви. Аз виждах твърде ясно, че моето оставание в М-ството беше не особено приятно на мнозина, защото не допущах да се вършат произволи, особено по избори, уволнения, назначения и пр. Неведнъж е бивало разговори, даже в Министерския съвет, за моето махване от Министерството, но никога не допусках, че Априков ща се поддаде на интриги, така го мислех. Понеже често ми се говореше, че князът желае да поправи кавалерията и това той възлага на мен, аз заявих на Априков следующето: че ако най-после работата е достигнала дотам, че няма друг в армията освен мен, който би бил полезен в този случай, то аз ще поема този труден въпрос отгоре си, само при условие да се реорганизира Щабът на армията както аз предложих. Тогава аз ще имам възможност да отделя два месеца в годината и да работя в

полето с кавалерията. Това е решението, на което останахме съгласни, много по-рано от 10-и февр. 1900, в който ден се одобри и положението за щаба на армията.

На 11-и февр. Паприков не се яви в М-ството; на 12-и февруари по обяд аз се заинтересувах и попитах дали докладите са повърнати и дали капитан Касъров е произведен и щом получих положителен отговор, написах му за новината. Към 6 ½ часа после обед Касъров дойде у дома с жена си да ми благодари и в същото време ме поздрави с назначението ми за инспектор на Кавалерията. Аз се изсмях и с увереност му заявих, че това са улични слухове и че няма нищо подобно. Аз не можах да допусна под никакви условия, че полковник Паприков може да бъде толкова подъл и мерзък, какъвто се оказа в случай, защото на 10 февр. ний разрешихме въпроса за реорганизацията на Щаба на армията и дума за моето назначение като инспектор не стана. Ний се съгласихме да не уволняваме офицерите, а на 12 февруари по обяд Щабът на армията уничтожен, аз изгонен от М-ството, като ме назначи за инспектор на Кавалерията, а полковник Илиев, когото сам Паприков изчеркна из списъците на Щаба на армията като неспособност, назначен н-к на Генералния щаб, който беше наново организиран. По въпроси от подобна жизнена важност за армията Князът, който никога не престава да твърди, че той денонощно работи за организацията и устройството на армията, не счете даже нужно да узнае моя възглед като н-к Щаба на армията по този въпрос.

После това оскърбление, което ми се нанесе, моето оставание в армията беше невъзможно и след дългите ми обяснения с Паприков аз се явих на Княза и след като му обясних и доказах за голямата грешка, която е направил с уволнението на полковите к-и и уничтожението на Щаба на

армията, аз му поблагодарих и му заявих, че оставането на служба повече е невъзможно. Както всякога, така и сега Князът се разсърди, че съм искал да напущам службата, когато ми се давало подобно едно важно поручение и когато аз съм трябвало да бъда полезен на делото и пр. и че няма да приеме оставката ми и че напротив, той ще счита моята постъпка направена лично против него и пр. Той осъди поведението на Паприков, че не го е осветлил по въпроса и че бил напълно уверен, че това всичко е станало с моето съгласие.

Така се свърши моята кариера като н-к Щаба на армията. Аз намерих всичко в Щаба на армията в пълен хаос и когато Паприков ми предаде ключовете на касата, ми заяви, че вътре ще намеря мишки, при всичко, че той сам и Иванов са заемали тази длъжност в продължение на 10 години; даже и моят труд (като началник на оперативния отдел) по организацията на Щаба на армията във военно време и устройството на тила на армията и пр. не съществуваха; от изучаванията, които направих, армията ни в пълна дезорганизация и нищо не само неприготвено, но и не работено по подготовката, мобилизацията и съсредоточението й. Никакви планове за операции, артилерията ни без гранати и барут, а пехотата ни без патрони. Моите доклади по тези въпроси до г-на Военния м-р и Министерския съвет стоят и до днес в архивата, а може би захвърлени по таваните на министерството, както и много ценни и важни книжа. С фабриката Грюзо аз почнах решителна борба да се доставят осадните оръдия или пък фабриката да се откаже от поръчката, тъй като ний сме изгубили всяко доверие в нея. Осадните топове, които трябваше да бъдат доставени преди години, още не бяха почнати. Нашите големци си бяха взели

напълно комисионната, напълнили джобовете, а че топовете щели да закъснеят, това малко ги интересуваше.

Както този въпрос за топовете, уволнението напълно незаконно на някои офицери и масовото уволнение на щабофицерите и най-после несъгласяването ми да дам войската в разпореждане на Радославовите административни власти да правят избори, не можаха да не накарат Паприков да гледа в моето лице враг, който няма да му позволи или поне ще осъжда неговите незаконни работи, а от друга страна м-р президентът Т. Иванчов, човек много лукав и подъл, е влиял на Паприков, като често му се присмивал, че Винаров ще му подлее вода и ще му заеме мястото. Това е било предмет на разговор в Министерския съвет. Тези неща не са могли да не повлияят на Паприков и той да запази своето място, намери изход с моето махване от м-ството.

На 24 февруари аз заех новата си длъжност и при всичко, че се чувствувах крайно оскърбен и обиден, при всичко, че бях изгубил всяка охота за работа, честолюбието ми, а от друга страна желанието ми да бъда полезен на делото, аз се заех с новата си кариера, но се чувствувах твърде слаб и трябваше да работя по-усилено над себе си. Аз заминах да приема частите и да прегледам учебните команди за резултати, които обявих в заповедите. Подготовката намерих твърде добра. Смелост и лихост в ездата. Аз скоро прегледах и младите войници. Успехите бяха повече от добри, защото бях увеличил срока на обучението от 3 ½ месеца на 5 месеца. Аз се готвех да направя третата си обиколка с цел да прегледам подготовката на ескадроните, но в това именно време се породиха недоразуменията между България и Румъния и III и IV конни полкове трябваше да заминат на румънската граница, към която в скоро време трябваше да замина и аз;

но м-стърът ме задържа, за да го придружа в обиколката му да прегледа в какво положение са достигнали работите по укрепяването на крайдунавските градове и по румънската граница.

Аз съм бил противен и всякога ща бъда противен на каквито и да било недоразумения и особено против едно кърваво стълкновение с Румъния. Това го изискват нашите интереси по Македонския въпрос. Няма защо да си създаваме врагове в тила ни. Аз напълно вярвам, че при една активна отбрана против румъните ний ще ги бием. Та резултатите не могат да бъдат лоши за страната ни. Въодушевлението както на населението, така и на войниците, беше чудно. Всички искаха война с румъните. Действително, те се отнасяха много глупаво и бабешки със своя си шовинизъм, но струваше ли да се почне една кървава борба за едни газетарски интриги, крайно незаконни и диви обращения с нашите поданици в Румъния? – Ний можехме да й отговорим по същия начин. Македонците и македонският комитет не са друго, освен шайка от улични разбойници и крадци, които тероризират населението в България; те грабят и убиват хората по улиците и правителството на Радославов, по партизански съображения, не само че се оказало слабо да запази населението от грабежи и убийства, но като че ли ги поощряваше.

На 15 ноември 1900 г. аз бях произведен заедно с другарите си в чин генерал-майор. По този случай имаше една интимна вечеря с княза в Офицерското събрание. Положението на кабинета Иванчов беше твърде разклатено. Финансовото положение твърде лошо; договорите за един заем отхвърлени; кабинетът трябваше да падне. Със съставянието на нов кабинет беше натоварен Рачо Петров; неговото на-

значение беше повече да произведе едни свободни избори, за да се чуе волята на народа. Изборите дадоха една твърде пъстра камара и от нея изникна кабинетът на Демократи и Цанковисти, начело с Каравелов.

Аз споменах за горното нещо, защото при сътресенията, които страната изпитваше от частите променения на кабинети и избори, страната отиваше към пропастта, а изход на това не се виждаше и не може да има, защото преди всичко у нас държавни мъже няма, а само улични партизани, голи и гладни, които с властта гледаха да обезпечат своето положение, своето съществувание, без да гледат на средствата, които употребяваха само и само да се обогатят. За това плачевно положение на страната се говореше навсякъде, то беше въпросът на деня. Ето защо и на нашата вечеря се отвори същият разговор, в който никой не се стесняваше да се изкаже, че военните трябва вече да вземат управлението в ръцете си. Князът с благодарение слушаше разговора и сам се възмущаваше, но у него беше се сложило убеждението да чака, докато сам народът падне на колене и го моли да поеме властта, но той малко познава българина и се лъже, българинът няма да коленичи пред него.

1901 год.

На 16 януари аз бях изпратен заедно с граф Бурбулона, маршал на двора, да представлявам княза на погребението на английската кралица Виктория. Пътувахме с голяма бързина и в 58 часа бяхме в Лондон през Кале–Докер.

Това е първото ми посещение на Англия. Аз стигнах в Лондон на 18 януари към 4 ½ часа и престоях до 22 януар. сутринта. На 22 януар. в 6 после пладне пристигнах в Париж. Установих се в хотел „Scribe“. Това е първото ми посещение на Франция.

22 януари 1901 год.

Аз не си губих времето, същия ден посетих Золотовича, дипл. агент в Париж, а вечерта бях в операта. Представяха Lohengrin[11], а после операта посетих Café de la Paix.

На 23 посетих кулата Айфел, Александровския мост, Палата на инвалидите и заобикалях целия ден по разните главни улици. Вечерта посетих Comédie Française постановката Dyane de Lys.

На 24 също останах и правих покупки в Лувър. Обядвахме там. Направих също посещение на Губернатора, а после посетих казармите на Керасир, конен полк, това беше около обяд. Не ми направи добро впечатление.

На 25 вечерта аз си тръгнах за дома. Стоението ми както в Лондон, така и в Париж, беше така кратко, щото всичко ми се вижда като сън.

На 15 април се помина добрият ни приятел и единственият държавен мъж по това време – г-н Д. Греков. Той стана жертва на блатния лов.

ДНЕВНИК НА ЕЛИЗА ВИНАРОВА[12]

Октомври 1907

Лошо общо състояние (на Върбан Винаров – б.а.), задушаването продължава; липсата на апетит ни накара да се консултираме с лекар. Повикахме д-р Сарафов, който заедно с д-р Михайловски ни заявиха, че е болен от сърце. Втора консултация към Коледа. Решихме да отидем във Виена на преглед при професор Neuser. Заминахме за Виена на 10 януари 1908. Пътуването мина добре. Щом пристигнах-

11. Операта „Лоенгрин“, Рихард Вагнер

12. Дневникът на Елиза е в същата тетрадка; воден е на френски език; превод от френски – Жоржета Лечева

ме във Виена, отседнахме в Гранд Хотел, с генерала и г-жа Балабанова. Проф.Neuser е болен и ще може да дойде след осем дни. Докато чакаме, повикахме д-р Тюрк, много съвестен, прегледа Върбан и заключи, че има рак на черния дроб. Професор Норден, който също повикахме, прегледа много повърхностно болния и заяви, че всички неразположения произтичат от злоупотреба с тютюн и ни изпрати в Ривиера. Купихме билети с Балабанови и се готвехме да заминем. През това време проф.Neuser оздравя, пристигна, попречи на заминаването ни и ни изпрати в санаториум близо до Виена – Хакинг – санаториумът не ми направи добро впечатление. Въпреки това грижите там бяха добри. Състоянието на болния не се подобрява, отпадналостта се усилва, както и задушаването, апетитът липсва напълно. Лекарствата нямат ефект.

На 26 февруари, вторник сутринта, в 6 ч. Върбан се събуди с ужасното чувство, че се задушава, кризата бе една от най-дългите. Помислихме, че това е краят. На обяд обаче болният задряма, спа 3 ч и се събуди. Чувства се много отпаднал, поиска да яде, но отблъсна това, което бяхме донесли. Нощта и през деня в сряда беше добре. В четвъртък на обяд много силна криза отнесе болния в 3 ½ ч. През цялото боледуване Върбан понесе с примерен стоицизъм всички болки, което ме удиви, както и че никога не каза и една дума, че си дава сметка за състоянието, не каза дума за децата, нито говореше за тях.

Във Виена му отдадоха военни почести. Кралят, Кралицата присъстваха на службата в руския параклис. Един ерцхерцог представляваше Императора на Австрия. Тялото бе пренесено в София и погребано на 6 март 1908.

2 август

Георги е повишен в младши лейтенант на кавалерията в 5-и полк. След едномесечен отпуск влезе в Кавалерийската школа, за да завърши едногодишен курс на обучение.

1909

29 юни – 27 август

Борис завърши гимназия с успех много добър. Заминах с Борис за Цюрих, за да се установи там и да го подготвя за Политехническото училище. Необходим е приемен изпит. Записах го в Минерва, подготвително училище. Цюрих ми направи добро впечатление, но не бих живяла там. Останах осем дни.

1910

януари – юли

Георги е преместен в 1-ви кавалерийски полк. Борис се върна от Цюрих, без да е свършил кой знае какво. Настаних го в Министерството на благоустройството. Печели 98 лв. на месец.

август

Бистра отиде в Константинопол при Achlanlis.

6 септември

Заминахме с Георги за Константинопол, за да вземем Бистра и да се върнем през Италия. Не бях ходила в Константинопол от смъртта на баща ми. Не трябваше да се връщам там, а да остана с впечатлението от моята младост. Градът е мръсен, много мръсен. Единствено морето бе със същия наситен син цвят, прозрачност, величествено спокойствие.

5 септември

Смъртта на леля Аница. Качихме се на борда на „Леополис“ от Австрийския Лойд. Морето е спокойно, което е

рядко, много малко пасажери и по-скоро разнородни. Пътуването е прекрасно. Слязохме в Бриндизи в 4 ч сутринта. Гарата е ужасно мръсна, влакът ни заведе до Рим, където пристигнахме в 7 ч вечерта, много изморени, прашни, не много представителни, до такава степен, че Борис не вярва да ни дадат стая в хотел „Киринал“. Приеха ни добре. Хотелът е първокласен. Стаите ни са много хубави, френска кухня. Прекарахме малко време тук, 5 дена, затова програмата ни беше претоварена. Посетихме най-важните църкви, Ватикана, Замъка Сант Анджело, катакомбите, гроба на Чечилия Метела, Вила Боргезе, Кралския дворец с художника Евстатиев, Колизеума. Впечатлението е грандиозно; човек се чувства смазан от богатството на паметниците. Това е само мрамор, камък, мозайки, картини на велики майстори. Бях дълбоко поразена от „Страшния съд“ в Сикстинската капела. Вали почти постоянно. Децата пътуват за първи път извън страната. Усеща се, че Георги не може да се отърси от строгата дисциплина на 7-те години, прекарани във военното училище. Тръгнахме за Флоренция и отседнахме в пансион „Лели“. Доста посредствен. Градът е възхитителен. Всичко ми харесва. Не се чувстваш смазан от великолепието и разкоша, които виждаш, а им се възхищаваш, чувстваш душата си в общение с всичко, което ни заобикаля. По-малко богатства от Рим, може би повече изкуство. Трябва да се върнеш, да поскиташ, да се наслаждаваш.

Отпътуване за Венеция. Идвам за втори път. Много сме изморени, за да посетим много места. Задоволихме се с площад Сан Марко, Двореца на Дожите. Разхождахме се доста с гондола. Очарователно. Окончателно заминаване за София.

1911

март

Заминаване на Борис за Дрезден, за да учи архитектура.

май

Заминаване на Георги за Компиен, след като издържа конкурса за кавалерийските училища в чужбина и излезе втори. Георги замина първо за Компиен, където изкара стаж в 5-и драгунски полк, след това през октомври отиде в Сомюр.

22 май

Бистра се сгоди за д-р Траянов против нашето съгласие.

Реших да напусна София за известно време. Дадох къщата под наем на руското военно аташе за 4200 лв.

3 октомври

Заминаване за Дрезден. Наех малък 4-стаен апартамент; купих необходимите мебели и се настаних. Саша се подготвя вкъщи за приемни изпити в гимназията. Бистра започна уроци по рисуване при г-н Dorsch. Беше й препоръчан от Злата.

1912

25 януари

Борис си счупи крака с шейната на Васил Хирш.

Понеделник, юли

Васил Павлитов почина, след като бе парализиран 12 години.

15 август

Георги се върна от Сомюр и дойде да ни види, преди да отиде в България.

Престоят във Франция изглежда му се е отразил много добре.

17 септември

Всеобща мобилизация на нашата армия. Съюз със сърби-гърци-черногорци за освобождаване на македонците от турците.

4 октомври

Обявяване на война.

20 септември

Борис заминава за София.

30 октомври

Аз също заминах с г-жа Митова. Принудени сме да минем през Букурещ. Сърбите, заети с транспорта на техните войски, нямат вече редовен конвенционален влак. В Русчук научих от моя девер, че Борис и Кольо са се записали доброволци и са заминали с пехотинците. В Русчук останах няколко часа, има влак, който тръгва в полунощ. Натъпкахме се в него, едва се намира място за сядане; коридорите са пълни. Много хора от София, Figeli, австрийци и др. Пътуването е от най-мъчителните и изморителни. Дълги престои по гарите; сменяме влака няколко пъти. Даваме си сметка, че цялата страна е на крак, че всичко отстъпва пред военните влакове. Ентусиазмът е всеобщ. Отне ни 96 ч да стигнем до София. Отседнах при Данка.

В София всичко е пусто; трамвайните служби са дезорганизирани, почти няма коли; цените на всичко се вдигат. Но обществото не се смущава от такива дребни неща. Клюките са повече от всякога на дневен ред. Тук открих г-жа Петрова, решихме да се запишем в Червения кръст. Отидох при председателя, приеха ме на работа, търсят точно мед. сестри за Ямбол, Пловдив. Реших да замина за Ямбол, всичките ми деца заминаха в тази посока. Искам да съм близо до тях и да се опитам да получа новини за тях. Най-строго пазената тайна е движението на войските.

9 октомври

Заминаване за Ямбол с г-жа Петрова и мед.сестри от Червения кръст. Пристигнахме в 2 ч през нощта. На гарата ни посрещна представителят от Червения кръст г-н Хаджи Петров, който ни предложи подслон за няколко дена. Къщата му е извън града и много далече, за да се прибираме всяка вечер. Намериха ми стая при г-жа Рибарова. Тя е от Русчук и познава добре Върбан и семейството му. Мъжът й е полковник. Трудно е да си представим служба по-малко организирана от тази на болниците. Всичко трябва тепърва да се създава. Приготвени са само леглата и завивките и нищо друго. Няма памук, няма превръзки, пинсети, нито термометри, няма и най-елементарни неща. Всички работят с енергия и желание. Мед.сестрите от Червения кръст са прекрасни. Те вършат цялата работа. Лекарите не се появяват в моята болница. Аз организирам кухнята. Трудно се сдобиваме с необходимото. Градът е малък, беден и не предлага ресурси. Състоянието на ранените е плачевно; вижда се, че не са били лекувани както трябва; много гангрени, много ампутации; но духът им е удивителен. Искат само да оздравеят и да се върнат в битката. Разказват за срещите си с турците, непринудено. Навсякъде нашите армии бяха победителки. В Лозенград, Люлебургас, където поражението на турците е пълно; опитват да се задържат в Чорлу напразно, кавалерията ги изтласка оттам, но нашите войски са изтощени и не могат да преследват врага и поради това не можем да вземем всичко – плода на нашите победи. Турците, след като видяха столицата си заплашена, поискаха мир.

Основна грешка и за което никога няма да съжаляваме достатъчно, отхвърлихме тяхното искане и втора грешка, на 5 ноември атакувахме, без да сме подготвени, укрепленията

на Чаталджа. Бяхме отблъснати. Холерата унищожи войските ни. Подписахме примирие. През това време втората ни армия обсади Адрианопол, една дивизия прекоси Македония и помогна на сърбите в Куманово и отиде в Солун. Гърците влязоха там предателски един ден преди нас и се установиха като господари.

29 октомври

Отпътуване от Ямбол за Лозенград. Тръгнах с г-жа Петрова в една талига, теглена от два коня, неоценим лукс. Целият керван, част от който бяхме и ние, беше от волски коли. Д-р Георгиев е шеф на тази мисия. Това е човек със слаб характер, мързелив и без организационен дух. Освен това санитарната служба, така да се каже, не съществува. Няма нищо подготвено. Това е държавен въпрос – да дадеш риза на болен и да го оставиш да я отнесе. Когато сравнявам нашата организация с тази на турците, се питам дали не си приписваме фалшиво името на цивилизован и културен народ. В Лозенград намерихме 300 000 бр. от най-новите и най-скъпите медикаменти. А ние нямахме дори йод, за да лекуваме нашите болни от холера. Къде отидоха парите, които събираме от години? За щастие, чуждите мисии дойдоха да лекуват болните ни и тези, които бяха в ръцете на чужденците, имаха късмет. Нашите лекари, с много малко изключения, се показаха под нивото на задълженията си. Може би броят ранени им идваше в повече? Това не би било извинение. Интендантската служба също бе с недостатъци, трудно е да снабдяваш цяла армия в страна без пътища и с волски каруци. Именно с тези волски каруци транспортирахме болните и ранените. Често минаваха по седем дни, без да намерим място за спане и за превръзки. Това бе най-жестокото и нехуманно нещо. Тази война доказа, че имаме само едно добро нещо: нашия войник! Възхитителни смелост,

търпение и покорност. Всичко му взеха. Воловете, житото, каруците, а той замина с ентусиазъм и какво му дадоха? Малко мухлясал хляб. Без дрехи, нищо. И се намериха хора, които се възмутиха, когато по-късно, изморени, деморализирани, обезпокоени за семействата си, няколко части се разбунтуваха.

Останах няколко дни в Лозенград. Службата ми в болницата беше мъчителна и без резултат. Чувствах се обезсърчена; г-жа Петрова чувстваше същото и решихме да се приберем, аз във Филипопол, тя в София. Трябваше да организираме пътуването, което не беше лесно. Всичко е реквизирано, коли, коне. Обърнахме се към Щаба. Междувременно ме посети ген.Марков, който ми съобщи, че Кольо е болен от тиф в Чорлу.

9 ноември

Заминавам за Чорлу с влак с д-р Байчев. На гарата научих, че Кольо е добре, но неговият другар Г.Сарафов[13], също болен от тиф, е изгубен. Двете деца са в една арменска къща, където живее д-р Сарафов. Отидох там. Кольо се радва да ме види. Много е отслабнал, състоянието му е задоволително, болестта следва своя ход нормално. Жоро е в безсъзнание, в плачевно състояние, неузнаваем. Д-р Сарафов ми обясни какво има да се прави. Първите дни ще се храня при д-р Славчев, после ще се организирам, за да готвя в къщата.

15 ноември

Бедния малък Жоро почина в 7 ч вечерта. Тази смърт предизвика жестоко впечатление в мен, поради обстоятелствата, при които се случи. Син, обичан от родителите си, който умира далече, без да се види със своите. Баща му пристигна чак след три дни. Ужасна война.

[13.] Георги Сарафов, син на дипломата Михаил Сарафов.

25 ноември

Георги научи, че съм в Чорлу и дойде да ме види. Изглежда добре, скромен и както винаги не говори за себе си. По-късно разбрах, че се е държал много добре и са го предложили за кръст за смелост, кръст, който никога не получи. Раздаването на кръстовете ставаше произволно. Наградиха дори г-н Чапрашиков, защото бе направил няколко снимки.

9 декември

Д-р Сарафов отиде в Родосто заедно с болницата си. През този месец, прекаран с него, мога само да се похваля с добрите му грижи и внимание.

10 декември

Кольо стана за първи път. Много е слаб и с мъка стои на краката си, но благодарение на Господ е спасен!

Животът ни тук, в Чорлу, е много тежък, липсва всичко. Празнуваме Коледа с чай и бисквити. Какъв лукс! За посрещането на Нова година г-н Сарафов ни покани да празнуваме у тях. Беше много приятно, г-жа Пападопов бе също там и всички офицери от Ген. щаб на дивизията. Всички са загрижени.

Примирието се удължи. Изглежда, мирът няма да бъде подписан скоро. Турците се подготвят, докарват свежи войски от Мала Азия, за да заменят тези, които вече се бяха били, докато нашите са все същите, стоят на студа и търпят всякакви страдания. Научих, че моят племенник Стати[14] е в Родосто. Решихме с Кольо да отидем там, тъй като няма пътища да се върнем. Адрианопол е все така блокиран, затова правим голямо отклонение с кола. Мисля, че е опасно за Кольо, който все още е много слаб.

[14.] Евстати Винаров

1913

9 януари

Пристигане в Родосто. Очарователен град, добре разположен на брега на морето, напомня на Мантон с климата и разположението си. Живея в много красива къща на брега на морето със Стати и неговия адютант лейтенант Статели[15], млад мъж, много добре възпитан.

19 януари

Обявено е примирие. Войната започва отново. Нашите армии се бият в Булаир, отблъскват турците, които търпят големи загуби.

29 януари

След като възобновиха войната, реших да оставя Кольо, който е в отпуск по болест за два месеца, при Евстати и да се прибера. До този момент Борис се чувстваше добре, намираше се в Елбасан, близо до Чаталджа, където намери братовчед ми Нако. Този път пътуването беше през Димотика. Там намерих ген. Петров и жена му. Останах един ден с тях. Тръгнах с открит автомобил с инженер Japounoff, който след около месец се самоуби, като видя какъв обрат взеха родните дела.

2 февруари

Пристигнах във Филипопол при сем.Павлитови. Сякаш бях в дворец, след всички лишения и липсата на удобства през последните месеци.

Силен студ и рядък снеговалеж по това време на годината. Това е късметът на бедните ни войничета, които всички са в траншеите.

28 февруари

Отпътуване от Филипопол.

---

15. Борис Статели

30 февруари

Пристигане в Дрезден. Върнах се вкъщи след 5-месечно отсъствие. Видях отново бедните си деца Бистра и Саша, които бяха останали сами през цялото време. Впечатленията ми от времето, което прекарах сред войските, ранените, бедните, бяха различни. Това, което ще остане дълбоко загнездено в мен и завинаги, е възхищението, изпълнено с уважение и привързаност към нашия селянин, нашия войник.

13 март

Превземане на Адрианопол с щурм от нашите войски. Там беше ранен Г.Касъров. Войната с турците приключи, но нашите вчерашни съюзници, гърци, сърби, черногорци се обърнаха срещу нас, гърците не искат да ни отстъпят Солун, сърбите Монастир (Битоля). Нашите войски бяха изпратени на другия фронт.

16 юни

Издадоха заповед да се атакува по целия фронт. Враговете ни са изненадани и отстъпват, но правителството ни спря войските. От този момент започна серия от грешки. Нашите войски, победоносни в Сърбия, заплашвайки дори Ниш, получават заповед да се върнат в България, тъй като Русия не иска да се бием в Сърбия. Нашите войски, на брой 32 000 срещу 80 000 гърци, са смазани от броя отстъпващи. Румънците завладяват страната, турците си върнаха Адрианопол, Лозенград, заплашват старата ни граница. Това е погром, повлечен от неспособността на нашия Цар и русофилството до крайност на кабинета Данев. Принуждават ни да подпишем в Букурещ един срамен мир, като отстъпваме цяла Македония на гърците и сърбите, Адрианопол, Димотика, Лозенград на турците, Силистра, Добрич, Балчик на румънците.

Братовчедка ми Мария Шахини почина в Константинопол от рак. Братовчедка ми Вета Стоянова се хвърли от прозореца и умря на място.

1 август

Заминах за София с Бистра. Заключихме къщата, настанихме Саша в пансион. Принудени бяхме да минем през Одеса. Всички други пътища са затворени. По пътя срещнахме А.Каблешков и много други българи, които също се прибират. Първият ни контакт с Русия и митниците не е окуражителен. Безпорядък и мръсотия навсякъде, небрежност и мързел. Одеса е посредствен град, останахме 24 ч. Качихме се на един руски кораб, много мръсен, много лоша храна. Морето е много красиво и спокойно. На гара София ни посрещна г-жа Петрова, при която отседнахме. Питах за момчетата. Разбрах, че Кольо и Борис са в Джумая и са добре.

Георги е откаран в София, болен от апандисит. Намерих го в стая на казармите на кавалерията. Извиках д-р Карамишалов, който препоръча операция. Първото ми впечатление, което трябваше да запазя, бе да попреча на операцията, на всяка цена. Закарахме го в санаториума на д-р Мишайков, докато отмине кризата. Георги създава впечатление на доста узрял от войната; характерът му много се беше променил, станал е по-експанзивен, много сърдечен, чете извънредно много. Идеята за операция се загнезди в мен. Отначало решихме, че ще я направим в Дрезден. Как промених идеята си? Не само, че се съгласих на операция, но и операция в София?

21 септември

Георги влезе в санаториума на д-р Сарафов, за да се подготви за операция.

23 септември

Понеделник в 3 ч операция. Върнаха го в стаята му и много трудно успяха да го накарат да дойде в съзнание. В 9 ч вечерта ужасни болки го накараха да крещи, докато не му сложиха инжекция с морфин. Нощта е спокойна, но без сън; сутринта започна да повръща и не спря до смъртта си. През тези три дни Бистра и аз се грижихме за него и не го оставихме нито за миг. Повръщаше всичко, което погълне. Няма температура. Постоянно безсъние. Четвъртък към 5 ч състоянието е отчайващо, краката започнаха да изстиват, през цялата нощ малко по малко изстина, имаше толкова жизненост в това младо тяло, че не мога да приема, че това е краят.

27 септември, петък

В 6 ½ ч. сутринта умря в ръцете ми на 25 години. Защо трябваше да се появи на този свят, за да си отиде толкова млад и каква жестокост на съдбата да премине през цялата война, без да бъде улучен. Чувството на дълбока скръб, което изпитах тогава, беше уникално в живота ми по своята сила. Дори при смъртта на мъжа ми не се бях чувствала толкова сама в живота. Освен това скръбта, която предизвика смъртта му у неговите другари, доказва, че беше момче от елита. Много строг към себе си, справедлив по природа, без компромиси със съвестта. Неговият начин на съществуване и отношение към войниците по време на похода бе трогателен; помагаше им по всякакъв начин.

Той не каза нищо по време на боледуването си, което би ни накарало да мислим, че си е давал сметка за сериозността на състоянието си, но уреди всичките си сметки и дела. Написа ми писмо, в което ми описа положението си и ми благодареше за начина, по който съм го възпитала, както и неговите братя. Това са утешителни думи за една майка.

Погребахме го до баща му на 28 септември 1913, събота. Останах в София до 40-те дена.

9 ноември

Завръщане в Дрезден.

27 юни

Почина Георги Касъров – бедно дете! Паднал на полето на честта.

Иван Винаров се отрови. Душевна мъка.

1914

Април

Пътуване до София, за да поправя къщата, дадена под наем на г-н Де Клозиер за 4200 Fs. с договор за 5 години. Учредена ипотека върху къщата за 95 000 Fs. за срок от 30 години. Заведено дело срещу г-н Пиер Винаров за подялба на наследството на съпруга ми. Имах възможност да разбера чувствата на родните, хора като Хаджи Иван и … (така е в оригинала), които не излизаха от вкъщи, не намериха за добре да дойдат да ме видят.

Юни

Мими Петрова[16] ни дойде на гости, докато майка й се лекуваше във Франценбад. Много мило момиче, но повърхностно.

28 юни

Престолонаследникът на Австрия Франц Фердинанд д'Есте е убит в Сараево, както и съпругата му графиня Хотек, от сърбите.

23 юли

Австрийците дадоха ултиматум на сърбите, като поискаха наказание за убийците; тонът на нотата е много високомерен, сурови условия за самочувствието на една държава.

[16] Дъщерята на Султана и Рачо Петрови

Договореният срок за отговор е 24 ч. Сърбия, поддържана от Русия, отказва да приеме всички условия. Австрийският представител барон Giesel се оттегля от Белград. Това е войната и за съжаление Европейската война. Германците се мобилизират и се отправят към Франция през Белгия. Белгия иска да защити неутралитета си и се противопоставя на влизането на германците, които въпреки това преминават границата и превземат с щурм Лиеж.

7 август

Малко след това Намюр се предаде. При тази обсада са използвани за първи път оръдия мортира 0,42, за чието съществуване никой не знаеше. Още от първите военни действия се възхитихме на организацията на армията, голямото количество дрехи, муниции, обоз и т.н. Дирижаблите Цепелин летят навсякъде и пускат бомби, които причиняват големи щети.

Държавите, които воюват, са, от една страна: Франция, Англия, Япония, Русия, Сърбия и Черна гора, от друга Германия и Австрия. На първо време Австрия удържаше сама нападението на руснаците. В началото постигна успех в Келце, Радом в Полша, но се огъна в Галиция под натиска на руснаците, които превзеха Лемберг и напредват към Карпатите, които пресякоха на няколко места, обсадиха град Пшемисел. Нашият генерал Радко Димитриев, на заплата при руснаците, командва в Галиция. Принуден е да вдигне обсадата.

На север, в Прусия, генерал Хинденбург отведе руската армия на генерал Рененкампф в блатата, издави повече от 100 000 души и изпрати също толкова в плен. Във Франция французите са победени в Льонви, пред Мец в Мобьож. За няколко седмици Белгия е в ръцете на германците; крепостта Анверс с три укрепени пояса не издържа дълго на

мортирите 0,42. Белгийците успяват да избягат и се струпват заедно с французите и англичаните в канал Ипър; в продължение на седмици там се води една от най-ожесточените битки.

По море, още от обявяването на войната, немски миноносец достига до устието на Темза и хвърля мини. Потопен е, а екипажът – пленен. Това е първият военен подвиг на немския флот, последван от много други, който накара Англия да се замисли и й показа, че не е непобедима. Капитан Wedegin потопи три английски крайцера само за няколко минути. Един друг кораб, „Емден", преследва вражески кораби в Персийския залив и около Индия. Прави чудеса. Японците обсаждат Kiautschou, който се защитава с чест в продължение на два месеца.

Турците, съюзници на германците, обявиха война на Русия. Флотата им, съставена от две немски части, Гьобен и Бреслау и др., потопиха няколко руски кораба, бомбардираха Одеса, Феодосия и др. За щастие, ние поддържаме симпатичен неутралитет по отношение на немците. Руснаците положиха усилия да ни подтикнат да помогнем на сърбите.

Споменът за нашия провал е още пресен, за да можем да помагаме на сърбите; не можем също и да забравим поведението на Франция, която ни взе Кавала, Серес в полза на гърците.

Кралят на Румъния Карол умря на 10 октомври. Страхуваме се, че новият крал Фердинанд, под влияние на съпругата си, ще приеме руската политика. Със съжаление установяваме, че у нас все още съществуват русофили, които, игнорирайки истинските интереси на отечеството ни, доведоха до война срещу Турция и следователно срещу Тройната коалиция. Сигурно е, че победоносната Австрия ще вземе Солун и цялата лява долина на Вардар, но за предпочитане

е тази част от Македония да се падне на Австрия, отколкото на Сърбия и Гърция. Италианците запазват неутралитет. Цялата омраза на германците се насочи към Англия, която обвиняват, че е предизвикала тази война. Бурите се надигат срещу англичаните и е много вероятно мюсюлманите да се вдигнат веднага след проповеди за свещена война.

Много се говореше за бруталността на немските армии в Белгия и за начина, по който те опожариха и плячкосаха градовете, където се намираха стрелците, а именно Льовен.

За нас, другите българи, е морално удовлетворение да виждаме, че войната носи навсякъде същите ужаси и последствия. Вчера ние бяхме варварите, сега са немците.

11 ноември

Корабът „Емден“, който направи чудеса досега, наскоро бе атакуван от австралийския крайцер „Сидни“ и заседна. Капитан фон Мюлер бе пленен.

1915

Великден 1915

Със започването на 1915 година войната продължи. През януари русите отново понесоха пълен провал в Мазурските блата, повече от 100 000 пленника.

Немците обявиха блокада на Англия от 18 февруари. Немците притежават много мощен вид подводни кораби; офицерите им проявяват голяма дееспособност и безразсъдна смелост. Стигнаха чак до Ирландско море. През март английските и френски флоти започнаха бомбардиране на Дарданелите; понесоха сериозни загуби и са принудени да се оттеглят, за да поправят вредите. Установяват, че е невъзможно да се постигне някакъв резултат без силна армия,

която да атакува по суша. Гърците, подканени да вземат участие в десанта по суша, се отказаха в последния момент. Кабинетът на Венизелос подаде оставка; министър Венизелос искаше да въвлече страната си в тази авантюра; в Коронния съвет, в който участва началникът на щаба, се разглеждат шансовете на гърците и вероятно са установили, че рискът е прекалено голям. Вече не е както през 1912 година, когато българите бяха там, за да вършат мръсната работа. Министър Гунарис състави новия кабинет и обяви, че ще запази неутралитет. Гърците изразиха претенции за владеенето на Константинопол, част от брегoвете на Мала Азия и възстановяването на Византийската империя. Не такива бяха идеите на Русия. Сазонов обяви, че Русия ще воюва, за да завладее Константинопол и проливите. Това дава повод за размисъл у нас и в Румъния. Руснаците в Константинопол означава загуба на нашата независимост в кратък срок. Руснаците най-накрая постигнаха относителен успех – превзеха крепостта Пшемисел; успехът е само относителен, защото крепостта се предаде, принудена от глада; австрийците разрушиха всички укрепления, оръдия и т.н.

У нас в последния ден на карнавала пуснаха бомба в казиното, която предизвика няколко смъртни случая: лейтенант Бояджиев, г-жа Багарова, дъщерята на генерал Фичев. Злосторникът остана неизвестен. Русофилите се раздвижиха и искаха да въвлекат България в една авантюра: да се бият с турците, за да си върнат линията Мидия-Енос. А Македония ще остане за гърци и сърби, които ще получат освен това и Босна и може би излаз на Адриатика.

У дома всичко следва обичайния си ход: Саша премина в следващия клас с много добър успех, той е трети в класа. Започна да учи виолончело.

18/1 май

Борис взе първия си изпит с оценка „Много добър“. Най-после! Войната продължава: руснаците са победени в Карпатите и преживяват голямо бедствие, както в Мазурските блата. Атаките срещу Дарданелите се провалят. Французите губят Леон Гамбета.

7/20 май

Получих телеграма от Русчук, която съобщаваше за смъртта на Стати Винаров. Всички сме крайно изненадани и дълбоко натъжени. Починал е на 6-и на обяд.

10/29 Май

Италианците, които са съюзници на Австрия и Германия повече от тридесет години, обявиха война на Австрия. Такава мерзост могат да извършат само латинските народи. Това надхвърля дори предателството на румънците към нас през войната; никакъв договор не ни свързва с Румъния. За тях беше въпрос на чувства да не ни атакуват в гръб, но в политиката няма място за чувства и уви, в обикновения живот също.

Немците продължават да настъпват в Галиция, превземат отново Пшемисел. Това е третата обсада, която тази крепост претърпява; бедните хора. Този път не се проточи; германците я превзеха с щурм.

Стати почина от двустранна пневмония.

4/17 юни

Бистра ми изпрати 5 M. de Weesenstein. Първите й спечелени пари! Бедната! Купих с тях захарница.

9/22 юни

Лемберг (Лвов) е отново в ръцете на австрийците. Русите са побеждавани навсякъде и са принудени да се оттеглят.

Г-н Калиш и г-жа Маня Жечова умряха през лятото.

2/18 август

Летен престой в Острауер-Шайбе, близо до Шандау. Великолепно място, различни разходки и планински изкачвания в Саксонска Швейцария, обилна, разнообразна и първокачествена храна. Всички са доволни. Тези няколко дни, прекарани сред природата, ми подействаха много благоприятно, върнах се много успокоена.

Немците и австрийците продължават успехите си в Русия, превзеха Варшава, Новогеоргиевск, цялата руска укрепена линия. Царят пое командването на войските си и изпрати на заточение Великия Херцог Николай в Кавказ. Твърде късно е да се поправи отчаяното състояние на руската армия, побеждавана навсякъде, но която все още се съпротивява геройски. Турците защитават ожесточено Дарданелите. Съюзниците търпяха големи загуби, без да напредват много. Италианците стават за смях и не могат да стигнат по-далече от … (не се чете – б.а.)

29 юни

Кольо взе зрелостното си свидетелство с оценка Добър. Ще отбива военната си служба, преди да започне обучението си по медицина.

8/22 септември

У нас обявиха всеобща мобилизация. Отново грижи. Вероятно ще се бием със сърбите. Правителството си осигури Турция, която ни отстъпи 2000 кв.км територия; Марица тече в нашата страна и гарата на Адрианопол е наша. Предполагаме, че румънците ще си мълчат. Какво ще ни донесе бъдещето?

Бистра има две поръчки за портрет: от г-жа Клаус и г-ца Миечковски.

18/1 октомври

Борис отива в Берлин, за да вземе военния си билет, с който ще пътува гратис до румънската граница. Берлин остави в него дълбоко впечатление.

19/2 октомври

Борис замина за София с Б.Гочев. Той е тъжен и тръгва с неудоволствие, но не се съмнявам, че ще изпълни дълга си като истински войник. Не мога да си дам сметка за впечатлението, което мобилизацията създава у нас; ние сме напълно лишени от вестници, пощата е нередовна, а и кой, впрочем, ще ни пише? Чувствата, които изпитвам, са доста различни от тези преди 3 години. Тогава бях изпълнена с ентусиазъм, жар, плам; идеята, че не мога да се прибера в къщи, в моята страна, да помагам на моите близки доколкото стигат възможностите ми, беше неприемлива; сега нямам вече тази енергия и не виждам страданията на другите. Господ да ни е на помощ! Борбата ще бъде дълга и мъчителна.

4 октомври

Русия чрез своя представител в София постави ултиматум на г-н Радославов, че трябва да се демобилизираме в рамките на 24 часа и да не си позволяваме да атакуваме сърбите, а ако го направим, ще се сблъскаме с армиите на Четворния съюз. Според депешите, идващи от София, ултиматумът направи дълбоко впечатление в България, но негативно като резултати.

5 октомври

Френско-английски армейски корпус трябва да бъде изпратен в помощ на сърбите и да ни попречи, както и на австрийците, да окупираме линията Солун-Ниш, по която русите получават помощ. Невероятно е да видиш докъде ги е довело заслепението на руската дипломация. Руснаците можеха да имат в наше лице най-послушния, най-предания

инструмент, тъй като всеки от нас пази в себе си дълбоко отпечатано чувството на признателност за нашата свобода, но глупостта и арогантността на техните дипломати доведоха до пълен обрат в съзнанието, а българската младеж, която не е преживяла жестокостта на турския режим, уверява, че руснаците, които се биха, за да ни освободят, са го направили само в техен интерес и за да достигнат целта си: Константинопол. Изглежда, че е ударил последният час на сърбите.

Представителите на Русия, Италия, Франция, Англия, както и на Белгия, напуснаха страната ни; дипломатическите отношения са скъсани.

9 октомври

Белград е окупиран от немците и австрийците, които прекосиха Дунава на три места. Този път няма да протакат.

Нямам лични новини от къщи, притеснена съм, че не знам нищо. Чувствам се самотна, толкова самотна, и така ще бъде до края на живота ми.

16 октомври/27 септември

Минаха две години от смъртта на Жорж!

Вестниците съобщават, че сме нападнали сърбите с две дивизии към Княжевац.

30 септември/13 октомври

Т.е. войната е започнала. Изпитвам различни чувства: ту се притеснявам като при приближаването на голямо нещастие, ту съм безразлична, сякаш войната у нас не ме засяга и двамата ми сина не участват в нея. Кога ще има малко почивка за душата ми? Ето, повече от седем години се мятам безспир насам-натам; поне ако финансовият въпрос беше задоволителен, ако нямах голямото притеснение да си призная, че скоро ще бъда без средства.

Октомври

Нашите войски отново показват смелост, доблест и издръжливост. Според официалните документи, вече сме превзели в Македония Враня, Куманово, Велес, Калканделен и по този начин отрязваме на сърбите пътя за отстъпление и надеждата да получат английско-френски подкрепления, дебаркирали в Солун. На североизток Неготин, Зайчар, Крагуевац, Пирот. Връзката с немските войски се осъществи близо до Кладово.

Дунав е отново свободен; възстанови се свободното движение. Вече няма да се налага да преминаваме през „Каудинийските проходи“ на румънците. Те остават неутрални и вероятно няма да мръднат; те знаят само да завладяват страни без защита и да нападат жени и старци. Поведението на гърците е по-съмнително; те протестират срещу десанта на войски в Солун и въпреки това го оставят да се случи. Както винаги, ловят риба в мътна вода.

24 октомври

Ниш е превзет от нашите войници! Голям успех за нашите. Тук градът е празнично украсен както за най-големите немски победи, на Прагерщрасе също има български знамена!

Съобщиха ни, че Йордан К. и А.Паница са убити. Мир на праха им.

Борис и Кольо влизат утре в казармата, за да бъдат обучени за артилерийски офицери.

Телеграфната агенция съобщи, че Саша Греков е назначен за шарже д‘афер в Стокхолм. След Париж! Поне няма да изгние на по-нисш пост. Знаеше много добре как да избере кариерата си; убедена съм, че тотално му липсва енергия, за да се постави в независимо положение.

23 ноември

Отново грижи, тъга, разочарования! Никога ли повече няма да има малко спокойствие? Изнервена съм до най-висока степен; въображението работи, мислите летят бързо, бомбардират мозъка ми до пръсване, ако това състояние продължи, ще доведе до лудост.

27 декември

Кратко бягство в Берлин. Ужасно време, непрекъснат дъжд, но въпреки това отнесохме много хубаво впечатление от това посещение. Паметниците са много хубави, прочутият булевард „Унтер ден Линден“ много широк, хубави магазини, великолепни перли при Friedlander.

1916

1 януари

Какво ще ни донесе тази година? Мир в крайна сметка! И дано децата ми се върнат! Ако вярвам на картите, които изтеглям често, очаква се щастлива промяна, сватба. Не би било твърде рано малко щастие да ни навести.

Войната продължава. Антантата упорито не иска да признае, че е победена. Германците държат твърди позиции.

Приемът на храна значително се увеличава. Има талони за масло и нямаме често. Платих 0,30 pf. за едно яйце. Но не липсват продукти. Немската организация е възхитителна.

Научих от г-н Зенов за смъртта на г-жа Хаджиенова, болна от рак. Беше добро и нежно същество и съжалявам за нея.

15 януари

Днес Дрезден бе прекосен от първия „Балканцуг“, свързващ Берлин директно с Константинопол. Успех за немците!

17 януари

Крал Никита от Черна гора слага оръжие и моли да сключи мир. Голямо вълнение сред Антантата, която счита тази измяна на Никита като доказателство за неуспех; малките държави забелязват, че подкрепата на големите не е много ефективна. За Русия беше смъртоносен удар, нанесен на панславизма. Великата Русия, безпомощна да спаси Сърбия, след това Черна гора; това не бе направено, за да повиши престижа й на Балканите.

Кайзерът отиде в Ниш, където бе посрещнат от нашия цар. Какво удовлетворение за него и нашата страна. Горката България, така жестоко подигравана преди едва-две години, а сега: „смел, интелигентен, издръжлив народ, на когото нищо не може да устои и т.н.“. Изглежда Ниш трябва да ни принадлежи.

27 май

Недялка Симеонова идва да живее у нас. Оказвам се замесена по доста странен начин в живота на това момиченце. На 11 години, баща й, цигулар от гвардията, отвежда дъщеря си в Америка, за да дава концерти и успява да получи издръжка за момичето за пет години от един благотворителен комитет. Американският комитет изпраща момичето в Дрезден да учи цигулка при проф.Ауер, който обаче има такива изисквания, че момичето е поверено на г-н Адриан Раполди, учител по цигулка, и живее в Лошвиц при сем.Пепино, които са странни хора. Мъжът, австрийски евреин, натурализиран германец, художник в свободното си време, който в миналото е имал доста посещавано ателие. Съмнителни истории за неговите нрави. Жената, с рождено име Фон Мах, доста незначителна, дъщеря на офицер и поради това гледа с пренебрежение всички, които нямат частица или титла пред името си. Общо взето, хора, които живее-

ха нечестно и поради това експлоатираха по срамен начин момичето, което така и не го разбра и изпитваше към тях дълбока любов, наричаше ги мама и татко. Освен г-н и г-жа Пепино, семейството се състоеше от дъщерята Шарлот, глупаво наивно момиченце, каквито са, общо взето, всички момиченца, които не носят вече къси роклички, и синът Жани, към когото нашата Недялка изглежда имаше голяма слабост. Щях да забравя майката, вдовица с наследство от мъжа си, изпаднало в немилост величие.

След войната връзките с Америка станаха доста трудни и парите, които трябваше да идват от Америка, липсваха. Сем.Пепино се възползваха от това, за да се отърват от момичето, усещайки, че няма да могат да продължават да използват парите на момичето без контрол, тъй като от тази зима момичето привлече вниманието с няколкото концерта, които направи. Тя показваше напредък с цигулката, но образованието й беше напълно пренебрегнато. Говори свободно немски, защото се намира в изключително немска среда, но граматически не познава в основи езика, а да се плаща за уроци за образованието на Недялка беше много скъпо за сем.Пепино. Г-жа Пепино дойде да се разбере с мен и останах с впечатление, че тя се чувства доста притеснена, че иска да се отърве от малката, която обожава уж като собствената си дъщеря, затова хвърля цялата вина върху учителя Риполди, който им създавал всякакви неприятности. Каза ми, че малката е много мързелива, трудна за управление. Моето впечатление е, че малката е поощрявана да не прави нищо. Не ми изглежда много интелигентна, много трудно учи, но това е, защото е била пренебрегвана. Това е едно малко момиче, което можем само да съжаляваме. Отсега вече е в по-долна социална категория, тя обича красивото, реда, има вкус и е кокетна, обича да се чувства център

на вниманието и възхищението. Сем.Риполди, с което се запознах по този случай, е много обикновено и буржоазно; те наистина обичат малката, положили са големи усилия, за да направят от момичето нещо добро. Надявам се, по-късно, когато започне да разбира, ще осъзнае кой я е обичал наистина – сем.Пепино или сем.Риполди.

Бистра изпрати портрета на Миеч на асоциацията Мюнхенски сецесион – картината не бе получена.

От месец март събитията от войната са концентрирани около Вердюн; немците атакуват фортовете с постоянство, французите ги защитават с упорство. През месец юни австрийците предприеха щастлива офанзива в Северна Италия през Тирол, но са принудени да отстъпят пред руснаците, които превзеха Буковина и си върнаха Кунович. Голяма битка се води между англичани и германци при датските брегове – Скагерак. Англичаните се оттеглят, след като търпят огромни загуби. От двете страни свирят победа.

В България всичко е спокойно от януари.

Г-жа Кацарова почина.

Какво казва д-р Сарафов?

17 юли

Тръгнахме на кратко пътуване до Тюрингия. Първата ни спирка е Ваймар – градът на Гьоте, на Карл Август, на неговата майка Ан Амели; впрочем, градът е повече от тези смътни спомени: къщата на Гьоте, къщата на Ан Амели, вилата на Гьоте, винаги и пак Гьоте. Струва ми се, че омаловажаваме гениите, когато искаме непременно да докажем, че са били хора, че са се забавлявали на шеги с лош вкус, че са имали слабости както и простосмъртните. Това, което поразява, е простотата на обзавеждането, най-вече онова, което е свързано с хигиената и грижите за тялото; няма и

следа от бани, а умивалниците едва побират двете ръце. Освен това, прословутото пътуване в Италия, което изиграва толкова голяма роля в живота на Гьоте, ни изглежда така детинско със средствата за придвижване, които притежаваме. Общо взето, градът е приятен, чист и успокояващ. Пансионът Клуж, където отседнахме, е добре обзаведен, с хубави стаи, но храната е отвратителна. Като цяло пансионът е задоволителен; директорката г-ца Вилмс, много изтънчена личност, съвсем не онзи тип немски педагог, когото срещаме постоянно. Присъединихме се към нея и нейното стадо малки бели гъски, за да направим екскурзия до Айзенах и Вартбург. Айзенах е град без много отличителни белези, може да се разгледа къщата, в която е живял Лутер като млад при г-жа Кота, след това музей. Ф.Ройтер (F.Reuter), който представлява интерес само за германците; две или три стаи от същия музей са посветени на Вагнер. Това ми напомни, че във Ваймар посетихме музея на Лист, т.е. къщата, в която е живял дълги години и която е запазена, както е била мебелирана в онази епоха. Домашната му прислужница Полин, много възрастна, грохнала, ни показа това, което му е принадлежало. Направи го с уважение, привързаност, възхищение, каквито не се срещат вече у модерната прислуга. Тя ни каза, с голяма наивност, че Вагнер нямаше да се изкачи толкова високо без Лист, защото тя твърди, че той не може да свири. Беше трогателно. Но бедната жена е изтърпяла обстановката отпреди сто години и не бе чиста: миришеше ужасно лошо. Установих същия феномен и при други стари хора. Дали е липса на грижи или някаква миризма се отделя?

Да се върнем във Вартбург. Германците са обзети от манията да възстановяват руините си и да изграждат чисто нови сгради. Мисля, че би било по-впечатляващо, ако на

върха на хълма откриваме само руините вместо тези новопостроени сгради, украсени вътре с безвкусни картини. Останахме във Ваймар до събота. Отпътуване за Шварцбург.

22 юли

Пристигнахме в 6 ч вечерта. На гарата ни посрещна верният ни приятел Зенов, с когото се разбрахме да се срещнем тук. Намирам го много остарял, грохнал, дремещ; болезнено е да виждаш приятелите си от младежките години да остаряват, да се смаляват, да се съсипват в безпомощността. Това, което остана живо при приятеля Зенов, е неговият начин да ругае всичко българско, да смята всички за глупави и т.н. Остана 10 дни с нас. Шварцбург е великолепно място за почивка, хубави места за разходка, гора наоколо, криволичеща река, но хотелът ни не струва. Зле поддържан е, въпреки положения труд от г-н, г-жа, г-ца Нолер, годеникът й, в униформа и с медали за заслуги, тича да купува продукти, работи като портиер, иконом, общо взето всичко! Каква преданост на годеника!

7 август

Напуснахме Шварцбург със съжаление. На път за Касел се спряхме в Ерфурт, за да разгледаме катедралата; забравихме да вземем карта и не успяхме да открием катедралата. Градът е интересен, трябва да дойдем отново.

Касел е очарователен; за това впечатление допринася хотелът ни, в който храната е първокласна, нещо много ценно в тези времена на глад и лишения. Разхождахме се по улиците с усещане за благополучие. Посетихме половин ден на Вилхелмсхое, голям парк с кралска резиденция, големи и малки фонтани, мраморни бани. Забележително.

10 август

Връщане в Дрезден и няколко часа в Лайпциг: забързания ход на големия град. Възпоменателен паметник на Битката при Лайпциг – внушителен.

У дома всичко трябва да се сложи в ред и с обичайния ход на ежедневието тревогите отново ни завладяват.

Получих писмо от отец Симеонов. Този индивид е смешен, мисли ни всички за негови слуги, дава заповеди, направете това, онова, разполага с нас, с нашите кесии. Недялка също писа. Тя е друга луда глава; влага огън и пламък във всичко, което я кара да блести, да се покаже. Тази красива птичка ще ни посети тези дни, за да наруши спокойствието в живота ни.

16 август

Къщата в София е реквизирана. В сметката ми в Банк дьо креди имах около 50 000 Ps. Г-н Зенов, когото помолих да провери, ми писа, че нямам повече кредит. Ето удара, за който се подготвях от дълго време и който въпреки всичко смятах, че мога да избегна. Как? Ето нелогичността на жената, която винаги вярва, че в точния момент магическа пръчка ще оправи нещата. Никога не съм знаела колко прави 2 и 2. Трябваше да ограничa начина си на живот от деня на смъртта на мъжа ми. Оставих се да ме водят чувствата; клюкарстваха, разправяха, че Върбан е оставил дългове, и от уважение към паметта му, не исках да променям нищо в живота си. По-късно нямах вече куража да го направя. Човек прекалено свиква с комфорта, за да се лишава от него; особено за мен това беше условие sine qua non (условие, без което не може). Децата ми също бяха свикнали на охолство. А сега, каква мизерия! Останаха ми само бижутата и когато искам да продавам, никога не забравям истинската им стойност. Къщата е ипотекирана, т.е. 2000 frs от наема отиват там, след това 1000 fs данъци върху доход от 8700 fs, остават нето за живеене 5700 fs ! Една жена, която никога не е можела да върши нищо с двете си ръце, и четири деца, които трябваше още да учат поне още 3–4 години, за да могат да

изкарват прехраната си, трябваше с тази сума да живеят, да се изхранват, плащат обучението си и въпреки това да се чувстват щастливи! … Не смеех да се оставя на отчаянието, за да не натъжавам много децата, но не виждам изход, особено ако ми спрат парите през септември. Имам 200 fs в касата. Това е моя грешка. Трябваше да бъда по-проницателна и да не карам децата да страдат. И все пак сме в това положение, за да не ги лишавам. Не! Не само да не ги лишавам, но аз обожавах всичко красиво, без долнокачествени неща около мен. И въпреки това, като направя рекапитулация на живота ми, не се виждам нито веднъж в състояние на пълна радост. Постоянно разправии за пари, постоянно да броиш стотинките. И сега като помисля какво ми е отредено и като го сравня с миналото, миналото беше прекрасно. Бяха ми гледали на ръка и ми предсказаха, че на 42 години ще бъда прекалено богата, а на 47 ще изживея „Ла Бел епок“ на живота си. Предсказанието се оказа далеч от истината.

21 август

Най-после получих писмо от Данка със сметка за това, което синовете ми бяха похарчили, откакто живееха у тях. Господата са живели като господари, без да се лишават от нищо и когато са ги упреквали за тези харчове, са твърдели, че аз одобрявам това. Аз съм дойната крава, на която не се дължи дори едно благодаря. Но млякото пресъхна, както и търпението ми. Дадох им да разберат, че Борис и Кольо не могат повече да разчитат на мен. Кольо трябва да запази военната кариера, а Борис ако иска да завърши обучението си, трябва да намери средства за това. Борис за втори път остава сам и се държи като човек без чувство за съвест и без воля, като се оставя на влиянието на приятели много по-глупави от него.

Ето извадка от сметката, която Данка ми даде: За Кольо от август 1915 до август 1916 – 684.50 Fs джобни пари, 82 Fs обувки и поправки.

За Борис от октомври 1915 до август 1916 – 649.35 Fs джобни пари. Освен това на Борис са били дадени 200 fs, за да ги внесе в банката, а той си ги е прибрал. За такова нещо човек би бил изправен пред съда, но синът ми смяташе, че е в правото си да си присвои пари, които не му принадлежат. През този период от време получих три писма от Кольо и 10 писма, 2 картички от Борис. Никога не получих разумен отговор на моите писма. Борис отговаряше с нещо като игра на думи, като разказваше някаква шега. Двамата господа не са посетили никой от нашите познати. Представям си глупавия живот по кафенетата, който са водили.

Германците постигнаха успех по море, който можем да сравним с голяма морска битка. Една търговска подводница, управлявана от капитан Кьониг, тръгна от Бремен и пристигна в Балтимор, натоварена с лекарства и химически продукти. Целият свят научи с изумление за пристигането ѝ. На 23 август подводницата се върна в Бремен, натоварена с каучук, никел и др.; пресича всички вражески линии и, преследвана от 33 френски и английски кораба, се изплъзва от всички засади, подиграва се на англичаните, които владеят моретата и блокират Северно море и се връща благополучно. Това бе събитие, което остави трайна следа в морската история.

27 август

Г-жа Петрова и Мими дойдоха да ни видят след лечението им във Франценбад. Г-жа Петрова сияе, подмладена, разхубавена. Мими е много отслабнала, с изпито лице, тъжна. Г-жа Петрова е заобиколена в София от много млади българчета, малки кариеристи, които се възползват от

нейните протекции, за да се издигнат. Мими страдаше от това. Имаше един капитан Филипов, който ухажваше Райна Грекова и вероятно щеше да я изостави, за да се занимае изключително само със Султана. Обсъждахме случая със Султана. Във всеки случай, тя си позволяваше фамилиарничене с младежите около нея и въпреки това запазваше добродетелта си! Като че ли се оставя да бъде компрометирана. И ако е вярно, че любовта запазва жената, рецептата е добра, защото тя сияе.

Румънците, мръсна раса, не пропуснаха възможността да направят някоя мръсотия: обявиха война на Австрия. Без съмнение, една страна не трябва да води политика на чувства, а такава, която отговаря на нейните интереси и от момента, в който иска свободата и обединението на сънародниците й в Унгария, нейната политика й диктуваше да върви с Антантата; но е доказано, че декларацията за обявяването на война бе вече във Виена, когато министър Братиану обяви на министъра на Австро-Унгария, че Румъния ще запази неутралитет. Какво ще правим ние? Руснаците се възползват от това, за да преминат и да ни атакуват. Жестока загадка! Българският войник ще стреля ли срещу руския войник, срещу този войник, който дойде да пролее кръвта си, за да го освободи от турско робство?

1 септември

Обявихме война на Румъния.

3 септември

Г-н Кудоглу, новият покровител на Нада, дойде да ни види. Направи ми впечатление на сериозен човек, който разбира задачата си. Заминаването на Нада е типично: в 10 ч вечерта дойде да си вземе овехтелите дрехи: нощница, която й даде Бистра, цигулка, която не беше нейна, и 20 … Като истинско дете на Бохемия, тя си тръгна очарована. На другия

ден смени тона. Надяваше се да води за носа сем.Кудоглу, но не стана така. И което е много по-тъжно на нейната възраст, тя си направи подла сметка, надявайки се, че старият г-н Кудоглу се интересува от нея директно заради възрастта й и онова нездравословно привличане, което младите момичета проявяват към възрастните господа. Само че грешеше. Това, което бе позволено при сем.Пепино, не се допускаше при Кудоглу. Радвам се, че Нада не е вече при нас. Чувството на съжаление, което изпитвах в началото към нея, бе изместено от дълбоко отвращение, защото я чувствам фалшива и покварена. Тя си изигра чудесно ролята у нас, роля на малко наивно момиче, но имам твърде много опит с хората и твърде много интуиция за това какво да махна от пътя, защото е неморално. И не се излъгах.

Нашите войници заедно с немските напредват в Добруджа. Тутракан падна в ръцете ни – 20 000 румънски пленника, 100 оръдия и т.н. Бог е справедлив! Реваншът не закъсня.

9 септември

Борис и Кольо са повишени в офицерски кандидати и трябва да се присъединят към техните полкове на 15-и. Борис – в 3-та пехотна рота в Ямбол, а Кольо – в 21-ви полк във Филипопол. Господ да ги пази!

15 септември

Бистра замина за Мюнхен.

20 септември

Това е последният ми ден, прекаран в апартамента ми в Дрезден. Когато се върна за кратко през петте години, прекарани тук, виждам, че преобладават само грижи, траур. Отивам си без съжаление, по-скоро с удоволствие. Струва ми се, че с края на престоя ми тук нещастната ера, започнала със смъртта на мъжа ми, ще свърши и най-после ще за-

блестят по-добри дни за нас. Равносметка на познанствата ми тук: сем.Раполди и мис Vagt. Не е много! Вярно е, че не положих никакви усилия да си създам обкръжение. Трудно е, а и бях твърде свикнала през целия ми живот хората да идват при мен, за да започна да търся връзки.

1-ви октомври

Заминах за Мюнхен със Саша. Първото ми впечатление не беше благосклонно. Има навалица на гарата, аз и Саша се изгубихме от поглед и се намерихме след два часа в пансиона. Пансионът не ми направи добро впечатление. Пристигнах за часа на вечерята: редица от дами, коя от коя по-стари и грозни. Първото ми впечатление беше неблагоприятно; госпожата от пансиона е добра жена, която говори неразбираемо на невъзможен вюртембергски диалект. Ето ме за няколко месеца в немска среда. Градът не прави впечатление, че е много чист и построен по определен план; къщите изникват оттук оттам, едните високи, другите пониски, главните паметници, т.е. палати, обществени сгради, напомнят тези във Флоренция; много гръцки имитации; Изер е великолепна, опалово зелена, ослепителна. Усещам, че ще ми хареса тук, отначало идеята да се чувствам свободна като птичка, кацнала на клон, без домакинство, за което да се грижа, ме ободрява, климатът е здравословен, доближава се до този в София, чувстваш се пълен с енергия и живот.

Г-жа Петрова пристигна в Берлин. Отново се е скарала с мъжа си, говори за развод, за настаняване при Мими, годеницата на Балабанов. Положението изглежда сериозно; приятелката ми е мрачна, променена, не се вълнуваше вече дали ще й се възхищават. Твърди, че е влюбена във Филипов, капитан от стражата. Дали любовта ще си отмъсти? Случаят е любопитен. Това, което я обезпокои най-много бе, че Рачо

се показа публично с една французойка, омъжена за сърбин и че откраднa колкото можа и каквото можа. Подаде оставка, която бе веднага приета. Как ще свърши това семейство? Често се питам. Дали ще е трагично? Понякога се боя. Мими не е въодушевена от годеника си. Както всяко момиче, сигурно е мечтала за чаровен принц и се реши трудно да свърже живота си с добрия производител на дъски. Какъв мотив го подтиква? Дали е само чарът на Мими или милионите на татко? Жестока загадка!

Саша замина за Дрезден! Съжалява, както и аз.

Мюнхен ми харесва все повече, но понякога имам дни на силно отчаяние когато бих искала да съм умряла, дни, които се повтарят все повече и повече и после все тези въпроси за пари, несигурността на бъдещето, които тровят живота ми.

Имаме един консул, стария г-н С., малко вдетинен, но показва добра воля. Надявам се чрез него да създам връзки. Ще потърся също старата г-жа Streher, и ще се размърдам малко, за да не остана изолирана.

23 октомври

Констанца падна в наши ръце след ожесточена битка, която трае от 19-и. Бият се и при Черна вода, и в Македония също. Млади български момичета, пристигнали от София, разказват, че градът е пълен с ранени, хотелите са реквизирани, вражески самолети често посещават столицата ни. Бомба е паднала на ъгъла на ул. „Гурко“ и „Цар Шишман“, недалеч от къщата ми, и е убила чистача на улицата; друга бомба убила конете на д-р Сарафов, едва е успял да слезе от купето. Един самолет бе свален. Научих също, че младият Лилов е загинал, скачайки от самолет, а майка му се омъжила повторно за белгиец.

Бистра работи в частно ателие с двама американци и един германец; чувства се в стихията си. Да се надяваме, че ще успее.

24 октомври

26-и рожден ден на Бистра.

Превземане на Констанца.

Превземане на Черна вода.

6 декември

Превземане на Букурещ!

Реших да замина за София. Не се чувствам комфортно тук; пансионът не ми подхожда: имам вкус на принцеса и средства на дребна буржоазка. Бистра не работи както трябва; няма ателие, не може да продължи образованието си, както трябваше. След много одобрени проекти, после променени, после изцяло отхвърлени, решихме да наеме ателие и стая, ще се храни където й е удобно, без да е обвързана с пансион. Да се надяваме, че ще потръгне. Толкова малко неща вървят както трябва за нас от известно време насам! Със Саша също не вървят нещата; оплаква се, че не се храни достатъчно. Раполди ми писа, че го намира за много отслабнал и не изглежда добре. Г-жа Клуберг твърди, че е под лошо влияние. Очевидно е, че евреинът, който му бе станал най-добър приятел, не ми се нрави. Саша се привърза към него и както всички мои деца беше вироглав и не искаше да се съгласи. Той беше точно във възрастта, когато момчетата започват да правят глупости. Трябваше да го извадим от средата, в която бе попаднал. За нещастие, точно сега съм принудена да го оставя сам. Често се питам, откакто реших да замина, защо го направих и как взех това решение? Личните ми интереси, т.е. един по-приятен живот при г-жа Петрова и събирането на другите ми деца, това първоначално ме изкуши. След това сега се питам защо трябва

да замина? И дори нещата да не бяха толкова напреднали, паспорт, купен билет, ще се откажа от това пътуване и ще се установя в Дрезден при Саша. Каква сила ме тласна и какво ще открия там?

***

Източник: Вестник „Neuer Wiener Journal", 16.03.1908 г.

По височайша заповед на тленните останки на починалия тук на 13 този месец генерал инспектор на кавалерията на България, генерал майор Върбан Винаров бяха отдадени военни почести. Голямото траурно шествие беше ръководено от генерал-майор Карл граф Хун, командир на 17-а кавалерийска бригада. За церемониала пред руската църква бяха разположени следните военни съединения: на Рихардщ. един батальон със знаме и оркестър от пехотния полк, наречен на най-високата категория немски рицари № 4, на Раисщ, с фронт срещу ул. „Ренвег" един ескадрон от Уланския полк № 3 на името на ерцхерцог Карл, на дясната страна на улицата четири оръдия от дивизион на арийския полк № 6, пред самата църква 50 пехотинеца с двама офицера и 8 подофицера от пехотен полк № 5 образуват един шпалир към нея. Около 3.45 ч следобед започна опелото на тленните останки, разположени вече в църквата в металния саркофаг, който е запоен. Пред църквата присъстваха Негово височество ерцхерцог Франц Салватор, имперският военен министър… Шьонайх, генерал адютантът… барон фон Волтрас, армейският командир фон Фидлер, генерал фон Рири, градският комендант генерал-майор Хофман, генерал-майор фон Флайшман, генерал-майор фон Кирхбах, генерал майор барон фон Вебер, генерал-майор Горелус и Гелдерн. Освен това присъстваха българският генерал Марков, господата от свитата на княза на България, български-

те офицери, които по това време се намираха във Виена, българският дипломатически агент Сарафов със съпругата и сина си, както и секретарите на българското дипломатическо агентство Патев и Геров. Освен това на опелото присъстваха и представители от подразделенията на 25-а сборна пехотна дивизия… Освен това от 2-ра артилерийска бригада присъстваха един щабен офицер, двама старши и двама младши офицера. От обозния полк №1 – един щабен офицер, един с рицарско звание и един нисш офицер. В 15.45 ч с автомобил пристигнаха пред църковната врата техни царски величества княз Фердинанд български, облечен в българска генералска униформа, и княгиня Елеонора българска, облечена в траурен тоалет. Управляващият посолството [руското – б.а.] Свереев, военното аташе Марченко и останалите господа, които се бяха придвижили директно от сградата на посолството в църквата, поздравиха княжеската двойка. След това те, последвани от ерцхерцог Франц Салватор и останалите опечалени, влязоха в храма. В средата стоеше металният саркофаг, обиколен от сребърни свещници, украсени с жива растителност, в които са поставени големи восъчни свещи. Едно голямо количество венци, между които се намираше и особено хубавият от княз Фердинанд от България и още един много внушителен от господата от руското посолство, украсяваха саркофага. Присъстващите от българска страна стояха от двете страни на саркофага, държащи в ръцете си горящи восъчни свещи. В 4.00 часа старшият руски свещеник Николаевич започна тържествената траурна литургия за благослов на тленните останки. Тя продължи половин час. След тази церемония саркофагът беше натоварен на специална катафалка, която имаше шест впряга, след което започна траурното шествие...

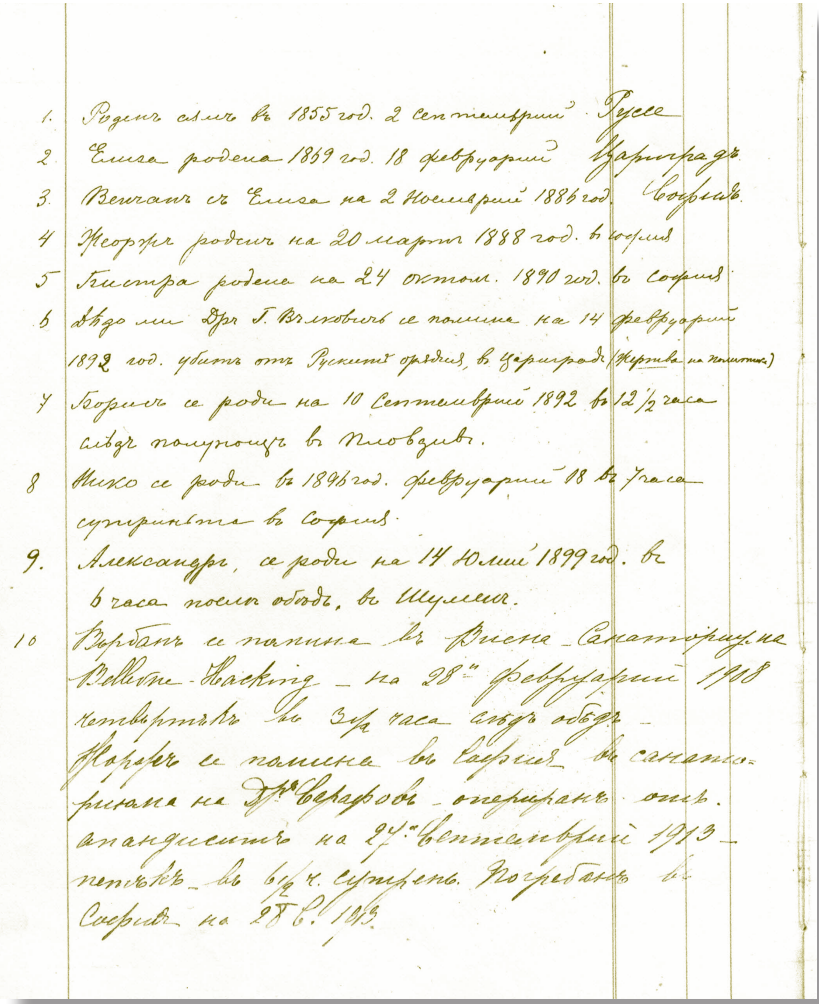

1. Роденъ сѫмъ въ 1855 год. 2 Септемврий Руссе
2. Елиза родена 1869 год. 18 февруарий Цариградъ
3. Венчанъ съ Елиза на 2 Ноемврий 1886 год. София.
4 Жеорж роденъ на 20 мартъ 1888 год. въ София
5 Пистра родена на 24 октом. 1890 год. въ София
6 Дѣдо ми Дръ Г. Вълковичъ се помина на 14 февруарий 1892 год. убитъ отъ Рускитѣ орѣдия, въ Цариградъ (Жертва на политика)
7 Борисъ се роди на 10 Септемврий 1892 въ 12½ часа слѣдъ полунощъ въ Пловдивъ.
8 Нико се роди въ 1896 год. февруарий 18 въ 7 часа сутринъта въ София.
9. Александръ, се роди на 14 Юлий 1899 год. въ 6 часа послѣ обѣдъ, въ Шуменъ.
10 Върбанъ се помина въ Виена – Санаториума Bellevue-Hacking – на 28-и февруарий 1908 четвертъкъ въ 3½ часа слѣдъ обѣдъ – Жоржъ се помина въ София въ санаториума на Дръ Сарафовъ – оперираненъ отъ апандиситъ на 27-и Септемврий 1913 – петъкъ – въ 6½ ч. сутренъ. Погребанъ въ София на 28 С. 1913.

Първа страница от дневника на Върбан Винаров

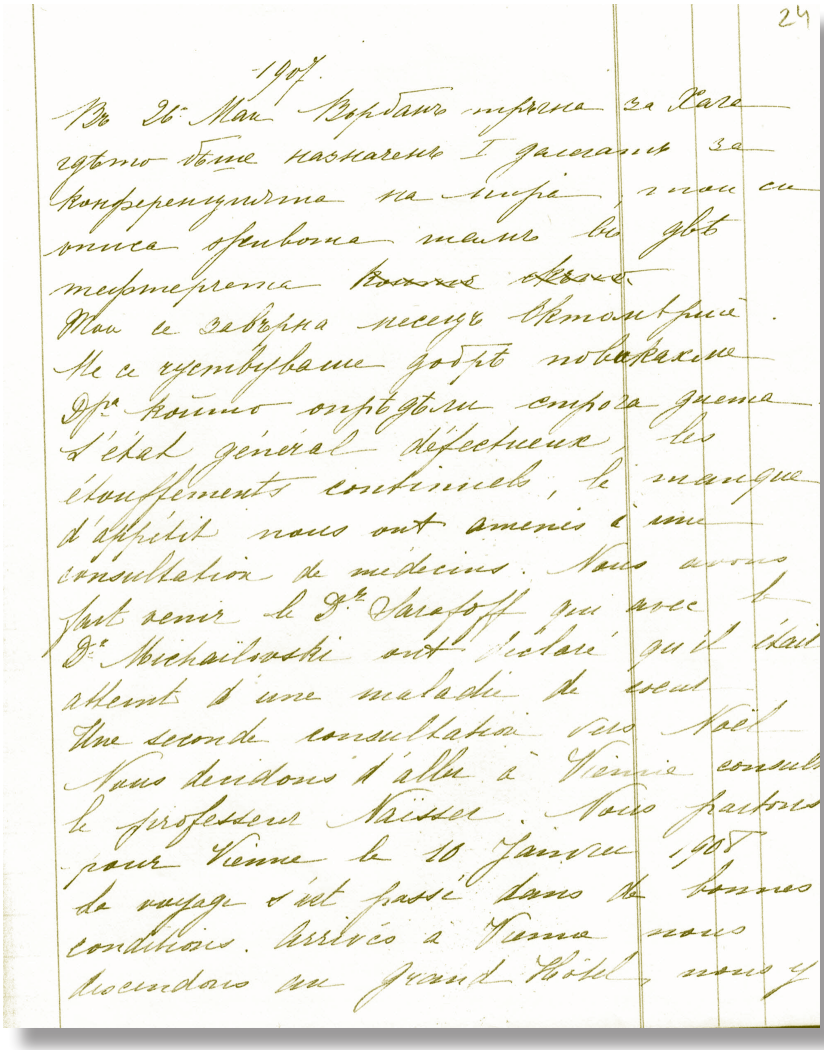

Първа страница от дневника на Елиза Винарова

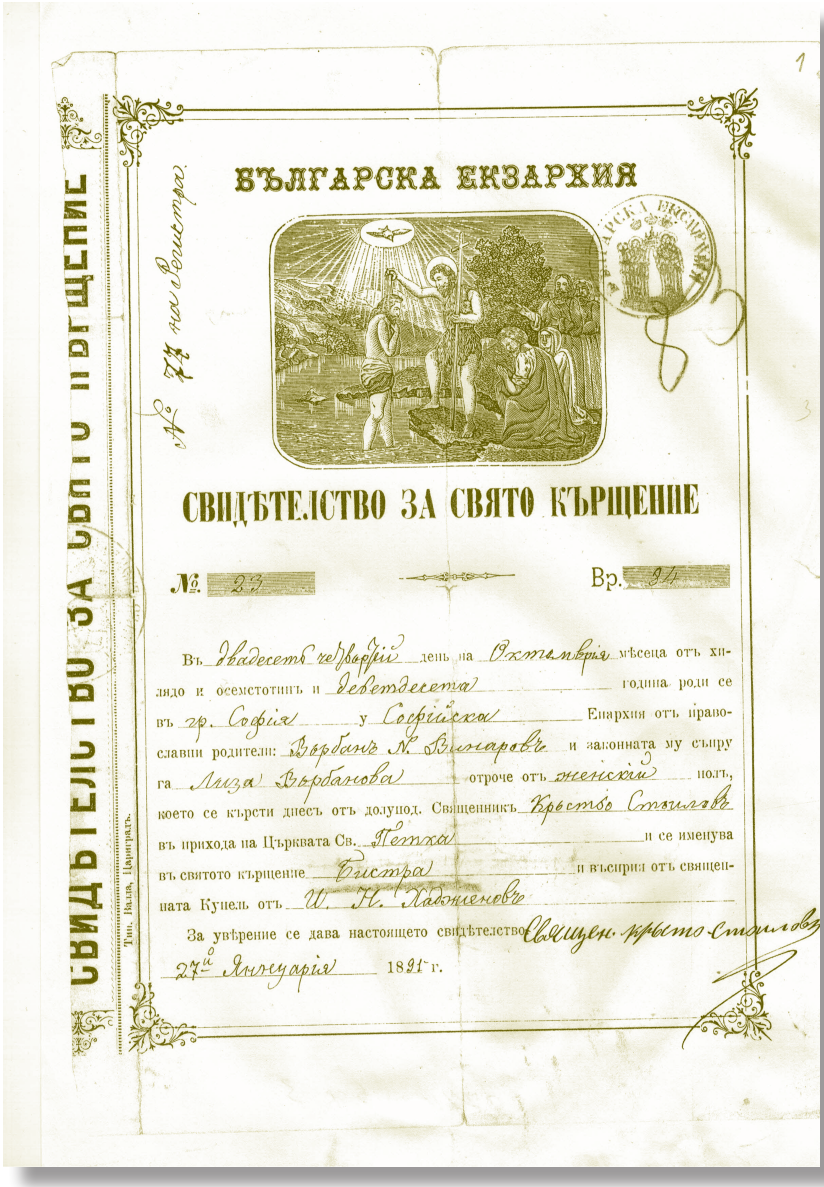

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА СВЯТО КЪРЩЕНИЕ

Тип. Вълда, Цариградъ.

№ 77 на Регистра

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА СВЯТО КЪРЩЕНИЕ

№ 23 Вр. 94

Въ двадесеть четвъртій день на Октомврія мѣсеца отъ хилядо и осемстотинъ и деветдесета година роди се въ гр. Софія у Софійска Епархия отъ православни родители: Върбанъ Н. Винаровъ и законната му съпруга Лиза Върбанова отроче отъ женскій полъ, което се кърсти днесъ отъ долупод. Священникъ Кръстьо Стоиловъ въ прихода на Църквата Св. Петка и се именува въ святото кърщение Бистра и въсприя отъ священната Купель отъ И. Н. Хаджиеновъ

За увѣрение се дава настоящето свидѣтелство Священ. Крыто Стоиловъ

27й Януарія 1891 г.

Кръщелно свидетелство на Бистра Винарова

БЪЛГАРСКО Д-ВО ЧЕРВЕНЪ КРЪСТЪ

Подъ Височайшето покровителство на Негово Величество Борисъ III, Царь на българитѣ

СОФИЙСКИ КЛОНЪ

10 ЛЕВА БЪЛГАРИЯ 1940 1969

СВИДЕТЕЛСТВО

№ 1657

Дава се настоящето на Бистра Симеонова Радева, родомъ отъ София, въ удостовѣрение на това, че тя е завършила курсъ за подготовка за административно-домакинска самарянска служба, уреденъ отъ Софийския клонъ на Българското д-во Червенъ кръстъ, и че, въ основа на това, добива званието СТАРША АДМИНИСТРАТИВНА САМАРЯНКА, което ѝ дава право на съответно назначение презъ време на войната бедствия.

гр. София, 15 юлий 1947 год.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ: СЕКРЕТАРЬ:

Печатница „Графия" — ул. М. Луиза, 18

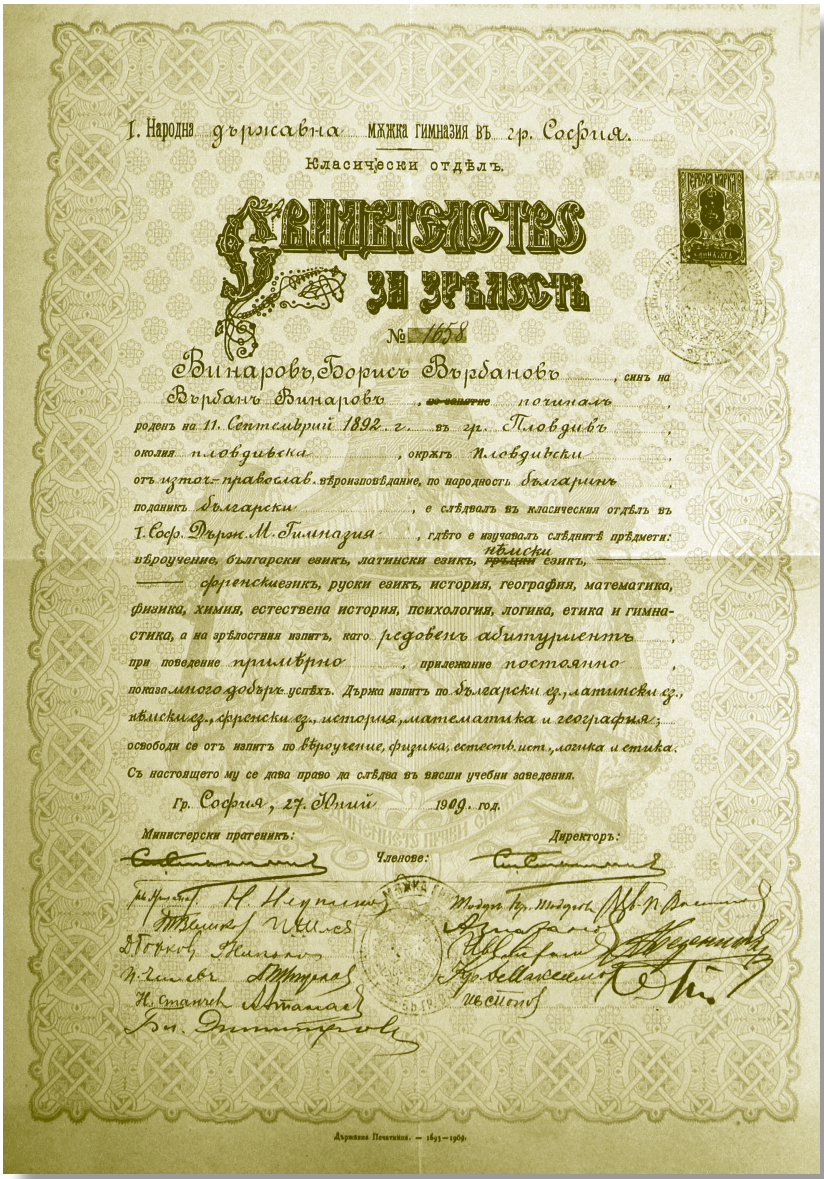

I. Народна държавна мѫжка гимназия въ гр. София.

Класически отдѣлъ.

Свидѣтелство за зрѣлость

№ 1658

Винаровъ, Борисъ Върбановъ, синъ на Върбанъ Винаровъ, ~~по занятие~~ починалъ, роденъ на 11. Септемврий 1892. г. въ гр. Пловдивъ, околия пловдивска, окрѫгъ пловдивски, отъ източ.-православ. вѣроизповѣдание, по народность българинъ, поданикъ български, е слѣдвалъ въ класическия отдѣлъ въ I. Соф. Държ. М. Гимназия, гдѣто е изучавалъ слѣднитѣ прѣдмети: вѣроучение, български езикъ, латински езикъ, ~~гръцки~~ нѣмски езикъ, френски езикъ, руски езикъ, история, география, математика, физика, химия, естествена история, психология, логика, етика и гимнастика, а на зрѣлостния изпитъ, като редовенъ абитуриентъ, при поведение примѣрно, прилежание постоянно, показа много добръ успѣхъ. Държа изпитъ по български ез., латински ез., нѣмски ез., френски ез., история, математика и география; освободи се отъ изпитъ по вѣроучение, физика, естеств. ист., логика и етика. Съ настоящето му се дава право да слѣдва въ висши учебни заведения.

Гр. София, 27. Юний 1909. год.

Министерски пратеникъ: Членове: Директоръ:

Държавна Печатница. — 1893—1909.

Зрелостно свидетелство на Борис Винаров

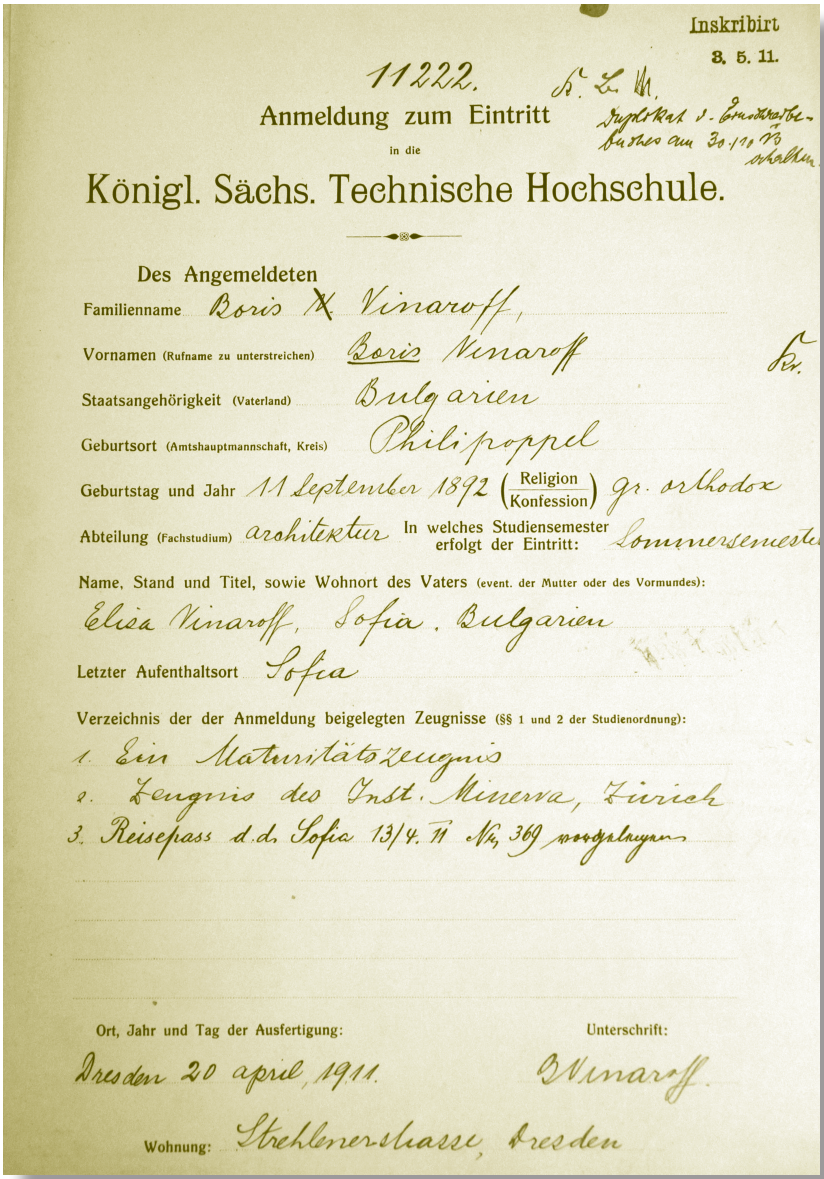

Inskribirt
8. 5. 11.

11222. K. L. M.

Anmeldung zum Eintritt
in die
Königl. Sächs. Technische Hochschule.

Zeugniß des Inst. Minerva, Zürich

Des Angemeldeten

Familienname Boris X. Vinaroff,

Vornamen (Rufname zu unterstreichen) Boris Vinaroff Bx.

Staatsangehörigkeit (Vaterland) Bulgarien

Geburtsort (Amtshauptmannschaft, Kreis) Philippopel

Geburtstag und Jahr 11 September 1892 (Religion / Konfession) gr. orthodox

Abteilung (Fachstudium) architektur In welches Studiensemester erfolgt der Eintritt: Sommersemester

Name, Stand und Titel, sowie Wohnort des Vaters (event. der Mutter oder des Vormundes):

Elisa Vinaroff, Sofia, Bulgarien

Letzter Aufenthaltsort Sofia

Verzeichnis der der Anmeldung beigelegten Zeugnisse (§§ 1 und 2 der Studienordnung):

1. Ein Maturitätszeugnis
2. Zeugnis des Inst. Minerva, Zürich
3. Reisepass d.d. Sofia 13/4. II Nr. 369 vorgelegen

Ort, Jahr und Tag der Ausfertigung: Dresden 20 april 1911.

Unterschrift: B Vinaroff.

Wohnung: Strehlenerstrasse, Dresden

Документ от „Минерва“, Цюрих, 31 март 1911 г

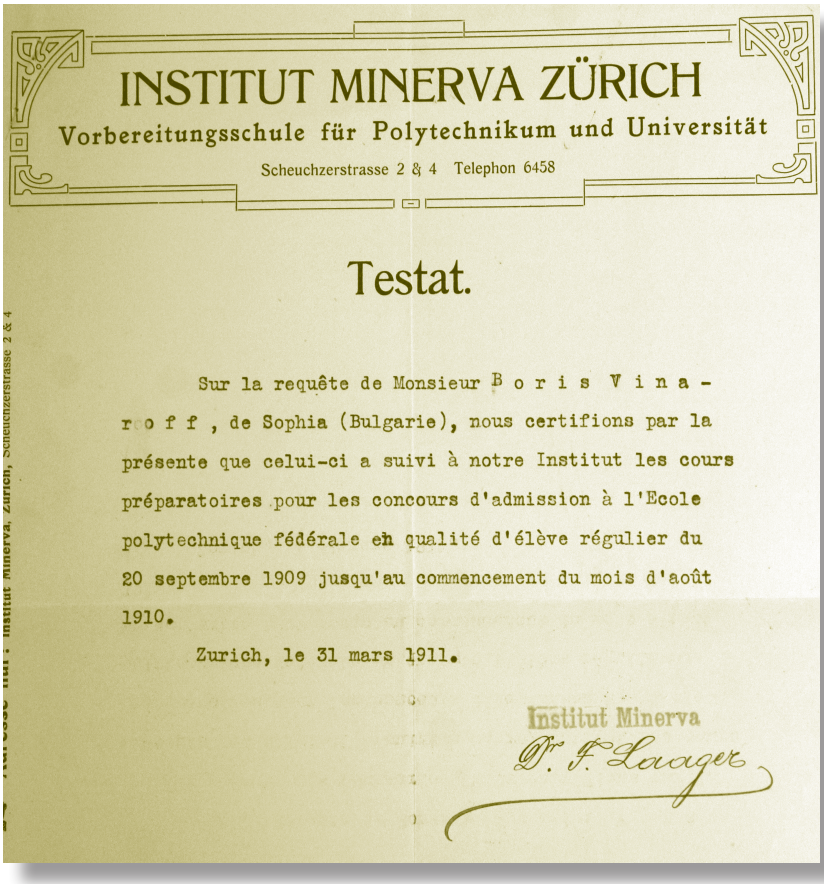

INSTITUT MINERVA ZÜRICH

Vorbereitungsschule für Polytechnikum und Universität

Scheuchzerstrasse 2 & 4 Telephon 6458

Testat.

Sur la requête de Monsieur B o r i s V i n a - r o f f , de Sophia (Bulgarie), nous certifions par la présente que celui-ci a suivi à notre Institut les cours préparatoires pour les concours d'admission à l'Ecole polytechnique fédérale en qualité d'élève régulier du 20 septembre 1909 jusqu'au commencement du mois d'août 1910.

Zurich, le 31 mars 1911.

Institut Minerva

Dr. F. Lauger

Документ от „Минерва“, Цюрих

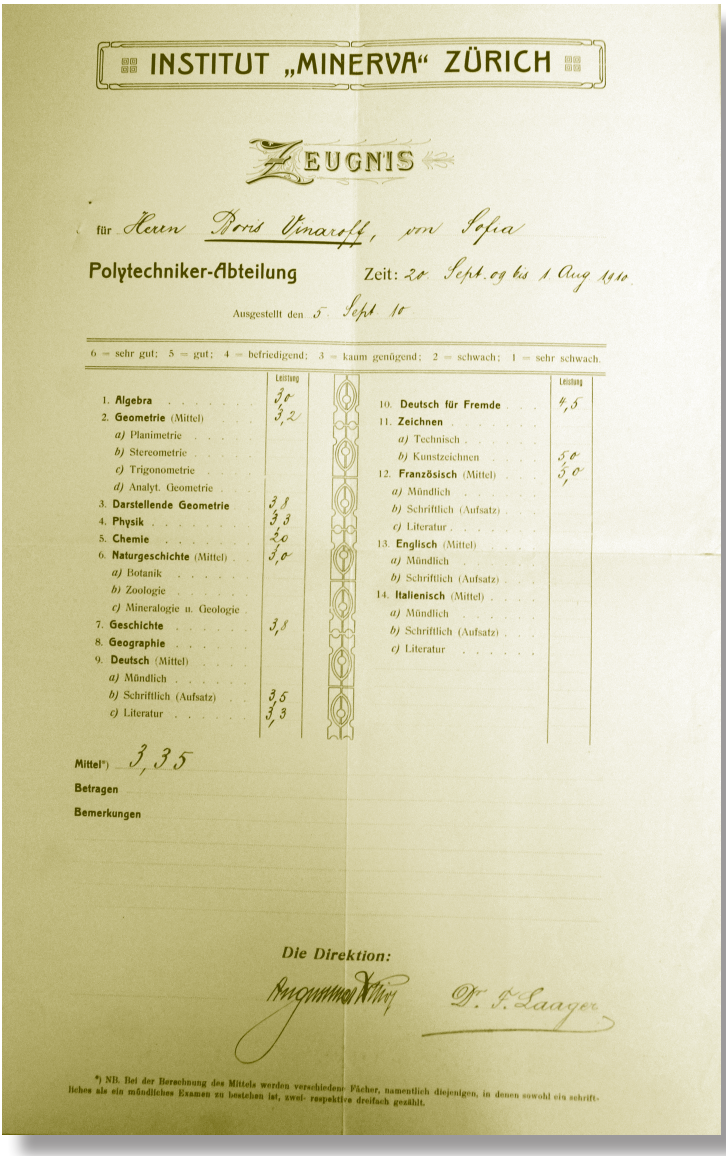

INSTITUT „MINERVA“ ZÜRICH

ZEUGNIS

für Herrn Boris Vinaroff, von Sofia

Polytechniker-Abteilung Zeit: 20. Sept. 09 bis 1 Aug 1910.

Ausgestellt den 5. Sept. 10

6 = sehr gut; 5 = gut; 4 = befriedigend; 3 = kaum genügend; 2 = schwach; 1 = sehr schwach.

	Leistung
1. Algebra	3,5
2. Geometrie (Mittel)	3,2
a) Planimetrie	
b) Stereometrie	
c) Trigonometrie	
d) Analyt. Geometrie	
3. Darstellende Geometrie	3,8
4. Physik	3,3
5. Chemie	2,0
6. Naturgeschichte (Mittel)	3,0
a) Botanik	
b) Zoologie	
c) Mineralogie u. Geologie	
7. Geschichte	3,8
8. Geographie	
9. Deutsch (Mittel)	
a) Mündlich	
b) Schriftlich (Aufsatz)	3,5
c) Literatur	3,3
10. Deutsch für Fremde	4,5
11. Zeichnen	
a) Technisch	
b) Kunstzeichnen	5,0
12. Französisch (Mittel)	3,0
a) Mündlich	
b) Schriftlich (Aufsatz)	
c) Literatur	
13. Englisch (Mittel)	
a) Mündlich	
b) Schriftlich (Aufsatz)	
14. Italienisch (Mittel)	
a) Mündlich	
b) Schriftlich (Aufsatz)	
c) Literatur	

Mittel*) 3,35

Betragen

Bemerkungen

Die Direktion:

Dr. J. Laager

*) NB. Bei der Berechnung des Mittels werden verschiedene Fächer, namentlich diejenigen, in denen sowohl ein schriftliches als ein mündliches Examen zu bestehen ist, zwei- respektive dreifach gezählt.

Регистрация на Борис Винаров в Кралското висше техническо училище, 20 април 1911 г.

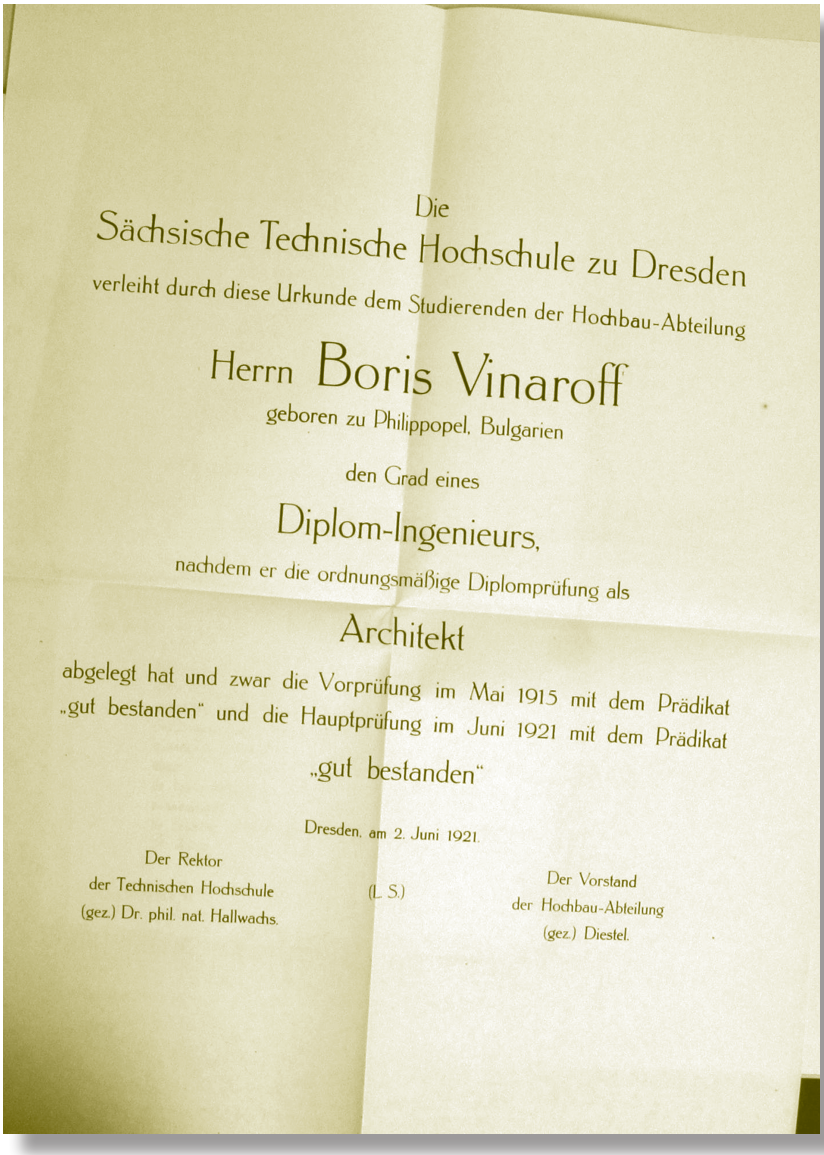

Die
Sächsische Technische Hochschule zu Dresden
verleiht durch diese Urkunde dem Studierenden der Hochbau-Abteilung
Herrn Boris Vinaroff
geboren zu Philippopel, Bulgarien
den Grad eines
Diplom-Ingenieurs,
nachdem er die ordnungsmäßige Diplomprüfung als
Architekt
abgelegt hat und zwar die Vorprüfung im Mai 1915 mit dem Prädikat „gut bestanden" und die Hauptprüfung im Juni 1921 mit dem Prädikat
„gut bestanden"
Dresden, am 2. Juni 1921.
Der Rektor
der Technischen Hochschule
(gez.) Dr. phil. nat. Hallwachs.
(L. S.)
Der Vorstand
der Hochbau-Abteilung
(gez.) Diestel.

Диплома на Борис Винаров от Саксонското висше техническо училище в Дрезден, 2 юни 1921 г.

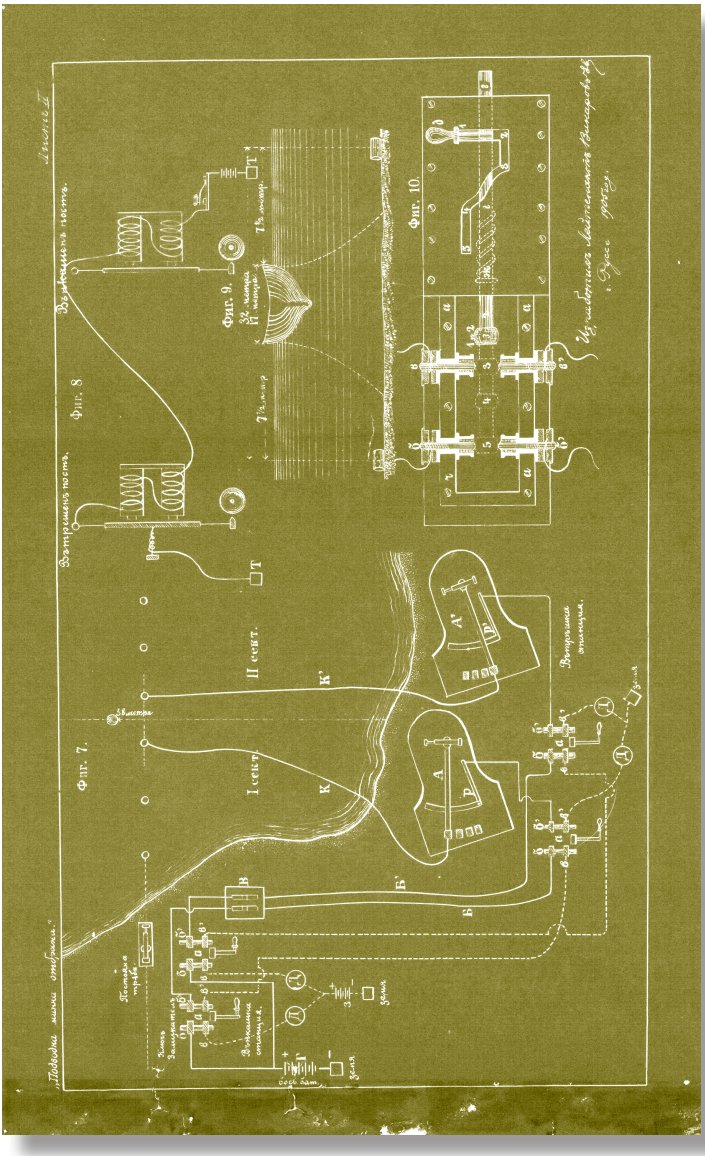

Схема от документацията по Подводна минна отбрана, изготвена от лейтенант Евстатаи Винаров, 1905 г.

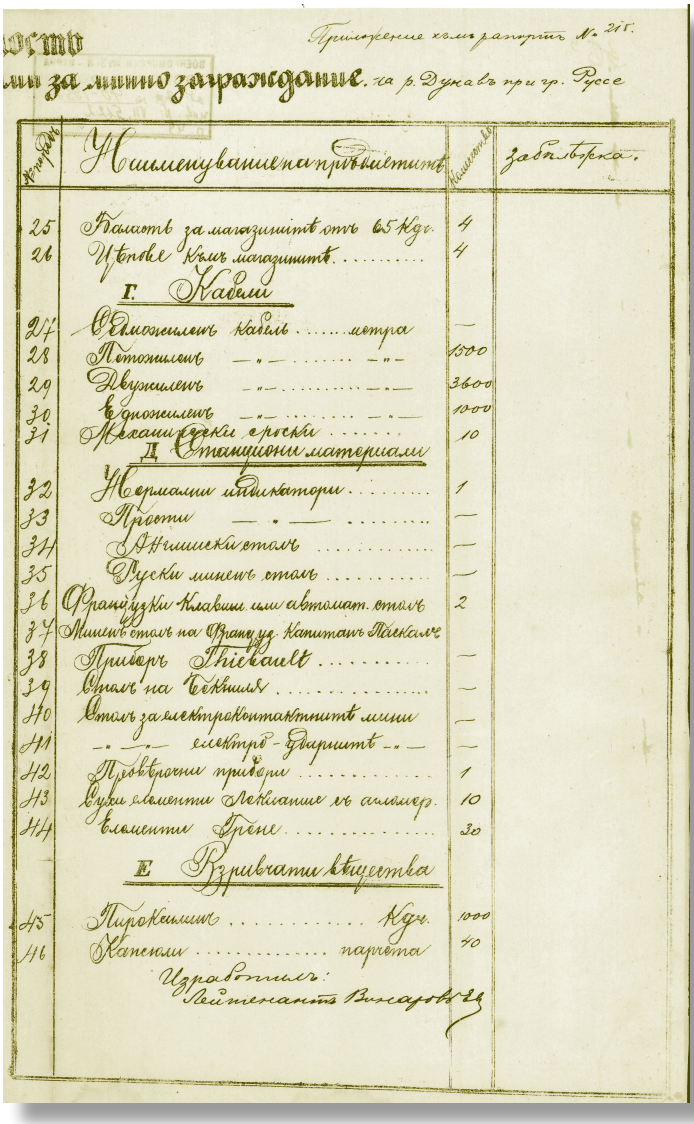

Приложение къмъ рапортъ № 215.

...ости

...ми за минно заграждение. на р. Дунавъ при гр. Руссе

№ по ряду	Наименование на предметитѣ	Количество	Забѣлѣжка.
25	Баласть за магазинитѣ отъ 65 Кдч.	4	
26	Цѣпове къмъ магазинитѣ	4	
	Г. Кабели		
27	Едножиленъ кабель ..... метра	—	
28	Петожиленъ —"— ..... —"—	1500	
29	Двужиленъ —"— ..... —"—	3600	
30	Едножиленъ —"— ..... —"—	1000	
31	Механически сроски	10	
	Д Станционни материали		
32	Нормални индикатори	1	
33	Прости —"—	—	
34	Английски столъ	—	
35	Руски миненъ столъ	—	
36	Французки Клавиш. или автомат. столъ	2	
37	Миненъ столъ на Франц. уд. Капитанъ Паскалъ		
38	Приборъ Thiebault	—	
39	Столъ на Бекшия	—	
40	Столъ за електроконтактнитѣ мини	—	
41	—"— —"— електро-ударнитѣ —"—	—	
42	Провѣрочни прибори	1	
43	Сухи елементи Лекланше съ агломер.	10	
44	Елементи Грене	30	
	Е Взривчати вѣщества		
45	Пироксилинъ ..... Кдч.	1000	
46	Капсюли ..... парчета	40	

Изработилъ:
Лейтенантъ Винаровъ

Страница от приложението към Рапорт относно необходимите материали за минни заграждения по р. Дунав, изготвено от лейтенант Е.Винаров

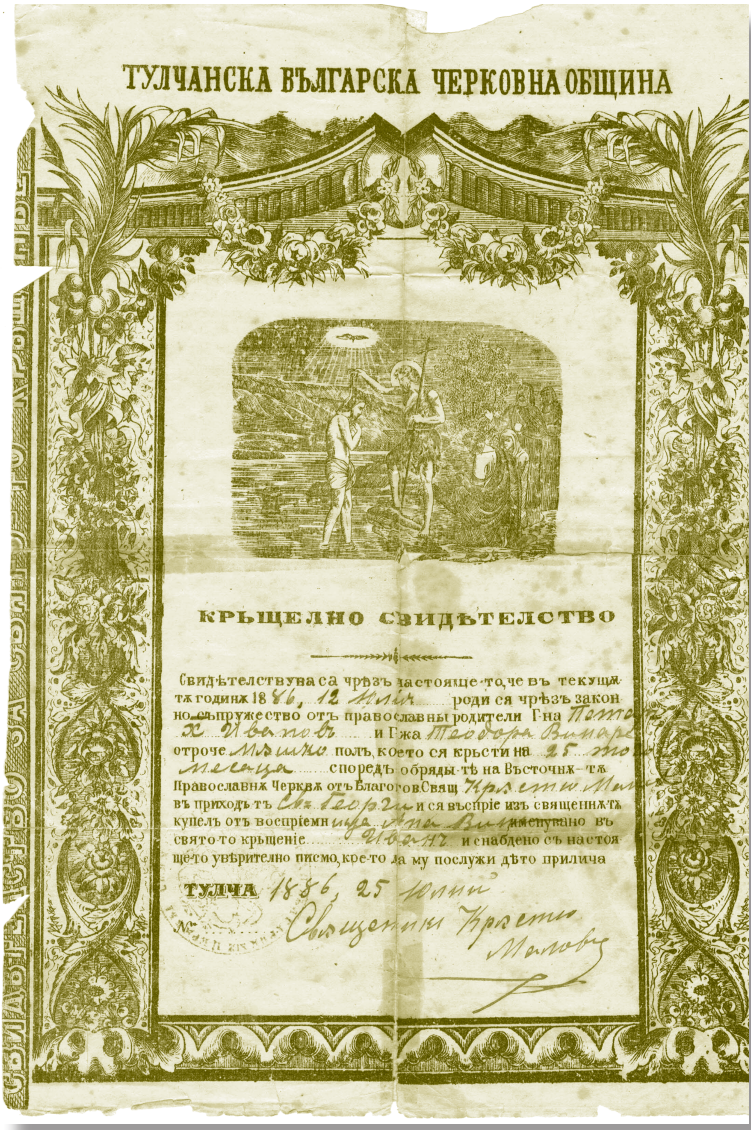

ТУЛЧАНСКА БЪЛГАРСКА ЧЕРКОВНА ОБЩИНА

КРЪЩЕЛНО СВИДѢТЕЛСТВО

Свидѣтелствуваса чрѣзъ настояще-то, че въ текущѫ тѫ годинѫ 1886, 12 Юлия роди ся чрѣзъ законно съпружество отъ православны родители Г-на Петар Х. Ивановъ и Г-жа Теодора Винарева отроче Мѫшко полъ, кое то ся крьсти на 25 того месеца споредъ обряды-тѣ на Въсточнѫ-тѫ Православнѫ Черквѫ отъ Благоговѣйн. Свящ. Кръстю Малов въ приходъ тъ Св. Георги и ся въспріе изъ священнѫ-тѫ купелъ отъ воспріемница Ана Вишнева и спущено въ свято-то крьщеніе Иванъ и снабдено съ настоящето увѣрително писмо, кое-то да му послужи дѣто прилича

ТУЛЧА 1886, 25 Юлий

№

Священикъ Кръстю Маловъ

Кръщелно свидетелство на Иван Хаджииванов издадено в Тулча

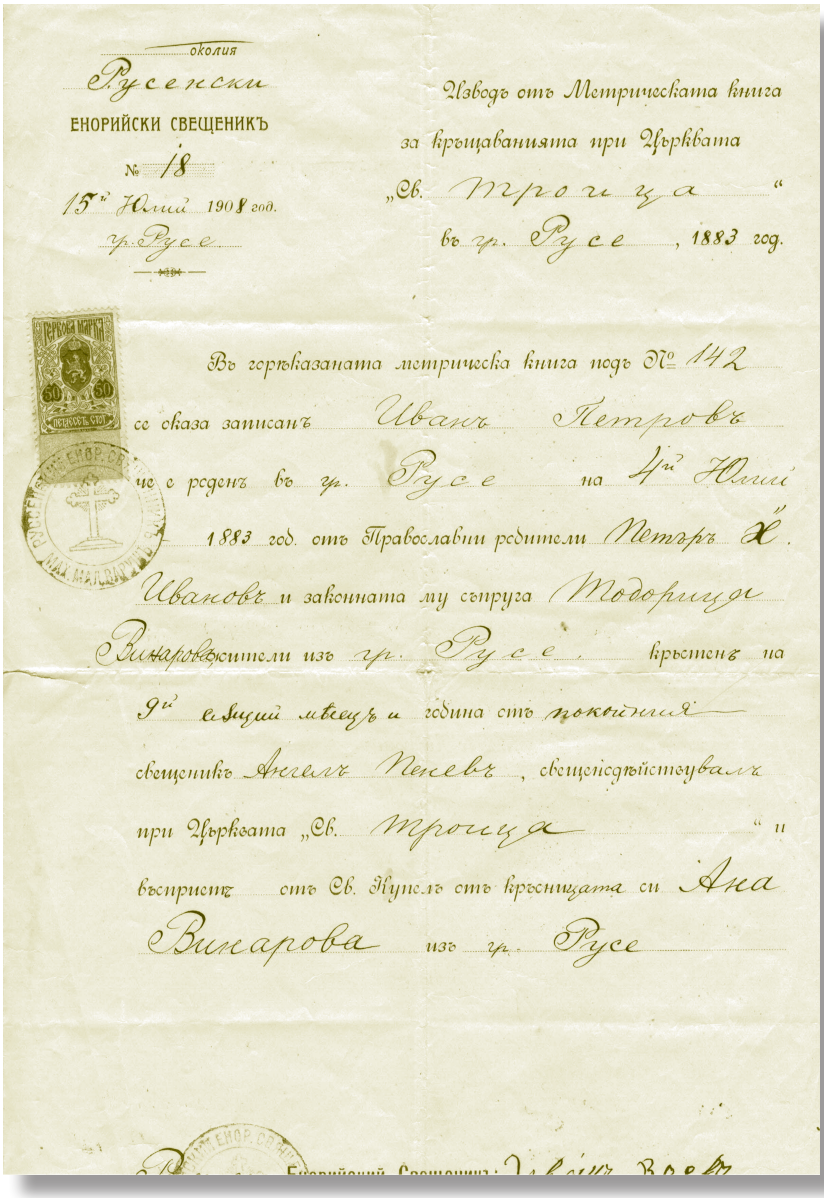

околия
Русенски
ЕНОРИЙСКИ СВЕЩЕНИКЪ
№ 18
15й Юлий 1908 год.
гр. Русе

Изводъ отъ Метрическата книга
за кръщаванията при Църквата
„Св. Троица“
въ гр. Русе, 1883 год.

Въ горѣказаната метрическа книга подъ № 142
се оказа записанъ Иванъ Петровъ
че е роденъ въ гр. Русе на 4й Юлий
1883 год. отъ Православни родители Петъръ Х.
Ивановъ и законната му съпруга Тодорица
Винарова жители изъ гр. Русе, кръстенъ на
9й есящий мѣсецъ и година отъ покойния
свещеникъ Ангелъ Пеневъ, свещеподѣйствувалъ
при Църквата „Св. Троица“ и
въсприетъ отъ Св. Купелъ отъ кръсницата си Ана
Винарова изъ гр. Русе

Енорийский Свещеникъ: Иванъ Воевъ

Извадка от Метричната книга на църквата „Св.Троица“

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ

СВ. СИНОДЪ НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

5 лева 5

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА ВѢНЧАНИЕ

Епархия Доростоло-Червенско

Окржжие

Околия Русенски

№ 13 Вр. II

Въ двадесеть седмий день на мѣсеца май

отъ хилядо деветстотинъ двадесеть и осмо лѣто,

вѣнча се Иванъ П. х. Ивановъ

изъ гр. Русе, на възрасть 45 год.

на първо вѣнчило, съ Недѣлка Ив. Рибарова

изъ гр. Русе, на възрасть 36 год.

на първо вѣнчило, при свещенодѣйствието на долѣ-

подписания свещеникъ Йосифъ Пеневъ,

служещъ въ църквата „св. Троица",

и свидѣтелството на кума Иванъ Станчевъ,

изъ гр. Русе

За увѣрение дава се настоящето свидѣтелство, потвърдено съ

надлежния печатъ и подписъ.

Енорийски свещеникъ: Йосифъ Пеневъ

Венчално свидетелство на Иван Хаджииванов и Недялка Винарова

ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ

МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА

СВИДЕТЕЛСТВО

№ 5006

Иванъ Петровъ Хаджиивановъ

отъ гр. Русе окол. Гургевска

е взелъ участие въ войната презъ 1912/13 г.

Въ знакъ на благодарность и за споменъ на това участие

ЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЯТЪ

му дарява възпоменателния медалъ

за тая война на червена лента

София, 25 ноември 1938 г.

ГЕНЕРАЛЪ МАЙОРЪ
МИНИСТЪРЪ НА ВОЙНАТА

НАЧАЛНИКЪ НА ОТДѢЛЕНИЕ ЗА ВОЕННИ МУЗЕИ
ПАМЕТНИЦИ И ПР.

Свидетелство на Иван Хаджиивановъ

СКРЪБНА ВЕСТЬ

Съ дълбока печаль и неутешима скръбь известяваме, че нашия другарь съученикъ отъ Iа класъ

ПЕТЪРЪ х. ИВАНОВЪ

почина снощи скоропостижно на 1 т. м.

МИЛИ ПЕТЬО,

Заедно съ старата година и ти ни напусна за винаги. Ние, свикнали съ твоето вечно усмихнато лице, благъ характеръ и другарска душа, още не вѣрваме, че Петьо нѣма вече никога да се яви въ класната стая и ни разсмѣе съ своитѣ мили шеги.

Отиде си за винаги, като остави въ душитѣ ни тъга, която не познавахме до сега. Бѫди щастливо мило другарче тамъ горе на небето между ангелчетата, които ще бѫдатъ вече твои другарчета.

Спи спокойно, незабравими Петьо, утѣха ще ни бѫде само красивитѣ спомени за тебъ.

Погребението ще се извърши утре въ 2 часа следъ обѣдъ. Всички ученици отъ Iа класъ да се събератъ предъ вратата на държавната болница точно въ 2 часа следъ обѣдъ.

Русе, 2 януарий 1935 год.

Отъ съучениците ти въ Iа класъ

СПИСЪК НА ПРИЛОЖЕНИТЕ СНИМКИ И ДОКУМЕНТИ

1. Семейството на Никола Шарапчията, в регистъра от 1862 г., (ДА – Русе, ф. 44К, оп.1, а.е.1 л. 36–б)

2. Част от махалата Хандан чифлик

3. Казма Никола Шарапчията, около 1860 г. (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 219)

4. Домакинството, в което са регистрирани семействата на Велико, Илия и Георги, братя на София Малчева (ДА – Русе, ф. 44К, оп.1, а.е.1 л. 1–б)

5. София Малчева със сестрите си (от фонда на ЦДА)

6. Петър и Върбан Винарови, 3 август 1874 г. (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 223)

7. Русе, 1878 г.

8. Петър Винаров със съпругата си Ангелинка (семеен архив)

9. Петър Винаров (семеен архив)

10. Ангелинка Винарова, зад нея вероятно е Аника Винарова (от фонда на ЦДА)

11. Обявление за панихида по случай 40 дни от смъртта на П.Винаров (семеен архив)

12. Гробът на Иван Винаров (личен архив на Маргарита Филипова)

13. Димитър Грънчаров и София Винарова (личен архив на Ирина Коларова)

14. Димитър Грънчаров (личен архив на Ирина Коларова)

15. Лили Грънчарова на 4 години (личен архив на Ирина Коларова)

16. Димитър, София и Лили Грънчарови, 1907 г. (личен архив на Ирина Коларова)

17. София, Лили и Сергей Грънчарови, 1911 г. (личен архив на Ирина Коларова)

18. Сватбата на Райна Винарова и Никола Карагьозов, 1909 г.; (личен архив на Иван Хаджиивановв)

19. Христо Карагьозов Гавазина (личен архив на Маргарита Филипова)

20. Райна Винарова – Карагьозова (личен архив на Ирина Коларова)

21. Никола Карагьозов (личен архив на Ирина Коларова)

22. Никола Карагьозов (личен архив на Ирина Коларова)

23. Невяна Внарова – (семеен архив, предоставена от Иван Хаджиивановв)

24. Вървбан Винаров ученик в Робърт колеж, 1874 г. (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 222, л. 1)

25. Старата сграда на Военно училище (интернет)

26. Първи випуск на Военното училище (интернет)

27. Вървбан Винаров (до него вдясно Марин Маринов) със съвипускниците си (от фонда на ЦДА)

28. Вървбан Винаров със свои съвипускници (личен архив на Александър Вълков)

29. Прапорщик Винаров, 9 април 1879 г. с посвещение: „В знак на приятелство с г-ну прапорщику Р.Петров“ (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 222, л.3)

30. Флигел-адютант Вървбан Винаров, (НБКМ, ф.334)

31. Флигел-адютант Марин Маринов

32. Манифест на княз Александър Батенберг за Сръбско-българската война, 1885 г. (интернет)

33. Княз Александър Батенберг на бойното поле (интернет)

34. Висшият военен съвет, 1887 г. (от личния архив на Александър Вълков)

35. Военната свита на княз Фердинанд (от личния архив на Александър Вълков)

36. Върбан Винаров (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 222, л.5)

37. Върбан Винаров (семеен архив)

38. Стефан Паприков

39. Инспекция на румънската граница, октомври 1900 г. (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 223)

40. Върбан Винаров, 30 август 1901 г.

41. Генерал Върбан Винаров сред възпитаници на Робърт колеж, София, 1903 г. (предоставена от Орлин Събев)

42. Ген. Върбан Винаров (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 74, л. 9)

43. Първи скачки на кавалеристите; ген. Винаров и съпругата му Елиза Винарова (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 74, л. 9)

44. Генерал-майор Върбан Винаров (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 222, л. 7)

45. Княгиня Клементина

46. Гробът на Върбан Винаров (личен архив на Александър Вълчков)

47. Д-р Георги Вълкович, (НБКМ, ф.334, л. 1)

48. Елена Вълкович, майката на Елиза (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 240, л. 1)

49. Градската градина в София

50. Съобщение за годежа на Елиза Вълкович и Върбан Винаров, (НБКМ, ф.334, оп. 1, л. 2)

51. Рецепта от Г.Вълкович, (НБКМ, ф.334)

52. Върбан Винаров със съпругата си Елиза Вълкович (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 228, л. 1)

53. Децата на Елиза и Върбан Винарови – Георги, Бистра, Борис, Никола, Александър (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 201, л. 2)

54. Елиза Винарова пред дома си на ул. „Гурко“ (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 205, л. 1)

55. Елиза Винарова по време на Балканската война (от фонда на ЦДА)

56. Георги с майка си Елиза Винарова (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 200, л. 2)

57. Георги със сестра си Бистра и брат си Борис (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 201, л. 3)

58. Георги Винаров болен от холера (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 74, л. 5)

59. Поручик Георги Винаров (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 74, л. 10)

60. Поручик Георги Винаров (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 74, л. 11)

61. Бистра с майка си Елиза Винарова (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 200, л. 4)

62. Писмо на Бистра до баща й (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 43)

63. Бистра с братята си Борис и Никола (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 201, л. 3)

64. Без название, 1919 г.; Гравюра на дърво, (ЦДА, ф.77К, оп. 3, а.е. 40, л. 5)

65. Танц, 20-те год. на XX век; акварел, паус, (ЦДА, ф.77, оп. 3, а.е. 27, л. 17)

66. Портрет на Никос Казандзакис, 1922 г., молив, хартия, (ЦДА, ф.77К, оп. 3, а.е. 4, л. 14а)

67. Обяснение, 1920–1921 г.; Гравюра на дърво, (ЦДА, ф.77К, оп. 3, а.е. 34, л. 3)

68. Симеон и Бистра Радеви

69. Бистра и Елиза Винарови (ЦДА, ф.77К, оп. 5, а.е. 201, л. 3)

70. Траян Радев (1929–2010)

71. Уволнителен билет на подпоручик Борис Винаров (предоставен от Теодор Караколев)

72. Студентска карта на Виктория Ангелова (предоставена от Теодор Караколев)

73. Виктория Ангелова (втората от ляво) със Зорка Йорданова, Креса Златарска и Дора д-р Цанева, нейни близки и приятелки от Търново (предоставена от Живка Иванова)

74. Арх. Борис Винаров (предоставена от Живка Иванова)

75. Арх. Борис Винарров (предоставена от Живка Иванова)

76. Никола Винаров (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.239, л. 1)

77. Александър Винаров със сестра си Бистра (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.201, л. 6)

78. Александър Винаров и Елиза Винарова на сватбата на Виктория и Коста Тошеви, 1941 г. (ЦДА)

79. Гробовете на членове на семейство Винарови (семеен архив)

80. Част от завещанието на Мария Винарова, 28 октомври 1920 г. (семеен архив, предоставено от Ана-Мария Бакрачева)

81. Поручик Георги Касъров, майка му Тодорка и сестра му Невена (личен архив на Иван Хаджииванов)

82. Надгробна плоча на Георги Касъров (архив на Ана-Мария Бакрачева)

83. Никола Винаров (архив на Ана-Мария Бакрачева)

84. Съпругата на Никола Винаров, Цонка със сина им Георги (архив на Ана-Мария Бакрачева)

85. Мария Николова Винарова сред съвипускнички от Робърт Колеж, 1930 г. (архив на Ана-Мария Бакрачева)

86. Асен Тошев (1893–1966)

87. Контраадмирал Асен Тошев на борда на кораба „Бургас“

88. Адв. Любомир Тафров (предоставена от сина му Стефан Тафров)

89. Евстати Винаров (личен архив на Иван Хаджииванов)

90. Мина тип „Винаров“, конструирана от капитан-лейтенант Евстати Винаров и изработена във Флотския арсенал – Русе. 1905–1907 г. (ВММ, 110–1957; Инв. № VI, 9061)

91. Капитан I ранг Пол Пишон

92. Мина „Винаров“, експонат във Военноморския музей – Варна (ВММ, II, 126)

93. Аника Винарова и съпругът ѝ Панайот Станчев, поздравяват младоженците Райна Хаджииванова и Любен Михайлов (личен архив на Иван Хаджииванов)

94. Д-р Невяна Пашова (личен архив на Иван Хаджииванов)

95. Покана за венчалния обред на Тонка Винарова и Петър Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

96. Тонка и Петър Хаджииванови с децата си Иван, Софка и Райна (личен архив на Иван Хаджииванов)

97. Фамилия Хаджииванови – снимката неправилно е била определена и публикувана като снимка на фамилия Винарови (личен архив на Иван Хаджииванов)

98. Христо Хаджииванов с племенниците си Иван, Софка и Райна (личен архив на Иван Хаджииванов)

99. Тонка Винарова – Хаджииванова (личен архив на Иван Хаджииванов)

100. Посмъртна снимка на Тонка Винарова (личен архив на Иван Хаджииванов)

101. Посмъртна снимка на Петър Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

102. На гроба на Тонка Винарова (личен архив на Иван Хаджииванов)

103. Иван Хаджииванов със съученици от Земеделското училище (личен архив на Иван Хаджииванов)

104. Иван Хаджииванов, 21 ноември 1903 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

105 Иван Хаджииванов студент, 1909 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

106. Подпоручик Иван Хаджииванов след раняването си при Бунархисар, 1912 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

107. Дунавци, 26 декември 1912 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

108. Подпоручик Иван Хаджииванов в турска офицерска униформа, Странджа, 1913 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

109. Подпоручик Иван Хаджииванов, 1913 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

110. Поручик Иван Хаджииванов, 1913 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

111. Подпоручик Иван Хаджииванов в Странджа, 7 януари 1913 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

112. Иван Хаджииванов, 1915 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

113. Поручик Иван Хаджииванов, 1915 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

114. Първата кантора на Иван Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

115. Иван Хаджииванов, 1925 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

116. Шествие на 7 септември 1940 г.

117. Иван Хаджиивано произнася реч на 7 септември 1940 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

118. Иван и Недялка Хаджииванови, 27 май 1928 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

119. Иван и Недялка Хаджииванови със сина си Иван-Александър, 1944 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

120. Училището „Notre Dame de Sion“ в Галац (личен архив на Иван Хаджииванов)

121. Софка Хаджииванова (личен архив на Иван Хаджииванов)

122. Софка с брат си Иван Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

123. Райна Хаджииванова (личен архив на Иван Хаджииванов)

124. Иван, Софка, Райна и Борис Хаджииванови (личен архив на Иван Хаджииванов)

125. Сватбата на Райна Хаджииванова и Любен Михайлов (личен архив на Иван Хаджииванов)

126. Борис Хаджииванов, 9 октомври 1913 г. (личен архив на Иван Хаджииванов)

127. Картичка от Б. Хаджииванов до семейството му, 13 април 1918 г., Велес (личен архив на Иван Хаджииванов)

128. Борис Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

129. Софка, Тонка, Хераклица, Иван и Борис Хаджиивановe (личен архив на Иван Хаджииванов)

130. Хераклица, Петър, Софка и Райна Хаджииванови (личен архив на Иван Хаджииванов)

ПРИЛОЖЕНИ ДОКУМЕНТИ

1. Първа страница от дневника на Върбан Винаров (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.265)

2. Първа страница от дневника на Елиза Винарова (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.265)

3. Кръщелно свидетелство на Бистра Винарова (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.3)

4. Свидетелство от Българския червен кръст (ЦДА, ф. 77К, оп.5, а.е.11)

5. Зрелостно свидетелство на Борис Винаров (предоставено от Теодор Караколев)

6. Документ от „Минерва", Цюрих, 31 март 1911 г. (предоставено от Теодор Караколев)

7. Документ от „Минерва", Цюрих (предоставено от Теодор Караколев)

8. Регистрация на Борис Винаров в Кралското висше техническо училище, 20 април 1911 г. (предоставено от Теодор Караколев)

9. Диплома на Борис Винаров от Саксонското висше техническо училище в Дрезден, 2 юни 1921 г. (предоставено от Теодор Караколев)

10. Схема от документацията по Подводна минна отбрана, изготвена от лейтенант Евстатаи Винаров, 1905 г. (ВММ, VII, 5124)

11. Страница от приложението към Рапорт относно необходимите материали за минни заграждения по р. Дунав, изготвено от лейтенант Е.Винаров (ВММ, VII, 5122)

12. Кръщелно свидетелство на Иван Хаджииванов, издадено в Тулча (личен архив на Иван Хаджииванов)

13. Извадка от Метричната книга на църквата „Св.Троица" (личен архив на Иван Хаджииванов)

14. Венчално свидетелство на Иван Хаджииванов и Недялка Винарова (личен архив на Иван Хаджииванов)

15. Свидетелство на Иван Хаджииванов (личен архив на Иван Хаджииванов)

16. Некролог на Петър Винаров (личен архив на Иван Хаджииванов)

СЪДЪРЖАНИЕ

За паметта 5
Живителната сила на корените 7
Предците 9
От Долна Студена в Русе 13
Кметът Петър Винаров 35
Детски и младежки години 35
На заточение 40
Влизане в политиката 44
Русенски кмет 53
Наследниците на Петър Винаров 83
Никола Петров Винаров 83
Иван Петров Винаров 84
София Петрова Винарова 88
Коста и Роман Винарови 92
Райна Петрова Винарова 93
Невяна/Венка и Владо Винарови 98
Генерал Върбан Винаров 101
Детство и ученически години 101
Ученик в Робър колеж 103
Военно училище 107
В Санкт Петербург 117
Масонска ложа „Балканска звезда“ 119
Военна кариера 122
Представителна дейност 151
Представител на България в Хага 158
Краят 168
Семейство и наследници на Върбан Винаров 173
Елиза Винарова – съпругата 173

Георги Винаров – първородният 196
Бистра Винарова 204
Борис Винаров 222
Никола Винаров 231
Александър Винаров 235
Мария Винарова и нейните наследници 240
Кица Георгиева Винарова 244
Тодорка Георгиева Винарова 244
Никола Георгиев Винаров 249
Йорданка Георгиева Винарова 253
Евстати Георгиев Винаров 260
Мария Георгиева Винарова 277
Аника Винарова 279
Тонка Винарова 285
Иван Хаджииванов 292
Райна и Софка Хаджииванови 335
Борис Хаджииванов 340
Заключителни думи 349
Приложения 355
Дневник на Върбан Винаров (1897–1901) 355
Дневник на Елиза Винарова (1907–1916) 377
Вестник „Neuer Wiener Journal“ 415
Документи от семейния архив 417
Списък на приложените снимки и документи 433

Теодора Бакърджиева

ПАМЕТ ЗА ВИНАРОВИ
НАСЛЕДНИЦИТЕ НА СОФИЯ МАЛЧООГЛУ И НИКОЛА ШАРАПЧИЯТА

Българска, първо издание

Научен редактор: Любомир Златев
Коректор: Нели Пигулева

Предпечатна подготовка: Иваничка Петрова

формат: 60x84/16
Печатни коли: 24,8125

ISBN: 978-619-7616-21-7

© Издател: „Лени АН“ – Русе
Печат: „Лени АН“ – РУСЕ, 2022
e-mail: lenianap@abv.bg

- 444 -